

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
<http://www.ffuis.edu.ba>

За издавача:

Др Драга Мاستиловић

Редакција:

Др 魏现军 (Wei Xianjun), Политехнички Универзитет Хенана, НР Кина

Др 岳友熙 (Yue Youxi), Технолошки Универзитет Шандонга, НР Кина

Др Бас Артс, Универзитетски колеџ Лондон, Велика Британија

Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет Поатје, Француска

Др Владимир Владичић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Бранислав Драшковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Александар Јокић, Државни универзитет Портланд, Орегон, САД

Др Вјачеслас Јурко, Универзитет Саратов, Русија

Др Владан Бартула, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Бисерка Кошарац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Мишо Кулић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Светлана Куртеш, Универзитет Мадера, Португалија

Др Клавдија Кутнар, Универзитет Приморска Копар, Словенија

Др Стилианос Ламбакис, Институт за историјска истраживања у Атини, Грчка

Др Марија Летић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Џорџ Мано, Тенри Универзитет, Јапан

Др Јелена Марковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Драга Мастиловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Драган Марушич, Универзитет Приморска Копар, Словенија

Др Светлана Стевановић, Универзитет Кемерово, Русија

Др Златко Павловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Мирко Радић, Универзитет Галве, Шведска

Др Ана Филимонова, Историјски институт РАН Москва, Русија

Др Арно Франсоа, Универзитет Поатје, Француска

Главни уредник:

Др Мишо Кулић

Одговорни уредник:

Др Марија Летић

Лектура и коректура:

Александра Савић

Припрема за штампу:

ППГД „Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Штампа:

ППГД „Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Тираж:

300 примјерака

Пале, 2015.

ISSN

COBISS

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

**ЗБОРНИК РАДОВА СА
СТУДЕНТСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ**

Пале, 2017.

СТУДЕНТСКА КОНФЕРЕНЦИЈА, ЈУН, 2015.

Филозофија

NIHILIZAM KAO SUDBINA EVROPSKE KULTURE

Apstrakt: Naziv evropski nihilizam koji Niče daje prvoj knjizi Volje za moć odgovara glavnom Ničeovom osjećanju o sudbini Evrope. Nihilizam za Ničea znači da su evropski čovjek i evropska civilizacija došli do kraja svoga sopstvenog puta i da dalje nemaju kud, jer su izgubili vjeru u vrijednosti na kojima je izgrađena čitava njihova građevina. Nihilizam za Ničea znači nešto suštinsko više, a evropski ima tu istorijsko značenje i znači isto što i zapadni u smislu zapadne istorije. Nihilistički pokret Niče uzima kao izraz fiziološke dekadencije koja predstavlja kako prirodnu posljedicu života, tako isto i životno rješenje. Dekadencija je na taj način potrebna životu kao što je napredovanje i progres. Time dekadencija za Ničea nije nešto protiv čega se čovjek može boriti – ona je apsolutno potrebna i svojstvena svim vremenima i svim narodima. Moderno doba u kojem se Evropa nalazi Niče ne uzima kao doba propadanja i opadanja životne snage, nego kao doba nepromišljenog i proizvoljnog eksperimentisanja koje dovodi do utiska o propadanju – a može biti da se stiče i samo propadanje.

Ključne riječi: nihilizam, Evropa, evropski, civilizacija, tehnika, dekadencija, progres, volja, moć, zapadni

NIHILIZAM KAO SUDBINA EVROPSKE KULTURE

Smrt Boga (Janaras 1991: 18) kao pobjeda nihilizma (Niče 1991: 31) – kao okončanje dugog istorijskog razvoja u evropskoj metafizici. Naziv evropski nihilizam koji Niče daje prvoj knjizi Volje za moć odgovara glavnom osjećanju Ničeovom o sudbini Evrope. Nihilizam za Ničea znači da su evropski čovjek i evropska civilizacija došli do kraja svoga sopstvenog puta i da dalje nemaju kud, jer su izgubili vjeru u vrijednosti na kojima je izgrađena čitava njihova građevina – najviše vrijednosti gube svoju vrijednost (Niče 1991: 31). Time je za Ničea neophodan sam doživljaj nihilizma da bi nam moglo postati jasno kakva je zapravo vrijednost tih vrijednosti (Niče 1991: 31).

Hajdeger ističe da riječ nihilizam za Ničea znači nešto suštinsko više (Hajdeger 2009: 34) a evropski ima tu istorijsko značenje i znači isto što i zapadni u smislu zapadne istorije. Prema Hajdegeru, Niče upotrebljava nihilizam kao naziv za istorijsko kretanje koje je on prema njegovom mišljenju prvi prepoznao.

* bozicboro@yahoo.com

„Istorijsko kretanje koje prožima prethodne vijekove i određuje sledeći vijek, kretanje čiju suštinsku intepretaciju on sažima u kratkoj rečenici Bog je mrtav“ (Hajdeger 2009: 34). Bog je mrtav – znači da hrišćanski Bog, Bog zapadne metafizike, sada predstavlja jednu mrtvu tvorevinu uma (Janaras 1991: 15) – jedan apstraktni pojam uma (Janaras 1991: 15) čime evropska metafizika piprema i mogućnost njegovog racionalnog ukidanja. Za nihilizam o kojemu Niče govori, riječi Bog je mrtav znače ne samo gorenavedenu nemoć hrišćanskog Boga već i nemoć svega natčulnog u koje čovjek treba da se skloni i u koje bi on želi da se skloni. Međutim, ta nemoć za Hajdegera znači i raspad dosadašnjeg poretka.

Nihilizam je kod Ničea dvoznačan. Nihilizam kao znak povećane duhovne snage – aktivni nihilizam (Niče 1991: 43) – maksimum relativne snage postiže kao velika razorna sila. Nihilizam kao znak propadanja i opadanja duhovne snage – pasivni nihilizam (Niče 1991: 43) – znak slabosti, duhovna snaga može biti zamorena, iscrpljena, tako da joj više ne odgovaraju dotadašnji ciljevi i vrijednosti. Aktivni nihilizam prepoznaje istinu kao oblik volje za moć i kao vrijednosti određenog ranga. Za pasivni nihilizam ne postoji istina po sebi.

Nihilistički pokret (Niče 1991: 48) kao izraz fiziološke dekadencije (Niče 1991: 48). Pojam dekadencije (Niče 1991: 48) Niče uzima kao prirodnu posljedicu života i životnog rješenja. Dekadencija je isto tako potrebna životu kao što je napredovanje i progres. Time dekadencija za Ničea nije nešto protiv čega se čovjek može boriti – ona je apsolutno potrebna i svojstvena svim vremenima i svim narodima (Niče 1991: 49). Ona vrši dubok i sasvim nesvjestan uticaj i na ideale nauke. Sociologija je dokaz za to. Niče iznosi da je sociologija sticala iskustva samo s društvom koje se nalazi u procesu raspadanja (Niče 1991: 49) i time uzima spostvene instikte raspadanja kao pravilo za sociološke sudove. Sociologija na taj način ne dolazi do spoznaje ni jednog drugog instikta do onog kojeg Niče označava kao instikt stada (Niče 1991: 54).

Instikt stada jeste nešto u osnovi sasvim različito od instikta jednog aristokratskog društva (Niče 1991: 54). „Instikt stada – gdje svaka nula ima jednaka prava, gdje je vrlina biti nula“ (Niče 1991: 54). U demokratskoj Evropi, kaže Niče, čovjek je postao vrlo plastičan materijal – ljudi koji lako uče, koji se lako prilagođavaju, sačinjavaju pravilo – tako se priprema tip iz stada, premda visoke inteligencije (Niče 1991: 54). Samoobmana masa u pogledu demokratije po Ničeu nosi vrlo veliku vrijednost u okviru čega se teži za svim onim što umanjuje čovjeka i što čini da se njim lakše upravlja kao za progresom.

Ničeovo izlaganje u Volji za moć zvuči kao kazivanje o onom što mi radimo, čak moramo da radimo. Tu nije riječ o istorijskom saznavanju prošlih događaja i njihovih posljedica po sadašnjost. U pitanju je nešto što po Hajdegeru tek predstoji, nešto što je tek u toku – u pitanju su odluke i zadaci, čiji se prolazni karakter tumači kao umetanje vrijednosti u svijet i kao izvlačenje vrijednosti iz

svijeta. Umetanje tih vrijednosti u svijet jeste za Hajdegera već nihilizam. Time, prema Hajdegeru, treba da nastane svijet koji omogućuje čovjeku da svoju suštinu razvija iz sopstvene vrijednosne punoće (Hajdeger 2009: 78). Za to je potreban prelaz (Hajdeger 2009: 78) – prolaz kroz stanje u kojem svijet izgleda bez-vrijedno (Hajdeger 2009: 78) ali ujedno zahtjeva novu vrijednost (Hajdeger 2009: 78).

Moderno doba u kojem se Evropa nalazi Niče ne uzima kao doba propadanja i opadanja životne snage, nego kao doba nepromišljenog i proizvoljnog eksperimentisanja koje dovodi do utiska o propadanju – a može biti da se stiče i samo propadanje. Modernom evropskom čovjeku nedostaje nepogriješan instikt (Niče 1991: 62) koji je posljedica dugotrajne jedonobrazne aktivnosti istog oblika u jednoj vrsti ljudi. To za Ničea ujedno predstavlja nesposobnost pojedinca da da nešto savršeno od sebe. Ničeova osnovna teza da ima nečega degeneričnog (Niče 1991: 76) u svemu što se odnosi na modernog čovjeka nosi u sebi znak netaknute snage i duševne moći (Niče 1991: 76). Stradanje i simptomi propadanja pripadaju vremenima ogoromnog progresa – svaki plodan i snažan pokret u čovječanstvu, prema Ničeu, izazivao je uvijek jednovremeno nihilistički pokret (Niče 1991: 77). Nihilistički pokret kao odbijanje evropskog čovjeka da stvarnost bitka dovede u vezu sa njihovim uzročnim Načelom (Janaras 1991: 54) posredstvom racionalnih predstava. Evropski čovjek izbjegava ili odbija da postavi pitanje o Bogu i uzroku postojanja, ne interesuje ga jedno takvo pitanje. Shvata i tumači postojanje unutar granica po sebi shvatljivih izvjesnosti subjektivnosti (Janaras 1991: 55).

Svi konci evropske civilizacije vode natrag u hrišćanstvo što predstavlja jedan od razloga Ničeovog razmatranja i analize hrišćanstva koje je za njega bilo ona sudbonosna sila koja je tok evropske istorije i evropske civilizacije uputila putem kojim ide već dvije hiljade godina. Time Niče želi pokazati da hrišćanstvo nije nikako bilo pojava bez veze sa istorijskim hodom, nego naprotiv da je odgovaralo stanju duhova, traženjima onoga vremena i težnjama. Ta krupna činjenica evropske sudbine našla je u Ničeu svog najžešćeg protivnika čime je sve više bivao nepomirljiv u svom stavu prema hrišćanstvu. Niče je mišljenja da se hrišćanstvo uvijek pogrešno napadalo i više nego bojažljivo. Time je on prvi stavio znak pitanja nad hrišćanskim moralom. Stoga, samo pitanje o istini hrišćanstva (Niče 1991: 128) bilo u pogledu postojanja njegovog Boga ili na istoričnosti njegovog postanka za Ničea je od sporednog značaja sve dok se ne dotakne pitanje o vrijednosti hrišćanskog morala. Niče diže svoj glas protiv onoga što se kao nešto visoko – što samo hrišćanstvo propagira – pa čak i kao mjerilo čovjekovo, uzimaju one malene mirne prosječnosti, ravnoteže jedne duše koja po njegovom mišljenju ne zna za velike nagone velikih središta. U vezi s tim Niče iznosi sledeće:

„Protiv čega se mi borimo kod hrišćanstva? Protiv njegove namjere da slomi jake, da skrha njihov duh, da iskoristi njihove trenutke slabosti i zamora,

da okrene njihovu ponosnu sigurnost u brigu u nemir savjesti; protiv njegove vještine da zatruje i zarazi otmene instikte do te mjere da se njihova snaga, volja za moć, okrene unutra, protiv njih samih, te jaki propadaju od prekomjernog samopreziranja i samomučenja“ (Niče 1991: 128).

Stvar je u tome što pobjeda hrišćanstva predstavlja za Ničea vrhunac čovjekove psihološke varljivosti (Niče 1991: 124) što jedno biće zamišlja kao početak i kao nešto apsolutno prema svome skučenom shvatanju onoga što upravo njemu izgleda dobro, moćno, dragocjeno (Niče 1991: 124). Pri tome, čovjek ne pomišlja da postoji čitav sistem uzroka (Niče 1991: 124)– na osnovu koga postoji i ima vrijednost svaka dobrota, svaka mudrost, svaka moć uopšte.

Ono što po Ničeju predstavlja opštu činjenicu u historiji Evrope od Sokrata, jeste pokušaj da se moralne vrijednosti postave za gospodare svih drugih vrijednosti. A cio evropski moral se zasniva na vrijednostima koju su od koristi stadi u okviru kojega se volja svih viših i izuzetnih ljudi objašnjava time da sve što ih izdvaja od ostalih dopire do njihove svijesti u obliku osjećanja njihove malenosti i omalovažavanja. Na taj način instikt stada po Ničeju cijeni sredinu i prosječno (Niče 1991: 138) kao nešto navjše i najdragocjenije. Instikt stada se javlja kao protivnik svake hijerarhije i gleda na podizanje odozdo prema gore na isti način kako gleda na spuštanje s većine u manjinu. Instikt stada noseći u sebi duh zajednice (Niče 1991: 139) za Ničea postaje gospodar modernog evropskog čovjeka čime se gotovo naznačuje sama definicija gorenavedenog evropskog morala.

Niče svoje saznanje nihilizma, koje potiče iz metafizike volje za moć (Hajdeger 2009: 260) i koje njoj suštinski pripada, nije izložio u zatvorenom kontekstu, smatra Hajdeger. Naprotiv, Niče je unutar oblasti svoga mišljenja, o onom što znači izraz nihilizam razmišljao u svim aspektima, stepenima i modusima koji su za njega bili suštinski. Priznavanjem afirmativnoga karaktera evropskog nihilizma (Hajdeger 2009: 263) mi po Hajdegeru ne dopiremo do njegove najunutrašnije suštine, jer nihilizam za Hajdegera nije samo jedna istorija, niti je osnova crta zapadne istorije – on je zakonitost tog istorijskog događaja, njegova logika (Hajdeger 2009: 263). Time Hajdeger dolazi do osnovne crte nihilizma koja se ogleda u takvom okretanju, koje seže daleko unatrag i ujedno unaprijed i koje se uvijek opredjeljuje. Sa svim ovim činjenicama Hristo Janaras u svom djelu Hajdeger i Dionisije Areopagit iznosi da sam Hajdeger uspeva da ustvrdi kako nihilizam može da ima kao posljedicu kako nevjerje u smislu odstupanja od hrišćanske vjere tako i samo hrišćanstvo. Drugim riječima, smatra Janaras, dvije moguće posljedice nihilizma su prihvatanje odsustva ili prihvatanje negiranja Boga.

Razmišljati o novom vijeku (Hajdeger 2000: 70) za Hajdegera znači postaviti pitanje o novovjekovnoj slici svijeta (Hajdeger 2000: 70). Mi tu sliku

po njemu izdvajamo razlikujući je od srednjovjekovne i antičke slike svijeta. Međutim, Hajdeger se tu pita da li je gorenavedeno razmišljanje koje nas vodi do samog pitanja o novovjekovnoj slici svijeta svojstveno isključivo novovjekovnom načinu predstavljanja (Hajdeger 2000: 70). U tom predstavljanju čovjek se bori za položaj u kojem on može da bude ono biće čiji bitak cjelokupnom pogledu na svijet daje mjeru i određuje pravac. U toj borbi pogleda na svijet (Hajdeger 2000: 75) i u skladu sa smislom te borbe čovjek po Hajdegeru koristi neograničenu moć proračunavanja, planiranja i odgajivanja svih stvari (Hajdeger 2000: 75). Tek tom borbom pogleda na svijet, smatra Hajdeger, novi vijek ulazi u presudan i vjerovatno najduži stadijum svoje istorije.

Za Hajdegera samo razmišljanje o suštini novog vijeka postavlja mišljenje i odlučivanje u krug dijelovanja sila svojstvenih suštini te epohe. Naime, riječ je prije svega o tome da se suština epohe shvati iz u-njoj-valadajuće istine bitka (Hajdeger 2000: 77). A da bi ljudi u suštini (Hajdeger 2000: 77) novog vijeka mogli ubuduće da izdrže, novi vijek, smatra Hajdeger, zahtjeva na osnovu svoje suštine izvornost i širinu razmišljanja. Razmišljanje – za koje mi po Hajdegeru možemo ponešto pripremiti, ali koje nikada ne možemo savladati.

Prethodno navedeni pogled na svijet (Hajdeger 2008: 46) kao i sama slika svijeta (Hajdeger 2008: 46) predstavlja plod novog vijeka, odnosno posljedicu novovjekovne metafizike. U tome po Hajdegeru leži i sam razlog što se pogled na svijet pokušava postaviti iznad filozofije (Hajdeger 2008: 46). Samom pojavom pogleda na svijet mogućnost neke volje za filozofijom nestaje do te mjere da se pogled na svijet mora odupirati filozofiji. Uspjeh pogleda na svijet se ogleda u tome što je filozofija u međuvremenu morala tonuti i na taj način postala još samo učenošću (Hajdeger 2008: 46). Ta tzv. pojava vladavine pogleda na svijet (Hajdeger 2008: 46) pokušala je u svoju službu staviti i poslednju veliku filozofiju – Ničeovu filozofiju (Hajdeger 2008: 46). To je uspjelo zbog toga što je Niče poricao filozofiju kao učenost i time stao na stranu pogleda na svijet, smatra Hajdeger.

Pogled na svijet se kod Hajdegera uvijek javlja kao makinacija (Hajdeger 2008: 46). Makinacijom Hajdeger naziva postupak koji se ogleda u ono spravljenje-samo-od-sebe (Hajdeger 2008: 113) – tumačenje fizisa koje potiče od tehne-a i njezina vidokurga na taj način da se izražava premještanje težišta u ono što Hajdeger određuje kao spravljivo i sebe-spravljujuće (Hajdeger 2008: 113). Kada makinacija dođe do krajnje vlasti, kada sve prožme, tada po Hajdegeru nema više uslova koji su potrebni da bi se dobaraz-očaranosti (Hajdeger 2008: 112) koja proizilazi iz doba civilizacije (Hajdeger 2008: 106) posebno osjećalo i da bi se od nje ogradilo. Naša opsjednost tehnikom i njezinim naprecima koji se stalno nadmašuju predstavlja jedan znak očaranosti koja vodi u ono što kod Hajdegera stoji kao proračunavanje, korištenje, uzgajanje, lako rukovanje i propisivanje (Hajdeger 2008: 112).

Stalna težnja k onom nad-prosječnom (Hajdeger 2008: 112) koje dolazi uz pomoć sveg djelovanja tehnike dovodi do nestajanja prostora odlučivanja što ujedno predstavlja znak napuštenosti od bitka (Hajdeger 2008: 46).

Pitanje o tehnici postalo je pitanje o sudbini čovjeka i sudbini kulture. Vjera civilizovanog čovjeka postala je vjera u tehniku, u njezinu moć i njezin beskrajni razvoj. Postavljajući pitanje o tehnici mi po Hajdegeru utiremo neki put (Hajdeger 1999: 9). Zapravo taj put kod Hajdegera predstavlja put mišljenja (Hajdeger 1999: 9). Naš odnos naspram tehnikene možemo nikada spoznati sve dokle god predstavljamo i praktikujemo to tehničko (Hajdeger 1999: 9). Naša izloženost onom tehničkom i neutralnost po Hajdegeru nas čini slijepim za samu bit tehnike. Izrada i korištenje oruđa, pribora i mašina, jeste ono što čini samu tehniku kao i same te stvari koje se izdradjuju i koriste, ciljevi i potrebe kojima one služe. Ona kao takva jeste po Hajdegeru uredjaj – instrumentum (Hajdeger 1999: 10). Zbog toga se i sama naša predstava o tehnici može nazvati instrumentalnim ili antropološkim odredjenjem tehnike (Hajdeger 1999: 10). Prethodno navedena instrumentalna predstava (Hajdeger 1999: 10) o tehnici određuje svaki napor da se čovjek dovede u pravi odnos prema tehnici. Napor da se tehnikom kao sredstvom upravlja na prikladan način proizilazi iz želje da se tehnika duhovno dobije u ruke (Hajdeger 1999: 10). Njome se želi zagospodariti (Hajdeger 1999: 10), a ta želja da se njome zagospodari, prema Hajdegeru, postaje utoliko neodložnija ukoliko tehnikaviše prijeti da izmakne čovjekovoj kontroli.

Instrumentalnošću kao osnovim obilježjem tehnike Hajdeger dolazi do razotkrivanja (Hajdeger 1999: 14) na kojemu počiva mogućnost svakog stvaralačkog rada. Time onda tehnika za nas nije samo sredstvo. Ona je način razotkrivanja čime nam se otkriva sasvim drugačija oblast za suštinu tehnike, a to je oblast razotkrivanja, odnosno istine (Hajdeger 1999: 14). U oblasti gdje se dešavaju razotkrivanje i neskrivenost (Hajdeger 1999: 15) – gdje se dešava istina – prebiva tehnika.

Budući da gorenavedeno suštinsko odredjenje oblasti tehnike važi samo za grčko mišljenje i da odgovara zanatskoj tehnici (Hajdeger 1999: 15), ono se ipak ne može primjeniti na modernu mašinsku tehniku (Hajdeger 1999: 15). A moderna mašinska tehnika jeste upravo ono što nas po Hajdegeru uznemiruje i što nas nagoni da pitamo šta je ta tehnika (Hajdeger 1999: 15). Ono što modernu tehniku razlikuje od svih ranijih tehnika jeste upravo to što ona počiva na novovijekovnoj egzaktnoj prirodnoj nauci (Hajdeger 1999: 15). Zadržavanjem osnovnog obilježja tehnike koje kod Hajdegera stoji kao razotkrivanje dolazimo do uočavanja onoga što je novo u modernoj tehnici. Razotkrivanje koje vlada u modernoj tehnici ne ogleda se u proi-iz-vodjenju (Hajdeger 1999: 16) nego u izazivanju (Hajdeger 1999: 16) što od prirode traži da isporuči energiju koja se kao takva može izvaditi i akumulirati (Hajdeger 1999: 16). Sam proces razotkrivanjau

modernoj tehnici se sastoji od pet elemenata. A to su: oslobađati, transformirati, akumulirati, razdjeljivati i prebacivati (Hajdeger 1999: 17).

Izazivanje koje vlada u modernoj tehnici kao ono izazivajuće oslovljavanje (Hajdeger 1999: 20) koje čovjek skuplja da bi ono što se razotkriva ispostavio kao stanje (Hajdeger 1999: 20) Hajdeger naziva po-stavljanje (Hajdeger 1999: 20). Riječ stanje Hajdeger koristi da bi označio način na koji je prisutno sve na šta se odnosi izazivajuće razotkrivanje. Međutim, šta za Hajdegera znači po-stavljanje? Po-stavljanje za Hajdegera znači skupljalački činilac (Hajdeger 1999: 20) onog postavljanja koje čovjeku postavlja zahtjev – izaziva ga da ono-stvarno (Hajdeger 1999: 20) razotkriva kao stanje na način ispostavljanja. Po-stavljanje kao način razotkrivanja koji vlada u suštini moderne tehnike, a sam nije ništa tehničko. Budući da po Hajdegeru suština moderne tehnike počiva na po-stavljanju i da ona mora upotrebljavati egzaktnu prirodnu nauku, time nastaje varljivi privid da je moderna tehnika primjenjena prirodna nauka. Taj privid se za nas može održati sve dok se ne ispita suštinsko porijeklo novovjekovne nauke ili čak suština tehnike.

Suština moderne tehnike izvodi nas na put razotkrivanja. Izvoditi na put (Hajdeger 1999: 23) za Hajdegera znači upućivati (Hajdeger 1999: 23). Upućivanje koje izvodi čovjeka na put Hajdeger naziva sudbinom (Hajdeger 1999: 23). Time čovjekova aktivnost postaje povijesna tek kao sudbinska. Sudbina uvijek izvodi čovjeka na put razotkrivanja. Čovjek nalazeći se na tom putu stalno ide ivicom mogućnosti da slijedi samo ono-u-ispostavljanju-razotkrivenoi da se samo njime bavi, i da iz njega crpi sve mjere. Na taj način se po Hajdegeru isključuje druga mogućnost da se čovjek izvornije upušta u suštinu neskrivenog i u njegovu neskrivenost, kako bi upotrebljenu pripadnost razotkrivanja iskusio kao svoju suštinu. Čovjek smješten između te dvije mogućnosti biva sudbinski ugrožen (Hajdeger 1999: 25). Zato Hajdeger sudbinu razotkrivanja (Hajdeger 1999: 25) uzima kao nužnu opasnost (Hajdeger 1999: 25). Sudbina razotkrivanja kod čovjeka stvara iluziju o tome da sve što se sreće postoji samo ukoliko je čovjekovo djelo. Upravo tako ugroženi čovjek pravi se da je gospodar svijeta (Hajdeger 1999: 25).

Čovjekova težnja ka onom nad-prosječnom koje se ostvaruje putem tehnike dovodi do gubitka prostora odlučivanja čime bitak biva sve više napušten i prepušten makinaciji što za Hajdegera predstavlja prividni pokušaj spasa zapadne kulture. To je proces koji po Hajdegeru nije vezan za pojedinačne ljude i njihove postupke i nauke već, naprotiv, samo istjeruje unutrašnju bit nihilizma u njegov najčišći oblik (Hajdeger 2008: 124). Time nihilizam za Hajdegera nije puki neprimjetni raspad vrijednostinego svrgavanje vrijednosti od strane nas (Hajdeger 2007: 77) koji raspoložemo njihovim postavljanjem. Znanje o nihilizmu (Hajdeger 2008: 124) se ne smije zaustaviti nego kao bit mora spoznati napuštenost od bitka (Hajdeger 2008: 124). Stoga je za naše razumijevanje suštine nihilizma manje

važno da pričamo o istoriji nihilizma i da ga opisujemo u njegovim oblicima. Naime, sve mora ići najprije u pravcu da se nihilizam prepozna kao zakonitost istorije. Nihilizam kao takav ne predstavlja uzrok propadanja (Hajdeger 2009: 88) u istoriji zapada – on je njegova unutrašnja logika (Hajdeger 2009: 88).

U okviru istorije novovjekovnog čovječanstva, čovjek po Hajdegeru svuda i svaki put nezavisno pokušava da se sebe kao centar i mjeru dovede u poziciju dominacije, to jest da osigura svoju dominaciju (Hajdeger 2009: 138). Karakteristika novovijekovnog čovječanstva se može vidjeti u tome da se čovjek oslobadja srednjovjekovnih veza oslobadajući se za samog sebe (Hajdeger 2000: 70). Ali ta karaktersitika je površna, smatra Hajdeger. Njena je posledica ona zabluda koja spriječava da se shvati suštinska osnova novog vijeka i da se tek tada potpuno sagleda njegova suština. Novi vijek nam je sa sobom donio subjektivizam i individualizam koji je su pratili oslobodjenje čovjeka, međjutim, isto tako nijedna prethodna epoha nije stvorila objektivizam (Hajdeger 2000: 70) koji bi se po Hajdegeru mogao uporediti s novovijekovnim, i da ni u jednoj prethodnoj epohi ono-neindividualno (Hajdeger 2000: 70) nije došlo do izražaja u obliku kolektivnog (Hajdeger 2000: 70). Ono što je tu suštinsko jeste nužna naizmjeničnost subjektivizma i objektivizma (Hajdeger 2000: 70). Upravo ta uzajamna uslovljenost za Hajdegera jeste ono što ukazuje na dublje procese.

Niče i Hajdeger karakterišu i osvjetljaju cijelo jedno vrijeme na taj način da se kroz njih ogleda složeni duh istorije koja u najširem smislu nije ništa drugo do zbivanje nečega prolaznog. Duh evropske kulture devetnestog i dvadesetog vijeka se kroz njih ogleda u prijeseku. Propast koja je zadesila duh evropske kulture predstavlja datost u evropskoj istoriji našeg vijeka. Ovaj dvojac predstavlja kontradikciju svekolike evropske kulture i njene sudbine, oni su najbespoštednija kritika i najpotpunija sinteza. Struktura i problematika naše stvarnosti, kao i naša stalna žudnja za novim svijetovima uslovili su da skrivena istina bitka biva uskraćena ljudima metafizike – razlog je u opštoj nemogućnosti izmirenja temeljnih kontradikcija koje leže u prirodi evropske kulture i duhovne strukture.

Literatura:

- Hajdeger 1999: M. Hajdeger, *Predavanje i rasprave*, Beograd: Plato
Hajdeger 2000: M. Hajdeger, *Mišljenje i rasprave*, Beograd: Plato
Hajdeger 2000: M. Hajdeger, *Šumski putevi*, Beograd: Plato
Hajdeger 2008: M. Hajdeger, *Prilozi filozofiji (Iz dogđajaja)*, Zagreb: Breza
Hajdeger 2009: M. Hajdeger, *Niče II*, Beograd: Fedon
Janaras 1997: H. Janaras, *Hajdeger i Dionisije areopagit*, Vrnjačka Banja: Bratstvo SV.
SIMEONA MIROTVORAČKOG
Niče 1991: F. Niče, *Volja za moć*, Beograd: Dereta

ПРОБЛЕМ САМОСВИЈЕСТИ КОД ФИХТЕА И ХЕГЕЛА

Апстракт: Циљ рада јесте приказивање Фихтеовог и Хегеловог схватања самосвијести, те њихове разлике и значаја. Кренућемо од главних карактеристика Фихтеовог схватања појма самосвијести, па до значаја које, за њега, има апсолутно Ја. Такође ће бити приказано зашто је у разилажењу Фихтеове и Хегелове филозофије кључни значај имао Хелдерлин. Указивањем на Хегелово схватање самосвијести као јединства односа према себи и односа према другоме имаћемо прилику стећи разумијевање самосвијести као јединства које чине супротстављени чланови, од којих је сваки у својој унутрашњој структури супротност себе самога и који су као такви идентични са својом супротношћу. У приказивању Фихтеовог давања централног мјеста самосвијести кренућемо од постојања онога Ја које се састоји у знању себе самог. Након тога, пажњу ћемо усмјерити на Хегелово схватање самосвијести као постојања по себи и за себе, те показивање борбе роба и господара као јаснијег објашњења кретања владајуће и потчињене свијести. Крај рада пружиће нам увид у значај оба филозофа за проблем самосвијести.

Кључне ријечи: свијест, самосвијест, Ја, Фихте, Хегел, господар, роб.

Најважнији елемент у одговору на питање о могућности општег и нужног сазнања, односно одговор на питање о легитимности примјене чистих појмова разума на предмете искуства, представља појам самосвијести или трансценденталне аперцепције. Међутим тај привилеговани положај који Кант даје самосвијести у својој филозофији не значи то да се из самосвијести може извести свако знање. Самосвијест, по Канту, даје само извјесност томе да ја јасам, а не неко садржинско одређење онога што ја јесам, тако да самосвијест овдје не укључује никакво стварно сазнање којим би се предмет знања на неки начин могао позитивно одредити.

Битна карактеристика Кантове концепције самосвијести састоји се у разликовању између аналитичког јединства аперцепције израженог у ставу Ја мислим које мора моћи да прати све моје представе од синтетичког јединства самосвијести које стоји у вези са функцијом активног повезивања

* tdorovicana1991@gmail.com

представа у једној свијести.¹ Да моје представе припадају једној и истој свијести могу освједочити тако што их активно повезујем мишљењем или другачије речено – аналитичко јединство самосвијести заснива се на њеном синтетичком јединству. Самосвијест, за Канта, има улогу само да помогне при рјешавању проблема сазнања.

За разлику од Кантове, Фихтеова филозофија даје самосвијести главно мјесто и као таква постаје у потпуности оријентисана на тај принцип. За Канта свака свијест је само условљена самосвијешћу док према учењу о науци „свака свијест је одређена самосвијешћу, тј. све што се у свијести налази условима самосвијести је утемељено, дато, произведено; а изван самосвијести уопште не постоји неки њен темељ.“ (Фихте, 1976: 149) Сам почетак његовог подухвата може се разумјети као покушај извршења Рајнхолдовог заснивања филозофије на једном начелу. Карактеристичан мотив како за све представнике њемачке класичне филозофије, тако и за Фихтеа јесте изједначавање структуре самосвијести са структуром Ја. Да би разумјели Фихтеово схватање самосвијести и давање централног мјеста истом, потребно је кренути од његовог схватања да се Ја, од свега што се може мислити, разликује по томе што све друго јесте за свијест или за Ја, а једино само Ја јесте истовремено за себе само. Будући да Ја поставља своје сопствено биће тако се и његово постојање налази у његовом знању себе самога.

Шта самосвијест представља за Фихтеа? Будући да се, по њему, биће онога Ја састоји се у томе што само себе поставља као бивствујуће, за самосвијест можемо рећи да означава акт апсолутног постављања себе самога. У основи сваке предметне свијести стоји овај акт, а прво начело учења о науци га само експлицира. Тај акт још у рецензији Енесидемуса Фихте означава као дјелотворну радњу (Thathandlung) за разлику од свега што може имати статус пуке чињенице (Thatsache). Појам дјеловања који постаје могућ помоћу интелектуалног опажаја самодјелатног Ја је једини који уједињује оба свијета – чулни и интелигибилни. Ако боље сагледамо Фихтеове концепције схватања самосвијести можемо разумјети да је његова филозофија један покушај интегрисања теоријског и практичног аспекта. До тога га води незадовољство узроковано тиме што после Канта нити једна филозофија не доводи до сагледавања јединственог основа теоријског и практичног ума. Интегрисање самоодношења теоријског и практичног аспекта омогућује управо овај принцип самосвијести. Ово можемо схватити на тај начин да је Фихте у један теоријски појам Кантове филозофије уградио мисао о примату практичног ума. Да се појам самосвијести одржи и у теоријским функцијама допушта управо овај практични дио.

¹ Види: Милисављевић Владимир: *Идентитет и рефлексја, Проблем самосвијести у Хегеловој филозофији*, Завод за уџбенике и наставна средства, стр.20

Из критичке рецепције Фихтеовог учења добијамо једно кретање које се може схватити као почетак заснивања једне парадигме у односу на филозофију која се заснива на принципу самосвијести. Ово и јесте једна промјена која се дешава ако шире погледамо. Наиме, имамо најаву трансформације трансценденталног у апсолутни идеализам. У периоду трансформације учествовали су тибигенски реперенти из времена Хегела и бивши студенти тибигенског семинара који су у Јени слушали Фихтеова предавања. Поред њих и Шелинг је активно учествовао у расправама, те развио и сопствену верзију фихтеанског схватања. Ипак те списатељске почетке Хегел је учинио на плану теорије религије и политике.² Помак у односу на ову проблематику дешава се захваљујући препискама које је Хегел водио са Хелдерлином и Шелингом. Вјероватно су те преписке биле једини извор његовог информисања о филозофском статусу самосвијести.

За разлику од Шелинга који остаје у сагласности са учењем о науци, Хелдерлин је критички настројен према Фихтеовој филозофији. Он, у кореспонденцији са Хегелом, износи основне елементе критике Фихтеа. Такво становиште је утицало на даље Хегелово схватање. Оно што је основа за Хелдерлинову критику Фихтеа јесте мисао да се апсолутно Ја не може мислити као самосвијест, односно да самосвијест не може бити принцип филозофије. Разлог због кога се апсолутно Ја не може одликовати самосвијешћу, по Хелдерлину, јесте тај јер самосвијест представља свијест о субјекту, а пошто Фихтеово Ја садржи цјелокупну стварност то њему ништа није супротстављено и оно не може имати свијест.

Хегелова филозофија уопште представља раскид са фихтеовским проблемом самосвијести. У Хегеловим текстовима до 1801. године једва се може пронаћи појам самосвијести. У чланку који говори о разлици између Фихтеове и Шелингове филозофије, из 1801. године појављује се самосвијест и то у једном виђењу које указује на критички аспект. Наиме, ради се о томе да Хегел критикује Фихтеову филозофију која се заснива управо на том принципу самосвијести. Појмови свијест и самосвијест добијају на значају тек после те године.

За Хегелово схватање самосвијести бар у јенском периоду највећи значај има критика Фихтеа. „Спис о разлици“ је Хегелово прво објављено дјело. На почетку списка о разлици Хегел говори о недостатку Фихтеове филозофије. Наиме, сам циљ који је Фихте себи поставио, није спроведен. Идентитет између субјекта и објекта у форми $Ja = Ja$, по Хегелу, јесте принцип Фихтеовог система као један принцип спекулације у одређеној форми. Чим се та спекулација обликује у систем, односно чим изађе из појма који даје о

² Треба узети у обзир Хегелове околности живота у то вријеме као и филозофски видокруг оријентисан прије свега на теолошку, морално – филозофску и политичку проблематику.

себи, она заправо напушта себе и свој принцип и не враћа се у њега. Ипак, главне карактеристике теорије самосвијести Хегел излаже у Феноменологији духа. Главни моменат који карактерише овај појам јесте да самосвијест бива схваћена као јединство односа према себи и односа према другоме.

Захваљујући самосвијести улазимо у царство постојања истине. Ако самосвијест, односно знање о самом знању, посматрамо у односу на знање о нечему другом видјећемо да је то знање о нечему другом, иако ишчезло, ипак сачувало своје моменте. Ти моменти се овдје налазе онакви какви су по себи, а губитак се и састоји у томе, односно у губљењу главног момента, тачније у губљењу једноставно независног постојања за свијест. Можемо рећи да самосвијест представља враћање из другобивства јер она и јесте рефлектовање из бића опажајног свијета. Разлог из кога за самосвијест разлика не постоји, односно разлог што је разлика као другобивство непосредно укинута јесте тај што она од себе разликује једино саму себе као саму себе. Овдје имамо два момента:

1) Другобивство, за самосвијест, постоји као одвојени моменат или неко биће;

2) Поред тога, као други одвојени моменат, за њу постоји јединство ње саме са том разликом.

Самосвијест је са првим моментом сачувана као свијест и распрострањеност чулног свијета је сачувана за њу али, у исто вријеме, она је повезана и са другим моментом. Тако чулни свијет за самосвијест представља разлику која нема никаквог бића. Супротност између појаве самосвијести и њене истине као резултат има јединство самосвијести са самом собом, односно истину. Самосвијест је пожуда уопште и ово јединство мора постати суштинско за самосвијест. Она се показује као кретање у којем се супротност укида и постаје јединство ње саме па од сада свијест као самосвијест посједује двоструки предмет:

1) Један који је предмет чулне извјесности и опажања, који је непосредан и који је за самосвијест означен као оно негативно;

2) Други предмет, представљајући саму себе и саму суштину, налази се у супротности првог предмета.

Та супротност за самосвијест, која се показује као кретање, постаје једнакост ње саме, а предмет, који је представљен као оно негативно за свијест, исто тако се вратио у себе као што је то учинила свијест. Захваљујући том рефлектирању у себе он је постао живот. Као што је самосвијест самостална, тако је самосталан и њен предмет који она обиљежава знаком негативности чију ће независност искусити.

„Одредба живота која произлази из појма или из оног општег резултата са којим улазимо у ову сферу довољна је да се живот означи, а да његову природу не би требало из ње даље развијати; њен опсег обухвата следеће моменте. Суштина је бесконачност као укинутост свију разлика, чисто кретање око осовине, мировање саме те бесконачности као апсолутно неморне бесконачности, сама независност у којој су разлике кретања укинуте, једноставна суштина времена која у овој самоједнакости посједује прави облик простора.“ (Хегел 1986: 107) Представљајући неко укидање разлика, ово опште течно стање посједује своју негативну природу, али оно нема могућности да укида различне моменте ако они не постоје на неки начин. Постојање таквих момената, као различитих чланова или самосталних дијелова, сачињава ово течно стање као самоједнака независност. Једноставна течна супстанција чистог кретања у самом себи представља њихово биће. Само у одредби самог чистог кретања или одредби момената бесконачности постоји разлика ових чланова. Самостални чланови који постоје за себе имају још један моменат који се огледа у њиховој рефлексiji у јединство. Разлика ужива самосталност једино у овом јединству које је негативно односно бесконачно јединство и, као такво, растављено. Ова самосталност лика је нешто растављено, те изгледа као нешто одређено, а укидање те растављености обавља се помоћу нечега другог. Због супстанције самосталних ликова која јесте оно течно стање и која је бесконачна, лик у свом саставу представља растављање и укидање свога бића за себе. Разликујући моменте у лику примјећујемо да је први моменат самосталних ликова, односно то је постојећи лик који иступа против опште супстанције и потврђује се као оно што у општем није растављено, претходно поричући течно стање и континуитет са њим. Са друге стране имамо моменат који представља подвргавање тог састава под бесконачне разлике. Кретање тог лика или тачније речено – живот као процес добија се претварањем мирног развијања у кретање. Разлика ликова представља друго онога што јесте по себи. Ипак, захваљујући тој разлици, само то – по себи, односно једноставна општа течност постаје то друго јер за разлику која постоји по себи и за себе, која је бесконачно кретање и која прождире мирни медијум та течност је сада живот као оно што је живо. Међутим, резултат овог обртања је наopakост сама по себи. Зашто? Управо зато јер оно што се прождире јесте суштаство, индивидуалитет. Због осјећања јединства са самим собом, индивидуалитет се одржава на рачун онога што је опште и укида своју супротност другога, захваљујући којој постоји за себе. Међутим, пошто је суштина индивидуалног лика општи живот, проста супстанција јесте оно што бивствује за себе, то се та простота укида, односно раставља се и управо то растављање је постављање индивидуалитета. То је разлог због кога, за Хегела, проста супстанција у исто вријеме јесте растављање саме себе у ликове, а и укидање постојећих разноликости. На тај начин уобличење које је мирно изложено у општем

медијуму самосталности и процес живота представљају обје стране цијелог кретања између којих је постављена разлика, односно уобличење и процес живота. Живот сачињава кружно кретање јер сам процеп живота представља колико уобличавање толико и укидање лика, а уобличавање јесте укидање колико и рашчлањивање. Живот је, за Хегела, цјелина која се одржава у свом развићу и у његовом укидању. За разлику од свог првог јединства, бића, ово јединство као опште јесте род, којји не егзистира у кретању самог живота него указује на нешто другачије од себе, на свијест за коју он постоји као то јединство. Ова самосвијест, односно овај други живот, за предмет има себе као чисто Ја. Како ће се тај предмет обогатити на рачун сигурности у ништавност истог који има самосвијест? Самосвијест бива на почетку сигурна у ту ништавност односно у укидање предмета. Ево шта се дешава.

„Сигурна у ништавност тога другога, самосвијест га за себе поставља као своју истину, поништава самостални предмет и тиме представља себи извјесност саме себе као праву извјесност, као такву извјесност која је за њу саму постала на предметан начин.“ (Хегел 1986: 110) Како изгледа, самосвијест није у стању да укине тај предмет својим негативним односом него га, баш због тога, као и пожуду, поново производи. Иако је самосвијест апсолутна за себе једино захваљујући укидању предмета, ипак се мора задовољити негацијом коју предмет сам на себи извршава, јер је он, како смо видјели, по себи оно што је негативно те за оно што је друго он мора да буде оно што јесте. Тиме долазимо до тога да је предмет свијест јер је он негација у самом себи, а у исто вријеме у њој самосталан. Дакле, први непосредни моменат самосвијести је чисто Ја. Та непосредност представља пожуду односно она је апсолутна испосредованост и постоји само као укидање самосталног предмета. Иако је задовољење пожуде извјесност која је постала истином ипак, истина извјесности јесте удвостручена рефлексација, односно удвостручење самосвијести. Појам самосвијести бива завршен тек у та три момента. Самосвијест јесте за свијест предмет који на себе поставља неку ништавну разлику односно своје другобивство, а при свему томе остаје самосталан чак и у негативитету сама себе и због тога он за себе јесте род, односно жива самосвијест. Предмет пожуде представља течно суштаство једнако са самим собом и због тога је једино тај предмет самосталан. Свака самосвијест јесте предмет, а тај предмет исто је тако Ја као и предмет и захваљујући томе за нас постоји појам духа. Тиме добијамо још један дио, односно оно што постаје даље за свијест, а то је искуство о томе шта је дух.

Појам јединства самосвијести представља многострано укрштање које доводи до тачног разликовања његових момената, а и до тога да се у том разликовању у исто вријеме морају схватити и сазнати такође као једнаки или се морају схватити и сазнати у њиховом супротном значењу. Пошто у суштини самосвијести лежи двосмисленост онога што је различито, то

представља непосредно или бесконачно супротност одређености у којој је замишљена. Хегел говори од удвострученој самосвијести на тај начин да објашњава како за њу постоји једна друга самосвијест која је доспјела изван ње. Овдје је видљиво двоструко значење за самосвијест. Са једне стране она се налази као неко друго суштаство и зато губи саму себе, а са друге стране, будући да она у томе што је друго не види ништа више до саму себе, тако она то друго укида. Због чега је потребно да самосвијест укине то своје другобивство? Са једне стране, укидањем другог самосталног суштаства, самосвијест добија извјесност о себи као суштаству, а пошто то друго јесте она сама, са друге стране, самосвијест иде на то да себе укине. Укидањем свога другобивства, самосвијест се поново изједначаје са собом, односно добија натраг саму себе, а онда јој самосвијест, која се налазила у другоме, то исто враћа, ослобађа то друго укидањем свога постојања у њему. Овдје се ради о двоструком кретању обје самосвијести. Прва самосвијест нема никакве моћи над предметом јер пред собом има самостални, за себе постојећи предмет. Свака самосвијест чини оно што захтјева од друге па види да друга самосвијест чини исто што и она. Дјелање је двозначно уколико оно јесте дјелање једне и друге самосвијести, а не само због представљања неког дјелања против друге самосвијести. Можемо рећи да је ово процес једне игре сила у самосвијести. Самосвијест (као свијест) излази ван себе али за њу важи, са једне стране, да и јесте и није друга свијест јер је и у том постојању изван себе задржана у себи и то њено изван – себе јесте за њу, а са друге стране важи да та друга свијест, будући да укида себе као оно што бивствује за себе, постоји само за себе. Те свијести се узајамно признају јер „свака је свијест за друго средина, помоћу које се свака са самом собом повезује и уједињује, и свака јесте за себе и за другу непосредна суштина која постоји за себе, и која уједно постоји за себе благодарећи томе посредовању.“ (Хегел 1986: 113)

Самосвијест је најприје једноставно биће за себе, једнака је са самом собом, њен апсолутни предмет, њена суштина јесте Ја, а све друго што постоји за њу схвата се као оно негативно, као небитан предмет. Међутим, према једном индивидууму појављује се један индивидуум па и то друго јесте једна самосвијест. Ти индивидууми се појављују непосредно па постоје један за другог као обични предмети али сваки индивидуум има извјесност о самом себи, а не о неком другом индивидууму. То је разлог због кога његова властита извјесност о себи још нема истине јер та истина би се требала састојати у томе да се његово властито биће за себе њему показало као самосталан предмет.

Представљање индивидуума као чисте апстракције самосвијести састоји се у показивању независности за биће. Овдје се показује двоструко дјелање тога представљања: дјелање другог индивидуума и дјелање самим

собом. Ако је то дјелање – дјелање другог индивидуума онда сваки ради на рачун смрти другог. Поред овога, у том дјелању налази се и дјелање самим собом. Однос ове двије самосвијести одређен је борбом на живот и смрт помоћу које оне потврђују и себе и једна другу. Те самосвијести морају ступити у борбу јер је потребно да извјесност о себи уздигну до истине на себи самима и на другој самосвијести. Да суштина самосвијести није биће, да та суштина није њена утонулоост у распрострањање живота освједочава се једино стављањем живота на коцку. И захваљујући томе освједочава се слобода као и то да суштина самосвијести јесте чисто биће за себе, а и да се њена суштина огледа у томе да у њој не постоји ништа што за њу не би представљало ишчежавајући моменат. Иако се индивидуум који није стављао живот на коцку може означити као личност, ипак он није постигао истинитост признатости као једне самосталне самосвијести. Изгледа да је тежња за смрћу другог индивидуума нужна. „Сваки индивидуум мора исто тако да тежи смрти другог индивидуума, као што он ставља на коцку свој живот; јер други индивидуум не важи за се нешто више него он сам; његова суштина њему се показује као неко друго суштаство, он се налази изван себе, он мора да поништи то своје постојање изван себе; то друго је разнолико уплетена и бивствујућа свијест, он мора да посматра своје другобивство као чисто биће за себе или као апсолутну негацију.“ (Хегел 1986: 115) Смрт је природна негација живота и као што живот и јесте самосвијест без апсолутног негативитета тако је смрт негација без самосвијести, односно негација која остаје без значаја признавања. Постоје они који су се одржали у овој игри, они се укидају као екстремисти који желе да постоје за себе, укидају своју свијест која је постављена у туђој суштаствености. Суштински моменат се губи из игре, а ова два момента не примају један другог и не враћају се помоћу свијести него, желећи да се распадне у супротне екстреме, равнодушно један другог ослобађају. Живот је, за свијест, суштаствен као чиста самосвијест. Апсолутни предмет у непосредној самосвијести је просто Ја. За суштински моменат тај предмет има трајну самосталност, а за нас или по себи он је апсолутна посредност. Два суштинска момента за које смо видјели да су неједнаки и супротни, наиме, једна чиста самосвијест и једна свијест која постоји у облику стварства, односно која постоји за неку другу свијест, а не за себе, постоје као два супротна облика свијести, једна самостална свијест јесте господар, а друга или несамостална је роб. За прву свијест, ону коју означавамо као господар, суштина јесте биће за себе, а за други облик, односно за несамосталну свијест коју представљамо као роба, суштина је живот или биће за неку другу свијест.

„Господар је свијест која постоји за себе, али не више само појам те свијести, већ за себе постојећа свијест која је посредована са собом помоћу једне друге свијести, наиме помоћу једне такве свијести у чију суштину спада

то да је она синтезирана са самосталним бићем или са стварством уопште. “(Хегел 1986: 116) За свијест стварство јесте оно што је суптинско и господар стоји у вези са њом, а и са предметом пожуде (са ствари као таквом). Као појам самосвијести, господар у исто вријеме као посредовање представља непосредни однос бића за себе. Због тога он стоји у вези непосредно са оба момента, а посредно посредством другог са сваким од њих.

Роб у борби није могао да апстрахује од самосталног бића, те оно постаје његов оков, а господар, посредством тог бића, стоји у вези са робом посредно. У тој борби господар је доказао да је биће за њега нешто негативно. Биће је власт на другим, а господар власт над бићем, што значи да господар има тог другог под собом. Иако роб укида ствар односећи се на њу негативно, ипак он је у стању само да је обрађује јер је она за њега самостална, те као таква не даје робу могућност да својим негирањем изађе на крај са њом уништивши је. Овдје видимо да и господар стоји у вези са ствари посредством роба. Међутим, господар успјева изаћи на крај са том ствари захваљујући постављању роба између себе и ње. Путем тога господар потпуно ужива ствар јер се он, за разлику од роба коме препушта страну самосталности, повезује са њеном несамосталношћу. Захваљујући овој другој свијести, која са једне стране показује себе као оно несуптинско у обради ствари, а са друге стране у зависности од неког одређеног датог бића, господар добија признатост. Дакле, та друга свијест укида себе као самостално биће и тиме господар добија моменат признавања. Укидајући себе као самостално биће, друга свијест чини оно што прва чини против ње и тиме јој омогућава моменат признавања. Видјели смо да ствар за господара није ништа јер је он негативна моћ чија се суштина огледа у бићу за себе. За разлику од роба, чије је чињење несуптинско, господар у том односу представља једно суптинско чињење. Међутим, поменуто признавање као такво јесте неправедно и једнострано због тога што господар оно што чини против другог – не чини и против себе, а роб оно што чини против себе – не чини против другога. Истина господара је несуптинска свијест и њено несуптинска свијест и њено несуптинско дјелање, тако да он не посједује извјесност о бићу за себе као истини. Међутим, као што је господарење показало да његова суштина представља супротност онога што оно жели, тако ће се и робовање претворити у супротност онога што непосредно јесте. Иако се робовска свијест на почетку појавила изван себе и не као истина самосвијести, сада се преобрће у праву независност улазећи у себе. Истина робовања је самостална, за себе бивствујућа свијест која се још не налази на њему. Пошто је искусило суштину негативитета, оно сада има на себи његову истину као и истину бића за себе.

Осјетивши страх одапсолутног господара, ова свијест није страховала за ово или оно суштаство, него је у том страху изнутра растројена. Управо

је суштина самосвијести то потпуно и опште кретање, чисто биће за себе које се налази у тој свијести. Док је за господара ово биће његов предмет, то ова свијест укида у њему своју оданост природном постојању, одстрањује га радом, односно довршује у служењу. Осјећање службе јесте растројавање по себи. У свијести господара, у моменту који одговара пожуди, чинило се да је страна несуштинског односа према ствари припадала служећој свијести. Истина да је пожуда задржала потпуно негирање предмета али том задовољењу недостаје оно што постоји (предметна страна) па оно представља само једно ишчезавање које се захваљујући обуздању пожуде од стране рада зауставља. Будући да рад представља обуздану пожуду, можемо рећи да он образује јер за онога ко ради предмет постаје самосталан пошто се однос према њему који је раније био негативан преобразио у његову форму. Радна свијест долази до опажања самосталног бића као саме себе јер негативна средина која се састоји у формирању јесте њено чисто биће за себе које улази у елемент трајања иступајући из ње у раду. Пошто у образовању ствари властити негативитет свијести постаје за њу предметом због укидања супротне форме то поред позитивног значења ово формирање има и негативну страну. Али ипак то предметно негативно јесте баш оно суштаство пред којим је раније дрхтала и које ова свијест сада разара. Хегел нам је показао како служећа свијест креће од потчињености господару, гдје је за њу биће за себе једна друга свијест, до свијести да она сама јесте по себи и за себе.

Оно што смо током рада могли увидјети јесте разлика у схватању појма самосвијести. Проблем који се показује у Кантовој филозофији због недоследне ствари по себи, Фихте рјешава јединством теоријског и практичног дијела. Међутим и ово рјешење наилази на проблем. Цијели напор Фихтеовог излагања достиже највећу тачку у полагању од Канта. Критички настројен према Фихтеовој филозофији, Хелдерлин, како смо видјели тврди да се апсолутно Ја не може одликовати самосвијешћу. У кореспонденцији са Хегелом, Хелдерлин износи свој критички став према Фихтеовој филозофији. Након тога Хегелова филозофија представља раскид са фихтеовским проблемом самосвијести. Хегел нам, како смо видјели, показује да самосвијест јесте схваћена као јединство односа према себи и односа према другоме. Захваљујући доношењу таквог схватања самосвијести као знања о самом знању улазимо у царство постојања истине.

Литература:

- Милисављевић 2006: Милисављевић, Владимир; Идентитет и рефлексја – проблем самосвијести у Хегеловој филозофији, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Фихте 1976: Фихте, Јохан Готлиб; Учење о науци, Београд: Београдски издавачко – графички завод.
- Хегел 1986: Хегел, Георг Вилхелм Фридрих; Феноменологија духа, Београд: Београдски издавачко-графички завод.

THE PROBLEM OF SELF-CONSCIOUSNESS IN CARE OF FICHTE AND HEGEL

Summary

This essay will show us how Fichte and Hegel defined the term self-consciousness, as well as their main differences and respective importance in the field of philosophy. We will begin with the main characteristics of Fichte's understanding of self-consciousness or self-awareness and continue with explaining the great importance of the term absolute I to him. We will also see how Hölderlin was the key person of influence that caused Hegel's and Fichte's different philosophies. By pointing out Hegel's understanding of self-consciousness he considers is the unique relation within oneself and relation to others as well, we will be able to understand the concept of self-awareness as a unity of opposing parts, each of which is opposite to itself in its internal structure, thus making them actually identical in their opposition. By pointing out Fichte's central point of his understanding of self-consciousness, we will emphasise the existence of that central I that means knowing yourself. After that, we will be focused on Hegel's concept of self-consciousness that he defines as existing by oneself and for oneself, as well as his idea of master versus slave system he used to explain the movement of independent and dependent self-consciousness. The ending part of this essay will give us the insight into the importance that both of these philosophers had in defining the term self-consciousness.

ПРАКТИЧКА ФИЛОСОФИЈА КОД ХАЈДЕГЕРА И ГАДАМЕРА

Апстракт: У овом раду намеравам да кроз анализу Аристотелове теоријске, практичке и поиетичке философије у философијама Мартина Хајдегера и Ханса Георга Гадамера укажем на значајно место практичке философије за учења обојице. Хајдегерово поимање практичког, у Аристотеловом смислу, не наставља традицију извођења практичког из праксиса, већ је Хајдегеров праксис тај који носи ревидирање Аристотелове *anthropina philosophia*, проналазећи изворнију основу за фундаменталну онтологију. Гадамерова реверзибилност теоретског и практичког, као и широко нивелисање појмова пракса, практичка философија и *phronesis*, дају основу за врсту сазнања које не потпада под научну методу природних наука, већ на којој своје утемељење налазе духовне науке. Проблем примене *phronesis*-а Гадамер види као путоказ у налажењу основе за своју философску херменеутику наспрам традиционалне херменеутике. Однос према Аристотеловој практичкој философији, и код Хајдегера и код Гадамера, даје есенцију њиховог учења без обзира да ли практичка философија као таква уопште постоји.

Кључне речи: Аристотел, Хајдегер, Гадмер, теорија, пракса, поиетичко, *praxis*, *phronesis*

1. Хајдегерово онтологизација *praxis*-а

Довршење метафизике, које почиње са Хегелом, захтева да се зарад тражене фундаменталности вратимо на њен сами почетак, односно, тамо где питање о бивствујућем, по Хајдегеру, губи чврсто тло под ногама. То је, пре свега, неизбежно враћање Аристотелу. Мислећи ту Хегел–Грци релацију у историјско-философском континууму, онако како је Хегел мисли (Хајдегер 2003: 375–389), отвара се двозначност Хегелове позиције: да ли је у питању довршење једне (метафизичке) традиције историјског мишљења; или представља сусрет са историјом где више нема излаза из историјске свести. Можемо се заједно са Гадамером упитати: „да ли се, на крају крајева, и позиција коју Хајдегер жели да заузме против Хегела, налази на кружном путу унутрашње бесконачности рефлексije?” (Гадамер 2003: 100). Одговор на ово Гадамерово питање Хајдегер управо намерава да дâ онтолошким „кораком у назад” –из метафизике у њену суштину. Залазећи иза системског

* lazicborjana@gmail.com

и историјског кроз феноменолошко, чији задатак је деструкција традиције и то тако да је сама деструкција начин одношења према традицији и као таква увек позитивно схваћена.

Хајдегера разградња самих темеља философије којим би превазишао заборав бића који је проистекао из целокупне метафизичке баштине, односно, његово *превадавање метафизике* треба да да одговор на основно питање његове философије, на питање о смислу бивствовања уопште. Отклон од метафизике ће тако омогућити пут ка „егзистенцијално изворнијем” које представља есенцијално језгро философије. Метафизичка баштина схваћена као „историја истине о бивствујућем”, нужно мора да буде изнова запитана о смислу бивствовања. За њега је то специфично *превадавање* управо „мишљење које се не задовољава метафизиком али оно ни не мисли против метафизике”, већ је мисли на темељнији и изворнији начин где се кроз *запитување* „она враћа и наставља да влада као континуирана разлика која биће дели од бивствовања” (Хајдегер 1982: 8).

За обухватање тог јединственог језгра философског мишљења којем тежи Хајдегер, пре свега налазећи есенцијалнији и свеобухватнији одговор на питање: *шта јесте бивствујуће?* свој задатак види у постављању изворнијег одговора у односу на онај који је дао Аристотел, пре свега са оним што је произашло из плуралности *logos*-а јер фундаменталност коју Хајдегер захтева да би се дошло до поновног откривања изворишта философије, захтева и спречавање сваког дисперзивног осипања суштине. Хоризонт практичке философије је место на коме је Хајдегер своју „феноменологију као формално показујућу херменеутику развио је у расправи са Аристотелом” (Пегелер 2005: 208).

Но, да би питање онтолошке заснованости практичке философије постало уопште питање у „*Битку и Времену*”¹, оно што омогућава тло за такво *за-питавање* је нововековна философија од Декарта до Хусерла, која у центар ставља *res cogitans*, људски живот у начину бивствовања у коме се изједначава онтичко и онтолошко, те тако оно што је интимно најближе као бивствујуће, постаје најближе и по начину бивствовања. Колико је супериоран тај *cogito* види се и из тога што долази до потпуног пропуштања постављања питања о начину бивствовања тог бивствујућег који је основ философије. Са ове тачке гледишта, пропуштање постављања питања о онтолошком поставља нововековну философију у надређену позицију према античкој философији, те ће кроз жељу за постављањем

¹ „Философска психологија, антропологија, етика, политика, поезија христографија увијек су разним путевима и у промјенљивој мјери слиједиле односе, моћи, снаге, могућности и судбине тубитка. Али остаје питање бијажу ли та излагања проведена исто онако егзистенцијално изворно, као што су можда била егзистенцијски изворна” (Хајдегер 1985: 17)

питања о бивствовању у „*Битку и времену*” само то питање довести до „транспарентности своје властите повијести” кроз „разглабљивање укрућене традиције”. Нововековна философија субјективности ће бити та у односу на коју ће управо кроз критику Хусерлових феномена интенционалности и трансценденције, и њиховим исправним разумевањем, бити омогућено разумевање бивствовања тубивствовања а потом омогућити и да се постави питање о смислу бивствовања уопште.

Корен погрешног тумачења у Хусерла произилази пре свега из природног става који стално тежи теоретизацији и не даје основу за фундаментално онтолошко истраживање. Хајдегеру ће то омогућити тек правилно схваћена интенционалност и њена релација са трансценденцијом, и то на начин да „и онтички и онтолошки првенство припада битку-у-свету као бриговању. Та структура доживљава своју темељну интерпретацију у аналитици тубитка.” (Хајдегер 1985: 65)

Хајдегер кроз анализу *погрешног објективирања интенционалности* у потпуности одбацује субјект-објект одношење које стоји у релацијама момената *intentia* и *intentum* као одвојених а самим тим одбацује и накнадно ступање у интенционалност, дајући једно ново поимање субјекта уопште. Такав субјект не захтева рефлексију, у његовом суштинском одређењу види се моменат интенционалности и он је увек у односу који успоставља према својој суштини. Док кроз *погрешно субјективирање интенционалности* које претпоставља изолован субјект као „затворен и инкапсулиран” у коме се интенција дешава на њему самом те је он уједно и објект, губи се свака могућност за објективност. Овде се превиђа интенционална структура која је у основи самог субјекта, ту нема накнадности која је у односу субјекта и објекта, нити нечега спољашњег које се досеже већ је овако исправно схваћена интенционалност она која је увек у односу, у трансценденцији ка неком бивствујућем. Сазнајно-теоријски појам *трансценденције* Хајдегер поставља да би наставио континуум рашчлањивања односа субјекат-објекат кроз анализу сазнајно-теоријске трансценденцијалности, која нема никакву претпостављену релацију спољно-унутршње, већ је начин субјективности субјекта. Субјект тако схваћен је „бивствујуће у трансценденцији и као трансценденција” (Хајдегер 2003: 64), он егзистира трансцендентирајући а баш тиме му је омогућено кретање у простору.

Из ове критике долази до одређења бивствујућег који јесте тубитак који је као такав суштински одређен упућивањем на бивствујуће као битак тубитка, који је за Хајдегера одређен појмом *бриге* а структура битка-у-свету нужно је схваћена из трансценденције. Мотиви бриге и битка-у-свету прозашли из критике Хусерла који представљају основу схватања тубитка, тако што „битак самог тубитка треба учинити видљивим као бригу”, односно, „јер је тубитак, разумљенонтолошки, брига” а тубитак припада битку-у-

свету кроз бриговање. Тубитак тако схваћен, јесте радикална поставка која постаје алтернатива за субјект-објект однос модерне философије.

Из овако изграђене позиције окреће се Аристотеловој 6. књизи Никомахове етике, где Аристотелова тријадна подела на теоријско, практично и поиетичко бива само оквир у коме се креће, у покушају да добије онтолошко утемељење тубитка које му је потребно. Аристотелова тиријадна подела бива у потпуности структурно, како по питању унутрашњег односа, тако и по питању међусобне релације деконструисана.

Установљени однос субординације између теоријске, практичке и поиетичке философије бива превреднован делегитимизацијом истакнутог положаја теорије у корист праксе, а уједно, појам праксе, у Хајдегровом смислу, своди се на Аристотелов поиесис. Већ је јасно да код Хајдегера није реч о традиционално схваћеном појму праксе и из њега изведене практичке философије. Мотиви бриге и битка-у-свету, произашли из критике Хусерла, не представљају основу за поновно промишљање практичког заснованог на рефлексивном карактеру теорије. Сагледана са хоризонта времена бива започета својеврсна онтологизација праксе, где долази до онтологизовања практичке категорије, но тиме не долази и до онтологизовања саме практичке философије. Са полазишне тачке тубитка нису ове појединачне философије у Аристотеловом смислу, оно што занима Хајдегера већ њихова онтолошка одређења.²

Однос између *теорије и праксе* кроз анализу битка-у-свету, где Хајдегер захтева „још строже” његово утемељење пре свега јер „првенство спознавања заводи на криви пут разумевање највластитије врсте битка-у-свету” (Хајдегер 1985: 66). Овим ступамо на тло теоретског првенства спознаје наспрам праксе, за које је Хајдегер већ дао натукницу напуштајући Хусерлово превелико теоретизирање. Теорија је мишљена као „једноставно опажање неког Постојећег у његовој чистој постојности” (Хајдегер 1985: 28) а њен специфични дериват је природна наука. Но, са позиције „смотреног бриговања” настанак теорије је могућ само у „ишчежавању праксе”, односно „теорија ће захваљивати своју онтолошку могућност одсутности праксе, то јест, једној привацији” (Хајдегер 1985: 407). Оваквим сужавањем теорије, теоријско утемељење науке постаје упитно. Како Хајдегер намерава да да изворније заснивање науке кроз „егзистенцијалнији појам знања”, где оно чему је „посвећено научно истраживање јесте само бивствујуће и ништа друго” (Хајдегер 2003: 98). Тако схваћена теорија не само да губи супериорни положај већ се подводи под праксу и сматра се њеним дериватом (Хајдегер 1985: 407). Притом он не намерава да „знаност онтички изручи осећају” (Хајдегер 1985: 157), већ да укаже на егзистенцијално-онтолошку структуру чувстовања битка-у-свету. Нужно се враћајући на Парменидов траг (који не

² Волпи стр. 41

губи континуитет ни код Аристотела). Парменидово осадашњавање схваћено као присутност где „битак јесте то што се показује у чистом мотрећем опажању и само то виђење открива прави битак” (Хајдегер 1985: 194). То јесте онај траг који Хајдегер прати код Аристотела у *bios theoreticos* где „свако баратање у знаности једино је у служби чистог посматрања”; као и у анализи Аристотелове Физике (Хајдегер 2003: 214–269) где је управо је *physis* тај који „себе показује” а слепи за *physis* слепи су и за бивствовање; те по Хајдегеру виђењем постаје тубитак *ек-систентан*, односно „излази се из стварности која је само прибежиште у већ-дуго-трајућем бежању од бивствовања” (Хајдегер 2003: 236), што омогућава основу за тражену научност. Односно, природну науку схваћену као специфични дериват, поставља на исправне основе којима није потребно надопуњавање идејом „вредности”. Праксис тако схваћен је у уствари хексис а теорија нема рефективни карактер већ је кроз „смотрено бриговање” произашла из „бригујућег опхођења”.

На том месту долази до друге, значајније, промене коју Хајдегер врши истовремено са одузимањем првотности теорије у корист праксе, а то јесте нивелисање разлике између поиесиса и праксиса. Када се говори о поиесису и праксису, у Аристотеловом смислу, то јесте о односу између два специфична делања *techne* и *phronesis*, кроз Хајдегерову призму добија се ново значење. Поиетичко се пре свега односи на оно што је код Хајдегера Приручно, те се каже „Тубитак налази ‘сам себе’ најпре у ономе чиме се бави што треба, очекује, спречава-у околносветски Приручноме о којем најпре бригује” (Хајдегер 1985: 129). Губи се свака виша категорија коју има *phronesis*, нестаје пре свега јер *techne* није схваћен само као просто занатско произвођење, већ означава најпре неки начин знања; како бит знања почива у *altheia*, у откривању бивствујућег; *techne* као искушено знање јесте произвођење бивствујућег, превођење из скривености у нескривено. *Techne* не указује на прављење већ на *ус-постављање* дела, *про-из-вођење* дела из скривености у његову присутност (Хајдегер 1972: 474)

Специфичном рецепцијом Аристотела, где се напушта виши ранг *phronesis*, ипак долази до усвајања специфичности његовог знања у појму „одлучност” (*Entschlossenheit*) који јесте експликација практичког у традиционалном смислу. Но, ослањајући се на Таминијоа³ ипак овде видимо наставак Платоновог биоса кроз Хајдегеров избор шта јесте одговарајуће у Аристотеловом праксису и поесису, где ће фундаментала онтологија бити подржана репропријацијом *phronesis*-а.

Аристотелова дистинкција између практичке и поиетичке философије је оно што је Хајдегер покушао да сагледа изван метафизичке основе и то тако да је Аристотелов појам поиесис мишљен као Хајдегеров праксис, и то

³ Види Таминијо (1991: 111–143)

не само у промени термина већ и суштински – делом је мишљен као праксис, делом као поиесис. Мишљен као генеричка форма на којој долази својеврсне онтологизирајуће интерпретације. Где је одвела ова онтологизација Аристотеловог праксиса?

Заједно са Волпијем⁴ ћемо се сложити да тако схваћена пракса представља онтолошку конструкцију тубитка а не само једну од могућих врста знања о којима Аристотел говори. Не постоји могућности избора праксе као такве већ је од ње немогуће апстраховати. Она је та која одређује само биће.

2. Гадамеров дијалектички *phronesis*

Колики је утицај Хајдегера на Гадамера, и на његову перцепцију Аристотела, сувишно је и наводити ако се зна да је као студент слушао његова предавања 20-тих и 30-тих година прошлог века у Фрајбургу и Марбургу у којима су, како и он сам каже, студенти били толико опчињени Хајдегером да су га схватили као персонификацију самог Аристотела који им представља неку неоткривену метафизику. Студентска наивност им је омогућила да Хајдегерово тумачење Аристотела доживе као философију Хајдегера самог (Садлер 1996: 10). Изникао из овакве Хајдегерове башине, Гадамер, иако остаје на том путу, неће бити заинтересован за „превазилажење метафизике”. Он остаје не само дубоко уроњен у Аристотелову практичку философију, већ у целу античку философију, сматрајући великом Хајдегеровом заслугом њено ослобађање од латинских тумачења и термина који су донели посве другачију перцепцију антике. Не само да није заинтересован за превазилажење метафизичке традиције, већ остаје у њој без искока у „пред-метафизичко”. Гадамеров херменеутички дијалог почиње из метафизике!

Аристотеловој практичкој философији није посвећено ни централно, ни истакнуто место у конструкцији „Истине и методе”, те се на први поглед се може превидети њено битно место, што када је „Битак и време” у питању није могуће. Кроз чланке *Херменеутика као теоретски и практички задатак* и *Класична и философска херменеутика* она је јасно стављена у срж, не само Гадамеровог капиталног дела, већ представља призму кроз коју га је једино могуће разумети. Стога је и ово капитално дело својеврстан омаж Никомаховој етици.

⁴ F. Volpi “*Dasein sa praxis : the Heideggerian assimilation and radicalization of the practical philosophy of Aristotle*” који излаже једно потпуно радикално гледање на практичку философију Аристотела која је онтологизацијом Бриге, Су-битка, Савести, Одлучности дубоко инкорпорирана у Тубитак.

Филолошко уво Гадамера у Аристотелу препознаје наставак Платоновог учења, пре свега у развоју оних идеја које су код Платона остале затамњене или су се просто подразумевале, у духу тог и таквог окружења и времена, а појмовно су довољно јасне да пратећи појмовну генезу, или како би то Гадамер радије рекао „кроз појмовну историју”, досежу до нас самих чинећи њиховим тумачењем саму Гадамерову философију. У складу са дијалектичком методом он захтева да се на Аристотела, а пре свега на његову Етику, гледа из угла Платоновог Филеба који је одређујући за његово тумачење *phronesis*-а, где заправо по Гадамеру стоји проблем између Аристотела и Платона. Гадамер не види никакву искључивост у односу философија Платона и Аристотела, већ напротив види континуитет мишљења исте баштине. Таквој баштини он прилази са позиције херменеутичког „између”, које му омогућава да Платонову дијалектику и Аристотелову практичку философију перципира у специфичном јединству. Херменеутички принцип тог магнетског „између” он ће применити на исти начин и на однос Хајдегера и Хегела, омогућивши тиме медијалност истине остварене кроз дијалог.

Иако Аристотелова тријадна подела наука практичку философију ставља у наглашену супротност према теоретској философији, према супротности њиховог знања, за основе херменеутике Гадамеру је битнија динстинкција између практичке и поиетичке философије, односно између практичког знања *phronesis* и поиетичког знања *techne*, јер ће сама практичка философија бити „одређена повлачењем границе између практичког знања онога који слободно бира и школованог умећа стручњака које Аристотел зове *techne*“ (Гадамер 2000: 53)

Између теоретске и практичке философије, иако супротних не постоји искључивост, већ напротив, постоји један повратни однос који увек укључује човека. Заправо, ни једна ни друга не могу бити примењене негде или на нешто мимо човека. Док практичка и поиетичка философија, блиске по везаности за живот полиса, по начинима примене су сасвим супротне. Кроз потпуно различиту примену од које су неодвојиве, постаје потпуно јасан различит карактер њиховог знања. Управо то *поље примене* је место где се Аристотелова анализа моралног знања може повезати са херменеутичким проблемом.⁵

Techne као знање са већ одређеним пољем примене има и одређене циљеве и сврхе, као и начине усвајања, преношења и усавршавања са широком градацијом усвојеног знања – од лошег до савршеног. То знање је по својој природи унапред одређено, насупрот њега стоји *phronesis* чије поље примене унапред одређено не постоји, нити се може применити само на једну област, оно узима у обзир „правилно живљење у целини” и кроз

⁵ Види шире разматрање (Гадамер 1978: 349)

саветовање са самим собом односи се на сваку појединачну ситуацију. Њему је увек претпостављено знање Добра усвојено васпитањем. Општа норма се тако односи на сваку појединачну ситуацију кроз моралну свест, која барата уједно и категоријама општег и појединачног, а кроз делање уједињује знање и искуство и постаје морално знање. Овде није могућа никаква неперсонализована врста знања, нити репродукција наученог, јер је на сцени константна продукција новог знања. Нити постоји нека савршена примена ове врсте знања, она је оvek одређена конкретном ситуацијом у којој се налази једна морална свест. Континуитет који из тога произилази је себе-знање које Аристотел види у упућености на *ethos* из кога произилази да се врлина не састоји само у знању, већ могућност знања зависи од васпитања који је формирало појединца. Гадамер посебно акцентира модификацију *phronesis*-а – *synesis*, у коме је примаран разумевајући однос према другом, доводећи до тога да нема позиције интерсубјективности. Ту не постоји ја–ти однос, већ је учествовање то које их обухвата, као виши интегративни фактор, у заједничку целину. Само уједињени у ствари продукују пријатељство, споразум који бива презентан у узајамности која представља заједнички ток који коначно доводи до све језиковности.

Из знања као што је *phronesis* постаје јасан и Гадамеров хоризонт времена који обухвата све три димензије прошлост-садашњост-будућност подједнако, а само догађање истине је у потпуности временски одређено.

Гадамера не интересује однос субординације теоријског и практичког, чак и када се чини да је његов примарни фокус на динстинкцији практичко-поиетичко убрзо постаје јасно, кроз анализу примене *phronesis*-а и *techne*-а, да је у питању само указивање на херменеутичку димензију Никомехове етике, односно да се тиме анализа моралног знања спушта на херменеутичку раван. Иако у конфронтацији са *techne*-ом ова анализа не служи, као код Хајдегера, да би се сузило или редеофинисало поље практичке или поиетичке области већ да се упориште у Аристотеловом праксису изрази у потпуном колориту и то кроз нивелације појмова *праксе*, *phronesis* и *практичке философије*. Кроз појмове: *праксе*, *phronesis*-а и *практичке философије*, које Гадамер смењује у чланку *Херменеутика као теоретски и практички задатак*⁶ постаје јасно да не изједначава философску херменеутику са *phronesis*-ом, *phronesis*-у приступа више путоказно да би дошао до одређења практичке философије као такве⁶. Гадамер овим раздвајањем практичке философије од *phronesis*-а дефинише херменеутику у којој, као у практичкој философији, „имамо узајамно импликовање између теоретског интереса и практичког чина” (Гадамер 2000: 68)

⁶ Гадамер ово посебно обрађује у студији: *Херменеутика као теоретски и практички задатак* (Гадамер 2000: 53)

Кроз овакав одмак од *techne*-а указано је на специфично приближавање *theori*-и а тиме се јасно указује и на одмак од сваког инструментализма који свој корен има у одвајању примене од *theori*-е. Указујући при томе на преломну тачку у којој појмовно бива избрисана веза веза између теорије и праксе, а њихова танана језичка нивелација у духу грчког језика бива замењена рогобатним латинским терминима који преоштро одсецају антички смисао. Са грчког *theoria* прелази се на латински термин *contemplatio*, који своју појмовну пуноћу исказује са супротним парњаком, *vita contemplative* – *vita activa*. Овим спаривањем антички дух бива замењен хришћанским. Одвајање Бога и света доводи до девијације Аристотелове жеље за знањем која постаје пука радозналост-*curiositas*, без могућности да досегне последњи циљ, управо то је омогућило Августину да обезвреди видљиви свет. Не треба заборавити ни корен речи из које је *curiositas* изведен а то је суга – *брига*. На овој линији размишљања наука као *doctrina*, од Галилеја преко Њутна, бива замењена истраживањем а тиме и геоцентрично и теоцентрично устројство света потпуно девастирано. Наука заузима узвишено место са кога ће методско математизирање искуственог сазнања бити потпуно. Наука је тако бива трансформисана у теорију а пракса постаје само примена те теорије, док су Аристотелова теорија и пракса у потпуности ишчезле из тих окошталих појмовних љуштура.

У заснивању своје херменеутике на традицији Аристотеловог *phronesis*-а Гадамер види херменеутички задатак „Нијансирање разлике теоријске, практичке и поиетичке философије, које код Аристотела има своје прве поставке, морамо сагледати на овом залеђу и одредитивредност научно теоријске позиције његове практичке философије. Дијалектичко надмашивање реторике које Платон узима у Федру испоцтавља се као путоказно. Реторика је неодвојива од дијалектике која је убеђивање, доказивање, неодвојива је од знања истине.“ (Гадамер 2000: 180). Већ поставком која је заснована на супротности са *techne*-ом, Гадамер указује на пут који је утро Платон у Горгији и Федру а који се наставља у Аристотеловој Реторици. У Платоновом одузимању статуса *techne*-а реторици, због неодређеног карактера реторичког знања, а ипак њеним достизањем кроз дијалектичара види наговештај превазилажења *techne*-а. Аристотел, за Гадамера, „мири сократско-платоновско наслеђе и моменат етоса“ (Гадамер 1978: 347), даје решења проблема која су већ постојала код Платона⁷. Реторика о којој Гадамер говори мисли се у најширем смислу⁸, где

⁷ Види анализу појма *theoria* коју опширније Гадамер излаже у студији: „Похвала теорији“, и у „Реторика, херменеутика и критика идеологије“

⁸ Онако како је Гадамер одређује у студији: *Boundaries of Language*, када се за језиковност и могућност разговора не узима само језик речи, који више него јасно стоји у срцу реторике, већ и све оно што улази у игру у лингвистичким релацијама – гестови, мимика, знаковни језик као и писане беседе које се не могу издвојити из

је језиковност уткана у основ сваке заједнице и није само *techné*, већ како га Аристотел схвата и као *dynamis*, представља „опште одређење човека да буде умно биће” (Гадамер 1978: 597). Ту је више реч о природној способности него о неком научивом знању⁹. Захтев за истином који произилази из старије традиције реторике преноси се на херменеутику и са њом дели „област убедљивих а не логичких аргумената” (Гадамер 1978: 597). Оно што је за реторику уметност убеђивања за херменеутику је уметност разумевања, где је поновно довођење до речи написаног толико удаљено од првотне намере писца да је најближе непосредности говорничког умећа.

Гадамер философску херменеутику сматра наследником Аристотелове практичке философије са којом дели модел проблема који су у херменеутичком задатку. Управо ту налази модел знања на коме ће утемељити друштвене науке а који је супротан савременом учењу методе. „Свакако, код Аристотела се не ради о херменеутичком проблему, а поготово не о његовој повјесној димензији, већ о правилном одмеравању улоге коју ум треба да игра у моралном деловању. То је управо оно што нас овде интересује, то да се ради о уму и знању, који нису одвојени од преосталог битка, већ се одређују полазећи од њега и за њега су одређујући” (Гадамер 1978: 346).

Те практичка философија кроз херменеутичко нивелисање постаје Гадамерова специфична полазна тачка када прави дистинкцију између традиционалне и философске херменеутике.

Иако преузима троструку поделу из традиционалне херменеутике: разумевање, премењивање и тумачење, разумевање не гледа методски већ му додељује интегративну функцију. Са тако схваћеним разумевањем примена, не само да стаје раме уз раме са тумачењем и разумевањем, већ су њих три интегрисане – тумачење је увек разумевање а разумевање је увек примењивање. Дакле, разумевање није никакав метод, а примена није нешто спољно на шта се разумевање односи већ је „уздиже до средишњег појма херменеутике, зато што он тако мјеродавно одређује разумјевање да се од њега више ни не може одвојити.“ (Кремер 2010: 33). Гадамер кроз појам разумевања, које не мисли само у епистемолошком, већ и у онтолошком смислу, види шему херменеутичког приступа друштвеним наукама. Таква херменеутика није начин спровођења философије, она је сама философија, која се може посматрати само из угла онтолошког обрата који се дешава у језику.

реторичког корпуса када је херменеутика у питању.

⁹ Овде је, осим тога, јасно да без природне обдарености учење тога што се да научити води само скромним успесима. Мањак природног говорничког талента тешко се може отклонити методичким учењем. А то ће свакако важити и за вештину разумевања, за херменеутику’ *Херменеутика као теоретски и практички задатак* (Гадамер :2000: 174)

Закључак

Кроз закључно разматрање желим да истакнем основне закључке до којих се дошло напуштањем Хуселових предрасуда а то је да се тиме добило позитивно полазиште фундаментално-онтолошког истраживања које је тек у конфронтацији са Аристотелом довело до његовог развијања. Иако кроз делегитимизацију метафизике и антропологије практичка философија, која је сведена на праксис и из које је укинута све практичко, јесте онтолошка основа тубитка. Тиме није прихваћена практичка философија у традиционалном смислу, нити је праксис праћен кроз конвенционални развојни пут од Томе Аквинског преко Канта ка Хегелу, али је ипак немогуће Хајдегеров праксис појмити без развојног пута, односно, без делегитимизације коју је провео на практичком. Тек када мислимо о произилажењу из праксиса, у Хајдегеровом смислу, то је по најпре у динамици, неодступању од глаголског облика *to prattein* (чин), односно у трајању које јесте саставни део и Аристотеловог практичког. Тубитак, који јесте супститут за субјект, нужно тражи измењену перцепцију практичког али то не значи да се изашло из Аристотелових оквира него само да је он сагледан са друге полазне тачке.

Гадамерово разумевање је то које излази из картезијански објективног кроз своју заснованост у праксису, дајући основу за херменеутичку философијуу којој ће коначно бити разорена фантомски постављена истина лишена онога ко сазнаје а из тога произашла рехабилитација ауторитета и традиције коначно ће негирати просветитељски субјективизам. Осим разматрања односа теорије и праксе, *technē* и *phronēsis*, Гадамер се преко *phronēsis* и реторике враћа и Платоновј дијалектици наглашавајући практичку природу дијалога као личног односа. Може се рећи да је философска херменеутика заснована на практичкој философији али посматрана из перспективе *phronēsis*.

Иако обојица философа крећу из области Аристотелове практичке философије и из ње развијају своје специфичне погледе, потреба да што више захвате из своје почетне позиције у потпуности оставља отворено питање практичке философије. Многа спорна места код Хајдегера су остала неразрађена јер оваква поставка праксиса то не дозвољава или је толико изазовна, да тражи још дубље ревидирање традиционалних поставки мишљења; као и најразличитија тумачења Гадамера проистекла из његовог философског корпуса а којима је *phronēsis* у корену, због ширине тумачења добила широк дијапазон рецепција.

Код обојице је заједничко да основно упориште, код Хајдегера у феноменологији а код Гадамера у дијалектичком, остаје једна од одредница специфичног поимања практичког. Иако се ради о различитим перцепцијама

са обојицом се нужно враћамо Аристотеловој практичкој философији на чијем хоризонту ће бити смештена динамика сваког промишљања, те је искорак из ње немогућ.

ЛИТЕРАТУРА:

- Волпи 1996: F. Volpi, *Dasein as praxis: the Heideggerian assimilation and radicalization of the Practical philosophy of Aristotle: Critical Heidegger*, London: Routledge: 27–65
- Гадамер 1978: H. G. Gadamer, *Istina i metoda*, Sarajevo: Veselin Masleša
- Гадамер 2000: Х.Г.Гадамер, *Ум у доба науке*, Београд: Плато
- Гадамер 2003: Х.Г.Гадамер, *Хегелова дијалектика*, Београд: Плато
- Хајдегер 1972: M. Heidegger, *Izvor umjetničkog dijela*, Nova filozofija umjetnosti, Zagreb, Matica hrvatska: 448–487
- Хајдегер 1982: М.Хајдегер, *Мишљење и певање*, Београд: Нолит
- Хајдегер 1985: M. Heidegger, *Bitak i Vrijeme*, Zagreb: Naprijed
- Хајдегер 2003: М.Хајдегер, *Путни знакови*, Београд: Плато
- Кремер 2010: Х. Кремер, *Критика херменеутике*, Нови Сад: Академска књига
- Пегелер 2005: O. Pöggeler, *Heidegger u svom vremenu*, Sarajevo: Šahinpašić
- Таминијо 1991: J. Taminiaux, *The Reappropriation of the Nichomachean Ethics: Poiesis and Praxis in the Articulation of Fundamental Ontology*, Heidegger and the project of fundamental ontology, Albany, State University of New York press: 111–143
- Садлер 1996: T. Sadler, *Heidegger and Aristotle*, London: the Athlone press

Lazić B.Borjana

Aristotle's practical philosophy in Heidegger's and Gadamer's way

Abstract: In this paper I intend, through analyse of Aristotle's theoretical, practical and poetical philosophy in the philosophy of Martin Heidegger and Hans Georg Gadamer, to point out the important place of practical philosophy for both of them. Heidegger's comprehension of the practical, according to Aristotle, doesn't proceed the tradition of derivative of practical from praxis but Heidegger's praxis is that one which takes the revision of Aristotle's *anthropina philosophia*, finding more essential basis for the fundamental ontology. Gadamer's reversibility of the theoretical and the practical, as well as the wide explanation of terms: praxis, practical philosophy and phronesis, gives the basis for the knowledge that doesn't belong to scientific method of natural science, but, on which human science finds its foundation. Gadamer finds the application problem as guided in phronesis and finds the basis for his philosophical hermeneutic against the traditional hermeneutic. The relation toward Aristotle's practical philosophy, in both Heidegger and Gadamer, gives the essence of their learning regardless of whether practical philosophy as that exists.

Key words: Aristotle, Heidegger, Gadamer, *theoria*, practical, poetical, praxis, phronesis

Психологија

ODNOS SA RODITELJIMA KAO IZVOR UČENIČKE PERCEPCIJE ČINILACA ŠKOLSKOG USPJEHA

Apstrakt: U ovom istraživanju analizirana je učenička percepcija činilaca školskog uspjeha te njene relacije sa odnosom učenika sa roditeljima. Uspjeh izražen ocjenama značajan je momenat u svakodnevnom životu učenika. Otuda je važan segment učeničkog doživljaja školskog uspjeha njihovo viđenje i razumijevanje činilaca od kojih zavisi kako će biti ocjenjeni, kakav će biti njihov školski uspjeh.

Cilj je ispitati da li odnosi sa roditeljima mogu biti značajna determinanta učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha. Metode koje su korištene su empirijsko-neeksperimentalni i metod teorijske analize. U skladu sa određenjem predmeta istraživanja, formulisanim ciljevima i zadacima, istraživanje je realizovano na uzorku od 150 učenika srednjih škola.

Za ispitivanje percepcije činilaca školskog uspjeha korištena je Skala atribucije školskog uspjeha (Havelka, N. i sar., 1990). Za mjerenje varijable odnos sa roditeljima korišten je upitnik za procjenjivanje odnosa sa roditeljima koji se sastoji od dva pitanja zatvorenog tipa.

Rezultati istraživanja pokazuju da ne postoji statistički značajna povezanost između procjene značaja činilaca školskog uspjeha i ispitivanih psiholoških elemenata. Na osnovu analize učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha može se izvesti zaključak da su učenici skloni da svoj uspjeh pripišu unutrašnjim ličnim činiocima – motivaciji i sposobnostima.

Ključne riječi: odnos sa roditeljima, činioci školskog uspjeha, školski uspjeh

Teorijski okvir istraživanja

Bilić (Bilić, 2001) školski uspjeh definiše se kroz dvije perspektive: vanjsku i unutrašnju. Vanjska perspektiva odnosi se na akademski uspjeh, tj. na školske ocjene, a unutrašnja perspektiva odnosi se na unutrašnji doživljaj djece, tj. na subjektivnu procjenu sopstvenog uspjeha na akademskom, ličnom i interpersonalnom planu.

Govoreći o uzrokovanosti rezultata vaspitno-obrazovnog rada M. Gabelica ispravno naglašava: „Neuspjeh učenika u školi, izostajanje s nastave,

* daliborka.vasilic@gmail.com

osipanje učenika, obrazovni rezultati u pojedinim predmetima (strani jezici, matematika, izbjegavanje nastave fizičkog vaspitanja itd.) kao i nezadovoljavajući rezultati u vaspitnom djelovanju nastave, izvan svake su sumnje rezultat (iako ne jedini) neprivlačnosti škole i nastave – neprivlačnosti zbog neadekvatnih, zastarjelih sadržaja, organizacije nastave, metoda rada, tehničkih sredstava kojima škola raspolaže, kao i neodgovarajuće stručne i pedagoško-psihološke obučenosti nastavnika.“ (Gabelica, 1975, prema Rečić, 2003).

Stoga školu budućnosti Previšić (Previšić, 1999; prema Buljubašić-Kuzmanović, Botić, 2012) definiše kao humanu, stvaralačku i socijalnu zajednicu koja će polaziti od individualnosti djeteta, njegovih potreba i njegovog socijalnog bića.

Značajni prediktori školskog uspjeha jesu snažniji osjećaj školske kompetencije i manje negativnih osjećaja prema školi (Žganec i sar., 2009). Mandić (Mandić, 1989) smatra da školski uspjeh kao postignuće podjednako objašnjavaju intelektualna sposobnost, motivacija i osobine ličnosti. Predviđanje školskog uspjeha i traženje uzroka za školski neuspjeh samo na osnovi poznavanja intelektualne sposobnosti vrlo je nepouzđano. Tačnost prognoze školskog uspjeha ili neuspjeha moguće je znatno povećati ako se uzmu u obzir i druge dvije determinante, a to su motivacija i osobine ličnosti, koje su jednako važne kao i intelektualna sposobnost.

Na (ne)uspjeh učenika u školi utiče veliki broj činilaca i, statistički gledano, oni su vrlo različito povezani s brojnim okolnostima oko učenika i u njemu, te ne moraju u svakom posebnom slučaju biti jednaki i nije ih uvijek lako otkriti. U svim sistemskim pregledima uzroka neuspjeha neizostavno se nalaze roditelji odnosno porodica kao činilac (ne)uspjeha, a značajan broj autora, kao što su Landesman i Ramey (Landesman i Ramey, 1991; prema Pavetić, 1995) te Mandić (1989, 54), naročito ističu da su (ne)uspjeh u školi i, uopšte, poteškoće u učenju ipak u velikoj mjeri determinisani okolnostima u djetetovoj porodici, te da su te okolnosti ponekad presudnije nego uticaj drugih činilaca (Pavetić, 1995).

Istraživanja koja su sprovedi James, Steinberg, McCarthy i Celio, i Rečić potvrdila su da su uz psihofizičke osobine učenika porodica i škola osnovni faktori koji determinišu uspjeh učenika u školi (James, 1995.; Steinberg, 1996.; McCarthy i Celio, 2001.; Rečić, 2003.; prema Čudina - Obradović i Obradović, 2006.)

Istraživanja nekih autora (Čudina-Obradović, 1986.; Zloković, 1996.; Rečić, 2003.) pokazala su da je porodica jedan od važnih činilaca razvoja djetetove ličnosti i njegovog uspjeha u školi. Iako neka od njih govore i o važnom uticaju škole, materijalnim ulaganjima u nju, pa i o kvalitetu nastavnika, učenikova sposobnost učenja umnogome može da zavisi od toga što se događa kod kuće, imaju li djeca ondje podršku, podsticaj i pomoć roditelja, jesu li odnosi unutar

porodice narušeni, postoji li kvalitetna komunikacija između njezinih članova, kakva je emocionalna klima unutar porodice itd. Dakle, boljem uspjehu u školi pridonosi porodična (socijalno - ekonomski status roditelja, emocionalna klima u porodici, obrazovanje roditelja, stil vaspitanja, veličina porodice, red rođenja djeteta) i školska okolina (didaktički i socijalni aspekti). Porodica postavlja temelje emocionalnog, socijalnog i moralnog razvoja ličnosti i stvara temelje za uključivanje djeteta u složene društvene odnose te njihovo razumijevanje i prihvatanje društvenog ponašanja.

Brojna su istraživanja pokazala (Carlson i Corcoran, 2001., prema Čudina - Obradović i Obradović, 2006.; Freund, 1990.; Juel, 1988.) da su najvažniji porodični činioci koji utiču na bolji školski uspjeh ekonomska moć, podsticajna okolina za učenje i roditeljski postupci i stavovi.

Osim gore prikazanih faktora koji utiču na uspjeh učenika, neizmjereno je važna saradnja porodice i škole. Strugar (Strugar, 1995.) je definiše kao zajedničku aktivnost roditelja, nastavnika i učenika u ostvarivanju vaspitno-obrazovnih ciljeva. Ovakvom se saradnjom nastoji pridonijeti boljem školskom uspjehu učenika, buđenju zanimanja roditelja za vaspitanje i na toj osnovi razumijevanju školskog rada, boljoj komunikaciji i interakciji između djece, roditelja i učitelja, te uopšteno većoj povezanosti škole i šire društvene zajednice.

Rezultati istraživanja koja su sproveli Maroon sa saradnicima 1998. godine i Steinberg 1996. godine (Maroon i sur., 1988.; Steinberg, 1996.) pokazuju da svi oblici roditeljske uključenosti u život škole utiču na bolji školski uspjeh učenika. Istraživanja dosad nisu mogla u potpunosti odgovoriti na pitanje utiče li porodica na djetetov uspjeh u školi, a i poslije u životu, svojim karakteristikama, specifičnim postupcima, prihvatanjem/odbijanjem, dakle emocionalnim odnosom prema djetetu i opštim vaspitnim stilom, ili je najvažnije neposredno pomaganje djetetovom razvoju i učenju.

Istraživanje iz 1989. godine Grolnickove i Ryana (Grolnickov i Ryan, 1989; prema Goldin, 2007) navodi povezanost nekih roditeljskih varijabli (majčine podrške i uključenosti, te očeve podrške) i školskog uspjeha. Rezultati pokazuju da roditeljske varijable pokazuju stanovitupovezanost sa školskim uspjehom, iako se ta povezanost razlikuje u svakom istraživanju, upućujući u nekim istraživanjima na značajnu, a u drugim istraživanjima neznčajnu povezanost.

Brojna su istraživanja potvrdila pozitivnu ulogu visokog nivoa emocionalnosti i podrške za visoko djetetovo postignuće. Na uzorku učenika slične dobiti utvrđeno je da posredničku ulogu između porodičnog i školskog konteksta u učeničkog postignuća imaju učeničke procjene lične kompetentnosti. Razvoj podržavajućeg i toplog, brižnog odnosa između roditelja i djeteta može biti prvi korak u jačanju učeničke percepcije sopstvenih sposobnosti i

poboljšavanjunjegovog razumijevanja okoline učenja (Marchant, Paulson i Rothlisberg,2001).

Nemoguće je napraviti potpun i iscrpan popis činilaca koji utiču na školski uspjeh djeteta, posebno ne u okviru jednog članka. Postoji niz subjektivnih i objektivnih činilaca. Ono čime će se ovaj članak baviti su činioci koji su u samom učeniku poput inteligencije i ličnosti, ali i oni činioci koji su neposrednoj okolini, odnosno u porodici dok će naglasak biti stavljen na metodološki dio ocjenjivanja, tj. Učeničku percepciju faktora koji utiču na to koju ocjenu će nastavnik dati učeniku.

Metodološki dio istraživanja

Problem i cilj istraživanja

Problem ovog istraživanja odnosi se na ispitivanje učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha te ispitivanje njene relacije sa učeničkim odnosom sa roditeljima, posebno odnosom sa ocem, i posebno odnosom sa majkom. Drugim riječima, problem ovog istraživanja je ispitivanje kako učenici percipiraju činioce školskog upjeha, tj. kakav stav imaju prema pojedinim činiocima od kojih zavise ocjene te utvrđivanje relacija između odnosa sa roditeljima i učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha.

Osnovni cilj istraživanja ogleda se u utvrđivanju i analizi distribucije učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha ali i analizi relacija između učeničke percepcije školskog uspjeha i odnosa sa roditeljima.

Hipoteze istraživanja

U pristupu ovako koncipiranog istraživanja moguća su različita hipotetička polazišta, koja u radu želimo provjeriti – potvrditi ili opovrgnuti i to:

H1 – Ne postoji statistički značajna razlika između odnosa sa majkom i učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha;

H2 – Ne postoji statistički značajna razlika između odnosa sa ocem i učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha;

Uzorak istraživanja

U skladu sa određenjem problema istraživanja, te formulisanim ciljevima, istraživanje je realizovano na uzorku od 150 ispitanika koji reprezentuju populaciju učenika srednjih škola. Anketirani su učenici prvog, drugog, trećeg i četvrtog razreda srednjih škola. Istraživanje je sprovedeno na teritoriji grada Bijeljine.

Navedeni uzorak ispitanika ima elemente namjernog, prigodnog i jednostavnog slučajnog. Namjerni je u smislu što su njime obuhvaćeni ispitanici koji su trenutno u procesu srednjeg vaspitanja i obrazovanja. Uzorak je namjerni iz razloga što je ispitivana samo populacija učenika srednjih škola. Razlog za to se ogleda u tome što su, sa stanovišta socijalizacije, oni ličnosti koje već imaju formiran određen sistem znanja, mišljenja i vrednovanja različitih stvari i pojava koje su usvojili kroz izvore i agense (porodica, škola, vršnjaci). Uzorak je prigodan zato što je istraživanje sprovedeno u srednjim školama koje su bile dostupne istraživaču. Uzorak je jednostavni slučajni u smislu što je svaki ispitanik, u okviru određenih srednjih škola, imao istu vjerovatnoću da uđe u uzorak ispitanika.

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U skladu s koncepcijom istraživanja, opredijelili smo se za metodu sistematskog neeksperimentalnog istraživanja (servej metod) te metodu teorijske analize radi teorijskog razmatranja problema istraživanja te upoznavanja sa dosadašnjim istraživanjima o problemu. Od postupaka za obradu podataka korišten je hi-kvadrat test kao pokazatelj razlika među ispitanicima u odnosu na ispitivane varijable.

Za ispitivanje varijable učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha korištena je Skala atribucije školskog uspjeha čiji je autor dr. Nenad Havelka i saradnici, a konstruisana je 1990.godine. Skala mjeri percepciju osam činilaca školskog uspjeha i to: inteligencije, zalaganja učenika, težine gradiva, stava nastavnika, situacije u porodici, odnosa ostalih učenika, vremena za učenje, srećnih ili nesrećnih okolnosti. U pitanju je petostepena skala Likertovog tipa. Na tvrdnje se odgovara zaokruživanjem jednog od pet ponuđenih odgovora, u zavisnosti od stepena odnosa prema navedenoj tvrdnji. Skala je preuzeta u potpunosti i nije prilagođivana potrebama ovog istraživanja.

Upitnik za ispitivanje odnosa sa roditeljima sastoji se od dva pitanja zatvorenog tipa. Pitanja se odnose na odnos sa majkom i odnos sa ocem, ponuđeni odgovori su: hladan, ravnodušan, topao. Na pitanja se odgovara zaokruživanjem jednog od ponuđenih odgovora. Upitnik je konstruisan za potrebe istraživanja.

Rezultati istraživanja

U okviru rezultata istraživanja prvo je analizirana struktura dobijenih rezultata koji se odnose na to kako učenici percipiraju činioce školskog uspjeha, tj. kakav odnos imaju prema pojedinim činiocima od kojih zavise ocjene.

U drugom dijelu rezultata istraživanja analizirane relacije između odnosa sa roditeljima i učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha.

Distribucija rezultata učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha

U ovom dijelu intepretacije dobijenih rezultata analizirani su odgovori ispitanika na niz stavki koje se odnose na potencijalne činioce školskog uspjeha. Distribucija dobijenih rezultata prikazana je u tabeli 1.

Tabela 1: Distribucija rezultata učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha

U kojoj mjeri ocjene zavise od..		Nikako ne zavise	Veoma malo zavise	Nisam siguran/na	Veoma mnogo zavise	U najvećoj mjeri zavise	AS
... zalaganja učenika	%	2	1.3	12	33.3	51.3	4.31
... vremena za učenje	%	0.7	6.7	15.3	43.3	34	4.03
... stava nastavnika	%	1.3	6	24	39.3	29.3	3.89
... inteligencije	%	4.00	12.7	18	46.7	18.7	3.63
... težine gradiva	%	2.7	15.3	21.3	42	18.7	3.59
... situacije u porodici	%	8.7	10.7	26	38	16.7	3.43
... srećnih ili nesrećnih okolnosti	%	18	12	32	19.3	18.7	3.08
... odnosa ostalih učenika	%	19.3	19.3	27.3	24	10	2.86

Sudeći prema srednjim vrijednostima procjena dva vodeća činioca školske uspješnosti bila su: *zaganje samog učenika* (AS 4.31) i *vrijeme za učenje* (AS 4.03) . *Srećne ili nesrećne okolnosti* (AS 3.08) kao i *odnos ostalih učenika prema ocjenama* (AS 2.86) su činioci koje učenici percipiraju kao najmanje važne za uspjeh u školi.

Na osnovu strukture dobijenih rezultata koji se odnose na to kako učenici percipiraju činioce školskog uspjeha može se zaključiti da su učenici skloni da svoj uspjeh pripišu unutrašnjim ličnim činiocima - sposobnostima i motivaciji, nasuprot spoljašnjim činiocima kao što su sticaj (ne)srećnih okolnosti i odnos ostalih učenika.

Posmatrajući učestalost pojedinih odgovora veliki broj učenika je procjenio da su na njihove ocjene veoma ili najviše uticali:

ZALAGANJE (51.3)

INTELIGENCIJA (46.7%)

VRIJEME ZA UČENJE (43.3%)

(faktori koji se odnose na učenika i kojima on može voljno upravljati)

Odnos ostalih učenika se češće navodi kao činilac koji nema nikakav ili ima veoma mali uticaj na ocjene (38.6%) nego kao činilac koji ima veoma veliki ili najveći uticaj (34%). Zanimljiv je podatak da skoro 70% učenika smatra da školski uspjeh zavisi od stava nastavnika prema ocjenama.

Odnos sa roditeljima kao izvor učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha

Naša hipoteza, nakon analize dobijenih podataka, u potpunosti je potvrđena. Odnos sa roditeljima ne predstavlja značajan izvor razlika u pogledu učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha. Zbog obimnosti podataka, u ovom članku biće analizirana i prikazana samo kontigencijska tabela (Tabela 2.) čiji hi – kvadrat ukazuje na to da ne postoje statistički značajne razlike između odnosa sa roditeljima i učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha.

Analizirajući rezultate u odnosu na odnos sa ocem i učeničku percepciju činilaca školskog uspjeha, možemo konstatovati da ova varijabla ne predstavlja statistički značajan izvor učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha.

Isto tako, analizirajući rezultate u odnosu na odnos sa majkom i učeničku percepciju činilaca školskog uspjeha, možemo konstatovati da ova varijabla ne predstavlja statistički značajan izvor učeničke percepcije činilaca školskog uspjeha.

Tabela 2.: *Relacije između odnosa sa roditeljima i učeničke percepcije činitelja školskog uspjeha*

ОДНОС СА РОДИТЕЉИМА	УЧЕНИЧКА ПЕРЦЕПЦИЈА ЧИНИЛАЦА ШКОЛСКОГ УСПЈЕХА							
	Интелигенција	Залагање ученика	Тежина градива	Став наставника	Ситуација у породици	Однос осталих ученика	Вријеме за учење	Срећа или несрећа
Однос са МАЈКОМ	$\chi^2=15.155$ df=12 p=0.233	$\chi^2=4.526$ df=12 p=0.972	$\chi^2=13.234$ df=12 p=0.352	$\chi^2=19.200$ df=12 p=0.084	$\chi^2=12.335$ df=12 p=0.419	$\chi^2=10.214$ df=12 p=0.597	$\chi^2=8.490$ df=12 p=0.746	$\chi^2=7.689$ df=12 p=0.809
Однос са ОЦЕМ	$\chi^2=20.449$ df=12 p=0.059	$\chi^2=4.937$ df=12 p=0.960	$\chi^2=14.294$ df=12 p=0.282	$\chi^2=20.285$ df=12 p=0.062	$\chi^2=5.900$ df=12 p=0.921	$\chi^2=19.037$ df=12 p=0.088	$\chi^2=7.966$ df=12 p=0.788	$\chi^2=15.124$ df=12 p=0.235

Mnogo je činitelja koji se vežu za školski uspjeh učenika ali sagledavanjem rezultata predstavljenih u tabeli 2. možemo konstatovati da se odnos sa roditeljima ne može uvrstiti među te činioce.

Dobijeni rezultati idu u prilog pretpostavci da učenici u periodu adolescencije njeguju i jačaju veze sa vršnjacima, dok odnosi sa roditeljima postaju manje značajni za njihova djelovanja u okviru školskih dešavanja.

Rasprava o rezultatima

Na osnovu pretpostavki od kojih smo krenuli u ovom istraživanju i podataka koje smo dobili možemo zaključiti da smo hipoteze potvrdili. Odnos sa roditeljima ne predstavlja značajan izvor razlika u pogledu učeničke percepcije činitelja školskog uspjeha. Iako se moglo pretpostaviti da uspješniji odnos sa jednim od roditelja može izdvojiti određene činioce školskog uspjeha kao važnije, to se prema podacima nije moglo zaključiti.

Analizirajući distribuciju učeničke percepcije činitelja školskog uspjeha možemo zaključiti da učenici svoj uspjeh pripisuju unutrašnjim ličnim činiocima - sposobnostima i motivaciji, nasuprot spoljašnjim činiocima kao što su sticaj (ne) srećnih okolnosti i odnos ostalih učenika.

Iako postoji mnogo relevantnih činilaca koji mogu uticati na školski uspjeh učenika, zalaganje i vrijeme izdvojeno za učenje učenici percipiraju kao najvažnije činioce svoje školske uspješnosti. Učenici smatraju da na njihov školski uspjeh ponajmanje utiču okolnosti pod kojima se dobija ocjena ili odnos ostalih u odjeljenju. Školski uspjeh dakle pripisuju internalizovanim činiocima i ličnoj motivaciji i ambiciji.

Iako prikazane razlike među ispitanicima u pogledu ispitivanih varijabli nisu statistički značajne to ne dovodi u pitanje relevantnost podataka u istraživanju. Naime, to nam samo govori da razlike među ispitanicima postoje ali ne pokazuju statističku povezanost među ispitivanim pojavama.

Bilo bi interesantno ovo istraživanje sprovesti na mnogo većem broju ispitanika na samom kraju školovanja, iz više gradova, u periodu ranog odraslog dobakada djeca ponovo uspostavljaju stabilne odnose sa roditeljima.

Literatura

- Bilić 2001: V. Bilić, *Uzroci, posljedice i prevladavanje školskog neuspjeha*, Zagreb: Hrvatski pedagoško – književni zbor.
- Buljubašić – Kuzmanović, Botić 2012: V. Buljubašić - Kuzmanović, T. Botić, *Odnos školskog uspjeha i socijalnih vještina kod učenika osnovne škole*, Osijek: Život i škola, br. 27 (1/2012.), god. 58., str. 38. – 54.
- Čudina-Obradović 1986: M. Čudina-Obradović, *Djelovanje različitih oblika socijalizacije na uspjeh u školi* (izvještaj o znanstvenom istraživanju), Zagreb: Filozofski fakultet, Institut za pedagogijska istraživanja.
- Čudina-Obradović, Obradović 2006: M. Čudina-Obradović i J. Obradović, *Psihologija braka i obitelji*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Freund 1990: L. S. Freund, *Maternal regulation of children's problem solving behavior and its impact on children's performance*, Child Development, 61, 113-126.
- Goldin 2007: T. Goldin, *Povezanost akademske samoregulacije, učeničke percepcije roditelja i školskog uspjeha*, Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet
- Juel 1988: C. Juel, *Learning to read and write: A longitudinal study of 54 children from first through fourth grades*. Educational Psychology, 4, 437-447.
- Mandić 1989: S. Mandić, *Motivacija za školski uspjeh*, Zagreb: Školske novine.
- Marchant, Paulson, Rothlisberg 2001: G.J. Marchant, S.E. Paulson, B.A. Rothlisberg, *Relations of Middle School Students' Perceptions of Family and School Contexts with Academic Achievement*, Psychology in the Schools, 38 (6): 505-519.

- Maroon, Boldrick, Harkins 1988: R.A. Maroon,, E. Boldrick i C. Harkins, *The impact of parental involvement on preschoolers' school success*. Paper presented at the 34th annual meeting of the Southeastern Psychological Association, New Orleans, March.
- Pavetić 1995: J. Pavetić, *Mogućnosti djelovanja na uzroke neuspjeha učenika u osnovnoj školi*, Napredak – časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu,136 (3), 292-299.
- Rečić 2003: M. Rečić, *Obitelj i školski uspjeh učenika*, Đakovo: Tempo d.o.o.
- Steinberg 1996: L. Steinberg, *Beyond the classroom: Why school reform has failed and what parents need to do*, New York.
- Strugar1995: V. Strugar, *Suradnja obitelji sa školom i učenikov školski uspjeh*, Bjelovarski učitelj – časopis za odgoj i obrazovanje, br. 4, str.11-15.
- Zloković 1996: J. Zloković, *Uloga obitelji u postizanju školskog uspjeha učenika*, Napredak – časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu, br.104, str. 415-422.
- Žganec, Raboteg, Šarić, Šakić 2009: B. Žganec, A. Raboteg, Z. Šarić, i M. Šakić, *Kvaliteta života u osnovnoj školi: povezanost sa školskim uspjehom, motivacijom i ponašanjem učenika*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

EMPIRIJSKA PROVERA ODNOSA DVA MODELA BAZIČNIH CRTA LIČNOSTI NA KLINIČKOJ POPULACIJI (HEXACO I VP+2)

Apstrakt: U radu je prikazano istraživanje usmereno na ispitivanje relacija između dva modela bazičnih crta ličnosti na kliničkoj populaciji (HEXACO i VP+2). Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 150 ispitanika, podeljenih u tri poduzorka, 50 „psihotičnih“, 50 „neurotičnih“ i 50 „zdravih ispitanika“. Na uzorku su primenjeni inventari HEXACO i Velikih pet plus dva (VP+2). Pouzdanost je ispitivana metodom interne konzistencije. Utvrđeno je da Upitnik VP+2 u poređenju sa HEXACO modelom ima veći stepen pouzdanosti. Interkorelacije su utvrđivane primenom Pirsonovog koeficijenta korelacije. Rezultati su pokazali da najveće preklapanje sadržaja dimenzija oba inventara, imaju dimenzije Ekstraverzije, Savesnosti i Otvorenosti. Utvrđena je negativna povezanost Agresivnosti sa Poštenjem i Saradljivošću. Dimenzija Negativne valence je povezana sa svim dimenzijama HEXACO modela, dok je dimenzija Pozitivne valence u korelaciji sa Poštenjem, Ekstraverzijom, Savesnošću i Otvorenošću. Dimenzije Neuroticizma i Emocionalnosti su u statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji. U oceni uspešnosti tačnosti predviđanja pripadnosti grupi, pokazalo se da VP+2 model ima za 10% bolju uspešnost u odnosu na HEXACO. Rezultati su u skladu sa istraživanjima odnosa modela HEXACO i VP+2.

Ključne reči: bazične crte ličnosti, HEXACO model, Velikih pet plus dva model, klinička populacija.

Uvod

Ličnost je značajan pojam u svakodnevnom životu pojedinaca i zbog toga psihologija ličnosti zauzima centralnu poziciju u savremenoj psihologiji. Područje ličnosti zahteva naučno proučavanje i obuhvatanje celokupnog čoveka sa svim komponentama koje stoje u neprekidnoj međusobnoj interakciji (Fulgosi, 1997). Iako je psihologija ličnosti jedna od najmlađih psiholoških disciplina, u njoj postoji najveći broj teorijskih pristupa, što je jedan važan pokazatelj velikog interesovanja za njen osnovni predmet proučavanja.

Jedan od fundamentalnih problema psihologije ličnosti jeste otkrivanje strukture ličnosti. Pri prikazivanju i proučavanju ličnosti najčešće se koristi

* novakovimarina@gmail.com

utvrđivanje i navođenje opštih i relativno trajnih osobina koje se nazivaju crte ličnosti. Ljudi izražavaju stalne, stabilne sklopove doživljavanja i ponašanja po čemu se razlikuju jedni od drugih, koje predstavljaju crte ličnosti. Crte su karakteristike koje opisuju načine na osnovu kojih se ljudi međusobno razlikuju. Otkrivanjem bazičnih dimenzija ličnosti dobija se mogućnost da se sistematičnije istražuje poreklo i posledice varijacija ličnosti. Osnovna postavka je da su bazične osobine univerzalne za sva ljudska bića, a specifična organizacija osobina i intenzitet njihove manifestacije može varirati od osobe do osobe (Fulgosi, 1997). Zbog velikog broja teorijskih pristupa u psihologiji ličnosti, ne postoji jedinstvena definicija crta ili osobina ličnosti.

Olport definiše osobine ličnosti kao „neuropsihičku strukturu koja poseduje mogućnost da mnoge podražaje učini funkcionalno ekvivalentnim i da podstakne i vodi ekvivalentne (smisleno konzistentne) oblike adaptivnog i ekspresivnog ponašanja“ (Allport, 1961, prema Fulgosi, 1997, str. 219). Osobine ličnosti predstavljaju predispoziciju da se na različite vrste podražaja i situacija odgovara i reaguje na sličan ili ekvivalentan način, što omogućuje konstantnost u ponašanju.

U savremenoj psihologiji ličnosti postoje dva dominantna pristupa izučavanju ličnosti, odnosno istraživanju bazične strukture ličnosti (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010). Jedan pristup je psihobiološki, u okviru kojeg se primarno traga za biološkom osnovnom individualnih razlika, koja je prvi preduslov indentifikovanja neke osobine ličnosti kao bazične. Drugi pristup je leksički koji polazi od ideje da se one osobine po kojima se ljudi razlikuju, a koje su se kroz svakodnevno ljudsko iskustvo pokazale kao značajne, kodiraju u jezik.

Najznačajniji predstavnik psihobiološkog pristupa je Hans Ajzenk. On je izgradio teoriju ličnosti zasnovanu na pretpostavkama o postojanju fizioloških korelata osobinama ličnosti. Ajzenkov model ličnosti se označava kao PEN model i on smatra da je za adekvatan opis ličnosti dovoljno postojanje tri dimenzija, odnosno superfaktora, zasnovanih na konstitucionalnim, genetičkim faktorima, koji su otkriveni u okviru fiziološke, neurološke i biohemijske strukture individua (Eysenck and Eysenck, 1991). Tri bazične dimenzije ličnosti PEN modela su Ekstraverzija, Neuroticizam i Psihoticizam.

Leksički pristup pri određivanju važnih osobina ličnosti započinje leksičkom hipotezom koju su postavili 1936. godine Olport i Odbert i koja kaže da one individualne razlike koje su najistrajnije i društveno najrelevantnije u životima ljudi vremenom će postati kodirane u jeziku: što je takva razlika važnija, verovatnije je da će biti izražena kao jedna reč (Smederevac i Mitrović, 2006). Leksička hipoteza pretpostavlja da će svi socijalno relevantni termini važni za opis ličnosti biti kodirani u govornom jeziku (Čolović, Mitrović i Smederevac, 2005).

Istraživači su u okviru leksičkog pristupa tragali za optimalnom bazičnom strukturom ličnosti. Katel je otkrio postojanje 16 bazičnih dimenzija ličnosti. Neki istraživači su izvršili proveru Katelovih nalaza i nisu potvrdili njegove nalaze o postojanju šesnaest faktora ličnosti, već su dobili pet faktora koji najbolje opisuju ličnost. Petofaktorsku strukturu opisa ličnosti prvi je otkrio Donald Fiske (Goldberg et al., 2006) analizirajući Katelove rezultate. Drugi istraživači su takođe potvrdili petofaktorsko rešenje osobina ličnosti (Smederevac i sar, 2010). Osamdesetih godina prošlog veka, na simpozijumu u Honolulu, prikazana su leksička istraživanja i usaglašeno je da je petofaktorsko rešenje najadekvatnije za opis ličnosti. Od tada se ovo petofaktorsko rešenje naziva „Big Five“ ili „Velikih pet“. Tvorac termina „Big Five“ je Goldberg (Knežević, Radović i Opačić, 1997).

Dalja psiholeksička istraživanja (Ashton and Lee, 2007) dovela su do formiranja šestofaktorskog modela ličnosti, HEXACO modela. Model je proizašao iz revidirane analize leksičkih istraživanja ličnosti, koja je pokazala da se ličnost bolje opisuje pomoću šest dimenzija. Šestofaktorska struktura je proizašla iz leksičke analize nemačkog, francuskog, holandskog, mađarskog, italijanskog, korejskog i poljskog jezika. Ešton i Li (Ashton and Lee, 2007) navode da se tri od pet faktora iz petofaktorskog modela vrlo blisko podudaraju, dok su ostala tri faktora HEXACO modela u kompleksnijoj vezi s ostala dva iz petofaktorskog modela. Podršku za svoj model, osim u leksičkom pristupu, nalaze i u teorijskom pristupu, te se šest HEXACO faktora može interpretirati u terminima iz teorijske biologije (Ashton i Lee, 2007). Dakle, faktori koji se poklapaju su *Ekstraverzija* (X), *Savesnost* (C) i *Otvorenost ka iskustvu* (O), s tim da otvorenost prema iskustvu ovog modela samo delimično reprezentuje onu iz petofaktorskog, jer izostavlja intelektualni sadržaj, koji nije potvrđen leksičkim analizama u nekim jezicima, poput italijanskog. Ostali korišćeni faktori su *Emocionalnost* (E), *Saradljivost* (A) i *Poštenje* (H).

Telegen i Voler (Smederevac, 2002) su otkrili postojanje sedmofaktorskog modela ličnosti. Kao rezultat psiholeksičkih istraživanja u Srbiji nastao je instrument *Velikih pet plus dva* (VP+2; Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010), u kojem je ponuđeno sedmofaktorsko rešenje bazičnih dimenzija ličnosti. Namenjen je proceni sedam dimenzija ličnosti najvišeg nivoa hijerarhije, od kojih svaka obuhvata dve ili tri dimenzije užeg obima. Osnovne dimenzije ličnosti dobijene upitnikom Velikih pet plus dva (VP+2) su: *Neuroticizam*, *Ekstraverzija*, *Savesnost*, *Agresivnost*, *Otvorenost prema iskustvu*, *Negativna valenca* i *Pozitivna valenca*. *Neuroticizam* je dimenzija individualnih razlika u stepenu reaktivnosti na potencijalno ugrožavajuće stimuluse i predstavlja sklonost da se doživljavaju neprijatne i uznemirujuće emocije, sklonost uznemirenosti u mislima i akcijama (Smederevac i sar, 2010). *Ekstraverzija* određuje broj međuljudskih odnosa sa kojima se osoba oseća lagodno (Smederevac i sar, 2010). *Savesnost* je dimenzija individualnih razlika koja se odnosi na stav prema obavezama, odnosno broj

ciljeva na koje je neko usmeren kao i samokontrolu, sistematičnost i istrajnost u njihovom ostvarivanju (Smederevac, 2002). *Agresivnost* je dimenzija koja podrazumeva individualne razlike u učestalosti i intenzitetu agresivnih impulsa, kao i razlike u kontroli i intenzitetu same agresivne reakcije (Smederevac i sar, 2010). *Otvorenost prema iskustvu* se odnosi na prihvatanje novih ideja, pristupa i iskustava. Ova dimenzija predstavlja osobinu koja obuhvata intelektualnu radoznalost, širok krug interesovanja i otvorenost za promene (Smederevac i sar, 2010). *Pozitivna valenca* je dimenzija samoevaluacije koja podrazumeva pozitivan stav prema sebi i pozitivnu procenu sebe (Smederevac i sar, 2010). *Negativna valenca* je dimenzija samoevaluacije koja podrazumeva negativan stav prema sebi i negativnu procenu sebe (Smederevac i sar, 2010).

Uviđanje nedostataka određenog instrumenta kroz njegovu primenu, i to bilo u metodološkom smislu ili u izostajanju mogućnosti objašnjenja određenih varijeteta ponašanja, vodi ka istraživanjima koja bi za cilj i/ili posledicu mogla dalje da imaju ekstenziju jedinstvenog polja ličnosti, odnosno broja faktora kojima bi se potpunije objasnilo funkcionisanje ličnosti.

U načelu, ne postoji konačno rešenje dileme da li je optimalna solucija, pet, šest, sedam ili više faktora, jer postoje pristalice i kritičari svakog od modela. Činjenica je da se rešenja vezuju za različite postupke prilikom odabira početnog skupa termina, pa i načina formulisanja stavki. S druge strane, vrednost nekog konstrukta, odnosno u ovom slučaju potencijalna ekstenzija broja faktora, meri se njihovom korisnošću, a njihova korisnost može biti potvrđena ili ne samo dodatnim, novim ili ponovljenim istraživanjima.

Otuda se osnovni problem ovog istraživanja svodi na empirijsku proveru dva instrumenta HEXACO i VP+2. Ova dva instrumenta predstavljaju dve operacionalizacije zasnovane na dva modela ličnosti. Empirijski nalazi govore u prilog hipoteze da bi šestodimenzionalni (HEXACO) i sedmodimenzionalni (Velikih 5+2) modeli ličnosti, mogli da budu korisni u diskriminaciji i predikciji različitih patoloških varijeteta ponašanja, u smislu da ti varijeteti predstavljaju ekstremno modularane crte bazične strukture ličnosti. U tom smislu moglo bi se reći da je cilj ovog istraživanja utvrđivanje da li i koji od ova dva modela ima eventualno bolje karakteristike za primenu na kliničkoj populaciji.

Metod istraživanja

Ciljevi istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je da utvrdi odnos HEXACO i VP+2 modela. U skladu sa osnovnim ciljem istraživanja formulisani su specifični ciljevi

istraživanja, koji se tiču utvrđivanja pouzdanosti instrumenata, interkorelacija između bazičnih dimenzija korišćenih instrumenata i diskriminativnog potencijala HEXACO i VP+2 u razlikovanju zdravih, neurotičnih i psihotičnih ispitanika.

Varijable istraživanja

Uslovno nezavisne variable su dimenzije ličnosti – određene u skladu sa HEXACO i VP+2 modelom. Prema HEXACO modelu, postoji šest bazičnih dimenzija ličnosti: Emocionalnost, Poštenje, Ekstraverzija, Saradljivost, Savesnost i Otvorenost. VP+2 model predviđa postojanje sedam bazičnih dimenzija ličnosti: Neuroticizam, Ekstraverzija, Savesnost, Agresivnost, Otvorenost prema iskustvu, Pozitivnu i Negativnu valencu.

Demografske variable su starost (od 18 do 60 godina), pol i obrazovanje.

Kliničke variable uključene u istraživanje su početak lečenja i trajanje bolesti.

Instrumenti

Za procenu šestodimenzionalnog modela ličnosti korišćen je upitnik HEXACO čiji su autori Ešton i Li (Ashton and Lee, 2007). Upitnik se sastoji od 100 ajtema u formi petostepene Likertove skale za odgovaranje.

Za procenjivanje sedam bazičnih dimenzija ličnosti korišćen je upitnik *Velikih pet plus dva* čiji su autori Smederevac, Mitrović i Čolović (2010), koji je konstruisan na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku. Upitnik se sastoji od 184 ajtema uz predloženu petostepenu skalu Likertovog tipa za odgovaranje.

Vrsta i struktura uzorka

Uzorak je bio prigodan i činilo ga je 150 ispitanika (50 ispitanika sa dijagnozom shizofrenije i shizoafektivnog poremećaja (potvrđena dijagnoza kod minimum dva ordinarijusa), 50 ispitanika sa dijagnozom anksiozno/depresivnog poremećaja i 50 ispitanika iz tzv. „normalne populacije“). U ukupnom uzorku bilo je 90 (60%) žena i 60 (40%) muškaraca. Prosečna starost ispitanika bila je 39,88 godina (SD=10,21), sa rasponom od 21 do 60 godina. Prosečan broj završenih godina školovanja, kao mera nivoa obrazovanja, bio je 13,91 godine (SD= 2,73), sa rasponom od 8 do 23 godine.

Statistička obrada podataka

Za ispitivanje pouzdanosti navedenih upitnika, korišćen je Kronbahov α koeficijent. U cilju utvrđivanja odnosa bazičnih dimenzija ličnosti navedenih modela, korišćen je Pearsonov koeficijent korelacije. Za utvrđivanje diskriminativnog potencijala HEXACO i VP+2 modela u razlikovanju psihotičnih, neurotičnih i zdravih ispitanika, korišćena je kanonička diskriminativna analiza.

Postupak istraživanja

Istraživanje je sprovedeno na Klinici za psihijatrijske bolesti „Dr Laza Lazarević“, kao i Dnevnoj bolnici Klinike za psihijatriju KBC, u Beogradu. Pre popunjavanja upitnika, ispitanicima je bio saopšten predmet i cilj ispitivanja i dobili su osnovne instrukcije za rad. Ispitanicima je bilo naglašeno da je ispitivanje u potpunosti anonimno, te da će rezultati biti korišćeni isključivo u istraživačke svrhe. Nije bilo predviđeno vreme potrebno za rešavanje upitnika. Istraživanje je sprovedeno u periodu maj- septembar 2013. godine.

Rezultati istraživanja

Rezultati su pokazali da su koeficijenti pouzdanosti skala HEXACO inventara niži u odnosu na podatke dobijene na normativnom uzorku. U ovom istraživanju, dobijeno je da dve skale Upitnika HEXACO imaju zadovoljavajuću pouzdanost, skale Saradljivosti ($\alpha=0,724$) i Ekstraverzije ($\alpha=0,708$). Ostale skale su ispod granica prihvatljive pouzdanosti ($\alpha=0,70$). U istraživanjima Eštona i Lija (Ashton and Lee, 2007; Lee and Ashton, 2004)) utvrđena je dobra pouzdanost HEXACO inventara, koja se kretala od $\alpha=0,89$ do $\alpha=0,92$.

Tabela 1. Pouzdanost skala Upitnika HEXACO

Skale	Kronbahov α koeficijent
Saradljivost	0,724
Ekstraverzija	0,708
Otvorenost za iskustvo	0,662
Savesnost	0,648
Poštenje	0,502
Emocionalnost	0,472

Utvrđeno je da Upitnik VP+2 u poređenju sa HEXACO modelom ima bolju pouzdanost, na ovom uzorku ispitanika. Od sedam skala Upitnika VP+2, šest skala je prihvatljive pouzdanosti. Skala Negativne valence ($\alpha=0,647$) je ispod granica prihvatljive pouzdanosti ($\alpha=0,70$). Najveću pouzdanost je pokazala dimenzija Neuroticizma ($\alpha=0,877$), što je u skladu sa istraživanjima Smederevac i saradnika (2010).

Tabela 2. Pouzdanost skala Upitnika VP+2

Skale	Kronbahov α koeficijent
Neuroticizam	0,877
Savesnost	0,800
Agresivnost	0,800
Ekstraverzija	0,765
Otvorenost za iskustvo	0,755
Pozitivna valenca	0,752
Negativna valenca	0,647

Primenom Pirsonovog koeficijenta korelacije utvrđivan je odnos dva modela bazičnih dimenzija ličnosti. Dobijene interkorelacije pokazuju da ovi inventari opisuju konceptualno slične stvari, odnosno da postoje preklapanja sadržaja ova dva modela, uz postojanje izvesnih specifičnosti svakog od njih. Rezultati su pokazali da najveće preklapanje sadržaja dimenzija oba inventara, imaju dimenzije Ekstraverzije, Savesnosti i Otvorenosti, što upućuje na to da mere konceptualno slične stvari. Utvrđena je negativna povezanost Agresivnosti sa Poštenjem i Saradljivošću, konstruktima koji bi mogli predstavljati dva pola iste dimenzije. Povezanost Ekstraverzije (HEXACO) i Otvorenosti (VP+2) može se objasniti činjenicom da obe dimenzije opisuju oblast interpersonalnog ponašanja. Dimenzija Negativne valence je povezana sa svim dimenzijama HEXACO modela, dok je dimenzija Pozitivne valence u korelaciji sa Poštenjem, Ekstraverzijom, Savesnošću i Otvorenošću. Dimenzije Neuroticizma i Emocionalnosti su u statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji.

Dimenzije Poštenje (HEXACO) i Ekstravezija, Otvorenost i Savesnost (VP+2) su nezavisni konstrukti. Pomenuto govori u prilog specifičnog određenja ovih dimenzija u okviru svakog od modela. Utvrđene relacije između dimenzija Saradljivost (HEXACO) i Otvorenost, Savesnost, Ekstraverzija i Pozitivna valenca (VP+2), ukazuju da ne postoji sličnost u sadržaju koji mere, odnosno da su nezavisni konstrukti. Iako se sadržaji dimenzije Ekstraverzije iz HEXACO i VP+2 modela preklapaju, Ekstraverzija (HEXACO) ne korelira samo sa jednom dimenzijom iz VP+2 modela, a Ekstraverzija (VP+2) je u relaciji sa polovinom

dimenzija iz HEXACO modela. Pomenuto, potencijalno može da govori u prilog specifičnijeg određenja Ekstraverzije u HEXACO modelu, i to kao odsustvo sklonosti ka doživljavanju i neinhibiranom ispoljavanju gneva, zatim odsustvo arogancije i nenametljivosti u interpersonalnim odnosima, odnosno popustljivost i sklonost izbegavanju konflikata.

Tabela 3. *Interkorelacije bazičnih dimenzija ličnosti HEXACO i VP+2 (Pirsonov koeficijent)*

		HEXACO					
		Emocio- nalnost	Poštenje	Ekstra- verzija	Saradljivi- vost	Saves- nost	Otvore- nost
VP +2	Neuroticizam	0,384**	-0,160	-0,576**	-0,241**	-0,372**	-0,344**
	Ekstraverzija	-0,036	-0,007	0,751**	0,151	0,332**	0,366**
	Agresivnost	0,173*	-0,400**	-0,045	-0,591**	-0,295**	-0,147
	Otvorenost	-0,152	-0,060	0,570**	0,006	0,359**	0,551**
	Savesnost	-0,258**	-0,029	0,359**	0,133	0,623**	0,206*
	Pozitivna valenca	-0,125	-0,324**	0,503**	0,009	0,369**	0,206*
	Negativna valenca	0,197*	-0,361**	-0,323**	-0,229**	-0,360**	-0,281**

** Korelacije je statistički značajna na nivou $p \leq 0,01$

*Korelacija je statistički značajna na nivou $p \leq 0,05$

Primenom kanoničke diskriminativne analize, ispitivan je diskriminativni potencijal mera svakog od instrumenta na nivou bazičnih, pretpostavljenih dimenzija, a kako bi se ispitao doprinos koji bi one mogle imati u razlikovanju zdravih, neurotičnih i psihotičnih osoba.

Što se tiče diskriminativnog potencijala HEXACO dimenzija, utvrđeno je da četiri od šest dimenzija statistički značajno razlikuju ispitivane grupe. Saradljivost i Poštenje su se pokazale kao dimenzije koje nemaju potencijal da sistematski razlikuju posmatrane grupe ispitanika u ovom istraživanju. Izdvojena je jedna statistički značajna diskriminativna funkcija, koja razlikuje grupe sa koeficijentom kanoničke korelacije od $R=0,490$ ($p < 0,001$).

Tabela 4. *F testovi značajnosti razlika na HEXACO domenima*

Domen	F	df1	df2	p
Saradljivost	6,334	2	147	0,002**
Ekstraverzija	13,208	2	147	0,000***
Otvorenost za iskustvo	0,312	2	147	0,732
Savesnost	4,535	2	147	0,012*
Poštenje	8,552	2	147	0,000***
Emocionalnost	0,056	2	147	0,946

***Razlika je statistički značajna na nivou $p \leq 0,001$

** Razlika je statistički značajna na nivou $p \leq 0,01$

*Razlika je statistički značajna na nivou $p \leq 0,05$

U linearnom složaju mera, izdvajaju se tri dimenzije ličnosti, i to prema korelaciji koju imaju sa diskriminativnom funkcijom: Ekstraverzija, Otvorenost i Emocionalnost. Ovaj kompozit čine energičnost, fleksibilnost, otvorenost, emocionalna stabilnost, što bi moglo predstavljati kompozit „mentalno zdravlje”.

Tabela 5. *Matrica strukture diskriminativne funkcije HEXACO dimenzija*

Domen	Vrednost domena
Ekstraverzija	0,753*
Otvorenost za iskustvo	0,586*
Emocionalnost	-0,522*
Savesnost	0,367
Saradljivost	0,105
Poštenje	0,028

*Razlika je statistički značajna na nivou $p \leq 0,05$

Ukupna tačnost klasifikacije ispitanika u grupu zdravih, odnosno grupu neurotičnih i grupu psihotičnih, na osnovu profila na diskriminativnom složaju bazičnih dimenzija je 59,3%. Može se reći da je uspešnost ovog složaja, kompozita loša, odnosno da ima nizak specificitet, jer 40% ispitanika smešta u pogrešnu kategoriju. Najveći procenat uspešnosti pokazao se kod neurotičnih ispitanika, odnosno možemo reći da je HEXACO model dobar u detekciji anksioznih i

depresivnih, ali ne i u identifikovanju psihotične patologije. Nediskriminativan je za psihotičnu patologiju.

Što se tiče diskriminativnog potencijala VP+2 dimenzija, utvrđeno je da se ispitanici sve tri grupe sistematski razlikuju po izraženosti svih skala u VP+2 modelu. Mere ovih dimenzija grade dve diskriminativne funkcije koje statistički značajno razlikuju grupe i to sa koeficijentom kanoničke korelacije $R=0,682$ ($p<0,000$) za prvu diskriminativnu funkciju, a za drugu sa koeficijentom kanoničke korelacije $R=0,385$ ($p<0,001$).

Tabela 6. *F testovi značajnosti razlika na VP+2 domenima*

Domen	F	df1	df2	p
Neuroticizam	46,647	2	147	0,000***
Ekstraverzija	12,286	2	147	0,000***
Agresivnost	3,378	2	147	0,037*
Otvorenost za iskustvo	29,504	2	147	0,000***
Savesnost	4,215	2	147	0,017*
Pozitivna valenca	8,503	2	147	0,000***
Negativna valenca	5,580	2	147	0,005**

***Razlika je statistički značajna na nivou $p\leq 0,001$

** Razlika je statistički značajna na nivou $p\leq 0,01$

*Razlika je statistički značajna na nivou $p\leq 0,05$

U linearnom složaju mera, izdvajaju se četiri dimenzije ličnosti koje definišu prvu (Neuroticizam, Otvorenost za iskustvo, Ekstraverzija i Negativna valenca) i tri koje definišu drugu funkciju (Pozitivna valenca, Agresivnost i Savesnost).

Tabela 7. *Matrica strukture diskriminativne funkcije VP+2 dimenzija*

Domen	(Vrednosti domena)	
	Prvi	Drugi
Neuroticizam	0,853*	0,123
Otvorenost za iskustvo	-0,636*	0,538
Ekstraverzija	-0,406*	0,361
Negativna valenca	0,291*	-0,120
Pozitivna valenca	-0,272	0,543*
Agresivnost	0,163	-0,363*
Savesnost	-0,212	0,324*

*Razlika je statistički značajna na nivou $p \leq 0,05$

Kompozit skala, koja čini prvu diskriminativnu funkciju, daje privid da su psihotični zdraviji od neurotičnih. Međutim, mnogo je izvesniji zaključak da ovaj kompozit razdvaja grupe psihotičnih od neurotičnih na bazi odsustva kod psihotičnih onoga što je specifikum neurotičnih. Ovaj kompozit predstavlja meru emocionalne nestabilnosti, što je karakteristika ispitanika sa patologijom neurotičnog nivoa i kao takav je loš u identifikovanju psihotične patologije.

U oceni uspešnosti tačnosti predviđanja pripadnosti grupi, pokazalo se da VP+2 model ima za 10% bolju uspešnost u odnosu na HEXACO. Ovaj model uspešno prepoznaje i tačno klasifikuje oko ½ psihotičnih ispitanika. U odnosu na neurotične ispitanike pokazuje gotovo istu uspešnost.

Diskusija i zaključak

Istraživanje je sprovedeno sa ciljem utvrđivanja odnosa HEXACO i VP+2 modela bazičnih dimenzija ličnosti. Ispitivane su i pouzdanosti skala instrumenata, interkorelacije između bazičnih dimenzija korišćenih instrumenata i diskriminativni potencijal HEXACO i VP+2 modela u razlikovanju zdravih, neurotičnih i psihotičnih ispitanika. Dobijenim rezultatima su delimično potvrđene polazne pretpostavke istraživanja.

Utvrđeno je da Upitnik VP+2 ima bolje metrijske karakteristike: bolju pouzdanost skala, veći diskriminativni potencijal svih skala, pa samim tim i bolju uspešnost u razlikovanju zdravih, neurotičnih i psihotičnih ispitanika. Oba instrumenata su se pokazali kao najlošiji kada je u pitanju detekcija psihotične patologije, odnosno nediskriminativni su za psihotičnu patologiju. Pokazalo se i kod HEXACO i kod VP+2 da je struktura kompozita, odnosno ono po čemu se grupe ispitanika razlikuju, u osnovi deo neurotičnog spektra, odnosno primarno

emocionalna nestabilnost. U prilog tome govori i činjenica da prve diskriminativne funkcije kod oba instrumenta čine skale Emocionalnost, odnosno Neuroticizam, Otvorenost i Ekstraverzije, plus Negativna valenca u kompozitu modela VP+2, čiji se udeo inače pokazao kao mali u strukturi ovog kompozita. Na osnovu ovoga može se reći da su se oba instrumenta pokazala kao dovoljno dobra za detekciju anksioznih i depresivnih poremećaja.

Interkorelacije bazičnih dimenzija ličnosti HEXACO i VP+2 modela ukazuju da postoje izvesna preklapanja u sadržajima dimenzija Ekstraverzije, Otvorenosti, Savesnosti i može se pretpostaviti da one mere konceptualno slične stvari. S druge strane, utvrđena „priroda” (intenzitet, smer) ostalih korelacija nedovoljna je da bi se potencijalno dovela u pitanje specifičnost svake od dimenzija u posmatranim modelima. Pokazalo se da se crte, markeri koji zasićuju dimenziju Poštenje, nalaze na negativnom polu dimenzija Agresivnosti, Pozitivne valence i Negativne valence, što bi moglo da bude osnova za neka buduća istraživanja u smislu proveravanja opravdanosti ove tri dimenzije u VP+2 modelu na račun jedne – dimenziji Poštenja u HEXACO modelu. Utvrđeno je i da dimenzija Negativna valenca korelira sa svim ostalim dimenzijama oba instrumenta, što može biti korisno u smislu njene potencijalne predikcije, s obzirom da se može, na osnovu smeru korelacija tumačiti, i kao indikator patologije. Pojedine interkorelacije u okviru modela VP+2 su „dosta visoke”, što ukazuje na potencijalno konceptualno preklapanje pretpostavljenih bazičnih dimenzija ličnosti, koje ovaj instrument meri. Potvrđeno je i ovim istraživanjem postojanje posebnog regulatornog mehanizma koji leži u osnovi integrisanosti/dezintegrisanosti psihičkih procesa. Prostor ličnosti HEXACO i VP+2 nije dovoljno obuhvatan da bi objasnio varijete poremećenog ponašanja koji opisuju i definišu teške duševne poremećaje. U opisu i definisanju teških duševnih poremećaja primarno se ne može govoriti iz konteksta stepena izraženosti dimenzija ova dva modela, u smislu njihove ekstremne modularnosti u pretpostavljenoj bazičnoj strukturi ličnosti ova dva modela

Dobijeni rezultati su od značaja jer proširuju saznanja o odnosu bazičnih dimenzija ličnosti HEXACO i VP+2 modela, njihovoj pouzdanosti i mogućnosti primene u razlikovanju zdravih, neurotičnih i psihotičnih ispitanika. Omogućuju šire razumevanje strukture ličnosti. Otvaraju nova pitanja o njihovom međusobnom odnosu i mogućnosti odnosa sa drugim modelima ličnosti, koji mogu pružiti novi diskriminativni potencijal u razlikovanju zdravih, nepsihotičnih i psihotičnih ispitanika. Pružaju mogućnost daljeg istraživanja metrijskih karakteristika HEXACO inventara i Upitnika VP+2, na brojnim kliničkim i nekliničkim uzorcima.

Najsnažniji doprinos ovog istraživanja bilo je utvrđivanje odnosa bazičnih dimenzija ličnosti HEXACO i VP+2 modela, kao i pružanje mogućnosti objašnjenja dinamike njihovih relacija.

LITERATURA:

- Ashton and Lee, 2002: M. C. Ashton and K. Lee, Six Independent Factors of Personality Variation: A response to Saucier, *European Journal of Personality* 16, 63–75.
- Ashton and Lee, 2007: M. C. Ashton and K. Lee, Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure, *Personality and Social Psychology Review*, 11(2), 150–166.
- Eysenck and Eysenck, 1991: H. J. Eysenck and S. B. G. Eysenck, *Eysenck Personality Scales (EPS Adult)*. London: Hodder and Stoughton.
- Fulgosi, 1997: A. Fulgosi, *Psihologija ličnosti – IV izdanje*, Zagreb: Školska knjiga.
- Goldberg et al., 2006: L. R. Goldberg, J. A., Johnson, H. W. Eber, R. Hogan, M. C. Ashton, R. C. Cloninger and H. G. Gough, The international personality item pool and the future of public-domain personality measures. *Journal of Research in Personality*, 40, 84–96.
- Lee and Ashton, 2004: K. Lee and M. C. Ashton, Psychometric properties of the HEXACO personality inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39(2), 329–358.
- Knežević, Radović i Opačić, 1997: G. Knežević, B. Radović i G. Opačić, Evaluacija “Big Five” modela ličnosti kroz analizu inventara ličnosti NEO PI-R. *Psihologija*, 1-2, 7–40.
- Smederevac, 2002: S. Smederevac, *Govor i ličnost ili govor ličnosti*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Smederevac i Mitrović, 2006: S. Smederevac i D. Mitrović, *Ličnost – metodi i modeli*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010: S. Smederevac, D. Mitrović i P. Čolović, *Velikih pet plus dva (VP+2) – primena i interpretacija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Čolović, Mitrović i Smederavac, 2005: P. Čolović, D. Mitrović i S. Smederavac, Evaluacija modela Velikih pet u našoj kulturi primenom upitnika FIBI. *Psihologija*, 38 (1), 55–76.

EMPIRICAL EXAMINATION RELATHIONSHIP OF TWO MODELS BASIC PERSONALITY TRAITS ON CLINICAL POPULATION (HEXACO AND VP+2)

Summary

In this work presents the research focused on examining the relationship between two models of basic personality traits on clinical population (HEXACO and VP + 2). The research was conducted on a sample of 150 subjects, divided into three sub-samples, 50 “psychotic”, 50 “non-psychotic” and 50 “healthy subjects”. In the sample were applied inventories HEXACO and The Big Five Plus Two (VP+2). Reliability was tested by internal consistency. It was found that the questionnaire VP+2 compared with HEXACO model has a higher degree of reliability. Intercorrelations were determined using the Pearson correlation coefficient. The results showed that the highest overlap of dimensions both inventories, have dimensions of Extraversion, Conscientiousness and Openness. There was a negative correlation between the Aggressiveness with Honesty and Agreeableness. Dimension Negative valence correlated with all dimensions HEXACO model, while the dimensions of Positive valence correlated with Honesty, Extraversion, Conscientiousness and Openness. Dimensions of Neuroticism and Emotionality are in statistically significant positive correlation. In the assessment of the performance prediction accuracy of belonging to a group, it proved to VP+2 model has a 10% better performance compared to HEXACO. The results are consistent with studies wich investigate the relationship HEXACO and VP+2 model.

Keywords: basic personality traits, HEXACO model, the Big Five Plus Two model, clinical populations.

RELACIJE IZMEĐU OSOBINA LIČNOSTI I STILA LJUBAVI MANIA

Apstrakt: Problem istraživanja je operacionalizovan kao ispitivanje i analiziranje relacija između osobina ličnosti i stila ljubavi Mania. Stil ljubavi Mania je opisan kao opsesivna, bezumna ljubav, prožeta ljubomorom. Ljubav protkana jakim i intenzivnim emocijama, ali je nestabilna, impulsivna, preidealizovana i nestvarna. Osobine ličnosti analizirane su u svjetlu Petofaktorskog modela ličnosti. Dimenzije ličnosti koje upitnik mjeri su: ekstroverzija, prijatnost, savjesnost, neuroticizam, otvorenost ka iskustvu, pozitivna valenca i negativna valenca. Cilj istraživanja je ispitati da li i na koji način osobine ličnosti determinišu stil ljubavi Mania, te ispitati relacije između socio-demografskih karakteristika i stila ljubavi Mania. Istraživanje je realizovano na uzorku od 222 ispitanika, od toga 163 ispitanika ženskog pola, a 59 ispitanika muškog pola. Raspon godina kretao se od 18 do 34 godine. U istraživanju su korištene metoda sistematskog neeksperimentalnog istraživanja i metod teorijske analize. Upitnici korišteni u istraživanju su: Upitnik za ispitivanje socijalno statusnih obilježja, Skala ljubavnih stilova, Upitnik za procjenu bazičnih dimenzija ličnosti Velikih pet plus 2. Statističkom obradom podataka pomoću hi-kvadrat testa identifikovano je postojanje statistički značajne razlike između ekstroverzije ($\chi^2 = 9.080$; $p = 0.05$), prijatnosti ($\chi^2 = 15.020$; $p = 0.05$), neuroticizma ($\chi^2 = 29.94$; $p = 0.00$), negativne valence ($\chi^2 = 19.994$; $p = 0.00$) i stila ljubavi Mania. Između savjesnosti, otvorenosti ka iskustvu, pozitivne valence, socio-demografskih karakteristika i stila ljubavi Mania ne postoje statistički značajne razlike. Ispitanici kod kojih su ekstroverzija, prijatnost, neuroticizam i negativna valenca sniženi, sniženo je razvijen i stil ljubavi Mania. Ispitanici kod kojih su navedene osobine ličnosti umjereno razvijene, umjereno je razvijen i stil ljubavi Mania, dok je kod ispitanika kod kojih su visoko razvijene, visoko razvijen i stil ljubavi Mania.

Ključne riječi: stil ljubavi Mania, osobine ličnosti

Uvod

Osjećanje ljubavi je prijatno osjećanje koje subjekt osjeća prema onom objektu kog doživljava kao izuzetno vrijednog i kojeg smatra sastavnim dijelom svog intimnog svijeta. Doprinosi uspostavljanju trajnog odnosa prema objektu, čime se unosi konstantnost u relaciju subjekta i objekta. U tom kontekstu, ljubav se može shvatiti kao jedna želja koja traje bez obzira na to što je ostvarena i

* n_topalovic@yahoo.com

koja, kao takva, stalno nanovo postaje izvor zadovoljstva. Raskid i odbačenost od voljene osobe su jedno od najčešćih reaktivnih kriznih stanja koja zahtijevaju psihoterapijsku intervenciju jer posljedice mogu biti značajne, sve do samoubistva (Milivojević, 1993: 51). Ličnost je skup međusobno povezanih osobina ličnosti i mehanizama unutar pojedinca koji su organizovane i relativno trajne i koji utiču na interakcije i adaptacije pojedinca na intrapsihičku, fizičku i socijalnu okolinu. Osobine ličnosti se definišu kao relativno trajne karakteristike koje opisuju ponašanje ličnosti. Osobine ličnosti analizirane su u svjetlu Petofaktorskog modela ličnosti. Bazične dimenzije ličnosti su: ekstraverzija – introverzija, prijatnost – agresivnost, savjesnost – implusivnost, neuroticizam – stabilnost, otvorenost ka iskustvu – konvencionalnost. Dvije dodatne dimenzije koje se odnose na procjenu samoevaluacije su pozitivna valenca i negativna valenca.

Pojmovno određenje stila ljubavi Mania

Mania je opsesivna ljubav. Ljubav protkana emocijama. Riječ mania inače potiče od grčke fraze „theia mania” što znači „ludilo od bogova”. Stil ljubavi Mania je opisana kao opsjednutost, bezumna ljubav, prožeta ljubomorom. Ljubav je protkana jakim i intenzivnim emocijama, ali nestabilna, impulsivna, preidealizovana i nestvarna. Takva ljubav dovodi do potpunog gubitka identiteta, a oni koji tako vole jako teško se oporavljaju od emotivnih slomova. Manična ljubav je često obilježena ekstremnim zabludama i iluzijama, nekontrolisanim reakcijama i impulsivnim odlukama. Tipičan predstavnik Mania stila ljubavi imao je nesrećno detinjstvo i nezadovoljan je svojim životom i poslom. Ima malo prijatelja i vrlo je usamljen. Osoba koja pripada Mania stilu ljubavi je nesigurna koji je tip privlači. Često traži kombinaciju kontradiktornih osobina. U prvom susretu ima pomiješana osjećanja. Uskoro počinje, često i na sopstveno iznenađenje, da bude intenzivno preokupirana razmišljanjima o partneru i potrebom za partnerovom ljubavlju. Počinje da zamišlja zajedničku budućnost, pritom je preterano okupirana vlastitim željama. U odnosu na partnera pokazuje posesivnost, ljubomoru, pretjerane zahtjeve. Apetit Manie za pažnjom i ljubavlju je praktično neutoljiv. Pokušava da natjera partnera da pokaže više privrženosti. Ekstremno je posesivna i konstantno bdi nad partnerom. (Stefanović, 2012: 56).

Petofaktorski model ličnosti

Istraživači koji se bave ličnošću uglavnom su postigli slaganje oko strukture ličnosti, te danas najveći broj autora kao skup dimenzija najvišeg reda kojima je moguće opisati ličnost svakog pojedinca prihvata petofaktorski model ličnosti. Izdvojeno je pet osnovnih dimenzija po kojima se ličnosti razlikuju, to su:

Ekstraverzija

Ekstravertnu ličnost (okrenutu prema spolja), karakteriše otvorenost ponašanja, spremnost na neposrednu akciju, manja osjetljivost, realističnost i lakše socijalno prilagođavanje. Ako se kod ekstravertnih osoba razvije neuroza onda ove osobe karakteriše uzak opseg interesovanja, smanjena energija za rad, neefikasnost i neprilagođenost na poslu, sklonost hipohondriji, sklonost nesrećama na poslu, odsustvovanje sa posla zbog bolesti.. (Ignjatović: 2010:35).

Prijatnost

Prijatnost se ogleda u povjerenju koje se ima u ljude, iskrenosti, popustljivosti i blagoj naravi. Uključuje altruizam, saosjećajnost, potrebu da se pomogne drugima nasuprot cinizmu i sebičnosti, sumnjičavosti u pogledu namjera drugih ljudi, egocentričnosti i kompetativnosti. Uži aspekti saradljivosti prema Ignjatović (2010), su povjerenje (vjerovanje da su drugi ljudi poštene i dobronamjerni), iskrenost (poštenje, čestitost), altruizam (aktivna briga za dobrobit drugih ljudi, velikodušnost, nesebičnost, spremnost da se pomogne drugima), popustljivost (inhibicija agresivnosti, poštovanje drugih, sklonost da se oprost, blagost, dobronamjernost), skromnost (povučenost) i blaga narav (Ignjatović, 2010: 56).

Savjesnost

Savjesnost je dimenzija koja se odnosi na sposobnost kontrole, usmjerenost ljudi ka nekom cilju, stepen njihove posvjećenosti u toj aktivnosti, sposobnost disciplinovanja u nastojanju da se ostvare ciljevi i strogo pridržavanje vlastitih principa. Pokazuje stepen u kojem je pojedinac pažljiv, skrupulozan, istrajan. Ispoljava se u procesima planiranja, organizovanja i izvršavanja vlastitih obaveza. Šest užih aspekata obuhvaćenih ovom dimenzijom su: kompetencija, red, dužnost, postignuće, samodisciplina i promišljenost (Ignjatović, 2010: 57).

Neuroticizam

Neuroticizam se odnosi se na opštu tendenciju da se dožive negativni afekti kao što su tuga, uznemirenost, gnjev, krivica i druga negativna osećanja. Šest užih aspekata ove dimenzije su: anksioznost, hostilnost, depresivnost, socijalna nelagodnost, implusivnost i vulnerabilnost. Na jednom polu ove dimenije

je emocionalna stabilnost, sigurnost i smirenost dok je na drugom nervoza, nesigurnost i depresija. Neurtoticizam je prvi domen koji razlikuje prilagođenost i emocionalnu stabilnost u odnosu na neprilagođenost i emocionalnu nestabilnost. Izražava se u čestim brigama, poremećajima sna, u pretjeranom emocionalnom reagovanju, teskoći da se povрати psihički mir nakon emotivne provokacije (Ignjatović, 2010: 59).

Otvorenost ka iskustvu

Otvorenost ka iskustvu je dimenzija koja se odnosi na estetsku senzibilnost, intelektualnu radoznalost, preferenciju različitosti, potrebu za promjenom i nezavisnost mišljenja. Uže facete ove dimenzije su: fantazija, estetika, osjećanja, akcija, ideje i vrednosti. Otvorenost uma za nove i nepoznate ideje što je inače sadržaj ovog faktora, podrazumjeva da osoba ima razvijene više kognitivne procese, kao što su mašta i sklonost ka estetici, ali i emocionalnu zrelost ili empatičnost. (Ignjatović, 2010: 63).

Pozitivna valenca

Pozitivna samoevaluacija može biti jedan od preduslova mentalnog zdravlja. Visoke ekstremne skorove ostvaruju osobe koje imaju izrazit doživljaj superiornosti. Egocentrični su i narcistički nastrojeni. Ekstremno niske skorove postizu osobe koje imaju nedostatak samopoštovanja i koje umanjuju svoje vrijednosti. Pozitivna valenca obuhvata dve subskale, imenovane kao Superiornost i Pozitivna slika o sebi.

Negativna valenca

Pored negativne samoevaluacije karakteristične za depresivni kognitivni stil, ova dimenzija obuhvata spremnost da se sebi pripiše uloga opasne osobe, spremnost osobe da sebe proceni na društveno neprihvatljiv način. Ekstremno visoke skorove postižu osobe koje su beskrupulozne, koje demonstriraju vlastite važnosti, uz omalovažavanje drugih. Skloni su samooptuživanju i samokriticizmu. Ekstremno niske skorove postižu osobe koje su veoma naivne i lakoverne, površne i nekritične prema sebi i svojim osobinama. Negativna valenca obuhvata dve subskale, imenovane kao Manipulativnost i Negativna slika o sebi.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet i problem istraživanja

Predmet istraživanja jeste ispitivanje stila ljubavi Mania. Problem istraživanja je operacionalizovan kao ispitivanje relacija između osobina ličnosti i stila ljubavi mania. Osobine ličnosti analizirane su u svjetlu Petofaktorskog modela ličnosti.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je ispitati da li i na koji način različite osobine ličnosti determinišu stil ljubavi mania, te ispitati relacije između socio-demografskih karakteristika i stila ljubavi Mania. Takođe, cilj istraživanja se odnosi na donošenje zaključaka o međusobnim relacijama između analiziranih varijabli. U tom kontekstu, moguće je definisati naučni i praktični cilj.

Naučni cilj istraživanja jeste utvrditi u kojoj mjeri osobine ličnosti mogu biti izvori za stil ljubavi mania koje individia ispoljava u ljubavnim vezama. Drugim riječima, naučni cilj ovog istraživanja je sagledavanje prirode odnosa osobina ličnosti sa jedne strane i stila ljubavi mania sa druge.

Zadaci istraživanja

Iz ovako formulisanog istraživanja i formulisanog cilja slijede istraživački zadaci, koje je neophodno realizovati. Zadaci se mogu definisati kao:

- 1) Analizirati distribuciju rezultata na skali stila ljubavi Mania
- 2) Analizirati relacije između osobina ličnosti i stila ljubavi Mania
- 3) Analizirati relacije između socio-demografskih karakteristika ispitanika i stila ljubavi Mania.

Varijable u istraživanju

Zavisna varijabla u ovom istraživanju je Mania stil ljubavi. Nezavisne varijable u ovom istraživanju su osobine ličnosti, koje su operacionalizovane Upitnikom za procjenu bazičnih dimenzija ličnosti Velikih pet plus 2. (ekstraverzija, prijatnost, savjesnost, neuroticizam, otvorenost ka iskustvu, pozitivna valenca

i negativna valenca), zatim pol, godine ispitanika, mjesto stanovanja, nivo obrazovanja, bračni status, broj dosadašnjih partnera, procjena dosadašnjih veza, koje su utvrđene upitnikom socio-demografskih karakteristika koji je konstruisan za ovo istraživanje.

Hipoteze istraživanja

H1: Ne postoji statistički značajna razlika među ispitanicima u odnosu na osobine ličnosti i stila ljubavi Mania.

H2: Ne postoji statistički značajna razlika među ispitanicima u stilu ljubavi Mania s obzirom na socio-demografske karakteristike. (pol, godine ispitanika, mjesto stanovanja, nivo obrazovanja, bračni status, broj dosadašnjih partnera, procjena dosadašnjih veza).

Metode istraživanja

U skladu sa koncepcijom istraživanja korištene su dvije osnovne metode, a to su:

metoda sistematskog neeksperimentalnog istraživanja (survey) za tipično terensko istraživanje na izabranom uzorku pomoću instrumenta konstruisanog za potrebe ovog istraživanja i već postojećeg instrumenta i

metod teorijske analize za analizu sadržaja prethodnih istraživanja koja su predmetno i metodološki srodna ovom istraživanju.

Instrumenti istraživanja

Instrumenti korišteni u istraživanju su:

- 1) Upitnik za ispitivanje socijalno statusnih obilježja
- 2) Skala ljubavnih stavova (Love attitude Scale (LAS), C. Hendrick, S. Hendrick, 1990)
- 3) Upitnik za procjenu bazičnih dimenzija ličnosti Velikih pet plus 2 (Smederevac i sar., 2010)

Uzorak istraživanja

Uzorak na kojem je sprovedeno istraživanje obuhvata 222 ispitanika, različitog pola, godina ispitanika, mjesta stanovanja, nivoa obrazovanja, bračnog statusa, broja partnera i procjene dosadašnjih veza. Uzorak je izabran metodom prigodnog uzorka. Podaci o ispitanicima su prikupljeni pomoću online ankete.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Dobijeni rezultati istraživanja o razlikama između ekstraverzije i stila ljubavi Mania pokazuju da postoji statistički značajna razlika između ispitivanih varijabli, čime je hipoteza istraživanja opovrgnuta. Drugačije rečeno, dobijeni rezultati pokazuju da je ekstroverzija izvor razvijanje stila ljubavi Mania, s obzirom da je dobijena razlika statistički značajna jer je utvrđeni hi-kvadrat = 9.080 uz 4 stepena slobode statistički značajan. Stil ljubavi Mania je razvijeniji kod introverata (41.6%), u odnosu na ekstraverte (24.3%).

Tabela 1: Relacije između ekstraverzije i stila ljubavi Mania

Ekstraverzija	Stil ljubavi Mania			Ukupno
	Snižen	Umjeren	Visok	
Snižena	23	22	32	77
	29.9%	28.6%	41.6%	100.0%
Umjerena	16	33	22	74
	22.5%	46.5%	31.0%	100.0%
Visoka	27	29	18	71
	36.5%	39.2%	24.3%	100.0%
Ukupno	66	84	72	222
	29.7%	37.8%	32.4%	100.0%

$$\chi^2 = 9.080 \quad df = 4 \quad p = .059$$

Analizirajući rezultate između prijatnosti i stila ljubavi Mania, možemo konstatovati da hipoteza istraživanja nije potvrđena. ($\chi^2 = 15.020$; $df = 4$; $p = 0.05$) Ispitanici kod kojih je prijatnost snižena imaju sniženo razvijen stil ljubavi Mania (44.6%). Kod ispitanika kod kojih je umjerena (35.9%), stil ljubavi Mania je umjereno razvijen, dok je kod ispitanika čija je prijatnost visoka (44.6%), visoko razvijena. Analizirajući rezultate između prijatnosti i stila ljubavi Mania, možemo konstatovati da je razlika između ispitivanih varijabli statistički značajna. Dobijeni rezultati upućuju na zaključak da je prijatnost izvor razvijanja stila ljubavi Mania, što znači da hipoteza istraživanja nije potvrđena. ($\chi^2 = 15.020$; $df = 4$; $p = 0.05$)

Tabela 2: Relacije između prijatnosti i stila ljubavi Mania

Prijatnost	Stil ljubavi Mania			Ukupno
	Snižen	Umjeren	Visok	
Snižena	29	29	12	70
	41.4%	41.4%	17.1%	100.0%
Umjerena	23	28	27	78
	29.5%	35.9%	34.6%	100.0%
Visoka	14	27	33	74
	18.9%	36.5%	44.6%	100.0%
Ukupno	66	84	72	222
	29.7%	37.8%	32.4%	100.0%

$$\chi^2 = 15.020 \quad df = 4 \quad p = 0.05$$

Statističkom obradom podataka pomoću hi-kvadrat testa utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika između savjesnosti i stila ljubavi Mania, čime je hipoteza istraživanja potvrđena. Sledeće vrijednosti potvrđuju postojanje statističke značajnosti: ($\chi^2 = 7.712$; $df = 4$; $p = .103$). Kod ispitanika kod kojih je savjesnost snižena (41.7%), stil ljubavi Mania je visoko razvijen (36.1%). Kod ispitanika kod kojih je umjerena (41.1%), umjereno je razvijen. Kod ispitanika kod kojih je savjesnost visoka, ljubavni stil Mania je sniženo razvijen (36.4%).

Tabela 3: Relacije između savjesnosti i stila ljubavi Mania

Savjesnost	Stil ljubavi Mania			Ukupno
	Snižen	Umjeren	Visok	
Snižena	21	25	26	72
	29.2%	34.7%	36.1%	100.0%
Umjerena	15	30	28	73
	20.5%	41.1%	38.4%	100.0%
Visoka	30	29	18	77
	39.0%	37.7%	23.4%	100.0%
Ukupno	66	84	72	222
	29.7%	37.8%	32.4%	100.0%

$$\chi^2 = 7.712 \quad df = 4 \quad p = .103$$

Dobijeni rezultati istraživanja o razlikama između neuroticizma i stila ljubavi Mania pokazuju da postoji statistički značajna razlika između ispitivanih varijabli, što znači da je hipoteza istraživanja opovrgnuta. Drugačije rečeno, dobijeni rezultati pokazuju da visina neuroticizma jeste značajan izvor razlika među ispitanicima u odnosu na razvijanje stila ljubavi Mania, s obzirom da je

razlika statistički značajna. Tome u prilog govore sledeći podaci: ($\chi^2 = 29.94$; $df = 4$; $p = 0.00$).

Tabela 4:Relacije između neuroticizma i stila ljubavi Mania

Neuroticizam	Stil ljubavi Maniaa			Ukupno
	Snižen	Umjeren	Visok	
Snižen	36	29	10	75
	48.0%	38.7%	13.3%	100.0%
Umjeren	16	33	26	75
	21.3%	44.0%	34.7%	100.0%
Visok	14	22	36	72
	19.4%	30.6%	50.0%	100.0%
Ukupno	66	84	72	222
	29.7%	37.8%	32.4%	100.0%

$$\chi^2 = 29.94 \quad df = 4 \quad p = 0.00$$

Na osnovu dobijenih rezultata možemo zaključiti da između otvorenosti ka iskustvu i stila ljubavi Mania ne postoji statistički značajna razlika, čime je hipoteza istraživanja potvrđena. ($\chi^2 = 4.352$; $df = 4$; $p = .360$). Stil ljubavi Mania je umjeren razvijen kod ispitanika kod kojih je otvorenost ka iskustvu snižena (34.6%), visoka (38.6%) ili umjerena (40.8).

Tabela 5:Relacije između otvorenosti ka iskustvu i stila ljubavi Mania

Otvorenost ka iskustvu	Stil ljubavi Maniaa			Ukupno
	Snižen	Umjeren	Visok	
Snižena	20	28	33	81
	24.7%	34.6%	40.7%	100.0%
Umjerena	22	29	20	71
	31.0%	40.8%	28.2%	100.0%
Visoka	24	27	19	77
	34.3%	38.6%	27.1%	100.0%
Ukupno	66	84	72	222
	29.7%	37.8%	32.4%	100.0%

$$\chi^2 = 4.352 \quad df = 4 \quad p = .36$$

Ne postoji statistički značajna razlika između pozitivne valence i stila ljubavi Mania, što implicira da je hipoteza istraživanja o nepostojanju statistički značajne razlike između socio-demografskih karakteristika i stila ljubavi potvrđena. Nepostojanje statističke značajnosti potvrđuju sledeće vrijednosti: Pearson Chi Square ($\chi^2 = 4.512$; $df = 4$; $p = .341$). Kod ispitanika kod kojih

je negativna valenca snižena (33.8%), sniženo je razvijen ljubavni stil Mania. Umjereno je razvijen kod ispitanika kod kojih je negativna valenca umjerena (46.6%) i kod ispitanika kod kojih je pozitivna valenca visoka(37.5%).

Tabele 6:Relacije između pozitivne valence i stila ljubavi Mania

Pozitivna valenca	Stil ljubavi Maniaa			Ukupno
	Snižen	Umjeren	Visok	
Snižena	26	23	28	77
	33.8%	29.9%	36.4%	100.0%
Umjerena	18	34	21	73
	24.7%	46.6%	28.8%	100.0%
Visoka	22	27	23	72
	30.6%	37.5%	31.9%	100.0%
Ukupno	66	84	72	222
	29.7%	37.8%	32.4%	100.0%

$$\chi^2=4.512 \quad df= 4 \quad p= 3.41$$

Utvrđena je statistički značajna razlika između negativne valence i stila ljubavi Mania, čime je hipoteza istraživanja o nepostojanju statistički značajne razlike između osobina ličnosti i stilova ljubavi opovrgnuta, šta potvrđuju sledeće vrijednosti: Pearson Chi Square ($\chi^2 = 19.994$; $df = 4$; $p = .001$).

Tabela7:Relacije između negativne valence i stila ljubavi Mania

Negativna valenca	Stil ljubavi Maniaa			Ukupno
	Snižen	Umjeren	Visok	
Snižena	27	34	11	72
	37.5%	47.2%	15.3%	100.0%
Umjerena	23	27	23	73
	31.5%	37.0%	31.5%	100.0%
Visoka	16	23	38	77
	20.8%	29.9%	49.4%	100.0%
Ukupno	66	84	72	222
	29.7%	37.8%	32.4%	100.0%

$$\chi^2=19.994 \quad df= 4 \quad p= .001$$

Osobe kod kojih je negativna valenca povišena se trude da manipulacijom, spletkarenjem, ultimatumima, ucjenjivanjem zadrže partnera. Obično su nesigurni u sebe i imaju negativnu sliku o sebi, pa konstantno traže potvrdu od partnera da su vredni pažnje i ljubavi.

Hipoteza da ne postoji statistički značajna razlika između broja dosadašnjih partnera i stila ljubavi Mania je potvrđena, a to potvrđuju sledeće

vrijednosti: Pearson Chi Square ($\chi^2 = 3.672$; $df = 4$; $p = .452$). Kod ispitanika koji su do sada imali jednog partnera (50.0%) ili od jedan do pet (37.7%), stil ljubavi Mania je umjeren. Kod ispitanika koji su imali preko pet partnera stil ljubavi Mania je podjednako sniženo i visoko razvijen (35.5%).

Završna razmatranja i zaključci

Problem istraživanja je operacionalizovan kao ispitivanje i analiziranje relacija između osobina ličnosti i stila ljubavi Mania. Utvrđeno je postojanje statistički značajne razlike između ekstroverzije i stila ljubavi Mania. Kod introverata, stil ljubavi Mania je visoko razvijen, kod ambivalenata umjereno razvijen, dok je kod ekstraverata umjereno razvijen. Rezultati sprovedenog istraživanja pokazuju da je veći procenat ekstroverata kod kojih stil ljubavi Mania nije razvijen, u odnosu na introverte. Stil ljubavi Mania je razvijeniji kod introverata u odnosu na ekstraverte. Postoji statistički značajna razlika između prijatnosti i stila ljubavi Mania. Ispitanici kod kojih je prijatnost snižena imaju sniženo razvijen stil ljubavi Mania. Kod ispitanika kod kojih je umjerena, stil ljubavi Mania je umjereno razvijen, dok je kod ispitanika čija je prijatnost visoka, visoko razvijena. Stil ljubavi Mania je više razvijen kod ispitanika kod kojih je prijatnost visoka, u odnosu na ispitanike kod kojih je prijatnost snižena. Veći je broj ispitanika kod kojih je prijatnost snižena, a imaju sniženo razvijen stil ljubavi Mania, od ispitanika kod kojih je prijatnost visoka. Utvrđeno je postojanje statistički značajne razlike između stila ljubavi Mania i neuroticizma. Snižen neuroticizam posjeduju osobe kod kojih je stil ljubavi Mania sniženo razvijen. Umjeren je kod ispitanika čiji je stil ljubavi umjereno razvijen. Visok je kod ispitanika kod kojih je stil ljubavi Mania visoko razvijen. Veći je procenat ispitanika kod kojih je snižen neuroticizam, a imaju nisko razvijen ljubavni stil Mania u odnosu na ispitanike kod kojih je neuroticizam visok. Sa druge strane, ispitanici koji imaju visok neuroticizam, imaju više razvijen ljubavni stil Mania, od ispitanika kod kojih je neuroticizam nizak. Postoji statistički značajna razlika između stila ljubavi Mania i negativne valence. Snižena negativna valenca, javlja se kod ispitanika kod kojih je stil ljubavi Mania umjereno razvijen. Umjerena je kod ispitanika kod kojih je stil ljubavi umjereno razvijen, a visoka kod ispitanika kod kojih je stil ljubavi Mania visoko razvijen. Sa druge strane, veći je procenat ispitanika koji imaju visoko izraženu negativnu valencu, a imaju visoko razvijen ljubavni stil Mania, od ispitanika koji nemaju izraženu negativnu valencu

LITERATURA

- Stefanović, T. (2012). *Da li mislimo ljubav kada kažemo ljubav*. Niš: Filozofski fakultet
- Ćeranić, S. (2011). *Klinička procjena ličnosti i sposobnosti*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gojković, V. (2010). *Psihologija ličnosti*. Novi Sad: Prometej.
- Ignjatović, T. (2010). *Petofaktorski modeli ličnosti*, Beograd: Centar za primjenu psihologiju.
- Smederevac, S. (2006). *Velikih pet + 2: Primjena i interpretacija*. (Istraživački rad). Novi Sad: Odsek za psihologiju.
- Stojaković, P. (2005). *Psihologija za drugo razred gimnazije*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Žiropadja, Lj. (2009). *Uvod u psihologiju*. Beograd: Cigoja štampa.

Relations between characteristics of personality and Mania love style

Summary

The research problem is operationalized as the testing and analysis of the relations between personality characteristics and Mania love style. Mania love style has been described as obsessive, lunatic love permeated with jealousy. This love presents strong and intense emotions but it is unstable, impulsive, too much idealized and unreal. Personality characteristics were analyzed through Five factor personality model. Dimensions of personality which questionnaire measures are extraversion, agreeableness, conscientiousness, neuroticism, openness to experience, positive and negative automaticity. The aim of this research is to examine whether and how characteristics of personality determine Mania love style and to examine the relations between social demographic characteristics and Mania love style. The study was conducted on a sample of 222 respondents of which 163 female subjects and 59 male subjects. Age range was from 18 to 34. In the research were used method of systematic non experimental research and theoretical analysis. Questionnaires used in this research were: a questionnaire for testing characteristics of social status, the love attitude scale, questionnaire

that evaluate basic personality dimensions Big five plus two. Statistical analysis of data, using the chi-square test has been identified the existence of significant difference between extraversion ($\chi^2 = 29.94, p = 0.05$) agreeableness ($\chi^2 = 15.020; p = 0.05$), neuroticism ($\chi^2 = 29.94; p = 0.00$) negative automaticity ($\chi^2 = 19.994; p = 0.00$) and mania love style. There is no statistically difference between conscientiousness, openness to experience, positive automaticity, social demographic characteristics and mania love style. Those with lowered extraversion, agreeableness, neuroticism and negative automaticity have developed smaller mania love style. Subjects whose personality characteristics moderately developed, developed moderately mania love style. While subjects with wax development highly developed Mania love style.

Key words: personality traits, Mania love style

КОНФЛИКТИ НА РАДУ И АНКСИОЗНОСТ ЗДРАВСТВЕНИХ РАДНИКА

Апстракт: Проблем истраживања је операционализован као испитивање и анализирање релација између конфликта на раду код здравствених радника и анксиозности. Конфликт се може посматрати као облик супростављања двају опречних страна; он се заснива на несасгласности циљева или објеката које желе обје стране. Анксиозност је хронични страх у одсуству реалне пријетње. Испољава се осјћањем страха, тјескобе све до панике, уплашености, уз психомоторну напетост и унутрашњи немир. Циљ истраживања је испитати да ли и на који начин анксиозност детерминише појаву конфликта на раду, те испитати релације између социо-демографских карактеристика испитаника и конфликта на раду. У истраживању је кориштен метод систематског неексперименталног истраживања и метод теоријске анализе. У истраживању су кориштени следећи инструменти: Упитник за испитивање социо-демографских карактеристика испитаника, Скала за процјену конфликта Niosh Generic Job Stress и Скала анксиозности из Миомировићевог упитника КОН6. Узорком је обухваћена популација од 150 здравствених радника који су запослени у државним установама. У обради података кориштен је хи-квадрат тест, као поступак за утврђивање статистички значајних разлика међу посматраним варијаблама. Добијени подаци показују да не постоји статистички значајна разлика између конфликта на раду и анксиозности, као ни између социо-демографских карактеристика испитаника (град запослења, пол, брачно стање, мјесто становања, школска спрема, занимање, радно искуство, позиција, смјенски рад и године старости) и конфликта на раду.

Кључне ријечи: Конфликти на раду, анксиозност

Ово истраживање конципирано је и реализовано у сврху испитивања разлика међу испитаницима који имају различите нивое испољавања анксиозности и испољавања конфликта на послу код здравствених радника и утврђивање разлика између социо-статусних обиљежја и степена испољавања конфликта на раду. Извршена операционализација варијабли условила је њихово посматрање на следећи начин:

* anasusnjjevic@hotmail.com

Постоји много дефиниција везаних за конфликте не послу. „Конфликт се може посматрати као облик супротсваљања двају опречних страна; он се заснива на несагласности циљева или вриједности супротних страна, у њему једна страна контролише циљеве или објекте које желе обје стране,„ (Бојановић 2003: 165).

У литератури се као узроци конфликта на раду најчешће наводе такве категорије какве су (Бојановић 2003: 167) :

Фрустрације као неодвојиви дио индустријског рада

Неадекватно награђивање

Лоши односи између надређених и подређених

Лоша организација рада

Лоши услови рада

Лоша заштита на раду

Да би се нека ситуација означила као конфликт потребно је да буду присутна четири елемента (Петковић 2009: 214).

Претходни услови за појаву конфликта: оскудица ресурса, погрешна политика организације, лош систем награђивања, погрешна перцепција група.

Афективна стања појединаца и група: стрес, тензија, непријатељство, анксиозност.

Когнитивна стања појединаца и група: вјеровање, свијест, сазнање да постоји конфликтна ситуација, да друга страна може или је већ угрозила интересе субјекта.

Конфликтно понашање (акције): од пасивног отпора до агресије на другу страну.

Неки од метода за рјешавање конфликта су (Бојанић 2003: 173):

Расправа – Расправа представља предуслов за рјешавање конфликта. У расправи ривалске стране морају да схвате позицију супротне стране, њихове стварне интересе и да непристрасно процјене ваљаност њихових аргумената, али проблем је што ривалске стране имају негативан емоционални набој и зато нису често спремне да расправљају, а и када то чине, глупе су за аргументе супротне стране.

Пријетње и присле - Ово није ефикасан метод рјешавања конфликта, а углавном га користи она страна у конфликту која мисли да је јача. Чак и да овај метод донесе неко рјешење, оно је привремено, зато што она страна која је присиљена да попусти не може бити трајно задовољена постигнутим рјешењем.

Метод надређених циљева – У свакој радној групи постоје групе са антагонистичним интересима и циљевима и конфликт између њих може бити оштар.

Развијење интерперсоналних вјештина - Конфликт је само једна од интерперсоналних ситуација. Зато је на западу прихваћен став да ће стручњаци који се обучавају у интерперсоналним односима бити оспособљени да дијагностикују конфликте и предлагају њихова рјешења.

Метод увођења судије - Када је сукоб између двије стране деструктиван, када су њихове позиције толико искључиве да оне саме не могу да ријеше сукоб, тада је увођење судије, најадекватније рјешење због тога што судија није захваћен сукобом и зато може објективно да сагледа његов узрок и стварне позиције двије стране.

Компромис - Суштина компромиса је у томе да и једна и друга страна нешто добије и нешто губи, а сазнање да је и друга страна спремна да се одрекне дијела својих интереса је разлог да компромис један од најбољих начина за рјешавање конфликта. Али, за прихватање компромиса неопходна је зрелост и спремност да се не фиксирамо за наше егоистичке интересе и да водимо рачуна и о интересима других.

Конфликти на послу је операционализован као зависна варијабла.

У контексту датог теоријског оквира истраживање је усмјерено ка трагању за одговорима, да ли је и у ком степену анксиозност код здравствених радника фактор испољавања конфликта на послу. Анксиозност код здравствених радника је операционализована као независна варијабала. Анксиозност је врста страха која се јавља када субјекат процјењује да његова цјелокупна животна ситуација превазилази његове способности. Другим ријечима, особа је анксиозна када процјењује да није у стању да изађе на крај са животним тешкоћама (Миливојевић 1993: 249).

У психијатријским уџбеницима често можемо срести дефиницију анксиозности по којој је: „Анксиозност неодређени страх“. Према овој дефиницији сваки страх који нема очигледан узрок, који је „безпредметан“ или „безобјективан“, који је дифузан и неодређен може се означити као анксиозност. Психоаналитичари су први почели да праве разлику између страха и анксиозности, тако што су сматрали да је страх увијек реакција на неку дефинисану спољашњу опасност, док је анксиозност увијек спољашњег поријекла. Ова логика заснива се на закључивању да пошто нема спољашњег узрока страха, мора постојати његов унутрашњи узрок (Миливојевић 1993: 249).

Шира дефиниција анксиозности подразумјева специфичне промјене на психолошком, психомоторном и вегетативном плану личности (Марић 2005: 194-195):

1. Психопатолошка феноменологија анксиозности подразумева стање унутрашњег немира и напетости, беспомоћности, виталне угрожености и изложености нечему што пријети извјесној напетости и стријепњи. Она укључује и раздражљивост, несаницу и тешкоће у концентрацији. Одликује се субјективним доживљајем недефинисаног страха, а испољава се повишеном психичком тензијом.
2. Психомоторна симптоматологија је карактерисана стањем моторног немира (мишићна напетост), тремором, промјеном мимике, замором (трошењем енергије на безуспјешно разрјешавање конфликта).
3. Вегетативна симптоматологија је нарочито богата и посљедица је претјеране активације аутономног нервног система. Праћена је симптомима од стране кардиоваскуларног, респираторног, вазомоторног, дигестивног и урогениталног система, при чему се нарочито уочавају: убрзан пулс (тахикардија), појачано знојење (хиперхидроза) и проширење зјеница (мидријаза).

Поред тога, као фактори настанка конфликта на послу код здравствених радника анализирани су социјално статусне варијабле испитаника (град запослења, пол, брачно стање, мјесто становања, радно искуство, занимање, школска спрема, позиција, смјенски рад) које су такође операционализоване као независне варијабле.

Популацију која је обухваћена истраживањем је чинило 150 здравствених радника који раде у државним установама, и то у „Дом Здравља Фоча“, „Болница Фоча“, „Дом Здравља Љубиње“, „Дом Здравља Гацко“, „Болница Требиње“, „Дом Здравља Билећа“. Узорак је био намјеран. За прикупљање података кориштени су следећи инструменти:

1. Упитник за испитивање социо – демографских карактеристика
2. Скала за процјену конфликта Niosh Generic Job Stress
3. Скала анксиозности из Момировићевог упитника КОН6

У истраживању се пошло од двојаког циља: а) научног, да се испита и проуче конфликти на послу код здравствених радника. Као и да се проучи природа односа међу посматраним варијаблама и б) практичног, да на основу добијених резултата о утицају психолошких фактора на конфликти на послу код здравствених радника се омогући вршење превенције конфликта на послу, као и отварање могућности вршења даљих истраживања ове појаве.

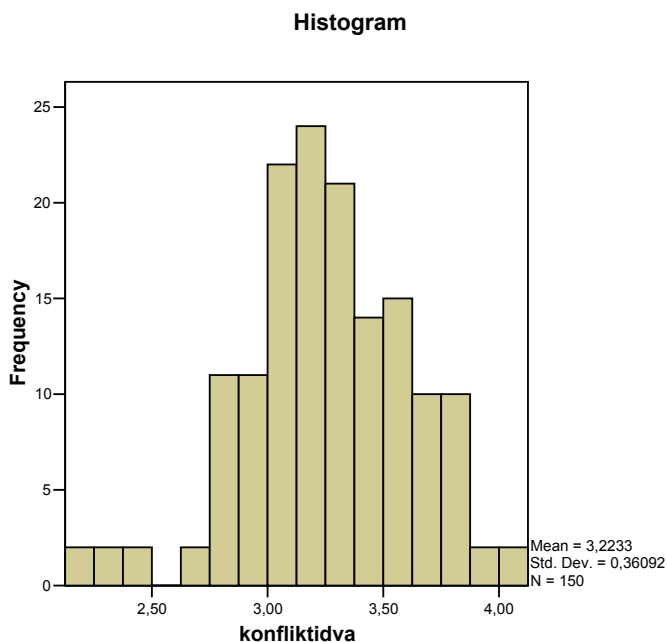
Пошло се од двије основне хипотезе: прва, да не постоје статистички значајна разлика између степена конфликта и нивоа анксиозности и друга, да посматрана социо - демографска обиљежја не спадају у систем статистички значајних детерминанти конфликта на послу код здравствених радника.

У обради података кориштен је хи – квадрат тест, као поступак за утврђивање статистички значајних разлика међу испитиваним варијаблама.

Добијени подаци су приказани и објашњени и то, прво, дистрибуција резултата конфликта на послу код здравствених радника, а потом релације између анксиозности и конфликта на послу и најзад, релације између социо-демографских обиљежја и конфликта на послу.

У оквиру анализе дистрибуције резултата конфликта на послу код здравствених радника анализиране су заступљеност појединих ајтема конфликта на послу код здравствених радника. Нашло се да је у овом истраживању највећа заступљеност ајтема који се односе на позитиван став према међуљудским односима на послу, а у најмањем степену ајтема које се односе на негативан однос групе према другим гупама. Укупна дистрибуција испољавања конфликта одговара нормалној дистрибуцији.

Графикон бр. 1. Дистрибуција конфликта на раду

Добијени резултати показују да не постоји статистички значајна разлика између нивоа анксиозности и конфликта на послу код здравствених радника, чиме је хипотеза потврђена. Испитаници који имају висок ниво анксиозности имају такође и висок ниво конфликта на раду. До оваквих

резултата доводи чињеница да су анксиозни радници склони честим промјенама расположења, често су узнемирени, нервозни, узнемирени што може погодовати настанку напете радне атмосфере која може резултирати конфликтом, а са друге стране због њихове збуњености може проћи без конфликта.

Табела 1: Релације између анксиозности и испољавања конфликта

Ниво анксиозности	Конфликти на раду			Укупно
	Висок	Умјерен	Низак	
Висока	20 40,0%	14 28,0%	16 32,0%	50 100,0%
Умјерена	14 28,0%	18 36,0%	18 36,0%	50 100,0%
Ниска	18 36,0%	13 26,0%	19 38,0%	50 100,0%
Укупно	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	150 100,0%

$$\chi^2 = 2,274 \quad df = 4 \quad p = 0,685$$

Када су у питању социо–демографске варијабле, анализа података показује да се социо- демографске карактеристике здравствених радника нису показале као значајан узрок појаве конфликта на раду код здравствених радника. Добијени резултати нам показују да град у којем су запослени испитаници не утиче значајно на конфликте. Ово можемо објаснити тим да на појаву конфликта у организацијама утиче низ других фактора, и да су конфликти неизбежни, те је град у којем су испитаници запослени најмање битан за појаву конфликта на радном мјесту.

Табела 2: Релације између града запослења и испољавања конфликта

Град запослења	Конфликти на раду			Укупно
	Висока	Умјерена	Ниска	
<i>Билећа</i>	8 40,0%	4 20,0%	8 40,0%	20 100,0%
<i>Фоча</i>	17 28,8%	19 32,2%	23 39,0%	59 100,0%
<i>Гацко</i>	11 40,7%	9 33,3%	7 25,9%	27 100,0 %
<i>Љубиње</i>	8 50,0%	3 18,8%	5 31,3%	16 100,0%
<i>Требиње</i>	8 28,6%	10 35,7%	10 35,7%	28 100,0%
Укупно	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	150 100,0%

$$\chi^2 = 5,360 \quad df = 8 \quad p = 0,718$$

Мјесто становања није значајан извор конфликта на послу. Ово можемо објаснити тим што постоји могућност да су испитаници који живе у граду и они који живе у мањим мјестима или селима у приближно једнаком степену изложени конфликтним ситуацијама. Такође, живот у било ком мјесту становања има своје позитивне и негативне стране.

Табела 3: Релације између мјеста становања и степена испољавања конфликта

Мјесто становања	Конфликти			Укупно
	Висока	Умјерена	Ниска	
Село	1 16,7%	4 66,7%	1 16,7%	6 100,0%
Мало мјесто	13 43,3%	10 33,3%	7 23,3%	30 100,0%
Град	38 33,3%	31 27,2%	45 39,5%	114 100,0%
Укупно	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	150 100,0%

$$\chi^2 = 6.736 \quad df=4 \quad p=0,151$$

Анализирајући добијене податке који се односе на пол и испољавање конфликта можемо се послужити чињеницом да се кроз историју тежило равноправности полова, па самим тим нема потребе очекивати да ће постојати разлике у односу на пол и појаву конфликта на раду.

Табела 4: Релације између пола и конфликта

Пол	Конфликти			Укупно
	Висока	Умјерена	Ниска	
Мушки	19 35,8%	17 32,1%	17 32,1%	53 100,0%
Женски	33 34,0%	28 28,9%	36 37,1%	92 100,0%
Укупно	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	100,0%

$$\chi^2 = 0,397 \quad df=2 \quad p = 0,820$$

Што се тиче стручне спреме и конфликта, добијене податке можемо објаснити чињеницом да сви здравствени радници, без обзира на школску спрему на радном мјесту проживљавају разне неугодности и једнако су подложни конфликтном понашању, како у односу са колегама, тако и у односу са пацијентима.

Табела 5: Релације између школске спреме и испољавања конфликта

Ниво образовања испитаника	Конфликти			Укупно
	Висок	Умјерен	Низак	
Основна школа	0	0	0	0 100%
Средња школа	32 35,2%	24 26,4%	35 38,5%	91 100,0%
Виша, факултет, мастер	19 35,2%	20 37,0%	15 27,8%	54 100%
Магистар/ докторат	1 20,0%	1 20,0%	3 60,0%	5 100,0
Укупно	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	150 100,0%

$$\chi^2 = 3,763 \quad df = 4 \quad p = 0,439$$

Податке добијене сагледавањем релација између занимања и конфликта на раду код здравствених радника објашњавамо тиме што и љекар, као и здравствени сарадници и медицинске сестре, техничари и лаборанти су у подједнакој мјери изложени тешким и лошим ситуацијама које стварају услове за појаву конфликта.

Табела 6: Релације између занимања и конфликта

Занимање испитаника	Конфликти			Укупно
	<i>Висок</i>	<i>Умјерен</i>	<i>Низак</i>	
<i>Љекар</i>	12 35,3%	13 38,2%	9 26,5%	34 100%
<i>Медицинаска сестра/ техничар/лаборант</i>	36 37,1%	23 23,7%	38 39,2%	97 100%
<i>Здравствени сарадници</i>	4 21,1%	9 47,4%	6 31,6%	19 100%
<i>Укупно</i>	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	150 100,0%

$$\chi^2 = 6.382 \quad df=4 \quad p = 0,172$$

На основу добијених резултата закључујемо да није пронађена статистички значајна разлика између брачног статуса испитаника и испољавања конфликта. Конфликти на послу су присутни независно од тога да ли су радници ожењени, нежењени, разведени или удовци. Да брачни статус не утиче на појаву конфликта на раду можемо објаснити чињеницом да не треба мијешати посао и приватни живот, па су тако сви испитаници подједнако изложени конфликтима без обзира на брачни статус.

Табела 7: Релације између брачног статуса и конфликта

Брачни статус	Конфликти			Укупно
	<i>Висок</i>	<i>Умјерен</i>	<i>Низак</i>	
<i>Ожењен/удата</i>	34 40,5%	22 26,2%	28 33,3%	84 100,0%
<i>Разведен/а</i>	4 23,5%	5 29,4%	8 47,1%	17 100,0%
<i>Неудата/Неожењен</i>	12 30,8%	14 35,9%	13 33,3%	39 100%
<i>Удовац/удовица</i>	2 20,0%	4 40,0%	4 40,0%	10 100%
<i>Укупно</i>	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	150 100,0%

$$\chi^2 = 6.382 \quad df=4 \quad p = 0,172$$

Резултате можемо објаснити чињеницом да је за појаву конфликта на послу главни кривац природа посла коју обављају испитаници и односи са колегама и пацијентима, те су му подједнако изложени и испитаници са краћим и дужим радним искуством, па тако године радног искуства не утичу значајно на појаву конфликта на раду.

Табела 8: Релације између радног искуства и конфликта

Радно искуство	Конфликти			Укупно
	Висок	Умјерен	Низак	
До 10	23 35,9%	23 35,9%	18 28,1%	64 100,0%
Од 10 до 20	17 42,5%	10 25,0%	13 32,5%	40 100%
Од 20 до 30	7 30,4%	8 34,8%	8 34,8%	23 100,0%
Преко 30	5 21,7%	4 17,4%	14 60,9%	23 100,0%
Укупно	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	150 100,0

$$\chi^2 = 9.724 \quad df=6 \quad p = 0,137$$

Да статистички значајна разлика не постоји између позиције испитаника и испољавања конфликта можемо објаснити тим да је сваки посао конфликтан сам по себи, односно да доводи до испољавања конфликта на послу, без обзира да ли су испитаници запослени на руководећим или неруководећим позицијама.

Табела 9: Релације између позиције и конфликта

Позиција	Конфликти			Укупно
	Висок	Умјерен	Низак	
Руководећа	3 15,0%	10 50,0%	7 35,0%	20 100,0%
Неруководећа	49 37,7%	35 26,9%	46 35,4%	130 100,0
Укупно	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	150 100,0

$$\chi^2 = 5,652 \quad df = 2 \quad p = 0,059$$

Конфликти су неизбјежна појава која се јавља на сваком послу, а посебно на пословима гдје постоји велика потреба за сарадњом са колегама и радом са странкама, па су јој тако изложени сви радници без обзира на смјену коју раде.

Табела 10: Релације између смјенског рада и конфликта

Смјенски рад	Конфликти			Укупно
	Висок	Умјерен	Низак	
Прва	11 28,2%	13 33,3%	15 38,5%	39 100,0%
Прва и друга	22 42,3%	15 28,8%	15 28,8%	52 100%
Све смјене	19 32,2%	17 28,8%	23 39,0%	59 100,0
Укупно	52 34,7%	45 30,0%	53 35,3%	150 100,0

$$\chi^2 = 2.594 \quad df = 4 \quad p = 0,628$$

Овакве резултате можемо објаснити чињеницом да је за појаву конфликта на послу главни кривац природа посла коју обављају испитаници и односи са колегама и пацијентима, те су му подједнако изложени и старији и млађи испитаници, па тако године старости не утичу значајно на појаву конфликта на раду.

Као закључак можемо рећи да нашим истраживањем није потврђено постојање разлика међу испитаницима у већем броју варијабли, односно да свеукупни подаци показују да различита социо–демографска и ниво анксиозности не врше утицај на испољавање конфликта на раду код здравствених радника.

Литература:

- Бојанић, Р. (2003). *Психологија рада у формули успјеха организације*. Београд: Друштво психолога Србије
- Марић, Ј. (2005). *Клиничка психијатрија*. Београд: Меграф
- Миливојевић, З. (1993). *Психотерапија и разумјевање емоција*. Нови Сад: Прометеј
- Рот, Н. (2010). *Психологија група*. Београд: Завод за уџбенике
- Петковић, М., Јањићевић, Н., Богићевић-Милкић, Б. (2009). *Организација*. Београд : Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду
- Пец, Б. (1987). *Психологија рада*. Загреб: Национална и свеучилишна библиотека
- Пинел, Ц. (2002). *Биолошка психологија*. Загреб: Наклада слеп
- Радојкић, Р. (2006). *Како живјети љепше*. Источно Сарајево: Еуро – Принт
- Срдић, В. (2007). *Конфликти у организацијама*. Специјалистички рад. Бања Лука: Факултет спортског менаџмента
- Тадић, Н. (2009). *Психијатрија дјетињства и младости*. Београд: Научна КМД
- Хавелка, Н. (2005). *Увод у психологију међуљудских односа у образовању*. Београд: Центар за примјењену психологију
- Хол, К., Линдизи, Г.(1978) . *Теорије личности*. Београд: Нолит
- Чизмић, С. (1995). *Психологија и менаџмент*. Београд: Институт за психологију

Conflicts at work and anxiety of health workers

Summary

The research problem is operationalized as testing of relations between conflicts at work of health care workers and anxiety. The conflict can be seen as a form of opposition two sides; it is based on disagreement of goals or values of the opposing sides; in it one side controls goals or values that want both sides. Anxiety is a chronic fear in the absence of real threats. It manifests itself in feeling of nervousness, timidity, fear to panic, with psychomotor tension and internal unrest. The aim of research is to examine whether and how the anxiety is determined by the appearance of conflict at work. The study used a method of non-experimental research (survey) and methods of theoretical analyses. The survey used the following instruments: Questionnaire of socio-demographic characteristics of health workers, Scale of assessment of conflict Generic Job Stress NIOSH, and the Scale of anxiety from Miomirovic's questionnaire KON6. The sample comprised a group of 150 health care workers who are employed at state institutions. In processing the data, the chi-square test, as well as the procedure for determining statistically significant difference between the observed variables. The data showed that there was no statistically significant difference between the conflicts at work and the level of anxiety, and between conflicts and socio-demographic characteristics of responders (city employment, gender, marital status, place of residence, education, occupation, work experience, position, shift work and years of age) and conflicts at work.

Key words: conflicts at work, anxiety

ИСПИТИВАЊЕ ПОВЕЗАНОСТИ НЕРЕАЛНОГ ОПТИМИЗМА И ПЕРФЕКЦИОНИЗМА СА ДИМЕНЗИЈАМА ЛОКУСА КОНТРОЛЕ ЛЕВЕНСОНОВЕ

Апстракт: Циљ истраживања је испитати да ли постоји статистички значајна разлика између пола и појединих димензија локуса контроле, као и да ли постоји статистички значајна повезаност нереалног оптимизма и перфекционизма са појединим димензијама локуса контроле Левенсонове. Методе које су коришћене су емпиријско-неекспериментални метод и метод теоријске анализе. У овом истраживању су коришћене: Мултидимензионална скала локуса контроле Левенсонове, скала нереалног оптимизма и скала перфекционизма. Мултидимензионална скала локуса контроле коју је конструисала Хана Левенсон састоји се од три субске: интерналног локуса контроле, вјеровање у срећу и вјеровање у утицај моћних других. Узорак чини 159 студената Филозофског, Економског и Правног факултета од којих је 77 (51,57%) испитаника мушког пола, 82 (48,43%) испитаника женског пола.

Резултати истраживања показују да дистрибуције димензија локуса контроле статистички значајно не одступају од нормалне, као и на то да постоји статистички значајна разлика између испитаника мушког и женског пола у испољавању вјеровања у утицај моћних других ($t = -2.723, p < 0.05, df = 157$), статистички значајна позитивна повезаност између нереалног оптимизма и интерналног локуса контроле ($r = .305, p < 0.05$), статистички значајна позитивна повезаност између перфекционизма и интерналног локуса контроле ($r = .192, p < 0.05$), статистички значајна негативна повезаност између перфекционизма и вјеровања у утицај моћних других ($r = -.230, p < 0.05$). Закључак обухвата дискусију о добијеним резултатима, као и приједлоге за даља истраживања.

Кључне ријечи: локус контроле Левенсонове, нереални оптимизам, перфекционизам.

Увод

Локус контроле је концепт који је у психологији развио Џулијан Ротер (према: Црњаковић и сар., 2008) током 1962-их година, а односи се на нечија генерализована очекивања о томе гдје се налази контрола наступајућих

* cirkovic.marijana@yahoo.com

догађаја, тј. шта или ко је одговоран за оно што се појединцу дешава или ће му се десити. Ротер (1954, према: Брдарих, Гаврилов-Јерковић 2008) је локус контроле дефинисао као очекивање да ће унутрашњи, односно спољашњи фактори утицати на исходе догађаја.

Џулијан Ротер сматра да се људи разликују по томе гдје смјештају одговорност за оно што им се догађа. Уколико особа последице свог понашања приписује срећи, судбини или моћним другима, то указује на вјеровање које је Ротер назвао спољашњи (екстернални) локус контроле. Када особа сматра да је за последице њеног понашања одговорно то понашање и његове особине личности, тада вјерује у унутрашњи (интернални) локус контроле (Хок 2004).

Хана Левенсон је проширила теорију локуса контроле и формирала мултидимензионални модел (Левенсон 1973, 1976). Левенсонова је развила мултидимензионални модел због увјерења да је дефиниција екстерналног локуса контроле сувише широка. Сматрало се да ће се екстернално оријентисани појединци држати увјерења да су догађаји контролисани срећом, судбином или моћним другима. Скала Левенсонове настала је из потребе да се разликује више димензија на континууму екстерналног локуса контроле. У складу са тим, Левенсонова развија одвојене скале за мјерење тих конструката и показује да су повезане са различитим понашањем. Тако је, на примјер, утврдила да је скала вјеровања у срећу, судбину, случај негативно повезана са укључивањем у неко политичко удружење, док друге двије скале нису показале никакву повезаност. У другом свом истраживању обављеном на затвореницима, утврдила је повезаност између екстерналних вјеровања у моћне друге и честине боравке у самици. Затвореници који су постизали велики број бодова на тој скали, шест пута чешће су кажњавани самицом од оних који су постизали мало бодова. Истовремено, друге двије скале (скала вјеровања у срећу и скала вјеровања у моћне друге) нису показале никакву повезаност са тим критеријумом (Левенсон 1973).

Левенсонова наводи пет важних разлика између њене скале и Ротерове скале (Левенсон 1973):

1. Левенсонова скала не употребљава принудни избор формата Ротерове скале и умјесто тога употребљава Ликертов тип процјењивања система који производи чистије податке;

2. скала тражи од учесника да тумаче своје властито искуство;

3. скала Левенсонове користи мање двосмислен текст;

4. скала је уређена тако да су дијелови сваке различите субскале слични питањима из друге двије субскале. На примјер, ако један дио надређене друге скале подразумева вођство, велике су шансе да ће и интерна скала исто садржати дијелове који се тичу вођства;

5. предрасуда социјалне пожељности је у Левенсоновој скали изразито ниска.

Особе које процјењују да су заслугом сопствених особина дошле до жељеног циља заузимају активнији став у сличним будућим ситуацијама, мотивисаније су да се залажу у превладавању евентуалних препрека и задовољније су собом. Оне које, супротно, процјењују да су до резултата дошле игром случаја, или пак да су за то заслужни други, развијају пасивнији став, мање су мотивисане да се у наредним ситуацијама труде и сл. (Брдарић, Гаврилов-Јерковић 2008).

Ротер је, такође, претпоставио да особе са унутрашњим локусом контроле више од оних са спољашњим локусом контроле (Хок 2004: 196):

1. црпе информације из ситуација у свом животу које ће им касније омогућити прикладније понашање у таквим или сличним ситуацијама;

2. преузимају иницијативу којом ће мијењати и побољшати услове свог живота;

3. придају већу вриједност унутрашњим вјештинама и постизању циљева и

4. отпорнији су на манипулације других људи.

Људи су у свакодневном животу суочени са потребом предвиђања догађаја. Појединци стално на себи својствен начин изводе закључке и доносе важне одлуке, тако што непрестано прикупљају информације из околине. Многи теоретичари потребу за предвиђањем догађаја у околини сматрају основном мотивацијом која одређују спознају и понашање људи (Вајнштајн 1980).

Већина људи вјерује да су способнији од просјечних и да су њихове шансе за бољу будућност веће од туђих. Нереални оптимизам се односи на потцјењивање вјероватноће доживљавања негативних догађаја, као и на прецјењивање вјероватноће доживљавања позитивних догађаја (Вајнштајн, Клајн 1996, према: Коељо 2010).

Нереални оптимизам може да доведе до ризичних процјена и дисфункционалних понашања услед предвиђања потенцијалних опасности, иако у основи има функцију да адаптацију олакша одржавањем високог нивоа позитивних емоција и мотивације (Чоловић, Митровић, Смедеревац 2009, према: Биро, Смедеревац, Нововић 2009).

Када изграђују предвиђање о себи људи могу бити прилично оптимистични у својим прогнозама будућних резултата и ризика, као и сагледавања да ће им се чешће дешавати позитивни, а мање негативни

догађаји. Људи су склони да вјерују да ће у односу на друге људе бити срећнији, мање усамљени у будућности, да ће живјети дуже од својих ортака, да неће бити жртве саобраћајне несреће, земљотреса, болести и сл. Ови нереални погледи о будућности могу да произилазе из жеље за личном контролом, егоцентричним размишљањем, социјалним поређењем или из чињенице да су оптимистична предвиђања задовољавајућа (Перлоф 1987, Вајнштајн 1980, 1984, према: Шеперд, Фернандез, Оулет 1996).

Појави нереалног оптимизма доприносе четири фактора (Чоловић, Митровић, Смедеревац 2009, према: Биро, Смедеревац, Нововић 2009):

- 1) вјеровање да се ријетко јављају одређени проблеми;
- 2) вјеровање да се проблем неће ни у будућности појавити ако се до сада није појавио;
- 3) недостатак личног искуства са неким проблемом;
- 4) вјеровање да се властитом активношћу проблем може спријечити.

Перфекционизам означава склоност особе да од себе тражи максимално могући учинак и савршенство и тежњу ка високом постигнућу у некој области. (Флет, Хјуит 2002, према: Милојевић, Стојиљковић, Тодоровић, Кашић 2009).

Перфекционисти имају висока постигнућа, увијек себи постављају високе циљеве, које понекад захваљујући својој организованости и педантности остварују, те стога може бити доживљен као позитивна особина. Међутим, перфекционизам се чешће означава као негативна особина, јер перфекционисти често показују ригидност, не допуштају себи грешке било које врсте и анксиозни су због страха од неуспјеха и због тога их људи доживљавају као напорне и понекад мало неуротичне (Ерцег-Југовић, Лаури-Корајлија 2005).

Здрав перфекционизам карактерише организованост, реалне тежње за постигнућем, особа је савјесна и одговорна, грешке се толеришу, успјех није опсесија, а све ово је праћено задовољством у раду. С друге стране, дисфункционални или неуротски перфекционизам карактерише претјерана обузетост грешкама, сумња у себе и несигурност у акцију, нереалне тежње ка постигнућу, склоност психосоматским поремећајима, као и стално незадовољство постигнутим (Милојевић и сар. 2009).

Флет и Хјуит (2002, према: Милојевић и сар. 2009) сматрају да постоје три димензије перфекционизма, међу којима је основна разлика у смјеру и извору понашања, и то:

1. *перфекционизам усмјерен према другима или очекиван од других*, односи се на врло строго оцјењивање учинка других, па тако и на висока

очекивања од њих и нереална увјерења о њиховим способностима.

2. *друштвено прописан или споља очекивани перфекционизам* је повезан са социјалном анксиозношћу и негативном процјеном, који је посљедица страха од неуспјеха. Он укључује снажну потребу за одобравањем од стране других, страх од негативне социјалне процјене и вјеровања да други имају нереална очекивања од нас.

3. *перфекционизам усмјерен према себи или очекиван од себе*, гдје је особа усмјерена на сопствене грешке и прошле неуспјехе, сумња у власите поступке и поставља себи високе стандарде и циљеве. Ова димензија се највише односи на жељу за постигнућем зато што је особа мотивисана за постизање савршенства.

Методолошки дио истраживања

Проблем и циљеви истраживања

Проблем истраживања се односи на испитивање локуса контроле Левенсонове с обзиром на пол, нереални оптимизам и перфекционизам код студената Филозофског, Правног и Економског факултета.

У овом истраживању смо кренули од двојаког циља, теоријског и практичног. Теоријски циљ истраживања је испитати и проучити однос између нереалног оптимизма и перфекционизма са појединим димензијама локуса контроле Левенсонове, као и утврдити да ли постоји статистички значајна разлика у испољавању појединих димензија локуса контроле Левенсонове код испитаника мушког и женског пола. Из тога произлази и практични циљ истраживања који се огледа у могућности коришћења добијених резултата, као и отварању могућности за даља истраживања локуса контроле Левенсонове.

Узорак истраживања

Узорак овог истраживања чини 159 студената Филозофског, Економског и Правног факултета у Палама, од којих је 77 (51,57%) испитаника мушког пола, а 82 (48,43%) женског пола. Наведени узорак има одлике и намјерног и пригодног. Намјерног у смислу да смо њиме обухватили популацију студената. Пригодног из разлога што је истраживање спроведено на факултетима који су били најдоступнији истраживачу.

Методе истраживања

Приликом реализације овог истраживања коришћене су двије методе и то: емпиријско-неекспериментални и метод теоријске анализе. Емпиријско-неекспериментални метод је коришћен за типично теренско истраживање на одабраном узорку помоћу инструмената за прикупљање података о истраживаном проблему. Метод теоријске анализе коришћен је за теоријску обраду проблема истраживања, при чему су анализирани различити извори

Инструменти који су коришћени за прикупљање података су:

1) Мултидимензионална скала локуса контроле чији је аутор Хана Левенсон (1974). Скала се састоји од 24 тврдње, односно од три субскале:

„I“ – субкала интерналности (InternalScale),

„C“ – субкала среће (ChanceScale) и

„P“ – субкала моћни други (PowerfulOthersScale).

Ради лакше интерпретације, субскале смо именовали на сљедећи начин: субкала интерналног локуса контроле, вјеровање у срећу и вјеровање у утицај моћних других. *Субскала интерналности* мјери обим у којем људи вјерују да имају контролу над својим личним животима (нпр. „Када правим планове, скоро сам увијек сигуран/на да ће успјети“). *Субскала среће* се бави перцепцијом контроле шансе (нпр. „Није увијек мудро планирати унапријед, јер се могу десити многе ствари које су непредвидиве“). *Субскала моћни други* се бави моћним другима (нпр. „Да би моји планови успјели, морам да се увјерим да одговарају жељама људи који имају моћ нада мношћем“). Испитаник сваку тврдњу процјењује на шестостепеној скали (1 - уопште се не слажем до 6 – у потпуности се слажем).

Поузданост је утврђена помоћу алфа Кронбах коефицијента, који се изводи на основу утврђивања унутрашње конзистанције цијелог теста. Вриједност алфа Кронбах коефицијента за Мултидимензионалну скалу локуса контроле Левенсонове износи .793, што значи да је поузданост скале задовољавајућа. Коефицијент поузданости за субскалу интерналности износи .627, за субскалу моћни други .669, док за субскалу среће износи .823.

Садржајна ваљаност скале је обезбијеђена превођењем скале на српски језик. У циљу провјере *критеријске ваљаности* скале, проведен је поступак факторске анализе главних компоненти. Ради добијања релевантних података предлажемо провјеру критеријске ваљаности скале Мултидимензионалног локуса контроле Левенсонове на већем узорку испитаника.

Дискриминативност скале је утврђена на основу ајтем-тотал корелације, при чему је израчуната дискриминативна моћ сваке тврдње на Мултидимензионалној скали локуса контроле Левенсонове, на основу корелације између оцјена на свакој тврдњи и укупног збира оцјена свих тврдњи. Вриједност корелације тврдњи са укупним збиром на цијелом тесту креће се у границама просјека (око 0.30).

Упитник је био такав гдје су испитаници давали одговоре заокруживањем, које је било анонимно, те је самим тим обезбјеђена и *објективност скале*.

2) *Упитник за процјену нереалног оптимизма* (Чоловић, Митровић и Смедеревац, 2009) је петостепена скала Ликертовог типа и садржи 17 тврдњи. Састоји се у томе да испитаник процјењује колика је вјероватноћа да се одређени догађај у будућности догоди њему, у поређењу са вјероватноћом да се тај догађај догоди другим, просјечним особама. Кронбах алфа коефицијент ове скале износи .853, што указује на задовољавајући ниво поузданости.

3) *Скала за испитивање перфекционизма* је петостепена скала Ликертовог типа. Скала садржи укупно 10 тврдњи на које се одговара заокруживањем једног од пет понуђених одговора, у зависности од слагања са наведеном тврдњом. Конструисана је за потребе истраживања од стране истраживача. Кронбах алфа коефицијент ове скале износи .806, што указује на задовољавајући ниво поузданости.

Резултати истраживања

Табела 1: Дистрибуција локуса контроле Левенсонове

Локус контроле	Колмогоров-Смирнов тест	N	p
Интернални локус контроле	1,172	159	0,085
Вјеровање у срећу	0,975	159	0,056
Вјеровање у утицај моћних других	0,054	159	0,200

Тестирање нормалности дистрибуције је извршено помоћу Колмогоров-Смирновог теста, а добијени подаци показују да дистрибуције скорова на свим субскалама локуса контроле статистички значајно не одступају од нормалне (Табела 1). Из тог разлога у тестирању значајности разлика употребљене су параметријске технике.

Табела 2: Разлика у испољавању појединих димензија локуса контроле Левенсонове с обзиром на пол

	Пол	N	M	SD	t	df	p
Интернални локус контроле	мушки	77	33,9740	,51713	-.390	138,559	.697
	женски	82	34,3293	4,75850			
Вјеровање у срећу	мушки	77	27,7792	5,98380	-1.266	157	.027
	женски	82	29,0000	6,16441			
Вјеровање у утицај моћних других	мушки	77	23,2338	8,11252	-2.723	157	.007
	женски	82	26,5976	7,46326			

На основу података добијених употребом т-теста за независне узорке, можемо закључити да се испитаници мушког и женског пола статистички значајно не разликују у испољавању интерналног локуса контроле ($t = -.390$, $p = .697$). Испитаници женског пола постижу више скорове на субскали интерналног локуса контроле (34,33%) у односу на испитанике мушког пола (33,97%). Такође, испитаници мушког и женског пола се статистички значајно не разликују у испољавању вјеровања у срећу ($t = -1.266$, $p = .027$). Испитаници женског пола постижу више скорове на субскали вјеровање у срећу (29,00%) у односу на испитанике мушког пола (27,78%). Постоји статистички значајна разлика између испитаника мушког и женског пола у испољавању вјеровања у утицај моћних других ($t = -2.723$, $p = .007$). Испитаници женског пола постижу више скорове на субскали вјеровање у утицај моћних других (26,60%), у односу на испитанике мушког пола (23,23%). Наиме, резултати показују да испитаници женског пола у већој мјери вјерују да моћни други утичу на догађаје у њиховом животу, што је досљедно резултатима неких ранијих истраживањима који сугеришу да разлика између мушкараца и жена постоји и то у смјеру нешто веће екстерналности жена.

Табела 3: Повезаност између нереалног оптимизма и појединих димензија локуса контроле Левенсонове

		Интернални локус контроле	Вјеровање у срећу	Вјеровање у утицај моћних других
Нереални оптимизам	Пирсонов коэффициент	.305	-.269	-.394
	Sig. (2-tailed)	.000	.001	.000

Добијени резултати показују да постоји статистички значајна повезаност између нереалног оптимизма и интерналног локуса контроле ($r=.305$, $p = .000$). Добијени резултати се могу објаснити тиме што се нереални оптимизам односи на тенденцију људи да своју будућност виде у позитивнијем свјетлу него што је то реално. То се може објаснити тиме што овакве особе, самим тим што имају тенденцију да вјерују како у будућности имају, у поређењу са другим људима, већу вјероватноћу да ће доживјети позитивне догађаје и исходе, а да ће избјећи негативне догађаје и исходе, активније суочавају са новим ситуацијама, будући да вјерују да сами утичу на догађаје у њиховом животу. Другим ријечима, испитаници који посједују развијенији интернални локус контроле сматрају да имају већи степен контроле над догађајима у будућности, тако да процјењују да се различите болести и несреће, дешавају неким другим људима и да су они заштићени од негативних збивања, јер сматрају да су посљедице њиховог понашања под њиховом личном контролом. Такође, постоји статистички значајна негативна повезаност између нереалног оптимизма и вјеровања у срећу ($r= -.269$, $p = .001$). Можемо да закључимо да испитаници који перципирају већу вјероватноћу јављања позитивних догађаја у будућности сматрају да срећа мање утиче на догађаје у њиховом животу. То објашњавамо тиме што овакве особе процјењују да су заслугом сопствених особина дошле до жељеног циља, мотивисаније су да се залажу у превладавању евентуалних препрека и задовољније су собом. Овакав налаз одраз је чињенице да испитаници који перципирају већу вјероватноћу јављања позитивних догађаја у будућности придају већу важност унутрашњим вриједностима у постизању циљева, преузимају иницијативу којом ће мијењати и побољшати услове свог живота. Такође, постоји статистички значајна негативна повезаност између нереалног оптимизма и вјеровања у утицај моћних других ($r= -.394$, $p = .000$). Такав налаз упућује на закључак да испитацији који перципирају већу вјероватноћу јављања позитивних догађаја у будућности сматрају да моћни

други мање утичу на догађаје у њиховом животу. То објашњавамо тиме што су овакве особе чврсто увјерене да сви догађаји и исходи тих догађаја у њиховом животу зависе од њих самих и да над таквим догађајима имају контролу и отпорније су на манипулације других људи. Другим ријечима, испитаници сматрају да су моћни други мање заслужни за њихов властити успјех јер улажу веће напоре да би постигли циљ.

Табела 4: Повезаност између перфекционизма и појединих димензија локуса контроле Левенсонове

		Интернални локус контроле	Вјеровање у срећу	Вјеровање у утицај моћних других
Перфекционизам	Пирсонов коефицијент	.192*	-.075	-.230**
	Sig. (2-tailed)	.016	.347	.003

Добијени резултати показују да постоји статистички значајна повезаност између перфекционизма и интерналног локуса контроле ($r_o = .192$, $p = .016$). Добијени резултати се могу објаснити тиме што перфекционизам означава склоност особе да од себе тражи максимално могућ учинак и савршенство и тежњу ка високом постигнућу у некој области. Другим ријечима, испитаници који имају више изражену тенденцију ка перфекционизму постижу више скорове на субскали интерналног локуса контроле, тј. вјерују да сами утичу на догађаје у њиховом животу. Можемо да закључимо да испитаници који имају више изражену тежњу ка перфекционизму придају већу вриједност унутрашњим вјештинама у постизању циљева зато што имају високе личне стандарде, цијене прецизност, уредност и организованост и по сваку цијену настоје да избјегну грешке. То се може објаснити чињеницом да овакве особе вјерују да исходи зависе углавном од њиховог властитог труда, постављају високе стандарде и циљеве и мотивисане су тежњом за савршенством. Није нађена статистички значајна повезаност између перфекционизма и вјеровања у срећу ($r_o = -.075$, $p = .347$). Добијени резултати се могу објаснити тиме што перфекционизам означава склоност особе да постављају високе циљеве које често постижу, уживају у раду, испољавају задовољство постигнутим, организовани су и педантни. Можемо да закључимо да испитаници који имају више изражену тенденцију ка перфекционизму сматрају да су личном заслугом дошле до жељеног циља, а не игром случаја због чега постају мотивисаније да се залажу у превладавању евентуалних препрека и задовољније су собом. Такође, постоји статистички значајна негативна повезаност између перфекционизма

и вјеровања у утицај моћних других ($r_0 = -.230$, $p = .003$). Добијени резултати се могу објаснити тиме што испитаници који имају изражену тенденцију ка перфекционизму постављају високе стандарде и циљеве и мотивисане су тежњом за савршенством, активније се суочавају са новим ситуацијама те сматрају да својим понашањем могу да утичу на исход. Овакав налаз одраз је чињенице да испитаници који имају изражену тежњу ка перфекционизму често улажу веће напоре да би постигли циљ, па самим тим вјерују да успјех зависи углавном од њиховог властитог труда, при чему моћни други не утичу на догађаје у њиховом животу.

Закључак

На основу добијених резултата истраживања може се закључити да студенти имају израженији интернални локус контроле, односно сматрају да сами утичу на догађаје у свом животу, док процјењују да срећа и моћни други мање утичу на догађаје у њиховом животу. Такође, резултати истраживања показују да постоји статистички значајна повезаност између нереалног оптимизма и перфекционизма са интерналним локусом контроле и вјеровања у утицај моћних других, док не постоји статистички значајна повезаност између перфекционизма и вјеровања у срећу. Претпостављамо да студенти сматрају да личном заслугом постижу жељене циљеве, преузимају иницијативу којом ће мијењати и побољшати услове свог живота и отпорнији су на манипулације других људи. Самим тим, претпостављамо да испитаници који посједују развијенији интернални локус контроле сматрају да имају већи степен контроле над догађајима у будућности, тако да процјењују да се различите несреће дешавају другим људима и да су они заштићени од негативних збивања, јер сматрају да су посљедице њиховог понашања под њиховом личном контролом.

Када је у питању испољавање локуса контроле с обзиром на пол истраживањем су утврђене статистички значајне разлике између испитаника мушког и женског пола у испољавању вјеровања у утицај моћних других и то у смјеру нешто веће екстерналности жена. Добијене резултате можемо објаснити ослањајући се на знање о положају жена у друштву, нарочито у далекој историји. Наиме, жене су дуго времена биле потчињене и под значајних утицајем мушкараца што је и данас донекле остало, нарочито на селима и у мањим мјестима, као и патријархалним породицама гдје жена нема своју самосталност. Све то вјероватно доприноси вјеровању жена да други људи могу да утичу на њихове животе, али и на то да нису саме одговорне за своје поступке.

С обзиром на то да су људи у свакодневном животу суочени са потребом предвиђања догађаја и успостављањем контроле над властитим животом и средином у којој живе, ово истраживање се огледа у могућности коришћења добијених резултата у сврху откривања узрока који доводе до неког догађаја, као и отварању могућности за даља истраживања локуса контроле Левенсонове на нашим просторима. Сматрамо да би ово истраживање требало провести на већем и уједначенијем узорку како би се добили поузданији резултати о томе да ли студенти сматрају да на догађаје у њиховом животу утиче интернални локус контроле, вјеровање у срећу или вјеровање у утицај моћних других.

Литература

- Биро, Смедеревац, Нововић 2009: М. Биро, С. Смедеревац, З. Нововић, *Процјена психолошких и психопатолошких феномена*. Београд: Центар за примењену психологију.
- Брдарић, Гаврилов-Јерковић 2008: Д. Брдарић, В. Гаврилов-Јерковић, *Повезаност структуре очекивања исхода третмана и клиничке слике код психијатријских пацијената*. Примењена психологија 1, (87–205).
- Вајнштајн 1980: N. D. Weinstein, *Unrealistic optimism about future life events*. Journal of Personality and Social Psychology, 39, 806–820.
- Ерцег-Југовић, Лаури-Корајлија 2012: И. Ерцег-Југовић, А. Лаури-Корајлија, *Повезаност испитне анксиозности с перфекционизмом*, Загреб: Филозофски факултет, 21 (2), 299–316.
- Коељо 2010: М. Coelho, *Unrealistic optimism: still a neglected trait*. Journal of Business and Psychology, 25 (3), 397–408.
- Левенсон 1973: Н. Levenson, *Multidimensional locus of control in psychiatric patients*. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 41 (3), 397–404.
- Милојевић, Стојиљковић, Тодоровић, Кашић 2009: М. Милојевић, С. Стојиљковић, Ј. Тодоровић, К. Кашић, *Циљеви постигнућа и перфекционизам гимназијалаца*, Ниш: Филозофски факултет, 42 (4), 517–534.
- Хок 2004: Р.Р. Хок, *Четрдесет знанствених студија које су промијениле психологију*. Јастребарско: Наклада Слап.
- Црњаковић, Стојиљковић, Тодоровић 2008: Б. Црњаковић, С. Стојиљковић, Ј. Тодоровић, *Васпитни стил родитеља и локус контроле адолесцената*. Изворни научни рад: Ниш.

Шеперд, Фернандез, Оулет 1996: J.A. Shepperd, J. K. Fernandez, J.A. Ouellette, *Abandoning Unrealistic Optimism: Performance Estimates and the Temporal Proximity of Self-Relevant Feedback*. Journal of Personality and Social Psychology, 70 (4), 844–855.

TESTING CONNECTIVITY OF UNREALISTIC OPTIMISM AND PERFECTIONISM WITH THE DIMENSIONS OF LEVENSON'S LOCUS OF CONTROL

Summary

The aim of this study is to examine whether there is a statistically significant difference between the sexes and certain dimensions of locus of control, and whether there is a statistically significant correlation between unrealistic optimism and perfectionism with particular dimensions of Levenson's locus of control. The methods used are empirical-experimental method and the method of theoretical analysis. The methods used in this study are: Multidimensional Scale of Levenson's locus of control, the scale of unrealistic optimism and perfectionism scale. Multidimensional Scale of locus of control, which is constructed by Hanna Levenson consists of three subscales: internal locus of control, belief in luck and belief in the influence of powerful others. The sample consists of 159 students of Philosophy, Economics and Law Faculty of which 77 (51.57%) were male respondents and 82 (48.43%) of the respondents were female.

The research results show that the distribution of the dimensions of locus of control statistically significant discrepancies in relation to normal, and that there is a statistically significant difference between male and female in relation to belief in the influence of powerful others ($t = -2,723$, $p < 0.05$, $df = 157$), a statistically significant correlation between unrealistic optimism and internal locus of control ($r = .305$, $p < 0.05$), a statistically significant correlation between perfectionism and internal locus of control ($r = .192$, $p < 0.05$), a statistically significant negative correlation between perfectionism and beliefs of the powerful influence of other ($r = -.230$, $p < 0.05$). The conclusion includes a discussion of the results obtained, as well as suggestions for further research.

Keywords: Levenson's locus of control, unrealistic optimism, perfectionism.

ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ КАО ФАКТОР УСПЈЕХА НА СТУДИЈУ

Апстракт: Проблем истраживања је операционализован као испитивање и анализирање особина личности и успјеха на студију. Особине личности анализиране су у свјетлу Ајзекове типологије личности. Циљ истраживања је био испитати релације између особина личности (интровертност–екстровертност, психотицизам и неуротицизам) и успјеха на студију (оцјене на испиту). Популацију овог истраживања чинили су студенти, узорком је обухваћено 129 испитаника, од којих је 101 био женског, а 28 мушког рода. У истраживању су коришћене методе системског неексперименталног истраживања и метод теоријске анализе. Статистичком обрадом података помоћу хи-квадрат теста није идентификовано постојање статистички значајне разлике између особина личности (интровертност–екстравертност, психотицизма и неуротицизма) и успјеха на студију. Код социо-демографских обиљежја утврђена је статистички значајна разлика код студијске групе ($\chi^2 = 31.227$; $p = 0.008$), просјечног успјеха у средњој школи ($\chi^2 = 26.181$; $p = 0.002$) и особина личности.

Кључне речи: особине личности, успјех на студију

Увод

Успјех на студију и услови од којих зависи, проблем је који су психолози почели проучавати убрзо након што су конструисани први инструменти за мјерење интелигенције. Ако се проблем (не)успјеха у студирању посматра шире, као проблем прилагођавања на чије ефикасно рјешавање утичу когнитивни и конативни фактори личности, испитивање особина личности има вишеструки значај.

Крнета Љ. истиче да се „најчешће наглашава како постоје многобројни фактори који утичу на успјех ученика. Ипак постоји сагласност већине аутора да се сви ти фактори који утичу на успјех могу класификовати на три широке групе: фактори који произилазе из деловања шире и/или уже социјалне средине на појединца, фактори који произилазе из личних карактеристика оцјењивача и фактора који произилазе из особина ученика.“ (Крнета, Љ., 2000, стр. 22)

Ајзенково схватање личности

По Ајзенковом схватању психологија треба истраживати, а не изграђивати личност. Приступа истраживању личности са циљем да она сама себе открије, а не са циљем да је он изгради или обликује. Ајзенкова дефиниција личности гласи: „Личност је релативно стабилна и трајна организација карактера, темперамента, интелекта и тјелесне конституције, који дефинишу индивидуалан процес прилагођавања спољашњем окружењу. Под карактером Ајзенк подразумева релативно стабилан и трајан систем конативног понашања („воља“). Темперамент обухвата релативно стабилан и трајан систем емоционалног понашања („емоције“), интелект се односи на релативно стабилан и трајан систем когнитивног понашања („интелигенција“), а тјелесна конституција се односи на релативно стабилан и трајан систем тјелесне конфигурације и неуроедокриног система.“ (Смедеревац и Митровић 2006, стр. 15).

Основне димензије и типови личности

Па мишљењу Ајзенка, за објашњење и предвиђање понашања личности највећу вриједност имају типови или основне димензије личности, док црте служе за утврђивање тих димензија. Факторском анализом утврдио је да постоје три основне димензије личности : интроверзија–екстраверзија (IE), неуротицизам (N) и психотицизам (P).

Све три димензије личности су ортогоналне, међусобно независне, другим ријечима, положај појединца на једној димензији не одређује његов положај на другим димензијама. На основу ових димензија личности сваког појединца је могуће лоцирати на утврђену димензију и тако добити јасан опис његове структуре.

Димензија интроверзија–екстраверзија је биполарна, на једном крају континуума се налази екстраверзија, а на другом интроверзија. *Екстравертна особа* одликује се следећим особинама: окренут је према свијету, воли друштво, жели бити у центру пажње, лакоуман је, воли да се весели, осећања слабо изражава, склон је несланим шалама. *Интровертна особа* је окренута према себи, уздржана, мирна, затворена, промишљена, не воле узбуђења, свакодневне ствари узима за озбиљно, воли срећан живот.

Димензија неуротицизам се дефинише преко емоционално нестабилних и емоционално стабилних личности. *Емоционално нестабилна особа* је неуравнотежена, осетљива, анксиозна, усамљена, има незадовољавајући родитељски дом и прилике, зависна је и склона

неефикасним активностима. *Емоционално стабилна особа* је уравнотежена, мирна, флексибилна, стабилних емоција и расположења, задовољна свијетом и животом.

Особа са *повишеним психотицизмом* се описује као усамљена, непријатна и досадна, окрутна, сиромашана осјећањима, без способности емпатије, груба према другима, гладна узбуђења и склона чудноватим и необичним стварима. Такође се описује и као некооперативна, слабе пажње, али и високо креативна и оригинална. Она потцјењују људе, посебно ауторитете.

Успјех на студију

Појам успјеха стар је колико и друштво. Још увијек не постоје поуздане методе и поступци помоћу којих би се могао дефинисати школски успјех тј. неуспјех. Континуитет школског успјеха се одређује као релативна стабилност школских оцјена које ученик постиже током свог школовања. Особине личности које су најзначајније за постизање школског успјеха су: кристализована интелигенција, веома снажан супер его, савјесност, непоколебљивост, озбиљност. (Педагошки речник 2, 1967)

„Успјех у настави је постигнуће које одговара нивоу аспирације неког лица или га чак превазилази. Доживљавање успјеха доприноси још већем залагању и ствара повољан став према даљем учењу. Насупрот томе, често доживљавање неуспјеха доводи до обесхрабљености и фрустрације, умањује заинтересованост, ствара равнодушност, па чак и отпор према даљем раду.“ (Педагошки речник 2, 1967)

У овим истраживању оцјене на испиту су коришћене као критеријум успјеха на студију. Међутим, поједини предмети или групе предмета, могу се разликовати по захтјевима које постављају пред студента или по свом садржају који може бити различито интересантан студентима зависно од доминантног мотива за упис студија, па се могу разликовати и фактори успјешности на тим предметима.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет и проблем истраживања

Предмет овог истраживања односи се на испитивање односа између особина личности и успјеха на студију. Другим речима, у оквиру овог истраживања нужно је сагледати да ли, и на који начин и којим интензитетом особине личности дјелују на успјех на студију.

Циљ и задаци истраживања

Циљ овог истраживања је испитати на који начин особине личности (интровертност–екстровертност, психотицизам и неуротицизам) и социјални фактори (пол, школа, мјесто становања, материјалне прилике, визија будућности, најчешће оцјене на испитима, успјех у средњој школи, владање ученика, образовање родитеља) детерминишу успјех на студију. У том контексту циљ овог емпиријско неексперименталног истраживања може се формулисати на два начина:

1. Научни циљ је да се утврди у којој мјери особине личности могу бити извор разлика у постизању успјеха на студију. Другим речима, научни циљ овог истраживања је сагледавање природе односа између психолошких детерминанти (независна варијабла), с једне стране, и успјеха на студију (зависна варијабла) с друге стране.
2. Практични циљ је да се на основу добијених резултата о утврђеним релацијама између особина личности и њихових социјално искуствених обиљежја допринесемо успјеху на студију.

Из овако дефинисаног циља произилазе и задаци истраживања:

1. Утврдити дистрибуцију резултата за особине личности.
2. Утврдити да ли постоји статистички значајна разлика између особина личности (интровертност–екстровертност, психотицизам и неуротицизам) и успјеха на студију.
3. Утврдити да ли постоји статистички значајна разлика између успјеха на студију и социјално-статусних обиљежја.

Хипотезе истраживања

Х: Очекују се разлике у односу на успјех на студију и појединих анализираних особина личности.

Подхипотезе истраживања:

1. Претпоставља се да постоје разлике између интровертности–екстрвертности и успјеха на студију.
2. Претпоставља се да постоје разлике између психотицизма и успјеха на студију.
3. Претпоставља се да постоје разлике између неуротицизма и успјеха на студију.

Х2: Не постоје статистички значајне разлике између успјеха на студију и социјално-статусних обиљежја.

Дефинисање варијабли

Особине личности, тј. Интровертност–екстрвертност, психотицизам и неуротицизам су независне варијабле.

Зависна варијабла је успјех на студију, дефинисана је преко најчешћих оцјена на испитима.

Методе, технике и инструменти истраживања

Истраживање „Особине личности као фактор успјеха на студију“ конципирано је и реализовано као еперијско-нееспериментално истраживање. Према расположивим методама за прикупљање података и реализацију емпијског дијела истраживања за овај проблем најпримјеренији је сервеј метод.

Метода теоријске анализе је послужила као допуна претходном методу, посебно у прикупљању и селекцији релевантних информација из досадашњих методолошких и предметно сличних истраживања, те на тај начин допринела потпунијем сагледавању и анализирању предмета релација између особина личности у успјеха на студију.

Инструменти за прикупљање података

У овом истраживању, у складу са предметом, циљем и задацима истраживања, коришћени су следећи мјерни инструменти: Ајзенков тест особина личности EPQ и Анкета за испитивање социјално неприхватљивог понашања ученика.

Ајзеков тест особина личности - EPQ

Упитник EPQ је операционализација Ајзенкове теорије личности. Састоји се од четири субскеле: екстраверзија–интроверзија, психотицизам, неуротицизам и Л-скалу. Упитник се састоји од 90 тврдњи, са понуђеним одговорима ДА и НЕ.

Упитник за испитивање социјално статусних карактеристика испитаника

Анкета се састоји од 11 питања. А испитивана су и анализирана следећа обиљежја: факултет, одсек/студијска група, године старости, пол, мјесто становања, образовање родитеља, материјалне прилике, визија будућности, најчешће оцјене на испитима, успјех у средњој школи, дисциплинске мјере. Анкета је конструисана за потребе истраживања.

Узорак

Узорак је пригодан. Популацију су чинили студенти друге и треће године Филозофског факултета и треће године Правног факултета. Узорком је обухваћено 129 испитаника, од којих је 101 био женског, а 28 мушког пола. Тестирање је спроведено групно, на почетку или на крају предавања.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Према резултатима које смо добили у нашем истраживању највише је испитаника који добијају седмице и осмице, њих 51 од укупног броја 129, односно 39.53%, док је најмање са десеткама и деветкама 12, односно 9.30%, приказано у табели 1.

Табела 1: Дистрибуција резултата успјеха на студију

Успјех на студију	Ф	%
Шестице и седмице	39	30.23%
Седмице и осмице	51	39.53%
Осмице и деветке	27	20.93%
Деветке и десетке	12	9.30%
Σ	129	100.0%

Дистрибуција резултата особина личности

Табела 2: Дистрибуција резултата на димензији интроверзија-екстраверзија

Димензија И-Е	Ф	%
интроверти	54	41.86%
екстравертих	75	58.14%
Σ	129	100.0%

Од укупно 129 испитаника који су обухваћени у овом истраживању 54 испитаника су интроверти, односно 41,86%, док су 75 испитаника од укупног броја екстраверти што износи 58.14%. Дакле, више има екстравертних него интровертних студената.

Табела 3: Дистрибуција резултата на димензији неуротицизам

Димензија неуротицизам	Ф	%
Емоционална стабилност	66	51.28%
Емоционална лабилност	63	48.82%
Σ	129	100.0%

Од укупно 129 испитаника који су обухваћени у овом истраживању њих 63 је емоционално нестабилно, тј. 48,82%. Док су 66 до укупног броја емоционално стабилни што износи 51.28%. Према нашим резултатима више је студената који су емоционално стабилни.

Табела 4: Дистрибуција резултата на димензији психотицизам

Димензија психотицизам	Ф	%
нормалност	61	47.29%
психотичност	68	52.71%
Σ	129	100.0%

Према добијеним резултатима од укупног броја испитаника 129, на психотичност отпада 68, тј. 52.71% док на нормалност 61, тј. 47.29%.

Дистрибуција резултата успјеха на студију и особина личности

Претпоставља се да постоји значајна разлика између интровертности–екстравертности и успјеха на студију, тј. оцјена на испиту.

Табела 5: Релације интроверзије и екстраверзије и успјеха на студију

Успјех на студију	Екстраверзија	интроверзија	Σ
Шестице и седмице	26 66.67%	13 33.33%	39 100.0%
Седмице и осмице	32 62.75%	19 37.25%	51 100.0%
Осмице и деветке	12 44.44%	15 55.56%	27 100.0%
Деветке и десетке	5 41.67%	7 58.33%	12 100.0%
Σ	75 58.14%	54 41.86%	129

Pearson Chi-square: 5.028; df=3; p=0.170

Претпоставке наведене у подхипотези да постоји статистички значајна разлика између интровертности-екстравертности и успјеха на студију нису потврђене. Хи-квадрат износи 5.028, уз 3 степена слободе, није статистички значајан.

Из табеле 5 можемо закључити да интровертни студенти постижу боље оцјене на испитима, док екстравертни лошије. Из приложеног се види да деветке и десетке као најчешће оцјене на испитима постижу интровертни њих 58.33%, док екстравертни 41.67%, док шестице и седмице као најчешће

оцјене на испитима постижу екстравертни са 66.67%, а интровертни са 33.33%.

Табела 6: Разлике између димезије психотицизам и успјех на студију

Успјех на студију	психотичност	нормалност	Σ
Шестице и седмице	18 46.15%	21 53.85%	39 100%
Седмице и осмице	24 47.06%	27 52.94%	51 100%
Осмице и деветке	11 43.31%	16 57.68%	27 100%
Деветке и десетке	7 58.33%	5 41.67%	12 100%
Σ	60 46.88%	68 53.13%	129

Pearson Chi-square: 0.859; df=3; p=0.835

Претпоставка да постоји статистички значајна разлика између психотицизма и успјеха на студију није потврђена. Хи-квадрат износи 0.859, степен слободе 3 и није статистички значајан. Највише је студената који на испитима добијају седмице и осмице њих 27, са 52.94%. Из табеле 6 можемо видјети да је више психотичних који постижу 9 и 10 на испитима, 58.33% па се може закључити да психотицизам удружен са високом интелигенцијом даје боље резултате.

Табела 7: Разлике између димезије неуротицизам и успјех на студију

Успјех на студију	Емотивна лабилност	Емотивна стабилност	Σ
Шестице и седмице	18 46.15%	21 53.85%	39 100%
Седмице и осмице	28 54.90%	23 45.10%	51 100%
Осмице и деветке	16 59.26%	11 40.74%	27 100%
Деветке и десетке	4 33.33%	8 66.67%	12 100%
Σ	66 51.16%	63 48.84%	129

Pearson Chi-square: 2.912; df=3; p=0.149

Претпоставка да постоји повезаност између неуротицизма и успјеха на студију није потврђена. Хи-квадрат је 2.912, са 3 степена слободе и није статистички значајан. Из табеле 7 можемо видети да је у узорку више емотивно лабилних студената. Такође се може примијетити да емотивно стабилни студенти постижу боље оцјене на испитима.

Кроз резултате које смо добили можемо закључити да није потврђена главна хипотеза да постоје разлике у односу на особине личности.

Друга хипотеза за коју је било потребно испитати социо-статусна обиљежја, гласила је да се не очекују статистички значајне разлике између успјеха на студију и социо-статусних обиљежја (пол, школа, мјесто становања, материјалне прилике, успјех у средњој школи).

После тумачења резултата хипотеза је потврђена за већину социо-статусних обиљежја изузев релација између успјеха на студију и студијске групе, и успјеха на студију и успјеха у средњој школи.

Табела 8. Разлике између успјеха на студију и студијске групе

Успјех на студију	Студијска група						Σ
	психо-логија	педаго-гија	Енг.језик и књиже-вност	историја	Разредна настава	право	
Шестице и седмице	1 2.56%	9 23.08%	3 7.69%	2 5.13%	16 41.03%	8 20.51%	39 100.0%
Седмице и осмице	5 9.80%	12 23.53%	4 7.84%	2 3.92%	18 35.29%	10 19.61%	51 100.0%
Осмице и деветке	9 33.33%	0 .00%	2 7.41%	4 14.81%	4 14.81%	6 22.22%	27 100.0%
Деветке и десетке	4 33.33%	0 .00%	3 25.00%	0 .00%	3 25.00%	2 16.67%	12 100.0%
Σ	19 14.73%	23 17.83%	12 9.30%	8 6.20%	41 37.78%	26 20.16%	129 100.0%

Pearson Chi-square: 31.227; df=15; p=0.008

Од укупног броја испитаника 129 највише је оних који постижу седмице и осмице њих 51, док деветке и десетке са 33.33% постижу испитаници са студијске групе Психологије. Шестице и седмице као најчешће

оцјене на испиту постижу испитаници са Разредне наставе са 41.03%, док испитаника са Педагогије и Историје који постижу деветке и десетке као најчешће оцјене нема. Јасно се види да је потврђена хипотеза и да постоји статистички значајна разлика. Вероватно су испитаници који постижу боље оцјене више мотивисани.

Хи-квадрат износи 31.227, са 15 степени слободе и статистички је значајан на нивоу 0.01. Постављена хипотеза је потврђена, постоји статистички значајна разлика између успјеха на студију и студијске групе.

Табела 9.Разлике између успјеха на студију и просечног успјеха у средњој школи

Успјех на студију	Просечан успјех у средњој школи				Σ
	недовољан	добар	врлодобар	одличан	
Шестице и седмице	0 .00%	4 10.26 %	26 66.67%	9 23.08%	39 100.0%
Седмице и осмице	0 .00%	2 3.92%	34 66.67%	15 29.41%	51 100.0%
Осмице и деветке	0 .00%	0 .00%	11 40.74%	16 59.26%	27 100.0%
Деветке и десетке	1 8.33%	1 8.33%	3 25.00%	7 58.33%	12 100.0%
Σ	1 0.78%	7 5.43%	74 57.36%	47 36.43%	129 100.0%

Pearson Chi-square: 26.181; df=9; p=0.002

На основу приказане табеле можемо констатовати да је највише испитаника са врлодобрим успјехом у средњој школи 74, односно 57.36% а најмање са недовољним 1, односно 0.78%. Хи-квадрат износи 26.181 са 9 степена слободе и статистички је значајан на нивоу 0.01. Постоји статистички значајна разлика између просјечног успјеха у средњој школи и успјеха на студију.

Умјесто закључка

У оквиру овог истраживања основни проблем је био сагледати да ли, и на који начин и којим интензитетом особине личности утичу на успјех на студију. Циљ истраживања је био испитати релације између особина

личности (интровертност– екстровертност, психотицизам и неуротицизам) и успјеха на студију (оцјене на испиту).

Основна претпоставка је била да се очекују разлике између успјеха на студију и појединих анализираних особина личности. Кроз резултате које смо добили можемо закључити да није потврђена прва хипотеза. До оваквих резултата могуће да је дошло због малог узорка и социјално пожељних одговора.

Друга хипотеза за коју је било потребно испитати социо-статусна обиљежја, гласила је да се не очекују статистички значајне разлике између успјеха на студију и социо-статусних обиљежја (пол, школа, мјесто становања, материјалне прилике, успјех у средњој школи). После тумачења резултата хипотеза је потврђена за већину социо-статусних обиљежја, изузев релација између успјеха на студију и студијске групе, као и успјеха на студију и успјеха у средњој школи.

Хипотеза која је постављена да не постоји статистички значајна разлика између успјеха на студију и студијске групе није потврђена, хи-квадрат износи 31.227, са 15 степени слободe и статистички је значајан на нивоу 0.01. За ову одредницу су пронађене статистички значајне разлике гдје са 99% вјероватноће. Хипотеза која је постављена да не постоји статистички значајна разлика између успјеха на студију и успјеха у средњој школи није потврђена, хи-квадрат износи 26.181 са 9 степена слободe и статистички је значајан на нивоу 0.01. Постоји статистички значајна разлика између просјечног успјеха у средњој школи и успјеха на студију.

Литература

- Вучић, Л. (1999). *Педагошка психологија*, Београд, Центар за примењену психологију, Друштва психолога Србије.
- Виздек-Видовић, В., Влаховић- Штетић, В., Ријавец, М., Миљковић, Д., (2003) *Психологија образовања*, Загреб.
- Гргин, Т. (1997). *Едукацијска психологија*. Наклада Слап, Јастребарско.
- Ђорђевић, Д. (1995). *Педагошка психологија*, Београд, Учитељски факултет.
- Квашчев, Р., Чурић, Ч., Кркљуш, С. (1989), *Способности, особине личности и успех ученика*. Нови Сад. Завод за издавање уџбеника Нови Сад
- Квашчев, Р. (1980). *Способности за учење и личност*. Београд. Завод за уџбенике и наставна средства.
- Квашчев, Р., Радовановић, В.М. (1986). *Утицај способности, сложај особина личности и мотивације на успех у школском учењу*, Београд, Зборник радова, Савез друштава психолога Србије.

- Крнета, Д. (2006). *Интерактивно учење и настава*, Бања Лука, Факултет за друштвене и политичке науке.
- Крнета, Д. (1995). *Васпитно дјеловање у школи*, Бања Лука, Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић“.
- Крнета, Љ. (2000). *Фактори школског успеха*, Бања Лука.
- Кнежевић-Флорић, О. (2007). *Основе социјалне педагогије*, Нови Сад.
- Педагошки речник II* (1967). Београд, Завод за издавање уџбеника Републике Србије.
- Радоњић, С. (1987). *Психологија учења*, Београд, Завод за уџбенике Београд.
- Радоњић, С. (1989). *Учење и личност*, Београд, Савез друштава психолога Србије.
- Рот, Н. (1987). *Основи социјалне психологије*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства Београд.
- Смедеревац, С. и Митровић, Д. (2006). *Личност-методе и модели*, Београд, Центар за примењену психологију.
- Стојаковић, П. (2001). *Психологија*, Република Српска, Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске.
- Смиљанић, М.Д., Радовановић, В.М. (1977). *Неке детерминанте прилагођавања студената процесу учења*, Београд.
- Сузић, Н. (1996). *Учење учења*. Бања Лука, Глас Српски.
- Фулгоси, А. (1985). *Психологија личности (теорије и истраживања)*, Загреб, Школска књига.
- Хавелка, Х. (1992). *Социјална перцепција*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства Београд.
- Хрњица, С. (1987). *Опита психологија са психологијом личности*, Београд, Научна књига Нова.
- Бабић, М. (1996). *Мотивација студената за студиј психологије*. Београд: Филозофски факултет, Дипломски рад.

PERSONALITY TRAITS AS A FACTOR OF SUCCESS IN STUDIES

Summary

The problem of the research is operationalized as investigating and analysing personality traits and success in studies. Personality traits are analysed in the light of Hans Eysenk's typology of the personality. The purpose of the investigation was to investigate relations between personality traits (introversion – extroversion, psychoticism and neuroticism) and success in studies (exam marks). The population of this research consisted of students (the sample included 129 examinees – 101 females, 28 males). The methods used in the research were systematic nonexperimental research and the method of theoretical analysis.

Statistical analysis of data (using chi-squared test) did not identify the existence of statistically significant difference between personality traits (introversion – extroversion, psychoticism and neuroticism) and success in studies (exam marks). Concerning socio-demographic characteristic the significant statistic difference was noticed with study group ($\chi^2 = 31.227$; $p = 0.008$), grade point average in high school ($\chi^2 = 26.181$; $p = 0.002$) and personality traits.

Key words: personality traits, success in studies

ИСПОЉАВАЊЕ ЗАДОВОЉСТВА ПОСЛОМ С ОБЗИРОМ НА УСЛУЖНИ СТИЛ РУКОВОЂЕЊА И СОЦИЈАЛНО- СТАТУСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗАПОСЛЕНИХ

Апстракт: Проблем истраживања се односи на испитивање повезаности између испољавања услужног стила руковођења и испољавања задовољства послом запослених. Задовољство послом је операционализовано као позитивно искуство (осјећање угодности) које радник стиче извршавајући своје радне задатке. Услужни стил руковођења подразумева понашање руководиоца које карактерише стављање добробити запослених изнад властитих интереса, уважавање и развој запослених, изградња заједничтва, пракса аутентичности, те расподела моћи и статуса у циљу постизања добробити за сваког појединца у организацији. Осим наведеног, проблем истраживања се односи на испитивање разлика у испољавању задовољства послом с обзиром на социјално-статусне карактеристике запослених (пол, старост, године радног стажа и мјесто становања). Метод истраживања је емпиријско-неекспериментални. Узорак истраживања чини 120 запослених особа у приватним и државним установама, а инструменти који су коришћени су Скала задовољства послом (Спектор 1992) и Скала за процјену организационог руковођења (Лауб 1999). На основу резултата истраживања утврђена је статистички значајна повезаност између испољавања услужног стила руковођења и испољавања задовољства послом ($r_o = .355$, $p = .000$, $N = 120$) што значи да испитаници који у вишој мјери процјењују постојање услужног руководећег стила у организацији испољавају виши ниво задовољства послом. Резултатима истраживања утврђено је да се испитаници статистички значајно разликују у испољавању задовољства послом у погледу само једне социјално-статусне карактеристике и то с обзиром на године старости ($\chi^2 = 10.096$, $df = 2$, $p = .006$). У раду је након приказа добијених резултата дат закључак и дискусија о резултатима као и приједлози за даља истраживања.

Кључне ријечи: задовољство послом, услужни стил руковођења

Уводна разматрања

Постоје различите дефиниције задовољства послом. Т. Сушањ Шулентић (2014: 63) сматра да се оно може посматрати као угодно осјећање које је резултат перцепције да посао задовољава оно што се

њиме жели постићи. Наведена дефиниција указује на то да задовољство послом представља позитивна искуства и с њима у вези пријатна осјећања које радник стиче извршавајући своје радне задатке. На другој страни континуума је незадовољство послом које је везано уз негативна искуства на послу. Поједини аутори сматрају да је задовољство послом став запосленика о послу који обављају, па тако Р. Ђогић (2009: 174) истиче да је оно сложени став који садржи когнитивну (претпоставке и вјеровања о послу), афективну (осјећања према послу) и евалуативну компоненту (оцјена посла). Блум (1956; према Ашталкоси, Ашталкоска 2011: 193) задовољство у послу дефинише као став који је резултат дјеловања многих специфичних ставова, а Врум (1964; према Ашталкоси, Ашталкоска 2011: 194) изједначава задовољство у раду с радним моралом.

М. Павловић и Д. Марковић (2014: 297) наводе да први теоретичар који је у литературу увео појам задовољства послом 1935. године је индустријски психолог Хопока. Он задовољство послом види као комбинацију психолошких фактора или фактора окружења који утичу на то да запослени каже: „Ја сам задовољан својим послом“. Како препознати да ли је особа задовољна својим послом или не? Хопока (према Павловић, Марковић, 2014: 297) управо даје листу показатеља задовољства послом, а то су: начин на који особа реагује у непријатним ситуацијама, лакоћа са којом се посао обавља, прилагођавање неистомишљеницима, усклађеност посла са вјештинама и интересима запосленог, сигурност и лојалност. М. Павловић и Д. Марковић (2014: 297) наводе да се задовољство послом посматра са два аспекта: утврђивање фактора и испитивање посљедица које се испољавају на ментално здравље, продуктивност и многе друге облике организационог понашања. Ови аутори у факторе убрајају опште друштвеноекономске прилике, климу у организацији, врсту и садржај посла, зараду, могућност напредовања, односе у групи, начин руковођења и управљања, физичке услове рада, образовања, мотивацију, социјално поријекло, положај, способности, особине личности, итд.

Сви фактори који утичу да задовољство односно незадовољство послом се дијеле у двије категорије (Павловић, Марковић 2014: 298): организациони и лични фактори задовољства послом.

Организациони фактори задовољства послом су: посао сам по себи, систем награђивања, пријатни радни услови, колеге на послу и организациона структура. Р. Ђогић (2009: 175) наводи сљедеће организационе факторе задовољства послом: стил управљања организацијом, физичка и социјална радна атмосфера, систем награђивања и организациона структура.

Личним факторима задовољства послом, како наводе М. Павловић и Д. Марковић (2014: 299), сматрају се: склад између личних интересовања

и посла, радни стаж и старост, позиција и статус и укупно задовољство животом. Р. Ђогић (2009: 175) наводи сљедеће личне факторе задовољства послом: склад измеђи личних интересовања и посла, радни стаж и старост, позиција и статус и задовољство укупним животом.

С обзиром на то да се велики број аутора бави проблематиком задовољства послом, они такође полазе од претпоставке да је задовољнији радник продуктивнији радник (Павловић, Марковић 2014: 300). Међутим, осим што утиче на продуктивност радника, задовољство послом утиче и на друге појаве у организацији, као што су апсентизам и флукуација.

Три основна ефекта задовољства послом које наводе М. Павловић и Д. Марковић (2014: 300) су:

- задовољство и продуктивност;
- одсуствовање са посла;
- флукуација;

У организацијама које настоје да стварају окружење које омогућава флексибилнију организациону структуру у којој запослени делегирају и учествују у извршавању одлука, као и стварање односа у организацији који ће подразумевати солидарност и одговорност запослених једних према другима и појединачно и као цјелина, поштовање запослених, њихово прихватање и уважавање од стране руководиоца воде ка томе да запослени у организацији развију осјећање сигурности, које даље води ка већем задовољству послом. То омогућава да запослени задовоље и низ својих потреба. Наведени фактори представљају управо карактеристике услужног руководства и показују утицај који овакав начин руковођења остварује на задовољство послом запослених особа.

Менаџерски стил може се дефинисати као „посебан начин понашања менаџера у радном процесу који утиче на резултате рада у одређеној организацији” (Милићевић 2014: 21) За постизање што већег задовољства послом код запослених потребно је, осим успостављања позитивних односа између запослених и менаџера, примијенити менаџерске особине које могу бити од кључног значаја за успјех. Једна од тих особина која се наводи и која је од велике важности за успјех је знати руководити запосленима.

Када је ријеч о *услужном стилу руковођења* неопходно је првенствено се упознати са самим поријеклом и појмом термина услужно руковођење који потиче из говорног подручја. На енглеском говорном подручју се користи термин „servant leadership“ гдје „servant“ изворно има значење слуге. Л. Ц. Спирс (2005: 1) наводи да слуга и лидер или вођа имају супротна значења, али да се те двије ријечи могу спојити на један креативан и смислен начин који неће представљати парадокс. Овај аутор наводи да су од времена

индустријске револуције руководиоци имали тенденцију да посматрају људе као објекте, али да се таква пракса временом мијењала. Први аутор који је употребио сам појам „servant leader“, односно, слуга лидер, је Р. К. Гринлиф (1970; према Спирс 2005: 2) у есеју под називом „Слуга као вођа“. С обзиром на то да сматрамо да за наше говорно подручје кованица слуга-руководилац не би на адекватан начин указивала на димензије понашања руководиоца које карактеришу овај стил руковођења, за потребе овог рада превели смо „servant leadership“ као услужни стил руковођења подразумевајући под тим да је руководилац на услузи запосленима.

Л. Ц. Спирс (2005: 2) наводи да је Гринлиф у својим радовима (од 1970, а затим и у есејима који су слиједили након тога) разматрајући боље приступе руковођењу сагледавао служење другима као једну од његових могућности гдје би „други“ били и запослени и клијенти, али и заједница.

Услужно руководство се односи на стил руковођења и понашање руководиоца које карактерише стављање добробити оних које води изнад властитих интереса, промовисање уважавања и развоја запослених, изградња заједништва, пракса аутентичности и расподјела моћи и статуса у циљу постизања добробити за сваког појединца (Лауб 1999: 31).

Карактеристике услужног лидерства су (Смит 2005: 4):

1. служење другима – што подразумева жељу за помагањем другима. Овај аспект услужног лидерства подразумева да је примарни мотив руководиоца у организацији да подстакне успјех других док организациони успјех представља индиректни исход руководиоца,
2. холистички приступ послу – подразумева сагледавање организације у цјелини обухватајући и преиспитујући и односе између људи који су запослени у њој. Према овом схватању запослене треба охрабривати да буду оно што јесу и у професионалном и у личном смислу,
3. промовисање осјећања заједништва – се односи на стварање таквих односа у организацији који ће подразумевати солидарност и одговорност запослених једних према другима и појединачно и као цјелина,
4. подјела моћи приликом доношења одлука – подразумева стварање окружења које омогућава флексибилнију организациону структуру у којој запослени делегирају и учествују у извршавању одлука.

Објашњавајући начин конструкције инструмента, Ј. А. Лауб (1999: 49–51) узима у обзир неколико основних облика понашања руководиоца уопште и у вези њих даје карактеристике услужног руководиоца:

1. вредновање људи – услужне руководиоце карактерише вјера у људе, односно високо позитивна слика о њима која се испољава кроз: поштовање других, вјеровање у неограничене потенцијале сваке особе, прихватање људи онаквих какви су, вјеровање другима, опажање потреба других, уживање са људима, показивање захвалности према другима;
2. развијање људи –одвија се кроз три аспекта: а) обезбјеђивање услова за учење и раст, односно за развој потенцијала, б) моделирање и в) подстицање. Обезбјеђивање услова за учење и развој је могуће уочити кроз сљедеће активности: пружање могућности да људи развију своје пуне потенцијале, кориштење властите моћи и ауторитета у корист других, обезбјеђивање менторског односа како би се помогао професионални раст људи, посматрање конфликта као прилика за учење и раст и стварање окружења које подстиче учење. Моделирање се испољава кроз властита понашања чији ће примјер код других моделирати прикладна понашања и испољавање модела понашања које карактерише равнотеже између живота и рада и охрабривање других да то исто постигну. Подстицање се испољава кроз подстицајне и афирмативне односе према другим људима;
3. изградња комуникације се одвија кроз сљедећа три аспекта: а) унапрјеђење односа, б) заједнички рад, односно, подстицање тимског рада и в) уважавање различитости;
4. испољавање аутентичности подразумева: а) испољавање транспарентности, б) отвореност за учење од других и в) одржавање интегритета.
5. обезбјеђивање вођства обухвата: визију будућности, преузимање иницијативе и објашњавање циљева. Услужни руководиоца има визију будућности, користи интуицију да види и оно што је непредвидљиво, охрабрује друге, охрабрује оне који су спремни да ризикују, испољава храброст, има висок ниво самопоштовања, предузима акције кретања напријед, има знање и вјештине за предузимање иницијативе, јасно дефинише циљеве и добро указује на смјер њиховог остварења, у стању је да негативна стања окрене у позитивна, односно, да у њима нађе могућности;

6. дијелење вођства обухвата два аспекта, а то су: дијелење моћи и дијелење статуса. Дијелење моћи се код сервент руководиоца испољава кроз: подјелу овлаштења другима, нижи степен контроле над њима и коришћење убјеђивања умјесто присиле приликом утицања на друге. Дијелење статуса код услужних руководиоца се испољава кроз: скромност или не промовисање самог себе, вођење са становишта личног утицаја а не са становишта позиције коју заузима, не тражење или захтијевање почаста или страхопоштовања од стране других због своје позиције, не тражење специјалног статуса или привилегија због позиције коју заузима.

Проблем истраживања

Менаџмент људских ресурса обухвата више подручја интеракције менаџмента и запослених, почев од планирања, регрутације, преко плаћања, награђивања, одржавања и поспјешења система, до евентуалног раскидања уговора са запосленим. Ипак, оно што представља основу квалитетне радне организације јесу поуздани запослени који су задовољни својим послом, спремни да напредују и уче и тиме и себи и организацији доносе профит, било у материјалном или неком другом смислу. Запослени који нису задовољни неће обављати посао како треба, због чега предузеће трпи директну материјалну штету. Да би предузеће здраво функционисало и доносило профит, потребно је контролисати и одржавати задовољство запослених, јер управо на људским ресурсима почива успјешност једног предузећа.

Посматрајући трендове који постоје у области психологије рада, организације и менаџмента људских ресурса који истичу значај понашања руководиоца и на профит организације и на добитке запослених и у материјалном и у личном смислу определијели смо се за истраживање односа између стила руковођења и задовољства послом запослених. С обзиром на претходно наведено, дефинисан је проблем истраживања као испитивање повезаности између испољавања услужног стила руковођења и испољавања задовољства послом запослених. Осим наведеног, проблем истраживања се односи на испитивање разлика у испољавању задовољства послом с обзиром на социјално-статусне карактеристике запослених (пол, старост, године радног стажа и мјесто становања).

Узорак истраживања

Истраживањем је обухваћено 120 радника приватних и државних установа на подручју општине Зворник и Шековићи. Наведени узорак има одлике немјерног и пригодног. Узорак је намјерни јер је истраживање спроведено у радним организацијама из општина Зворник и Шековићи, односно, само у двије општине чиме није обухваћена укупна популација запослених у цијелој Републици Српској или Босни и Херцеговини. Пригодни је из разлога што су њиме обухваћени испитаници који су били најдоступнији испитивачу, односно, испитаници који су запослени у радним организацијама у којима је одобрено испитивачу да спроведе истраживање на њиховим запосленицима. Другим ријечима, истраживањем није обухваћена репрезентативан узорак запослених у наведеним општинама, већ само особе које су запослене у радним организацијама у којима је одобрено спровођење истраживања. Истраживањем је обухваћен 31 (25.83%) испитаника мушког и 89 (74.17%) женског пола од којих је њих 36 (30.00%) старости од 21 до 30 година, 50 (41.67%) од 31 до 40, 21 (17.50%) од 41 до 50, 9 (7.5%) од 51 до 60 и 4 (3.33%) преко 61 године. Заступљеност испитаника у истраживању с обзиром на године радног стажа је: 88 (73.33%) до 10 година, 19 (15.83%) од 11 до 20, 12 (10.00%) од 21 до 30 и 1 (.33%) преко 30 година. Највише испитаника има вишу школу или факултет (109 или 90.83%), док их је само 9 (7.50%) са средњом школом, а 2 (1.67%) са завршеним магистарским студијем. На селу живи 25 (20.83%) испитаника, а у мањем мјесту 20 (16.67%) и у граду 75 (62.50%).

Методе технике и инструменти истраживања

Имајући на уму избор могућих научних метода, а уважавајући природу проблема који истражујемо, у истраживању су примијењене двије основне методе:

1) метода систематског неексперименталног истраживања (survey) за типично теренско истраживање на изабраном узорку помоћу већ постојећих инструмената. Овај метод, као начин организације теренског истраживања, веома је погодан да уз помоћ одређених инструмената за прикупљање и анализу података омогући утврђивање стања појаве, открије одређене тенденције те допринесе извођењу закључака о општости појава, па чак и о њиховим универзалним значењима;

2) метод теоријске анализе треба да послужи као допуна претходном приступу, прије свега ради анализе садржаја досадашњих истраживања која су предметно и методолошки сродна овом проблему.

У истраживању су примијењени следећи инструменти за прикупљање података:

– *Скала за испитивање задовољства послом запослених* (Спектор 1992) је шестостепена скала Ликертовог типа. Скала садржи укупно 22 тврдње на које се одговара заокруживањем једног од шест понуђених одговора, у зависности од слагања са наведеном тврдњом. Поузданост скале је висока. Кронбах алфа износи .945. Дискриминативност тврдњи је задовољавајућа на шта указују вриједности ајтем-тотал корелације која се креће у распону од .371 до .823.

– *Скала за испитивање услужног стила руковођења* (Servant Organizational Leadership Assessment (SOLA) Instrument) коју је конструисао Ј. А. Лауб (1999) је петостепена, Ликертовог типа и садржи 60 тврдњи на које се одговара заокруживањем једног од пет понуђених одговора, у зависности од слагања са наведеном тврдњом. У свом истраживању Ј. А. Лауб (1999: 31) је утврдио висок ниво поузданости (вриједност Кронбах лфа коефицијента је износила .98), што је био случај и у овом истраживању. Кронбах алфа износи .981. Дискриминативност тврдњи је задовољавајућа на шта указују вриједности ајтем-тотал корелације која се креће у распону од .418 до .852.

– *Упитник за прикупљање података о социјално-статусним карактеристикама испитаника*

Резултати истраживања

Дистрибуција задовољства послом

Дистрибуција задовољства послом статистички значајно одступа од нормалне расподјеле на шта указују вриједности добијене Колмогоров-Смирновим тестом ($St = .147$, $N = 120$, $p = .000$). Вриједност скјуниса је негативна $-.867$ што указује на груписање података око виших вриједности, односно, према вишим нивоима задовољства послом. На основу добијених резултата може се закључити да су испитаници у вишој мјери задовољни послом него што су незадовољни.

Повезаност услужног стила руковођења и задовољства послом

Између процијењеног испољавања услужног стила руковођења и задовољства послом постоји статистички значајна позитивна корелација ($r_o = .355$, $p = .000$, $N = 120$). Добијена вриједност корелације указује на то да

су испитаници који су процјењивали виши ниво постојања услужног стила руковођења у својим организацијама испољавали виши ниво задовољства послом. Добијени резултати се могу објаснити фокусом на потребама запослених код руководиоца које карактерише услужни стил руковођења.

Табела 1 Повезаност услужног стила руковођења и задовољства послом

Услужни стил руковођења*	r_s	P	N
Задовољство послом	.355	.000	120

У условима рада приликом којих руководиоца карактерише поштовање запослених, вјера у њихове потенцијале, њихово прихватање и уважавање, обезбјеђивање услова за рад и развој, адекватна комуникација стварају позитивну климу у радној организацији што омогућава веће задовољство послом. У оваквим условима запослени имају могућност да задовоље своје различите потребе почевши од оних за дружењем и удруживањем са другим људима до оних који се тичу самоостварења. Када запослени имају прилику да на послу и кроз посао остварују своје потребе и ниво задовољства послом бива виши. Осим наведеног, у ситуацијама када је руководиоца транспарентан, када јасно износи циљеве у вези организације, када је досљедан у доношењу одлука, етичан и омогућава подјелу овлаштења међу запосленима, запослени имају јасну визију и о организацији и о властитој позицији у њој. Нејасне и неструктурисане ситуације доводе до осјећања несигурности и неизвјесности, а немогућност партиципације у одлучивању до осјећања беспомоћности и немогућности утицања на исходе које се тичу и њих самих што доводи до незадовољства и собом, а и ситуацијом у којој се налази. Услужни стил руковођења управо елиминише или смањује учесталост оваквих ситуација те из тог разлога виши ниво услужног руковођења води ка вишем нивоу задовољства послом.

Испољаванье задовољства послом с обзиром на пол испитаника

Подаци добијени употребом Ман-Витни У теста показују да се испитаници статистички значајно не разликују у испољеном задовољству послом с обзиром на пол ($Z = -.684$, $p = .494$).

Табела 2 Разлике у испољавању задовољства послом с обзиром на пол испитаника

Задовољство послом	Пол	N	AS
	Мушки	31	61.78
	Женски	89	56.82

$$U = 1265.500 \quad Z = -.684 \quad p = .494$$

Вриједности аритметичких средина показују да жене у нешто вишој мјери испољавају задовољство послом ($AS = 61.78$) у односу на мушкарце ($AS = 56.82$), али добијене разлике нису статистички значајне. Добијене резултате могуће је интерпретирати постојањем такве организације послова у предузећима у којој није изражена дискриминација према полу и у којима су захтјеви посла и радна клима у предузећима такви да и особе мушког и особе женског пола наилазе на сличне тешкоће и сличне услове за рад. Међутим, како би се добили адекватнији подаци о разлозима непостојања статистички значајне разлике у задовољству послом код особа мушког и женског пола, неопходно је извршити истраживања која би обухватили варијабле које би се односиле на постојање дискриминације према полу у предузећима, као и распоdjели послова и односа запослених према особама различитог пола.

Испољавање задовољства послом с обзиром на године старости испитаника

Резултати добијени употребом Крускал-Волисовог теста показују да се испитаници статистички значајно разликују у испољеном нивоу задовољства послом с обзиром на године старости ($\chi^2 = 10.906$, $df = 2$, $p = .006$).

Табела 3 Разлике у испољавању задовољства послом с обзиром на године старости испитаника

Задовољство послом	Године старости	N	AS
	21-30	36	71.85
	31-40	50	48.92
	41 и више	34	65.51

$$\chi^2 = 10.906 \quad df = 2 \quad p = .006$$

Вриједности аритметичких средина показују да највиши ниво задовољства послом испољавају испитаници старости од 21 до 30 година

(AS = 71.85). Нешто нижи ниво задовољства послом испољавају испитаници старости преко 41 године (AS = 65.51). Најнижи ниво задовољства испољавају испитаници старости од 31 до 40 година (AS = 48.92).

Накнадном анализом и употребом Ман-Витни теста утврђено је да се испитаници старости од 21 до 30 година, те старости преко 41 годину статистички значајно разликују у испољеном нивоу задовољства послом у односу на испитанике старости од 31 до 40 година.

Табела 4 Разлике у испољеном задовољству послом између испитаника различитих старосних категорија

	Године старости	U	Z	p
Задовољство послом	21-30 * 31-40 година	553.500	-3.036	.002
	21-30 * od 41 година	550.000	-.729	.466
	31-40 * od 41 година	617.500	-2.121	.034

Добијене резултате могуће је тумачити тиме што се млађи испитаници (од 21 до 30 година) налазе у на почетку професионалне каријере. Они посао схватају као изазов и као могућност њихове афирмације, али и могућност да задовоље различите потребе које нису могли да задовоље прије ступања у процес рада. С друге стране, испитаници који имају преко 41 годину вјероватно су кроз своје искуствоу процесу рада уопште и због искуства у различитим областима живота, у својим организацијама пронашли своју сврху и мјесто у организацији у којој раде. Испитаници старости између 31 и 40 година су управо између претходно наведена процеса те је из тог разлога њихов ниво задовољства нижи у односу на оне који имају између 21 и 30 година, као и оних који имају преко 41 годину старости.

Испољаванье задовољства послом с обзиром на радни стаж испитаника

Подаци добијени употребом Ман-Витни У теста показују да се испитаници статистички значајно не разликују у испољеном задовољству послом с обзиром на радни стаж ($Z = -1.004$, $p = .315$).

Табела 5 Разлике у испољавању задовољства послом с обзиром на радни стаж испитаника

	Радни стаж	N	AS
Задовољство послом	До 10 година	88	62.42
	Преко 10 година	32	55.22

$$U = 1239.000 \quad Z = -1.004 \quad p = .315$$

Вјероватно да су услови посла, као и организацијска клима, такви да и они који имају мање и они који имају више година радног стажа имају прилично једнаке шансе да буду задовољни или незадовољни послом.

Испољавање задовољства послом с обзиром на мјесто становања испитаника

Употребом Крускал-Волисовог теста утврђено је да се испитаници статистички значајно не разликују у испољеном задовољству послом с обзиром на мјесто становања ($\chi^2 = .914$, $df = 2$, $p = .633$).

Табела 6 Разлике у испољавању задовољства послом с обзиром на мјесто становања испитаника

	Мјесто становања	N	AS
Задовољство послом	Село	25	58.40
	Мање мјесто	20	67.23
	Град	75	59.41

$$\chi^2 = .914 \quad df = 2 \quad p = .633$$

Добијене резултате могуће је објаснити тиме што у данашње вријеме запослење не мора да буде у истом мјесту у коме појединац живи. Узорком испитивања су обухваћени испитаници који живе у различитим мјестима, али су запослени у радним организацијама у Зворнику и Шековићима. Неки од њих свакодневно путују до својих радних мјеста и имају исте послове као и они који живе у тим мјестима.

Дискусија и закључци

Нашим истраживањем утврђено је, у првом реду, да је већина запослених у већем степену задовољно послом него што је незадовољно. Такође, утврђена је позитивна корелација између услужног стила руковођења и задовољства послом запослених у приватном и јавном сектору. То значи да су испитаници који су процјењивали виши ниво постојања услужног руковођења у својим организацијама испољавали виши ниво задовољства послом. Уколико узмемо у обзир основне карактеристике услужног стила руковођења, а то су стварање таквих односа у организацији који ће подразумевати солидарност и одговорност запослених једних према другима и појединачно и као цјелина, жеља за помагањем другима, вјера у људе, односно високо позитивна слика о њима која се испољава кроз поштовање других, вјеровање у неограничене потенцијале сваке особе, прихватање људи онаких какви су, вјеровање другима, опажање потреба других, уживање са људима, показивање захвалности према другима итд. лако се може схватити природа повезаности задовољства послом са наведеним феноменом. Наиме, запослени који раде у установама у којима је заступљен висок степен услужног стила руковођења могу задовољити већину својих потреба, а можда чак и све у односу на запослене који раде у установама у којима је заступљен низак степен услужног руковођења.

Такође, када су у питању социо-статусне варијабле испитаника, резултати су показали да постоји статистички значајна разлика само када су у питању године старости. При томе, упоредили смо добијене резултате испитаника различитих година старости. Показало се да се испитаници старости од 21 до 30 година, те старости преко 41 годину статистички значајно разликују у испољеном нивоу задовољства послом у односу на испитанике старости од 31 до 40 година. Постојање статистички значајне разлике међу испитаницима у испољеном нивоу задовољства послом с обзиром на године старости може се разумјети ако се узме у обзир да ли су испитаници пронашли своје мјесто и сврху у организацији у којој су запослени. Наиме, старији испитаници (преко 41 године) током процеса рада су пронашли своје мјесто и сврху у организацији. С друге стране, млађи испитаници (од 21 до 30 година) су тек ступили у радни однос и на почетку су професионалне каријере. Они посао доживљавају као могућност да постигну свој лични раст и развој, да се професионално афирмишу и задовоље своје потребе. Испитаници од 31 до 40 година су на половини пута, налазе се између ова два битна процеса, нису још пронашли своје мјесто у организацији и трагају за новим изазовима.

Добијени резултати истраживања указују на повезаност услужног стила руковођења и задовољства послом што омогућава допринос у сазнања

о различитим изворима задовољства послом. Добијени резултати се могу користити за даља истраживања, као и за информисање запослених и руководилаца о значају стила руковођења за задовољство послом, те осмишљавање програма у сврху едукације руководилаца ка адекватнијим стиливима руковођења. На основу добијених резултата може се закључити да су постигнути циљеви истраживања. Испитаници су у вишој мјери задовољни послом него што су незадовољни, као и да испитаници који су процјењивали виши ниво постојања услужног стила руковођења у својим организацијама испољавали виши ниво задовољства послом.

С обзиром на то да је истраживање вршено у приватним и јавним установама, сматрамо да би било интересантно извршити истраживања у којем би био уједначен узорак испитаника из обје врсте установаи упредити резултате. Разлог за то могу бити различити услови рада у овим установама. Могуће је да се запослени у једном сектору у већој мјери сусрећу с проблематиком лошијих радних услова, мањим степеном партиципације у доношењу одлука о организацији и сл., што доводи до различите перцепције саме организације, надређених, па самим тим и задовољства послом. С друге стране, појединац у другом сектору може имати јасну визију и о организацији и о својој позицији у њој у ситуацијама када је руководилац транспарентан, када јасно износи циљеве у вези организације, када је досљедан у доношењу одлука, етичан и омогућава подјелу овлаштења међу запосленима.

Такође би било интересантно приликом будућих истраживања обухватити неке објективне карактеристике посла, као и субјективни доживљај испитаника о захтјевима посла који се постављају пред њих с обзиром на пол, старост и године радног стажа, као и субјективни доживљај испитаника о односу запослених с обзиром на наведене карактеристике, те утврдити у ком су односу са задовољством послом.

С обзиром на то да узорак испитаника има карактеристике намјерног и пригодног, сматрамо да би било неопходно извршити истраживања на случајном узорку испитаника који би одражавао популацију запослених у различитим предузећима како би се добили објективнији подаци које је могуће генерализовати у вишој мјери.

Литература

Ашталкоси, Ашталкоска 2011: S. Ashtakosi, I. Astalkoska, Frustration of working as a problem of human resources management, *Journal of economics*, III/2, 193-198.

- Ђогић 2009: R. Đogić, *Zadovoljstvo zaposlenih poslom i posvećenost organizaciji u funkciji kvalitetnog human resource management-a*, Neum: *Kvalitet 2009*, 173–178.
- Лауб 1999: J. A. Laub, *Assessing the servant organization: development of the organizational leadership assessment (SOLA) instrument*, Boca Raton: Florida Atlantic University. <<http://www.olagroup.com/Images/mmDocument/Laub%20Dissertation%20Complete%2099.pdf>>. 4. 3. 2015.
- Милићeвић 2014: M. Milićević, *Stilovi rukovođenja i međuljudski odnosi u multinacionalnim kompanijama* (Magistarski rad), Beograd: Fakultet za primenjene poslovne i društvene studije Maribor.
- Пaвлoвић, Мaркoвић 2014: M. Пaвлoвић, Д. Мaркoвић, Тeopијски приступ зaдoвoљcтвy пoслoм и мoтивaцији зaпoслeних, Бeогpaд: *Boјнo дeлo – интepдисциплинaрни нaучнo-тeopијски чacoпис*, 1, 289–302.
- Смит 2005: C. Smith, *Servant Leadership: The Leadership Theory of Robert K. Greenleaf*, The Greenleaf Centre for Servant-Leadership UK.
- Спирс 2005: L. C. Spears, *The Understanding and Practice of Servant – Leadership*, Philadelphia: School of Leadership Studies. <http://regent.edu/acad/global/publications/sl_proceedings/2005/spears_practice.pdf>. 3.3.2015.
- Спeктop 1992: P. E. Spector, *Summated Rating Scales*, Newbury Park, CA: Sage.
- Сушaњ Шyлeнтић 2014: T. Sušanј Šulentić, *Istraživanje povezanosti interne komunikacijske klime sa zadovoljstvom poslom i lojalnošću zaposlenih*, Zagreb: *Tržište*, XXVI/1, 59–76.

Раредна настава

ЕГЗЕМПЛАРНА НАСТАВА И ЊЕНА ПРИМЈЕНА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: Егземпларна настава је ефикасан и успјешан модел који се примјењује у настави да би ученици на што бољи начин усвојили одређена знања, вјештине и навике. Овом концепцијом покушава се ријешити супротност између повећања обимности наставног програма и захтјева да се не повећава временска оптерећеност ученика приликом реализације програма. Егземпларни модел рада наставник ће примјењивати када жели да редукује дидактички материјализам и енциклопедизам, с једне стране, и допринесе осамостаљивању ученика у настави, с друге стране. То је модел који омогућава повећану мисаону активност и ученика и наставника.

Стручњаци, познаваоци егземпларног модела наставног рада, сматрају да се он може успјешно примјењивати и у настави српског језика. Досадашња искуства указују на то да квалитет егземпларне наставе зависи од квалитета самих учитеља, од њихове компетенције да реализују овај модел наставе. Попут сваке иновације, и егземпларну наставу наставници и ученици прихватају послје одговарајућег искуства, кроз које постају заинтересовани за одређену иновацију и оријентисани ка њеној примјени и унапређивању.

Кључне ријечи: егземпларна настава, интерактивна егземпларна настава, примјена егземпларне наставе, модел егземпларне наставе

УВОД

Да би се настава унаприједила, од великог значаја је увођење различитих иновација. Важну улогу имају наставници који треба у наставу да уведе нова и ефикаснија рјешења. Због тога се примјењују савремени наставни системи као што су: проблемска настава, програмирана настава, егземпларна настава, индивидуализована настава, настава различитих нивоа сложености, компјутеризована настава, респонсибилна настава и друге. У овом раду пажњу ћемо посветити егземпларној настави њеној примјени у настави српског језика. Да би се успјешно организовала ова настава, потребно је на почетку школске године из наставног програма одабрати оне садржаје који се могу обрадити на узоран, егземпларан начин

* goricagora89@gmail.com

и њима аналогне (сличне) садржаје. Егземпларна настава као и други савремени модели рада, окренути су ученицима, њиховим способностима и интересовањима. За обраду садржаја из преопширних наставних програма потребно је много наставног времена које се не може још повећати јер су ученици и онако оптерећени. Рјешење је нађено у издвајању типичних садржаја које ће наставник да издвоји као егземпларне – носеће садржаје и које ће да обради сам, а друге сличне садржаје из истог тематског круга ће оставити ученицима да их самостално обраде по његовом узору. Примјеном овог наставног система настоји се ученицима олакшати учење и схватање обимног и тешког градива. Важно је да се егземпларном наставом подстакне мотивација и ангажовање ученика. Извођење ове наставе много зависи од наставника, његове креативности и стручно-методичке оспособљености.

ПОЈАМ И СУШТИНА ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ

Појам егземпларна потиче од латинског израза EXEMPLUM, што значи примјер, из мноштва узето битно, суштинско, есенцијално. Можемо рећи да је егземпларна настава узорна настава, настава за примјер, за углед. За њу се може, поред одреднице егземпларна, користити и одредница парадигматска, која је грчког поријекла и има исто значење – примјерна, узорна.

Иако се егземпларна настава јавља послје Другог свјетског рата, идејна основа за њу стварана је током међуратног периода. Извирала је из критичког односа према настави традиционалне школе засноване на обрасцу Јана Амоса Коменског, у којој је наставник увијек активан, а ученици увијек пасивни сем ријетких испитивања за оцјену. Потпуније контуре овај образац наставе добио је на скупу педагога у Њемачком граду Тибингену 1952. године. Основно полазиште поборника ове врсте наставе је било да се огромна маса научних чињеница до које се долази научно-техничком револуцијом и које, у знатној мјери, улазе у наставне програме не може савладати у оквиру наставе. Да би се у настави добро обрадили сви програмом предвиђени садржаји, недостаје потребно вријеме, а додавати нове наставне часове у наставни план значило би додатно оптерећивати ученике.

Опширност и модеран наставни процес тешко су спојиви па се тражило рјешење за успјешно савладавање енциклопедијски концептираних програма. Нађено је у издвајању типичних садржаја из наставног програма одређеног предмета који могу бити репрезентативни примјери за одговарајуће тематске циклусе. Те садржаје наставник обрађује узорно, на нивоу највиших дидактичко-методичких захтјева. Таква обрада егземпларних наставни

садржаја служи ученицима као примјер да самостално обраде аналогне садржаје. То је суштина егземпларне наставе.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ

Модел егземпларне наставе омогућава повећану мисаону активност и ученика и наставника. Из програма се бирају само карактеристични (типични, узорни, репрезентативни, егземпларни) наставни садржаји и обрађују се на узоран, егземпларан начин. На основу тих садржајних и методичких узорака, ученици самостално проучавају аналогне (сличне) и остале садржаје. (Бранковић, Илић 2003: 255)

Прва фаза у припреми егземпларне наставе је селекција садржаја. Темељно се проучава наставни програм за одговарајући предмет. Уочавају се садржаји који припадају истом тематском кругу и они који имају исте битне карактеристике. Послије се, из масе сличног, издвоји оно што је репрезентативно, егземпларно. При том се има у виду да то буду „носећи“ садржаји, они који су окосница у одређеном тематском кругу. Приликом избора таквих садржаја наставник себи мора стално да поставља питање да ли му одабране теме могу послужити за узорну обраду која ће бити модел ученицима. На крају ове фазе наставник пред собом треба да има двије групе садржаја – егземпларне који чине мању групу и аналогне (сличне) који чине већу групу.

Друга фаза у реализацији ове наставе је обрада егземпларног садржаја. Она је суштински значајна за цијели концепт. Тај садржај мора бити обрађен на највишем дидактичко-методичком нивоу. Наставник мора увијек имати на уму да је његова обрада модел по којем ће касније радити ученици. Уколико у моделу има неких слабости, оне ће се касније показати у самосталном раду ученика. Ако је егземпларни садржај врхунски обрађен, онда ће ученици имати одличан примјер за углед. Припрема за егземпларну обраду мора да буде врло студиозна, час се мора добро артикулисати, морају се одабрати најприкладније методе и поступци. Циљ је остварен ако су ученици потпуно схватили градиво и ако су усвојили наставников модел обраде (приступ теми, методе, сагледавање битног, закључак)

Трећа фаза је самосталан рад ученика. На основу обраде егземпларног садржаја, ученици треба сами да обрађују аналогне садржаје. Ученицима се може дати исти задатак за самосталан рад, а могуће је одјелење подијелити на неколико група па свакој дати други задатак.

У четвртој фази се обнављају и систематизују сви садржаји – они егземпларни које је обрадио наставник и они аналогни које су, по

наставниковом моделу, обрадили ученици. Циљ је да стечено знање буде логично повезано, да ученици поједине садржаје схвате као дио шире тематске цјелине, да се изграђује систем знања. Ова фаза, у коју спада и провјеравање, омогућава и наставнику и ученицима да оцјене квалитет самосталног рада, да утврде гдје су биле слабости и да их исправе.

Два су основна задатка егземпларне наставе: 1) да, на завидном дидактичко-методичком нивоу, омогући путпуну обраду садржаја предвиђених наставним програмом и 2) да оспособљава ученике за самостално стицање знања. Овај други задатак подразумијева да ученици себи поставе циљ, да предузму све радње неопходне за реализацију и, најзад, да провјере да ли су, и колико, у томе успјели. (Вилотијевић 1999: 304).

Три су кључне етапе егземпларне наставе:

- 1) Наставник проучава наставни програм и идентификује веома сличне садржаје. дијели их на егземпларне (уже, битне, типичне, репрезентативне, основне, фундаменталне, узорне) и аналогне (шире, сличне).
- 2) Егземпларни наставни садржај обрађује се на егземпларан, узоран, квалитетан – најчешће хеуристичан начин (наставник постављањем питања води ученика тако да он властитим напором уз помоћ свог искуства и самосталног логичког мишљења „открива“ (тј. открива раније познато али за њега ново сазнање) нове чињенице, изводи закључке, „проналази“ законитости и правила и тако стиче нова сазнања.) Потребно је остварити цјеловитост, оригиналност, развојност, поступност, систематичност уз примјену адекватних (мултимедијских) извора знања и методских поступака. Ова етапа егземпларне наставе обухвата сљедеће компоненте наставног процеса: а) припремање б) обрада наставних садржаја в) вјежбање г) понављање. Свака компонента прожета је провјеравањем. У току реализације ових компоненти примјењују се одговарајуће наставне методе и средства које ће поуздано довести до тога да ученици самостално схвате и науче и остале, аналогне наставне садржаје.
- 3) Ученици самостално обрађују аналогне садржаје. Радећи по узору добијеном у претходној етапи наставе, ученици ће радити одређеним редослиједом и на одговарајућим изворима (макар и скромнијим од оних које је користио наставник), осамостаљујући се у учењу, учећи како се учи односно развијајући своју радну културу. Прије него што стекну искуства у томе раду, помаже

им наставник (заједнички урађен подсјетник, упутства, додатна питања, диференцирана или недиференцирана питања итд.). Пошто аналогни садржаји у односу на егземпларне имају својих специфичности, ни начин учениковог самосталног учења неће бити механичко понављање наставниковог начина рада.

У овој настави долази до смјењивања наставниковог поучавања и учениковог самосталног учења. Различити су односи између основних фактора наставе у кључним етапама наставе (другој и трећој).

У другој етапи (када се обрађују егземпларни садржаји) наставник је у директном односу са наставним садржајем и учеником, а ученик је у индиректном односу са садржајем учења. Када самостално упознаје аналогне садржаје (трећа фаза), ученик се налази у директном односу према програмском градиву, а у индиректној комуникацији са наставником. (Бранковић, Илић 2003: 256)

Наставни програм из српског језика (подручје граматике и правописа) посветио је велику пажњу егземпларности и селекцији наставног садржаја, водећи рачуна да наставно градиво из наведених подручја буде распоређено по концентричним круговима. По њима се одређени садржаји понављају у свим разредима, тако што се у сваком наредном разреду равномјерно проширују одређени садржаји. Употреба егземпларне наставе у граматички омогућава да се превазиђе проблем учења напамет многих дефиниција и правила.

Егземпларна наста српског језика може се унаприједити уношењем интерактивних облика учења као што су: рад у паровима (тандемско учење), рад у групама (групе раде на истим или различитим задацима) и кооперативно учење наставник–ученик (у тандему, групи, одјељењу).

ПРЕДНОСТИ И СЛАБОСТИ ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ

Могућности егземпларне наставе су веома значајне и треба их користити:

а) она омогућава да се опширније наставне цјелине, у којима има доста садржаја са типичним сличностима, успјешно и узорно обраде при чему се повећава ангажовање ученика и штеди наставно вријеме;

б) знатно доприноси осамостаљивању ученика навикавајући их да сами стичу знање, да користе уџбенике и друге изворе, да савлађују методе и технике учења;

в) подстиче наставнике да стваралачки приступају обради наставног градива, да максималну пажњу посвећују артикулацији наставног часа, наставним методама, поступцима;

г) утиче на ученике да, у различитим садржајима исте тематске цјелине, уочавају сличности и разлике развијајући своју моћ запажања и уопштавања.

Ова настава има и одређене слабости:

а) ученици уче по моделу, по обрасцу који им је дао наставник, а у животу ће врло често бити пред задацима које је немогуће ријешити по већ прихваћеном, туђем моделу, него ће сами морати наћи начин за рјешавање;

б) тешко је наћи објективне критеријуме за утврђивање типичних садржаја, а ако та процјена није добра, неће бити довољно логичких веза између егземпларног и аналогних садржаја и постављени задаци се неће остварити;

в) за избор егземпларног садржаја из скупа типичних потребно је дубоко проницање у суштину наставне материје и широко познавање наставних метода, поступака и техника за обраду;

г) постоји опасност да се поистовјечавањем егземпларног и аналогних садржаја изједначе разнолики дијелови. (Вилотијевић 1999: 305)

Неки дидактичари сматрају да у егземпларној настави има доста репродуктивног и не сматрају да она развија стваралаштво код ученика. Ипак, модел по којем ученици раде, не даје све, он заправо даје начин, а ученици сами треба да утврде сличности и разлике између егземпларног и аналогних садржаја. Према томе, може се рећи да ту има елемената стваралачког.

Нова варијанта егземпларне наставе је интерактивна егземпларна настава која има следеће етапе:

- 1) Увођење ученика у интерактивне наставне активности,
- 2) Наставникова обрада егземпларних наставних садржаја ,
- 3) Формирање група (или парова) ученика и подјела радних задатака,
- 4) Интерактивно (групно или тандемско) учење аналогних садржаја,
- 5) Презентација резултата интерактивног учења аналогних наставних садржаја,
- 6) Повезивање (синтеза) егземпларних и аналогних наставних садржаја,
- 7) Осврт на реализоване активности и упутства за даљи рад.

(Бранковић, Илић 2003: 257)

Ученици заједничким радом у групама или паровима не развијају само когнитивне способности, већ се битно унапређују и друштвени (социјални) односи у разреду. Интерактивна егземпларна настава, као и други савремени модели рада окренути су ученицима, њиховим способностима, интересовањима, жељама и потребама. Интерактивна егземпларна настава обухвата одређене новине и специфичности у организацији наставе (наставникова и ученикова креативност, ученико оспособљавање за групну интеракцију, максимална активност у заједничком раду, као и у активном извођењу наставе и др.) У нижим разредима основне школе треба постепено оспособљавати ученике за рад у групама или паровима, јер свако претјерано увођење група или рада у паровима може довести до неуспјеха и смањеног интересовања за учење, а са друге стране, уколико закаснимо са увођењем ових модела рада онда се не искористе у потпуности сви природни потенцијали ученика. Приликом оспособљавања ученика за самосталан рад, рад у пару или у групи, важно је уважавати њихове психофизичке могућности, на одређеном степену развоја. Да би се интерактивна егземпларна настава могла примјенити потребно је из наставног програма одабрати садржаје који се могу обрадити на егземпларан начин. У овој настави наставник наставник је више ангажован у припремању него у самом извођењу наставе. Извођењу егземпларне наставе у граматички и правопису отежавају правописни и граматички садржаји који су апстрактни, па зато те садржаје треба ученицима учинити лакшим и прихватљивијим. Наставу правописа треба учинити што оригиналнијом и очигледнијом а то се постиже примјеном различитог дидактичког материјала (цртежи, слике, шеме, табеле).

Програмски садржаји у оквиру којих постоје узорни или репрезентативни и аналогни сегменти погодни су за ангажовање исподпросјечних ученика (међу којима су и они са препрекама у учењу и учешћу), просјечних и осталих ученика у систему наставе познатом под називом инклузивна егземпларна настава. Постоје три кључне етапе егземпларне инклузивне наставе: 1) Егземпларни наставни садржај наставник обрађује на егземпларан, примјеран, узоран, квалитетан – најчешће хеуристичан начин.

2) Ученици самостално обрађују аналогне садржаје. Раде по узору добијеном у претходној етапи. 3) Наставник провјерава разумијевање научених аналогних програмских садржаја и координира њихово повезивање са егземпларним садржајима. (Илић 2012: 166)

МОДЕЛ ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ

ОПШТИ ПОДАЦИ:

Назив школе: Основна школа „ Србија“, Пале

Разред и одјељење: IV-2

Наставни предмет: Српски језик

ОПЕРАТИВНИ ПОДАЦИ:

Наставна јединица: Врсте именица

Тип часа: Обрада новог градива

Задаци часа:

- образовни – утврђивање знања о властитим, заједничким збирним и градивним именицама; усвајање правописних правила писања именица;
- функционални – развијање памћења и оспособљавање ученика за разумијевање стечених знања;
 - оспособљавање ученика за самостално стицање знања;
 - примјена знања у свакодневном говору и писању;
- васпитни – развијање трајног интересовања за појаве у матерњем језику; навикавање ученика на поштовање елементарних језичких норми у изражавању; развијање уредности у раду, упорности; развијање мотивације за рад;

МЕТОДИЧКА ОДРЕЂЕЊА:

Наставне методе: Метода разговора, метода рада на тексту

Наставни облици: Фронтални, групни

Наставна средства: Уџбеник, табла, креда, наставни листићи, слике

ТОК ЧАСА

УВОДНИ ДИО ЧАСА Трајање – 5 минута	Које врсте ријечи ви познајете? Шта су именице? (Именице су ријечи које означавају имена људи, бића, предмета, појава) Наведите неку именицу? Шта видите на сликама? (прилог бр.1) У које врсте ријечи спадају ријечи: патка, јабука, лептир, цвијет, миш? О именицама смо већ учили у претходним разредима.
ГЛАВНИ ДИО ЧАСА Трајање – 30 минута	Прочитајте пјесму „Ја сам чудо видио“ и подвуците именице. Како зовемо именице: пуж, во, коза, кола, свиња, коњ? (Ове именице се зову заједничке.) Дакле, заједничке именице означавају заједничко име за више бића, предмета, појава са истим или сличним особинама . Којим почетним словом пишемо ове именице? (Заједничке именице пишемо малим почетним словом.) Шта је број именица? (Особина којом се обиљежава да ли се нешто јавља појединачно (једнина) или у већем броју(множина) назива се граматички број). Сљедеће именице, пребаците у множину: јагода, мачка, кућа, оловка, друг. У ком роду могу бити именице? (Именице могу бити у мушком, женском и средњем роду.) Како најчешће одрђујемо род именица? (Род именица одређујемо најчешће помоћу ријечи тај, та, то).

	Дијелим ученике у три групе. Свака група добија наставне листиће са другачијим задацима. Прва група добија задатак да обради властите именице. 1) Прочитајте пјесму „Болесник на три спрата“, подвуците све именице а властите именице заокружите. 2) Властите именице означавају_____и пишу се_____ почетним словом. 3) Заокружите властите именице: Соња, сова, Лука, лук, Дунав, чоколада, лутка, Никола 4) Допуни реченице властитим именицама: Моји другови су_____. Живим у_____. Најближа планина ми је_____. Друга група добија задатак да обради збирне именице. 1) Прочитајте пјесму „Друго пролеће“, подвуците све именице, а збирне именице заокружите. 2) Збирне именице означавају_____. 3) Упиши одговарајућу збирну именицу у следеће реченице: Газили смо суво_____у парку. Вјетар је заљуљао високо_____. Ливада је пуна разнобојног_____. 4)Заокружите збирне именице: мачке, класје, Милица, прасад, оловке, цвијеће, свеска, пилад, унучад. Трећа група има задатак да обради градивне именице. 1) Прочитајте пјесму „Плаво бело“ и подвуците све именице, а градивне именице заокружите. 2) Шта означавају градивне именице?
--	---

	3) Заокружи градивне именице: сребро, сребрна, сребра сирће, лишће, цвијеће воденица, воденичар, вода лан, Лана, ланчић 4) Допуни реченице одговарајућом градивном именицом (дрво, тил, млијеко, брашно). Купила је свечану хаљину од _____. Мирко је у шуми направио кућицу од _____. Мама ће од _____ направити хљеб. Послије ручка Милица је попила шољу _____. Када ураде задатке, све групе презентују своје одговоре.
ЗАВРШНИ ДИО ЧАСА Трајање – 5 минута	Дакле, како вам се допада овакав начин рада? Задавање домаће задаће (да прочитају причу „Цврчак тражи сунце“ и у њој пронађу све именице.)

ЗАКЉУЧАК

Егземпларна настава је савремени наставни систем који омогућава повећану мисаону активност и ученика и наставника у настави. За обраду садржаја из преопширних програма потребно је више времена него што је омогућено, према томе, оно се не може повећати па је рјешење нађено у томе да се бирају само карактеристични (типични, узорни, репрезентативни) наставни садржаји и обрађују се на узоран егземпларан начин. На основу тих садржајних и методичких узорака ученици самостално проучавају аналогне (сличне) и остале садржаје. Примјеном овог модела настоји се олакшати схватање обимног и тешког градива. Егземпларна настава треба да помогне ученицима да науче да уче, да их упуте како се служи уџбеником, односно да им омогући да развијају своју радну културу. У почетку, прије него што стекну искуство, помаже им учитељ тако што им даје упутства за рад, заједнички урађен подсјетник, додатна или недиференцирана питања. Дакле, квалитет наставе зависи и од квалитета самих учитеља, од њихове компетенције да реализују овај модел рада. Егземпларна настава доприноси осамостаљивању ученика и смањивању дидактичког материјализма. Она не развија само репродуктивно мишљење као што сматрају неки дидактичари, него она развија и стваралаштво код ученика.

Литература:

- Бранковић, Илић (2003): Д. Бранковић и М. Илић, *Основи педагогије*, Бања Лука.
- Вилотијевић 1999: М. Вилотијевић, *Дидактика I*, Предмет дидактике, Београд: Научна књига, Учитељски факултет.
- Илић 2012: М. Илић, *Инклузивна настава*, Филозофски факултет и Источно Сарајево, Источно Сарајево.
- Николић 1992: М. Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Штула, Милена. Интерактивна егземпларна настава граматике и правописа у V разреду Основне школе. *Образовна технологија*, 08.04.2006. године. http://www.edu-soft.rs/cms/mestoZaUploadFajlove/8_OT_4_2006_MILKA_STULA_.pdf 03.05.2015.

ABSTRACT

Exemplary teaching is an effective and successful model used in teaching to create better students' certain knowledge of skills and habits.

With this concept, it tries to solve the contradiction between the increase in the volume of the curriculum and the requirements in order not to increase students' time difficulties in the program implementation.

An exemplary model of the work, teacher will apply when he/she wants to reduce didactic materialism and encyclopedism on the one hand, and to contribute students' independence in the classroom, on the other hand. It is a model that provides increased students and teachers' cognitive activity.

Connoisseurs of exemplary teaching model believe that it can be successfully applied in Serbian language teaching. Past experiences suggest that the quality of exemplary teaching depends on the teachers' quality, and their competence to implement the teaching model.

Like any innovation, teachers and students accept exemplary teaching after the relevant experience through which they become interested in an innovation, and oriented towards its implementation and improvement.

Key words: exemplary teaching, interactive exemplary teaching, interactive exemplar teaching models, exemplar teaching realization

ГОВОРНЕ ВЈЕЖБЕ У КУЛТУРИ ИЗРАЖАВАЊА

Апстракт: У раду се даје приказ говорних вјежби у култури изражавања, као једној од могућности комуницирања током учења српског језика. Говорне вјежбе полазе од савремених теорија учења језика које наводе да познавање граматичких знања неког језика не значи и успјешну комуникацију на том језику. Полазећи од чињенице да наставна пракса све више указује да познавање говорне културе ученика основне школе представља најслабију карику у настави српског језика, настојали смо да опишемо проблем, укажемо на могуће узроке, предложимо мјере и све то покажемо на конкретним примјерима ученичких задатака.

Кључне речи: *Култура изражавања, Говорне вјежбе*

УВОД

У разредној настави садржаји предмета Српски језик подијељени су на наставна подручја: језик, књижевност и култура изражавања. Основно наставно подручје је језик, јер без стицања језичког знања не може се замислити стицање знања из других наставних подручја и предмета у школи. Такође, уз језик велику пажњу у настави треба посвећивати изражавању, јер изражавање као наставно подручје успоставља везу с другим наставним подручјима. Важан задатак наставе Српског језика је развијање комуникацијске компетенције ученика како би могли учествовати у свим наставним и ваннаставним активностима.

У наставној пракси, поготово у основној школи, озбиљне потешкоће јављају се током реализације наставе културе изражавања, односно при реализацији једног од најзначајнијих сегмената те наставе, а то су говорне вјежбе. Ове потешкоће посебно долазе до изражаја код младих наставника српског језика и разредне наставе, дијелом због недовољног практичног искуства, што је свакако мањи проблем, а дијелом због недовољног методичког знања, поготово оног које се односи на наставу културе изражавања.

* danijela_mijanovic@hotmail.com

Иако је говорна вјежба у НПП¹ заступљена у свим разредима основне школе, осмишљене припреме наставника у току студија за њену реализацију на часу нема. Добро осмишљене и квалитетно и у континуитету реализоване говорне вјежбе су апсолутно први и најважнији услов за изградњу квалитетног језичког израза, односно за коректну писменост.

Зато је циљ нашег рада да свеобухватно проучимо заступљеност говорних вјежби у наставном програму и у настави, њихове врсте, начин припремања наставника и ученика за овај вид наставних активности и дамо један адекватан модел реализације говорних вјежби на часу.

1. КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Култура говора, култура писменог изражавања и култура читања данас преживљавају својеврсну кризу. Криза је захватила све сегменте образовања од основне школе до факултета. Ученички писмени задаци су све краћи и све неписменији, говор је осиромашен, претрпан жаргонизмима, а књига више није најбољи друг већ омрзнута предмет и реликт прошлости.

Култура изражавања представља личну језичку културу која је накнадно стечено знање сопственим трудом и брига око култивисања сопственог језика и говора. Лична језичка култура се испољава у степену усвојености граматичких правила стандардног књижевног језика (Дикић, 2004: 33). Да би неко у свом говору имао заступљене све елементе језичке културе, потребно је да своју говорну и писану реч усагласи са нормативним захтевима који важе како у фонетици и ортоепији, тако и у морфологији и синтакси. Без усвајања тих одлика књижевног језика, нико не може стећи потпуну језичку културу. једно од подручја у разредној настави српског језика. Један од најважнијих задатака овог наставног подручја јесте научити ученике да правилно, усмено и писмено изражавају своје мисли и осјећања. Наставом културе изражавања значајно се дјелује на развој мишљења и говора код дјеце, јер је психологија доказала да говор потпомаже писање, а писање утиче на говор. Садржаји наставе културе изражавања су разноврсни и они се могу подијелити на садржаје усменог и писменог изражавања. Усмено и писмено изражавање је немогуће одвојити једно од другог, они су међусобно повезани и стоје у нераскидивој вези. Ипак, писани језик је сложенији од говорног, јер се у њему мора све изразити ријечима док је говор потпомогнут мимиком, висином гласа, паузама, гестикалацијом и сл. Ријечи у писаном језику морају бити тачно написане, морају бити распоређене у граматички тачан редосљед. Писана комуникација је апстрактнија и

¹ Наставни план и програм за српски језик у Републици Српској доступан је на сајту Републичког педагошког завода (www.gpz-rs.org).

дијете се не може ослонити на ситуационе елементе који могу помоћу у споразумујевању. Увијек послјије вјежбе усменог изражавања слиједи вјежба писменог изражавања ученика. Приликом планирања и распоређивања броја часова и наставних јединица у свом глобалном и мјесечном плану, могуће је планирати потребан број часова за извођење ових вјежби. За сваки тип вјежбе потребно је најмање три наставна часа, док је за сложеније и нове облике потребно планирати и више часова. Најчешће, изводимо прво вјежбу усменог изражавања, на другом часу реализујемо вјежбу писменог изражавања, док на трећем, или на неком од наредних часова организујемо и реализујемо исправак писмених састава.

2. ГОВОРНЕ ВЈЕЖБЕ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Говорне вјежбе су облик рада у настави културе изражавања које подразумијевају учење и вјежбање комуникацијских способности развијањем језичких комуникацијских способности, социолингвистичких и прагматичких (Јеласка, 2005: 130).

Њихово циљ је да афирмишу културу ученика у свим њеним видовима, од свакодневне комуникације до најсложенијих говорних облика. Ове вјежбе се могу организовати као посебни наставни часови или у оквиру других области. Циљ је да се, понављањем неке радње, ученици оспособе да у пракси примијене стечено знање и искуство. Говорне вјежбе могу бити усмене и писмене.

Усмене говорне вјежбе су:²

- препричавање,
- причање и
- описивање (Тежак, 1979: 120).

² У усмене говорне вјежбе поред наведених, спадају: извјештавање, казивање, вјежбе разговарања, и обавјештења. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ треба да буде једноставно, јасно, објективно и да одговори на питања: шта, ко, гдје, када и како?; КАЗИВАЊЕ је напамет научени текст (говорна интерпретација); ВЈЕЖБЕ РАЗГОВАРАЊА (гласни или спољашњи разговор, унутрашњи, реални, иреални). Ове вјежбе обухватају разговорне игре, ситуационе игре, пословни разговор, друштвени разговор, усмену драматизацију, интервју. ОБАВЈЕШТЕЊА (састанци, договори, такмичења). Морају бити кратка, јасна и информативна.

Писмене говорне вјежбе су:³

- преписивање,
- диктат и
- писмени састави (Тежак, 1979: 125).

2.1. Препричавање

Препричавање је врло чест облик усменог и писменог изражавања у млађим разредима основне школе. То је репродукција садржаја текста или понављање фабуле коју смо прочитали или чули (Тежак, 1979: 130). Мора да има свој циљ и своје програмско усмјерење. Лирска пјесма се никад не препричава. Обично се препричава прича и епска пјесма, али само после анализе. Приликом препричавања не треба прекидати, јер је онај који препричава у мислима увијек испред говора, па може доћи до поремећаја препричавања. Ученик не репродукује све, он бира материјал, треба га усмјерити како да бира чињенице, издваја главно од споредног. Важно је развијати способност адекватног изражавања у току препричавања.

Постоје следећи облици препричавања: дословно препричавање, слободно препричавање, препричавање проширивањем приче, опширно, сажето препричавање, помоћу одговора на питање, информативно, препричавање по аналогiji, са промјеном граматичког лица, препричавање са промјеном становишта, препричавање садржаја у цјелини (Бежен, 2009: 220).

2.2. Причање

Причање је лично приказивање аутентичних или фиктивних догађаја, збивања, појава, процеса, те особина људи, животиња и ствари (Радуловић, 1978: 441). Причање настаје као плод опажања, памћења и емоција, конструктивне маште, стваралачке фантазије, аналитичко-синтетичког уопштавања, когнитивног и критичког мишљења. Овај облик

³ Писмене говорне вјежбе су и: писмо, честитка, молба, попуњавање образаца. ПИСМА која се пишу у разредној настави су пријатељска писма, искрена, информативна и обојена разним расположењима. Треба инсистирати да ученици овладају техником писања писма. ЧЕСТИТКА се пише поводом одређеног догађаја. Текст је кратак, садржи жељу и податке поводом чега се пише. МОЛБА треба да садржи име коме је упућена, шта се тражи, шта се жели, који подаци се наводе, какав је стил и техника писања. Постоје различите врсте ПОПУЊАВАЊА ОБРАЗАЦА најчешће поштански. Ово је могуће вјежбати кроз ситуационе игре, имитације разговора у пошти и попуњавања поштанских образаца.

усменог изражавања нема готов садржај, композицију, ликове, ситуације – они настају у машти ученика док прича.

Теорија културе изражавања је утврдила, а наставна пракса показала, да се може причати о разним доживљајима и садржајима. Битна претпоставка јесте да ти садржаји морају бити занимљиви и да својим особеностима остављају снажне утиске на дијете. Споредни догађаји и доживљаји не могу бити предмет причања, јер они, као такви, не остављају у свијести, емоцији и мишљењу ученика утисак јачег интензитета. Причати се може о заједничким и личним доживљајима, о једној или о низу слика, на основу датих ријечи, реченица, почетка приче, краја приче.

У наставном плану и програму за основне школе предвиђене су слjedeће вјежбе (говорне и писмене) причања које ћемо приказати по разредима.

У другом разреду планирамо, организујемо и реализујемо:

- Препричавање,
- Слободно причање,
- Причање на основу посматрања предмета, слика, догађаја,
- Причање и записивање догађаја приказаног низом слика,
- Причање догађаја приказаног једном сликом,
- Разговор о стварном догађају (НПП, 2014: 48).

У трећем разреду планирамо, организујемо и реализујемо:

- Препричавање с проширивањем приче,
- Причање на основу датог почетка,
- Причање на основу датог краја,
- Причање замишљеног догађаја,
- Причање на основу датих ријечи,
- Описивање предмета или бића,
- Писање честитке и разгледнице (НПП, 2014: 96).

У четвртном разреду планирамо, организујемо и реализујемо:

- Препричавање с проширивањем приче,
- Причање на основу датог почетка,
- Причање на основу датог краја,
- Причање замишљеног догађаја,
- Причање по датим ријечима,
- Описивање бића или предмета,
- Писање писма,
- Извјештавање на основу догађаја (НПП, 2014: 148).

У петом разреду планирамо, организујемо и реализујемо:

- Препричавање са промјеном граматичког лица,
- Причање замишљеног догађаја,
- Сажето причање,
- Причање уз проширивање приче,
- Причање на основу сјећања,
- Описивање особе или лика,
- Извјештавање,
- Писање писма (НПП, 2014: 203).

2.3. Описивање (дескрипција)

Описивање или дескрипција подразумијева представљање физичких, спољашњих карактеристика неког бића или предмета (Јањић, 2008: 92). У описивању се приказују углавном спољашње особине предмета, бића, пејзажа, портрета и других садржаја. Њиме се утиче на развој визуелне културе ученика, посебно на развој посматрачких способности. Ученици млађих разреда основне школе немају довољно развијено посматрачко искуство, те виде ствари у глобалу и појединостима које обично теже диференцирају на главне и споредне. Потребно је систематским вјежбама описивања развијати посматрачке способности ученика: смисао за посматрање, анализу, а потом синтезу посматраног предмета.

Према Калпачини, описивање може бити:

- Према *учешћу чула* опис може бити: визуелни (посматрање), аудитивни (слушање), олфактивни (мирис), густативни (укус) и тактилни (додир).
- С обзиром на *позицију описивача* могуће су сљедеће врсте описа: субјективни, објективни, реалистички, романтични опис.
- Према *нивоу креативности* опис може бити: репродуктивни и продуктивни.
- По *предмету описивања* може бити: опис природе, личности, затвореног простора, отвореног простора, предмета, бића, слике, природних појава, сложенијих односа међу предметима, бићима и појавама (Калпачина, 1982: 98).

За час описивања битно је уочавање појединости, анализа, упоређивање, откривање међусобних односа и на крају синтеза, успостављање цјелине описивања.

3.1 Примјер практичног рада – Причање о стварном догађају из породичног живота

ОПШТИ ПОДАЦИ	
Назив школе	
Датум одржавања часа	
Час по реду	
Разред	II
Учитель	
ОПЕРАТИВНИ ПОДАЦИ	
Наставни предмет	Српски језик
Наставно подручје	Култура изражавања
Наставна јединица	Причање о стварном догађају из породичног живота
Тип часа	Обрада
Вријеме за реализацију	45 минута
МЕТОДИЧКА ОДРЕЂЕЊА	
Наставне методе	Метода илустрације и демонстрације, метода наставног разговора.
Наставни облици	Фронтални, индивидуални
Наставна средства	Картони са сликама
ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ ЧАСА	
Образовни	Оспособљавање ученика да на основу слика и одређених стварних слика испричају један породични доживљај, развијање способности за тачно писање реченица, правопис и употребу стандардног језика.
Васпитни	Развијање љубави према породици и породичном окупљању и заједничким породичним активностима.
Функционални	Развијање критичког мишљења на основу посматрања слика, способност стварања писаних састава.

ТОК ЧАСА

УВОДНИ ДИО ЧАСА (10 минута)	У уводном дијелу часа са ученицима разговарам о активностима из породичног живота. На примјер: Вече је. Сви сте у кући. - Шта ко ради? -Шта ради бака, мама, тата, брат, сестра? На данашњем часу разговараћемо о једном догађају који може бити стваран у породици. -Шта подразумијева стваран догађај? Низ догађаја из породичног живота можемо организовати у цјеловиту причу. Запис на табли: Школски рад Вече у породици	<i>Бака плете; Мама спрема вечеру; Тата гледа телевизију; Брат и сестра раде задаћу.</i> <i>Стваран догађај не подразумијева конкретне стварне и појединачне догађаје који се одигравају у породици, него оне који су могући.</i>
---	---	---

ГЛАВНИ ДИО ЧАСА (30 минута)	На табли лијепим слику породице (Прилог 1). У једној породици живе тата, мама, кћерка и два сина. Хајде да одредимо имена кћерке и синова. - Гдје се они налазе? - Шта они раде? - Ко овдје недостаје? -Гдје би могао да буде други дјечак? На табли лијепим слику дјечака (Прилог 2). - Шта он ради? -Зашто он не гледа телевизију? Треба да осмислимо шта је ова породица радила прије него што су отишли да гледају телевизију. На табли лијепим слику (Прилог 3). - Шта ради дјевојчица? - Колико она има година? - Да ли иде у школу? - Шта ради мајка? - Гдје су остали чланови породице? Шта они раде? На табли лијепим слику (Прилог 4). Ево и Марка! - Шта он ради? - Зашто он овако изгледа? - Ако му нешто није јасно коме ће да се обрати? - Од кога ви тражите помоћ када радите домаћи задатак? - Гдје су остали чланови породице? На табли лијепим слике (Прилог 5). Ево Стефана и тате! - Шта они раде? - Шта обично раде ваше тате док маме спремају вечеру?	<i>Кћерка- Маја; Син- Стефан; Син- Марко.</i> <i>Они се налазе у кући. Они гледају телевизију. На слици недостаје један дјечак.</i> <i>Он пише домаћи задатак.</i> <i>Дјевојчица помаже мами у спремању вечере. Она не иде у школу. Мама спрема вечеру.</i> <i>Марко пише домаћи задатак. Он ће да се обрати мами и тати.</i> <i>Од маме, тате, сестре, брата.</i> <i>Стефан рјешава задатке из математике. Тата поправља врата.</i> <i>Наше тате гледају телевизију, помажу мами у спремању вечере, спавају.</i>
---	--	---

	На табли лијепим слику (Прилог 6). - Гдје је Стефан? - Када је вечера завршена, ко помаже мами да поспреми кухињу? - Шта ради породица послје вечере?	<i>Стефан није још стигао. Можда пере руке.</i> <i>Мами у поспремању кухиње помаже кћерка.</i> <i>Тата и мама читају причу Маји, а дјечади гледају телевизију.</i>
ЗАВРШНИ ДИО ЧАСА (5 минута)	Ово је једно вече у једној породици. - Да ли сада ви можете да осмислите вече у вашој породици? Ученици размишљају о причи. За домаћу задаћу напишите вашу осмишљену причу као писмени састав.	

ЗАКЉУЧАК

Од првог дана у образовном систему треба константно радити на усавршавању говора, односно на правилном изражавању дјетета и посебну пажњу посветити култури слушања саговорника. Због тога је један од основних циљева образовања и васпитања од предшколске установе до факултета развијање вјештине говорења сваког појединца. Начин изражавања је од веома великог значаја за свакодневни живот одраслог човјека. Правилан, јасан, сврсисходан, добро осмишљен говор се вјежба, усавршава и потребно је да се ученик стално упућује на то како да говори.

Култура изражавања има велику важност у развоју дјечјег говора и писмености уопште. Зато се на њеном спровођењу треба кренути од самог почетка школовања. Култура изражавања, ако се изводи правилно представља сама по себи занимљиву област рада. За ученике, нарочито су занимљиви облици причања догађаја, доживљаја приказани у слици или низу слика, на основу датог почетка, на основу датих ријечи. Још у настави почетног читања и писања треба уводити ученике у правилно осмишљавање слика или низа слика. Правилним радом на осмишљавању слика, дјеца се уче правилном говору и мишљењу, а добија се изванредан садржај неопходан у настави почетне писмености.

У млађим разредима основне школе треба тежити ка томе да ученици

савладају основне елементе говорне вјештине и да у своје изражавање постепено уносе и елементе умјетничког исказа. Посебно је значајно помоћи млађим ученицима који су даровити за усмено говорно стваралаштво, који уз мање напора говоре јасно, убједљиво и динамично.

ЛИТЕРАТУРА

- Ахметбеговић 1970: М.Ахмербеговић *Повезаност говорних и писаних вјежби*, Бања Лука
- Бежен 2009: А.Бежен *Методика језика*, Загреб: Учитељски факултет
- Диклић 2004: Н.Диклић *Основи реторике*, Београд
- Ђорђевић 2013: М.Ђорђевић *Књижевност у знаку кризе*, Београд: Србика
- Илић 1998: П.Илић *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*, Београд: Нова просвета
- Јањић 2008: М.Јањић *Савремена настава говорне културе*, Нови Сад: Змај
- Јеласка 2005: З.Јеласка *Језик и комуникација*, Београд
- Калпачина 1982: И.Калпачина *Говорне вјежбе у настави српско-хрватског језика*, Подгорица: Завод за уџбенике
- Лекић 1997: Ђ.Лекић *Методика разредне наставе*, Београд: Просвета
- Милатовић 1991: В.Милатовић *Методика наставе српско-хрватског језика*, Београд: Нова просвета
- НПП 2014, Бања Лука: Министарство просвјете и културе Републике Српске
- Николић 1992: М.Николић *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд
- Радуловић 1978: Ј.Радуловић *Неки аспекти причања у настави културе изражавања*, Сарајево: Наша школа
- Тежак 1974: С. Тежак *Говорне вјежбе у настави српско-хрватског језика*, Загреб: Школска књига
- Шипка 2008: М. Шипка *Култура говора*, Нови Сад: Прометеј

Summary

This paper gives an overview of speech exercises in the culture of expression, as one of the possibilities of communication during the process of studying the Serbian language. Speech exercises stem from contemporary theories of studying a language and claim that grammatical knowledge of a language does not necessarily imply successful communication in that particular language. Starting from the fact that the teaching practice more and more points to the fact that the speaking culture of primary school pupils represents the weakest link in teaching the Serbian language, our intention was to illustrate the problem, point to possible causes, suggest measures and show all of it using concrete examples of pupils' tasks.

Key words: *culture of expression, speech exercises*

Прилог 1

Прилог 2

<http://www.brakiporodica.org/> , 22.5.2015.

Прилог 3

Прилог 4

<http://www.365danaugodini.com/> , 22.5.2015.

Прилог 5

Прилог 6

<https://www.fizikapress.wordpress.com/> , 22.5.2015.

ПРИКАЗ МОГУЋИХ СТИЛОВА УЧЕЊА У РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ

Апстракт: Термин стилови учења користио се као опис ставова и понашања која одређују преференције у учењу. Будући да већина ученика није ни свјесна који им стил учења одговара, иако знају да из неких активности и ситуација уче успјешније него из других, најбоље што се може учинити за њих је да им се помогне да открију свој доминантни стил учења, јер се на такав начин поспјешују њихове компетенције за даље образовање.

У овом раду акценат је стављен на когнитивне стилове учења помоћу којих појединац опажа, памти, мисли и рјешава проблеме. Когнитивни стил размјерно је досљедан и трајан начин на који ученик упознаје околину и дјелују у њој. У професионалном дјеловању компетентних професора разредне наставе присутни су различити когнитивни стилови који узрокују и различите стилове учења код ученика. Квалитетно учење представља способност да се ученици подједнако посвећују сваком стилу учења.

Кључне ријечи: стил учења, компетенције, когнитивни стил.

Увод

Учење је свјесна, сврсисходна и намјерна активност којом стичемо одређена сазнања и вјештине. То је сложен, перманентан процес који је присутан у свим аспектима и раздобљима нашег живота, а базира се на памћењу градива које се учи.

Стилови учења представљају начин размишљања, обраде и разумијевања информација. Да би ученици учили брже и лакше, те да би у школи постизали боље резултате, врло је важно да се на вријеме открије који од стилова учења најбоље одговара њиховим способностима.

У овом раду представљени су различити модели стилова учења, као битни психолошки фактори који могу утицати на обликовање и ефикасност учења ученика разредне наставе.

* djordje990@gmail.com

Свако ко престане учити је стар, имао 20 или 80 година.

Свако ко настави учити је млад.

Највећа ствар у животу је остати млад.

Henry Ford

1. Појам стилова учења

Израз „стил“ (stylos, stilus) има поријекло у грчком и латинском језику, а значи држало, писаљка, тј. алат којим се некада писало на воштаним таблицама. Може указивати како на идејни садржај дјела, поглед на свијет умјетника, обичај, навику и понашање, тако и на облик изражавају неке мислене, осјећајне, вољне или опажајне ситуације, профињеност, отменост, покрет (Клајић 1986).

Стилови учења заузимају посебан статус у тумачењима различитих процеса учења и различитих активности, јер представљају „мост“ између способности и особина личности. Стилове учења могуће је дефинисати као методе помоћу којих се свака особа усмјерава на нове и сложене информације, обрађује их, прерађује у знање, одржава стечено знање и користи га. Бјекић (2007) наводи да је стил учења устаљен и доминантан начин пријема, обраде и употребе стимулуса/информација у процесу учења, а најпрепознатљивији је у току организованог учења у настави; то је доминирајући начин менталног представљања и обраде садржаја учења.

Термин стилови учења користи се као опис ставова и понашања која одређују преференције у учењу. Већина особа није свјесна који им стил учења одговара, иако знају да из неких активности и ситуација уче успјешније него из других. Стил учења је устаљен и доминантан начин пријема, обраде и употребе информација у процесу учења. То је доминирајући начин менталног представљања и обраде садржаја учења (Бјекић 2007).

Модел стилова учења који је усмјерен на препознавање индивидуалних доминантних стилова учења сваког појединца осмислили су Rita Dunn и Kenneth Dunn, а он полази од следећих ставова:

1. Стил учења биолошки је и развојни скуп особних карактеристика који се састоји од наставне средине, методе и средстава дјелотворних за једне, а недјелотворних за друге ученике.
2. Већина људи има склоности према једном стилу учења, али склоности према стилу учења појединца у многоме се разликују.

3. Током наставе постоје одређене склоности према усвајању градива и учинак омогућавања и задовољавања таквих специфичних склоности може се поуздано мјерити.
4. Што је склоност према доминантном стилу учења јача, то је важније омогућити компатибилне наставне стратегије.
5. Омогућавање појединих склоности према стилу учења путем наставних и савјетодавних интервенција придоноси већем школском успјеху и позитивнијем односу према учењу.
6. У одговарајућем окружењу, с одговарајућим средствима и приступом, ученици постижу статистички боље резултате и позитивније мишљење о тестовима, него они који не примјењују властити стил учења.
7. Већина учитеља може научити употребљавати различите стилове учења као темељ своје наставе.
8. Већина ученика може научити употребљавати своје стилове учења при концентрацији над новим и тешким школским градивом.
9. Што је појединац неуспјешнији, то је битније омогућити да се искористи склоност према одређеним стиливима учења (Шпрљан, Росандић 2008).

2. Когнитивни стилови учења

Когнитивни стилови и стилови учења су у веома тијесној вези са процесима стваралаштва и са подстицајем и развијањем даровитости и креативности у настави и школском учењу. Они се односе на стратегије учења и на рјешавање проблема који су у тијесној вези са мотивацијом, емоцијама, жељама, ставовима, вриједностима, условима средине итд.

Донедавно се личност у психологији најчешће третира у оквиру два широка подручја: психологије когнитивних способности и психологије личности у најужем смислу ријечи (тзв. конативних особина). Наглашавање да се ради о особинама личности у ужем смислу ријечи је потребно, јер је и склоп когнитивних особина дио укупне структуре личности. Све чешће се спомиње и све више добија на важност једна димензија укупне личности – когнитивни стил. И управо разни когнитивни стилови представљају спону између когнитивног и конативног аспекта структуре личности (Заревски 1997).

За когнитивни стил се најчешће каже да су то индивидуалне разлике међу појединцима у начинима опажања, памћења, мишљења и рјешавања проблема. То је индивидуални поглед на свијет, стил учења и начин живота. То је нешто по чему се сваки појединац разликује од другог и зато се за когнитивни стил често каже да је то као лични потпис, печат или отисак прста појединца (Стојаковић 2000).

Према начину интеракције појединца са спољним свијетом, Јунг је двије основне димензије личности посматрао кроз четири когнитивна стила: *чулни, осјећајни, мисаони и интуитивни когнитивни стил*. *Чулни типови* интеракцију са спољним свијетом остварују претежно преко својих чула, реалистични су, јер им је мишљење засновано чињеницама, посматрању и сензацијама из спољњег свијета. *Осјећајни*, односно *вриједносни типови* интеракцију са спољним свијетом остварују ослањајући се на осјећања и вриједносне системе; заинтересовани су за људско понашање и разумијевање људи у цјелини; њихових осјећања, мотива, ставова, вриједности и сл. *Мисаони типови* претежно се баве логичком анализом података, утврђивањем узрочно-последичних веза. Њих карактеришу објективност, аналитичност, логичност, мисаоност, ред, организација и потреба за контролом догађаја. *Интуитивни типови* своју интеракцију са спољним свијетом темеље на интуицији, имају развијену имагинацију и воле се бавити рјешавањем сложенијих проблема која захтијевају шира теоријска знања и виши ниво апстракције (Стојаковић 2000).

Месик (Messick 1976) сматра да су способности претежно усмјерене на садржаје процеса сазнавања (чињенице, појмове, идеје и информације), док се когнитивни стил односи на сам процес стицања знања, то јесте, на методе и начин усвајања знања.

Биери истиче да је процес формирања информације основна претпоставка когнитивних стилова. Он сматра да појединац учи стратегију, програме и остале трансформацијске операције како би подражаје околине претворио у смислене димензије. Броверман сматра да когнитивни стил првенствено треба схватити као однос међу различитим когнитивним способностима унутар појединца (Заревски 1997).

Према Флеминговом VARK моделу, често коришћеном у школама, ученици се, према одређеном стилу учења и моделу усвајања информација, дијеле на четири типа:

1. *визуелни тип* (V), који најлакше усваја сликовито презентовани материјал, графове и дијаграме, те материјал који треба усвојити спонтано препађује у ову форму;
2. *аудитивни тип* (A), који најлакше усваја аудитивно презентовани

материјал, те о материјалу воли разговарати или га понављати на глас ради лакшег усвајања;

3. *читалачки тип* (R, read), који преферира визуелно презентовани материјал, али у текстуалном облику;
4. *кинетички тип* (K), који преферира учити уз покрет, додиривање и експериментисање са садржајем који усваја (Флеминг 2006).

Торенс је у својим истраживањима дошао до закључка да се и код дјеце и код одраслих може примијетити претежна употреба једног од три слједећа стила учења и рјешавања проблема:

1. *лијева хемисфера (ЛХ) стил*: доминантно служење лијевом хемисфером очитује се као учење и мишљење гдје се преферира кориштење говорног или вербалног изражавања;
2. *интегрисани стилови учења*: флексибилно и интегрисано кориштење обје хемисфере и на њиховим функцијама заснованим стилима учења, мишљења и рјешавања проблема;
3. *десна хемисфера (ДХ) стил* – или фаворизована употреба и кориштење функција ДХ што се очитује у навикама учења и мишљења тако што се ситуација сагледава холистички, интуитивно и симултано (Стојаковић 2000).

Појединци са доминантним функцијама ЛХ показују слабије резултате у креативном мишљењу и креативним процесима, док појединци са доминантним функцијама у ДХ значајно боље успјевају у рјешавању проблема са карактеристикама креативног понашања. Постоје два начина како се може стимулисати рад ДХ и њених функција. Први је да се одстрани или смање процеси сталне вербалне обраде свих садржаја и догађаја, а други је непосредно стимулисање ДХ помоћу ликовне умјетности, музике и помоћу истраживачких метода учења (Стојаковић 2000).

Знања о когнитивним стилима могу корисно послужити у томе да се адекватније одаберу алтернативни облици учења за поједине категорије ученика:

- креативнија интерпретација чињеница (проналажење више различитих значења истих чињеница);
- критичко преиспитивање вриједности и истинитости чињеница и изграђивање критерија за процјењивање вриједности садржаја;
- трансформација чињеница (развијање нових задатака и мијењање постојећих; извођење нових идеја; мијењање старих и развијање нових начина рјешавања проблема итд.) (Стојаковић 2000).

3. Колбов модел стилова учења

Важан теоријски модел који се користи у објашњењу стилова учења је Колбов модел искуственог учења. Инспирисан радовима Левина, Колб (Видовић, Влаховић 2007) је дошао до закључка да постоје четири фазе у учењу које слиједе једна иза друге: *конкретно искуство*, које је праћено рефлексijом тог искуства на персоналној основи. То може бити праћено извођење општих правила или примјена познатих теорија, што се означава као *апстрактна концептуализација*, а тиме и на изградњи начина мијењања слједећег појављивања искустава (активно експериментисање), водећи у ново конкретно искуство. По њему су двије кључне димензије од којих зависи процес учења: начин приступа информацијама (приступ информацијама кроз конкретно искуство) и начин трансформације података (путем рефлексивног посматрања или активним експериментисањем и практичном провјером).

На основама Колбовог модела учења, Хонеј и Мамфорд (Видовић, Штетић 2007) су изградили типологију стилова учења на четири стила: *активист, рефлексивац/интерпретатор, теоретичар и прагматичар*.

1. *Активисти* су ентузијастични и спремни за акцију. Они, када је учење у питању, живе у садашњости и не обазире се на прошла дешавања. Најрадије уче путем нових искустава и експеримената и воле да активноучествују у процесу учења. Најбоље уче из кратких интерактивних задатака. Укратко, активисти воле да мисле у ходу, уче у краћим интервалима и да имају много понуђених варијанти, али прије свега желе да учествују и да се забаве учећи. Не одговарају им унапријед дата рјешења на које не могу да утичу, односно када не могу ништа да мијењају, као ни улоге пасивног посматрача.
2. *Рефлексивци* су „позадински ученици“, они воле на миру да посматрају и рефлектују информације прије него што крену у акцију. Цијели процес учења се изводи лагано и не воле када су пожуривани па самим тим и одлуке доносе када њима одговара. Најбоље уче посматрањем и из искуства других. Насупрот активиста, не воле изненађења и превише „гужве и галаме“. Добро слушају и не воле да буду у центру пажње. Пријају им активности као што је читање и могућност понављања онога што су научили. Другим ријечима, мислиоци воле темељну припрему, као и да истражују и процјењују. Мислицима је битно да имају довољно времена за размишљање, прилагођавање и припрему.
3. *Теоретичари* су опрезни и прецизни у учењу, воле да истражују методично, промишљају корак по корак и постављају

питања. Аналитични су и не везују се емотивно, уче слично рефлексивцима, али воле да дају лични печат садржају који се учи примјењујући своје идеје. Воле да сагледавају цјелину, систематски разлажу садржај, логични су и објективни, велику пажњу придају детаљима и често су перфекционисти. Битно им је да ли ће бити довољно прилика за постављање питања и да ли ће наићи на сложене идеје и концепте који ће им представљати интелектуални изазов.

4. *Прагматичари* воле практична рјешења, по начину учења слични су активистима с тим да је њима веома важно да научено буде и примјењиво. За њих дефинитивно није теоретисање нити дубока анализа, већ желе да стичу практична искуства. Брзи су и самопоуздани, воле да виде како ствари функционишу у пракси. Воле експерименте са новим идејама, чврсто стоје на земљи и воле рјешавати проблеме. Највише им одговара када им се пружи прилика да искористе оно што су научили. Битно им је да ли ће бити довољно прилика за вјежбање и експериментисање и хоће ли бити довољно практичних савјета и техника (Колб 1984).

Закључак

Стилови учења заузимају посебан статус у тумачењима различитих процеса учења и различитих активности, јер представљају „мост“ између способности и особина личности. Стил учења ученика зависи од година његове старости, као и од утицаја околности под којима се учи.

Процес учења у основи је сваке људске активности. Већина животних ситуација је у мањој или већој мјери нека врста учења. Стилови учења представљају најдоминантнији начин размишљања, разумијевања и представљања личног контекста учења ученика. Уважавање различитих стилова учења код ученика обезбјеђује индивидуализацију процеса учења, јер једино ће такво учење обезбједити успјех код ученика и отклонити проблеме школског неуспјеха.

Сазнања о когнитивним стиливима и стиливима учења могу да пруже веома корисне информације професорима разредне наставе о томе које су разлике у стиливима учења присутне код ученика, као и колико оне дјелују на резултате у учењу. Когнитивни стилови у суштини представљају однос између појединца и спољашње средине.

Литература

- Бјекић, Дуњић-Мандић 2007: D.Bjekić, K.Dunjić-Mandić, *Stilovi učenja i profesionalne preferencije maturanata gimnazije*, Pedagogija LXII 1/07, 48–59. <<http://scindeks-clanci.nb.rs/data/pdf/0031-3807/2007/0031-38070701048B.pdf>>, 29. 4. 2015.
- Видовић, Штетић 2007: V.Vidović, V.Štetić, *Modeli učenja odraslih i profesionalni razvoj*, Ljetopis socijalnograda, 14 (2), 283–310.<<http://hrcak.srce.hr/14421>>, 29. 4. 2015.
- Заревски 1997: P. Zarevski, *Psihologija pamćenja i učenja*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Клаић 1986: B. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Колб 1984: A. D. Kolb, *Experiential learning: experience as the source of learning and development*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, <<http://academic.regis.edu/ed205/Kolb.pdf>>, 2. 5. 2015.
- Месик 1976: S. Messick, *Individuality in learning*, San Francisco: Jossey – Bass Publishers.
- Стојаковић 2000: П. Стојаковић, *Когнитивни стилови и стилови учења*, Бања Лука: Филозофски факултет.
- Флеминг, Баум 2006: N.Fleming, D. Baume, *Learning styles again: VARKing up the right tree!*, Education Developments, <<http://www.vark-learn.com/wp-content/uploads/2014/08/Educational-developments.pdf>>2. 5. 2015.
- Шпрљан, Росандић 2008: К. А. Šprljan, A. Rosandić, *Priručnik za učitelje, nastavnike i profesore*, Zagreb: Školska knjiga.

PRESENTATION OF POSSIBLE LEARNING STYLES IN TEACHING

Summary

The term learning styles is used as a description of the attitudes and behaviors which define preferences in learning. Since most students are not even aware if their learning styles are appropriate, although they know that they learn more successfully out from some activities and situations than others, the best thing you can do for them is to help them discover their dominant learning style. In such a way they enhance their competences for further education.

In this paper, the emphasis is given to the cognitive learning styles through which an individual perceives, remembers, thinks and solves problems. The

cognitive style is relatively consistent and lasting style in which the student gets to know the environment and acts in it. In the professional activities of competent school teachers, there are different cognitive styles that cause the different learning styles of the students. The quality learning is the ability in which students devote themselves equally to every learning style.

Keywords: learning style, competence, cognitive style.

ПИСМЕНЕ ВЈЕЖБЕ И САСТАВИ У НИЖИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Апстракт: Развијање језичких способности ученика је задатак свих предметних подручја, пошто ученици своја сазнања и доживљавања у сваком предмету изражавају, поред осталог, језиком. У разредној настави могућност за систематско остваривање овог захтјева као јединственог задатка у цјелокупној настави још јаче долази до изражаја зато што наставу свих предмета изводи исти наставник.

Говорно и писмено увјежбавање врши се кроз говорне и писмене вјежбе поред домаћих и писмених задатака. Сасвим је природно да усмене вјежбе претходе писменим. Ученик може добро да прича само о ономе што добро зна. Часови говорних вјежби се примјењују и у млађим разредима. Дијете улази у говорну праксу слушајући, па би се могло рећи да је слушање прва говорна вјежба. Школа мора омогућити ученику да што чешће слуша правилан књижевни језик. Читање је такође својеврсна говорна вјежба, корисна за изговор, за развијање стила и богаћење рјечника. За говорне и писане стилско-композицијске вјежбе узимају се исти облици. Међутим садржај вјежбе, тема и наслов неће увијек бити исти. До петог разреда практикују се исти наслови а од шестог до деветог дају се посебни садржаји за писмене а посебни за усмене вјежбе јер би исти садржаји за њих били досадни и јавила би се површиност у излагању. Зато у оквиру истог облика треба давати посебне теме за усмене а посебне за писмене вјежбе. Облици вјежби усменог и писменог изражавања су сљедећи: дескрипција (описивање предмета и бића); наратија и причање догађаја портрет; опис динамичне појаве; опис екстеријера и ентеријера; опис групе бића; извјештавање, расправљање и информативно-пословно комуницирање (молба, жалба, признаница, потврда, телеграм, новчана упутница, писмо, честитка), огласи, обавјештења, анкета.

Циљ рада јесте да се покаже значај писмених вјежби и састава за развијање стила и богаћења учениковог рјечника. Методе које су кориштене су методе анализе и синтезе, методе дескрипције и методе компарације.

Способност писменог изражавања није обична вјештина за коју је довољно познавати тридесет слова азбуке. Рад на писменом изразу је свјестан и промишљен рад који се темељи на знању, способностима и вјештини.

Кључне ријечи: култура, писмене вјежбе, саставци, писмено изражавање...

* ivanapavlovic31@gmail.com

Увод

Култура говора је широк појам. Она обухвата не само правилности граматичке и лексичке, него и стилистику и свеукупност неопходних изражајних средстава свих система (науке, технике, опште-политичког живота). Један лингвиста (Виноградов) је рекао: “Висока култура усменог и писменог говора, добро познавање и развијено осјећање матерњег језика, умијеће да се искористе његова изражајна средства, најбољи је ослонац, највјернија помоћ и најсигурнија препорука за сваког човјека у његовом општем животу и стваралачкој дјелатности“. Максим Горки савјетује: “Једноставније пишите. Истинска љепота и мудрост налазе се у једноставности. Језик мора бити једноставан и тачан, то му даје снагу, рељефност и љепоту“ (Росић 2008: 51). Међутим културу говора треба бранити од непотребног фразирања и лажног сјаја ријечи на једној страни као и од оних који сиромашни духом настоје да сиромаштво идеја и ријечи камуфлирају борбом за лажну једноставност. Сложеном појму одговара сложени израз, али не треба придјев сложен поистовјетити с придјевом нејасан као што се ни једноставност не смије свести на нетачност и вулгаризацију. Културно говорити значи говорити ријечима и начином који одговарају и датим условима, увјерењу и расположењу онога који говори.

Кад наставник прилази послу у наставном процесу, мора имати на уму мисао Чехова: “Учитељ мора бити умјетник ватрено заљубљен у своје дјело“ (Росић 2008: 52). Када би наставници којима је повјерена брига за културу изражавања ученика, на себе примијенили Макаренкову мисао: “Прије него што почнете своју дјецу учити да говоре, провјерите властиту говорну културу“, често би тражили узроке неуспјеха у себи. Да би што боље писали и говорили правилним књижевним језиком, ученици би морали такав узоран језик слушати бар од својих наставника у школи. Нажалост, понекад им ту шансу не пружају наставници свих предмета.

Наставници не би смјели олако прелазити преко несавршенства своје говорне културе. Од сваког наставника се захтијева непрекидно напредовање и тежња за усавршавањем. Ко стагнира, назадује, а наставник показујући небригу за језик то преноси на ученике. Што је већи наш труд око подизања властите говорне културе, то се и ученици поводе за нама.

1. Задаци вјежбања у усменом и писменом изражавању

Наш језик има душу, својествену само њему по којој се одликује међу осталим језицима. Та његова душа је оно најдрагоцјеније, што имамо,

јер је то огледало, у којем се одражава наша народна култура. Љепота језика, мисли и осјећаја наших народа огледали су се у нашим народним пјсемама, приповијеткама, пословицама и загонеткама, али и у нашој умјетничкој књижевности (Шимлеша 1954: 85).

Код ученика треба развијати смисао за љепоту нашег језика и за богатство мисли, које су у њему садржане и које се њим изражавају.

Говором изражавамо своја искуства и по томе је језик једно од најважнијих средстава за међусобно споразумијевање у друштву, једно од најважнијих средстава за стицање знања и приопштавање својих искустава, својих мисли и осјећања.

Љепота нашег језика и богатство мисли, које се њиме могу изразити, јесте оно због чега обука у језику, а нарочито вјежбе у лаком, јасном, разговјетном и лијепом - усменом и писменом - изражавању свега онога, што запажамо и доживљавамо, чине темељ цјелокупног система обучавања.

Вјежбање у правилном излагању мисли знатно утиче и на развијање карактера дјете, на развијање њиховог увјерења и погледа на живот и свијет, јер, када о нечему говори и пише, ученик је присиљен да о томе размишља, да о томе ствара одређене закључке или да износи прије створене закључке, који су већ постали његовим увјерењем.

2. ПИСМЕНЕ ВЈЕЖБЕ И САСТАВИ У НИЖИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Способност писменог изражавања није обична вјештина, то је свјестан и промишљен рад који се темељи на знању, способностима и вјештини. Писмено изражавање треба непрестано подстицати у вези с проматрањем садржаја и посредне стварности. „Ученике треба навикавати да бирају правилне језичке облике, да своје мисли износе лијепим и потпуним реченицама те да мисли и појединости наводе системски и сувисло. Као методички термин писменост има прецизно значење. Стоји у тијесној вези с говором (говорних вјежби), наставом граматике и правописа, наставом стилистике и наставом књижевности. Сврха писмених вјежби у нижим разредима основне школе је следеће:

оспособљавање за говорење, читање и писање у склопу прописаних норми за поједине разредe;

оспособљавање ученика за говорену и писану комуникацију као и за културу свакодневног живота;

развијање усменог и писменог изражавања властитога односа према свеукупној стварности.” (Чоп 1972: 9).

Свака писмена вјежба има своју непосредну задаћу и сврху. Остварујући појединачне захтјеве на свакодневним примјерима поступно се остварују опште задаци које се односе на дужи рок.

2.1. Писмени развој школске дјеце

Дјеца живе у великим групама (разреди, школа, дјечје групе на улици) у којима треба непрестано говорно комуницирати. У тим великим групама дијете све више развија говорну комуникацију која се оснива на разноликом рјечнику и разрађеној реченичној структури. У школи дјеца усвајају писмени говор. Дјеца не само да слушају и читају одломке писмене комуникације већ се и сама почињу писмено изражавати. Повратна информација у тој писменој говорној комуникацији веома је изричита и стимулативна; то су оцјене дјечјих писмених радова, наставничке корекције учињених грешака, похвале или пријекори и упуте наставника. Школска дјеца много времена проводе слушајући радио, гледајући телевизију, а говор који ту чују служи им као узор коме се у своме изражавању настоје приближити. Зато је и разумљиво да језик телевизије значајно утиче на дјечји говорни развој.

Школско дијете постаје и читалац књига, новина и часописа. Није свеједно какво штиво читају: ако је то добра лектира, онда ће говорни развој бити успјешнији, а ако су то претежно стрипови, у дјеце се неће посебно развијати ни рјечник ни реченична структура. У осам до десет година општег основног школовања говор дјеце се толико развије да је на крају тог периода једнак говору одраслих. Тако се по једној процјени, тзв. пасивни рјечник дјетета, који на почетку школовања износи десетак хиљада ријечи, до краја основног школовања повећава на педесетак хиљада ријечи. Може се закључити да млади на крају основног школовања овладају десетином цјелокупног рјечника свога језика. На почетку школовања активан рјечник школског дјетета износи тек неколико хиљада ријечи, а на крају основног школовања око десет до дванаест хиљада ријечи. Говорни развој школске дјеце се огледа и у бројним другим појавама; једна је да се дјеца почињу служити «сленгом», начином изражавања нестандартним изразима. Показатељ је говорног развоја школске дјеце и појава тајних језика, претварање нормалног изражавања у некакав «тајни» језик. Ученик се не може одједном оспособити за одређени облик писменог израза. Почиње се с најобичнијим механичким преписивањем, а завршава самосталним и слободним писменим изразом. Росандић наводи сљедеће етапе у развоју писменог израза: (Чоп 1972: 11)

лудичка фаза – дијете доживљава свијет као игру
фаза појачане интелектуалне радозналости – јавља се интерес за
свијет око себе, али и даље је присутна машта

способност апстрактног мишљења и стваралачког односа према свијету – снажне емоције и протурјечје мисаоних неспокојстава. Настава писмености мора уважавати значај поједине доби и мора покретати учеников доживљајни свијет. На почетку школовања дјеца се служе реченицама које имају просјечно четири или пет ријечи. Што су старија изражавају се и дужим реченицама.

2.2. Задаће наставе писмености

Животна потреба, улога језика у животу појединца и друштва и његова функција у одгоју и образовању намећу настави писменог изражавања важне и многоструке задаће. Можемо их сажети у јединствену сврху: ученици треба да стекну пуно разумијевање језика и способност да се њиме сигурно и вјешто служе у различитим животним ситуацијама. Ученике треба свјесно и плански учити писменом изражавању, а цјелокупна настава утиче на развијање писмености ученика. Писменост се јавља као средство учења и споразумијевања. Пред наставом писмености стоје многи сложени задаци. Познавање садржаја основни је захтјев за успјешан рад. Ученици морају имати јасне слике о предмету или појави о којој пишу. До њих се долази свестраним посматрањем, размишљањем и уочавањем битног, споредног итд. Дјеца радо пишу о садржајима који су повезани уз њихов свакодневни доживљајни свијет – потребно је створити услове да ученици на основу интересовања осјете потребу да нешто изразе и да проналазе изражајна средства за свој израз. Ученике треба навикавати да бирају правилне језичке облике, да ријечи складно нижу и да своје мисли износе лијепим и потпуним реченицама. «Навикавати их да размишљају о граматичким категоријама, да употребљавају оне облике које захтјева смисао и значење садржаја.» Да би се остварили општи задаци, потребно је остварење појединачних задатака на свакодневним примјерима.

Према мишљењу аутора Чопа, посебни задаци наставе писмености могу се свести на следеће:

1. ученици требају свладату језичке законитости и служити се правилним граматичко-правописним облицима
2. усвајати нове ријечи и изразе – развијати активни рјечник
3. мисли обликовати правилним и лијепим реченицама
4. реченице складно повезивати и научити састављати веће логичке цјелине
5. писати по плану – служити се свим врстама планова те их самостално правити

6. оспособити ученике за репродуктивно и стваралачко препричавање текста
7. научити посматрати и описивати ствари и предмете око себе
8. сложеније садржаје из непосредне и посредне стварности научити лијепо писмено обликовати, описивати их и о њима састављати
9. научити лијепо износити садржаје које су лично доживјели
10. писати и састављати садржаје на основи маште
11. служити се свим облицима пословних и информативних састава те их оспособити за пословно писмено контактирање
12. слободно и самостално писати на основу задате теме или према индивидуалном избору теме
13. служити се подједнако добро, свакодневним пословним језиком, а по потреби и поетским начином изражавања
14. развити код ученика осјећај и смисао за тачност
15. развити критички однос према властитим писменим радовима – уочавати недостатке, исправљати грешке итд.
16. посебно усмјеравати оне ученике који показују способност и склоност за лијепо и богато изражавање.

Све ове задаће могуће је остваривати:

- мотивацијом
- практичним говорним и писменим вјежбама
- основним обавјештењима с подручја правоговора, правописа, лингвистике, теорије и стилистике. Из наведених задаћа видљиво је да писмено изражавање захтијева велике напоре, те га треба проводити поступно.

3.2. Облици писмених радова

Савремена методика наставе писмености прокламира принцип интересовања. Златно правило савремене методике наставе писмености: имати шта да изразиш, осјећати потребу то да изразиш и пронаћи одговарајућа изражајна средства. „Најопширнији приказ писмених вјежби и саставаа дао је Миливој Чоп у књизи Писмене вјежбе и састави, а које бисмо могли сврстати у овај систем“: (Чоп 1972: 25)

Везане писмене вјежбе

Преписивање

Диктати

- аутодиктати
- контролни диктат
- диктат за предусретање грешака
- диктат за увјежбавање непосредно научног градива
- изборни диктат
- слободни диктат
- стваралачки диктат

Полувезане писмене вјежбе и састави

Препричавање прозних и пјесничких текстова

Описивање, извјештавање и приповиједање на основи посматрања

Писмени састави о садржајима непосредне стварности

Описивање посредне стварности

Описивање доживљаја

Састави на основи музичког доживљаја

Описивање и приповиједање по машти

Слободни писмени састави

По заданој теми

По самосталном избору теме између двије или више задатих тема

Према самостално изабраној теми из сродног подручја

Према индивидуалном избору теме

Писмене вјежбе служе за развијање технике писања, а примјењивање граматике и правописа, за рад на рјечнику, стилу и композицији. Писмени састави су ученички самостални, више-мање креативни радови, у којима ученици примјењују оно што су стекли у писменим вјежбама. Између вјежбе и састава не може се увијек поставити оштра граница – сваки састав уједно је и вјежба, као што су и писмене вјежбе пут к слободним саставима. Између везаних, полувезаних и слободних писмених радова такође се не могу повући оштре границе. Ради се само о грубом постројавању разних облика у споменуте класе по принципу самосталности и слободе рада.

У подручју писменог изражавања програмом су одређени облици и садржај вјежби. Унутар појединих облика вјежби повећавају се захтјеви из разреда у разред чиме је остварен континуитет учења и вјежбања у писменом изражавању. Програм наставнике упућује и усмјерава на активан, поступан и системски рад. У сваком разреду постоје одређене могућности изражавања, због чега наставник мора израдити властити план писмених радова за поједини разред. План не треба схватити као готов узорак, он има оријентационо значење. Сваки наставник може извршити слично планирање,

а уз то и задатке писменог рада, трајање итд. Треба напоменути да многе вјежбе могу ићи и прије него што су наведене у плану, у једноставнијој форми и с мањим захтјевима.

3. РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ ПИСМЕНИХ САСТАВА И ПИСМЕНИХ ВЈЕЖБИ

Писмени састави су виши облик изражавања од писмених вјежби. Сам ток и припремање писмених састава пролази кроз неколико фаза:

припрема за писмени састав заједно са ученицима
израда писмених састава раде сами ученици
исправак ради прво наставник, па онда заједно са ученицима.

Тему формулише учитељ и не даје је унапријед ученицима, него даје област из које ће се радити. Тема треба да буде јасна, прецизна, кратка у формулацији и разумљива ученицима. За постизање добре писмености, Драгиша Живковић је истакао три захтјева:

јасност у глави, јасност на папиру
читање добрих писаца
пацип јединства, равномјерности, прогресије (ток, да мисао напредује, да се уноси нешто ново.

Писмене вјежбе су фонетске, акцентске, морфолошке, лексичке и синтаксичке вјежбе, стилистичке. Фонетске вјежбе углавном се проводе у основној школи када је потребно дјецу научити да разликују фонеме и да их добро изговарају, нарочито у оним подручјима гдје се не артикулишу добро фонеме ч, ц, ш, ђ. Акцентске вјежбе раде се у вишим разредима основне школе и у средњој школи. Лексичке или семантичке вјежбе се примјењују од почетка до краја школовања и прерастају у стилске вјежбе.

Битно је направити разлику између писмених састава и писмених вјежби и нагласити да су писмене вјежбе само припрема пред писмени састав. Испочетка вјежбе имају карактер дословног репродуковања онога што виде или чују. Постепено вјежбе попримају све више индивидуалну, стваралачку ноту, да би напoкон у писменим саставима попримиле обиљежје самосталног стварања. Јасно је, ипак, да у основној школи не може бити говора о посве самосталном писменом раду, али вањски утицаји не ученике биће на крају врло мали.

ЗАКЉУЧАК

Резултат учениковог успјеха, поготово у предметима у којима он своја сазнања саопштава претежно говором, усмено или писмено, моћи ће да се испољи само онда ако је довољно оспособљен да своја сазнања потпуно и јасно искаже.

За потпуно и трајно формирање ваљане опште писмености неопходно је у њу уградити језичке норме без којих се сви облици културе изражавања не могу ни замислити.

У сваком језику постоје четири основне језичке дјелатности, а то су слушање, говор, читање и писање. То су различите лингвистичко, психолошко и социолошко условљене активности чије системско провођење знатно олакшава усвајање језичких садржаја.

У прва четири разреда се изводе само најосновнија вјежбања, којима се ученици оспособљавају за тачно и јасно исказивање мисли реченицом и за логички повезано језичко обликовање цјелине излагања.

Међутим, постоји градиција у способностима ученика од првог до четвртог разреда. Она је условљена и општим психофизичким развојем дјете у току четири године и утицајима које врши школа својим образовним и васпитним дјеловањем. А пошто су за све разреде програмом одређени исти облици изражавања, принцип поступности и градиција наставних задатака према узрасним способностима ученика у појединим разредима може се реализовати само одговарајућим избором садржаја за вјежбе изражавања и примјеном одговарајућег методског поступка.

Али, развој изражајних способности ученика видљив је и у току једне школске године, те и у једном разреду мора постојати градиција у захтјевима, почев од лакшег и једноставнијег на почетку године ка тежем у току наставног рада.

ЛИТЕРАТУРА

- Божановић 1980: М. Божановић *Вјежбе Изражавања од I до IV разреда основне школе*, Сарајево: ИГКРО „Свјетлост“.
- Божановић 1971: М. Божановић *Садржаји говорних вјежби у првом и другом разреду основне школе*, Сарајево: Завод за издавање уџбеника.
- Вучковић 1993: М. Вучковић *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Илић 2007: М. Илић *Методика наставе почетног читања и писања*, Бања Лука: Комесграфика.
- Милатовић 1998: В. Милатовић *Методика наставе почетног читања и писања*, Београд: ИП Наука.
- Росић 2008: Т. Росић *Методика развоја говора*, Јагодина: Педагошки факултет.
- Тежак 1970: С. (1970): *Говорне вјежбе*, Четврто прерађено издање, Загреб.
- Чоп 1972: М. Чоп, Загреб: *Писмене вјежбе и саставци*.
- Шимлеша 1954: П. Шимлеша *Методика*, Прва књига, Загреб: Педагошко-књижевни збор.
- Шимлеша 1954: П. Шимлеша *Методика елементарне наставе*, Друга књига, Загреб: Педагошко-књижевни збор.

Summary

Developing the students' linguistic skills is a task of all class subjects, since students express their knowledge and experiences in all of the subjects, among other things, by using language. In class teaching the possibility to systematically accomplish this request, as a unique task in the entire teaching system, becomes even more prominent because all of the classes are held by the same teacher.

Speaking and writing skills are developed through speaking and writing exercises, beside homework and schoolwork. It is completely natural that speaking exercises precede writing exercises. A student can only speak well about something he/she is familiar with. Speaking exercise classes are held in younger grades as well. A child acquires speaking skills through listening, therefore listening can be considered to be the first speaking exercise. The school has to enable the students to listen to proper literary language as often as possible. Reading is also a type of a speaking exercise that is useful for pronunciation, style improvement and vocabulary enrichment. The same patterns are used for oral and written style and compositional exercises. However the contents of the exercise, the theme and the title will not always be the same. The same titles are used till the fifth grade; however, from the seventh to the ninth grade different contents are used for written and spoken exercises, because the same contents would bore the students and cause superficiality in their presentations. Therefore, different themes should be given in written and oral exercises, under the same pattern. The written and spoken exercise patterns are the following: description (describing objects and creatures); narration and retelling events; portrait; description of a

dynamic situation, description of an interior and exterior; description of a group of creatures; reporting; debating and professional-informative communicating (plead, complaint, receipt, certificate, telegram, money order, letter, card) advertisements, announcements, questionnaires.

The goal is to show the importance of written exercises and essays for developing the student's writing style and vocabulary. The methods that were used are the methods of analysis and synthesis, the method of description and the method of comparison.

Being able to write is not a simple skill that only requires one to know all the letters of the alphabet. Working on the written expression is a conscious and reasoned activity which is based on knowledge, ability and skill.

Key words: *culture, written exercises, essays, written expression...*

ПРАВОПИС У СЛУЖБИ ПИСМА И ЈЕЗИКА

Апстракт: Да би се једна тема правилно и логично развијала, није довољно да буде изложена логичним редом, него и исказана правилним језиком и живим реченицама. Да бисмо у томе успјели, потребно је у писменом саставу остварити љепоту израза и правилност језика.

Правилност језика састоји се у томе да пишемо књижевним језиком, а то значи језиком којим се развија наша култура и којим се пишу научна и умјетничка дјела. За тај језик утврђене су извјесне језичке норме, које су системски изложене у граматици и правопису. Да бисмо били писмени, морамо имати потпуно владање граматику и правописом. Сваки сљедећи корак ће бити узалудан ако не испунимо основну степену и не научимо свој властити језик. Простије речено, остајемо неписмени.

Овим научним радом представимо основне језичке законитости којима треба да овладају дјеца основне школе. Из личног искуства, пратећи развој језичке писмености код дјеце, као и из доступне литературе, знамо да се дјеца међусобно разликују по индивидуалним карактеристикама. Свако од њих другачије прилази неком правилу и другачије га савладава и реализује. У току школске 2014/2015 године континуирано смо пратили рад на савлађивању граматичких и правописних „законитости“ код ученика четвртог разреда Основне школе „Алекса Јакшић“ у Милићима.

Учили смо да поједини ученици имају урођен таленат за језик и стил писања, док је неким од њих била потребна, прије свега, радна дисциплина, вјежбање и примјена језичких правила, како би савладали и почели примјењивати правилно српски језик.

Кључне ријечи: ученик, правопис, граматика, језик.

Увод

Језик има значајно мјесто међу појавама које одређују људски живот у природи и друштвеној средини јер омогућава споразумијевање међу људима. Настао је у процесу еволуције бића и омогућио развој човјека и људског друштва од првобитне људске заједнице до савремене цивилизације. Увијек смо се питали да ли занемаривање језичких правила и њихова неправилна

* tcvetkovic@yahoo.com

употреба могу да доведу до тога да се човјек врати на своје првобитне коријене еволуције?!

Као професору разредне наставе, повјерен ми је задатак у коме своје будуће ученике треба да уведем у нову димензију живота коју нам даје наш језик. Док сам читала књиге и школовала се, књижевност ми је била бијег од стварности. Данас, својим ученицима, покушавам да представим језик на бајковит и занимљив начин, али са правилима која тај језик чине савршенијим и још љепшим.

ПРАВОПИС

Правопис (ортографија) је скуп званично (институционално) утврђених правила о употреби писма (слова), знакова интерпункције и великог слова, о начину писања скраћеница, подјели ријечи на крају реда, спојеном и одвојеном писању ријечи и прилагођеном писању ријечи из страних живих језика. Једноставније речено, термин ортографија (правопис) означава проучавање употребе слова (графема) и правописних правила тј. начин писања.

Основни принцип правописа српског стандардног језика је фонетско писање. То значи да се ријечи пишу како се изговарају, тј. сваки глас изговорене ријечи пише се посебним словом, без обзира на постанак ријечи, па је због тога фонетски (фонолошки) правопис. „До Вукове реформе српски правопис је био у основи етимолошки (коренски) правопис јер се водило рачуна о формативима из којих се састоји изведена и сложена реч и о основи и наставку за облик речи. На пример: *српски* – *Срб* + *ски*; *отказати* – *од* + *казати*; *љубка* – *љуб* + *ка*, а по правилима етимолошког правописа те речи би се писале обиљежавањем гласова у коренском делу речи: *србски*, *одказати*, *љубка*.“ (Пешикан, Јерковић, Пижурица 2013: 9–12).

„Употребу писма и правописних правила стандардног српског језика прописује *Правопис српскога језика* у издању Матице српске 1993. године (аутори Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица), чије је допуњено издање урађено 2013. године.“ (Пешикан, Јерковић, Пижурица 2013: 34–35).

Аутори истичу да не опозивају норму утврђену у *Правопису српскохрватског књижевног језика* из 1960. године, али је дограђују и у потребној мјери мијењају поштујући начела постојаности и континуитета српске књижевнојезичке културе и норме. А у традицији српске књижевнојезичке културе је фонетски правопис, какав је био и *Правопис српскохрватског књижевног језика* који је саставио Александар Белић 1930.

године и који је на српском културном простору примјењиван до 1960. године. Правописом су утврђена два писма српског књижевног језика – ћирилица и латиница и два равноправна изговора – екавски и (и)јекавски. Правопис има два дијела: правописна правила и правописни рјечник. Године 1995. приређено је и школско издање важећег рјечника.

ПИСАЊЕ ВЕЛИКОГ СЛОВА

Почетно велико слово се пише на почетку реченице и издвојених дијелова текста (наслова, натписа), њиме се у тексту обиљежавају и истичу властита имена, а пише се у неким ријечима као знак поштовања.

Властита (лична) имена људи пишу се почетним великим словом. Људска имена су име, презиме, надимак, име одмила и додаци уз имена: *Горан Цветковић, Марко Марковић Маћаш, Проклета Јерина, Стефан Провенчани, Душан Силни, Ричард Лавље Срце* (симболично име).

Имена и називи бића из вјерског и митолошког појмовника слична су људским именима, па се на сличан начин и пишу: почетним великим словом кад означавају једно одређено биће, а малим словом кад означавају врсту бића: *Бог, Господ, Јехова, Зевс, Каин, Христос, Богородица, Јован Крститељ, вила, анђео, ђаво, апостол, змај*.

Етничка и житељска имена – ријечи које означавају припадност одређеном народу или друштвеној заједници по завичајности или мјесту становања, пишу се великим почетним словом: *Србин, Словен, Јужни Словени, Милићанин, Сарајлија, Бањалучанин, Београђанин*. Речи које означавају вјерску или расну припадност нису властита имена, па их треба писати малим словом: *хришћанин, муслиман, католик, црнац, бијелац*, а тако и етничка имена кад означавају својство: *српство, словенство*.

Појединачно дата имена животиња пишу се почетним великим словом, а називи животињских врста и називи животиња по боји или по тјелесним и другим особинама пишу се малим словом: *Шарац* (коњ Марка Краљевића), *Рундо* (пас), *Шаруља* (крáva).

Једночлана имена небеских тијела пишу се великим почетним словом, а у вишечланим именима великим словом пише се само прва ријеч имена: *Јупитер, Северњача, Мали медвјед, Кумова слама*.

Географска имена су једночлана или вишечлана. Једночлана имена се пишу великим почетним словом: *Француска, Дунав, Рашка, Јахорина*. У вишечланим именима све опште ријечи пишу се великим словом или се великим словом пишу само прва ријеч имена, зависно од тога шта се именује.

Свака ријеч изузев помоћне ријечи у имену континента, државе, федералних јединица и аутономија, градова, села и других насељених мјеста пише се великим словом: *Јужна Америка, Савезна Република Југославија, Република Србија, Република Српска, Уједињена Краљевина Велика Британија и Сјеверна Ирска, Босна и Херцеговина, Београд, Бајина Башта.*

У неправим и обичајним вишечланим именима држава, покрајина, затим у вишечланим именима планина, ријека, мора, океана, острва, полуострва и слично, само се прва ријеч пише великим почетним словом, а све остале ријечи малим словом, изузев кад су саме по себи властито име: *Фрушка гора, Турско царство, Црногорско приморје, Велика Морава, Јадранско море, Тихи океан, Балканско полуострво, Попово поље.*

Великим словом пишу се имена празника: *Божих, Бајрам, Нова година, Први мај, Бурђевдан, Никољдан, Мала госпојина.* Потом, великим словом пишу се имена установа, организација, друштава и слично: *Матица српска, Организација уједињених нација, Црвени крст, Филозофски факултет Пале.*

Великим словом пишу се и имена новина, часописа, умјетничких, стручних и научних дјела: *Политика, Вечерње новости, На Дрини ћуприја, Девојка у плавом, О језичкој природи и језичком развоју, Правопис српскога језика.*

Такође, великим словом пишу се и посебна имена грађевина, објеката и појединих примјерака нечега: *Везиров мост, Бијели двор, Титаник, Кинески зид, Берлински зид, Конак Марка Краљевића.* Потом, утврђени називи историјских догађаја, ратова, битака, устанака, револуција, склопљених споразума, конгреса, конференција, спортских догађаја: *Балкански рат, Први балкански рат, Први српски устанак, Народноослободилачка борба, Октобарска револуција, Косовски бој, Кајмакчалан, Сутјеска, Солунски фронт, Сарајевски атентат, Дејтонски споразум, Берлински договор, Осма олимпијада, итд.*

Једночлани називи и прва ријеч у вишечланом називу тргова и улица, пишу се, такође, великим почетним словом: *Трг слободе, Студентски трг, Трг Републике, Булевар револуције, Улица липа.*

Неки серијски и апстрактни појмови имају извјесне карактеристике властитог имена, а нарочито називи школских предмета, одликовања и врста робе. Школски предмети најчешће се пишу малим словом: *математика, хемија, енглески језик, српски језик, њемачки језик, вјеронаука.* Док се у службеним документима пишу великим почетним словом, нпр. у пријави за полагање поправног испита из *Хемије и Енглеског језика.*

Називи врста робе и производа пишу се малим словом и кад имају смишљена, патентирана имена: *пенцилин, кока-кола, вранац (вино), застава, мерцедес, боинг*.

Као израз поштовања, због усвојеног обичаја, правопис допушта да се великим словом пише *Ви, Ваш (Вас, Вама, ...)* у случају кад се ословљава једна особа у службеној и пословној преписци, а није погрешно ни писање малим словом (*ви и ваш*).

Малим почетним словом пишу се:

- називи историјских периода: стари вијек, средњи вијек, ледено доба, камено доба;
- називи културних, духовних и друштвенополитичких покрета: *хуманизам, ренесанса, романтизам, покрет отпора*.
- имена биљака: *лепа ката, мајчина душица, бијела рада, маслачак, али Панчићева оморика*.
- опште ријечи које су настале промјеном значења властитог имена и мјерне јединице које су добиле име по имену научника: *ом, ват, џул, тесла, шкода, фијат, рендген*, али, *Волтин лук, Теслине струје, Рендгенов апарат, Фијатов аутомобил, врањанка, моравац* (народно коло), *далматинац(пас), солунац, шпанац* (учесник у борби или рату), *чачанка* (ракија).
- називи припадника покрета и добитника награда: *социјалиста, будист, вуковац, нобеловац* и сл.

Овдје смо навели неке од најчешћих правописних правила са којима се дјеца сусрећу у млађим разредима основне школе. Вођени ранијим сазнањима, да ученици треба да буду носиоци активности током часа, припремали смо им разне облике писмених вјежби. Током реализација писмених вјежби, диктата, самодиктата, допуњавања текста, исправљања текста, преписивања текста, имали смо увид у ученичко схватање и прихватање правописних правила. Поједина дјеца имају развијенији осећај за естетику и стилистику током писања, док друга дјеца као да нису успјела да задовоље основне кораке када су се усвајала граматичка и правописна правила и остао им је јаз који их буни и отежава им савлађивање новог градива. У писменом изражавању код ученика обично је остварена знатна сагласност и кохезија између садржаја, стила, језика и правописа. Правописна правила се релативно брзо уче и усвајају без већих тешкоћа, али се навика да им се у пракси удовољи, врло споро и тешко развија. Стил је претежно умијеће, развијено свакодневном говорном праксом, читањем и писањем. Правопис, међутим, подразумијева одређена знања и умијећа која су непосредном праксом сливена у навику и прешла у исправно поступање. Зато је упознавање ученика са правописним нормама само почетак једног врло дугог и истрајног посла који се остварује практичном обуком, односно низом системских вјежбања.

Ако у оваквим приликама изразитије утичемо да се ученици усмјере на правописне интервенције, онда им то може одузети више времена, кидати им мисли и отежавати услове за садржинско и стилско обликовање састава. Све док је познавање правописних правила само на степену рационалног и вербалног знања, ученици ће предвиђати и пропуштати ситуације у којима та знања треба да примијене. Ово је доказ да у наставној пракси треба што чешће примјењивати већ поменуте облике писмених вјежби, које омогућавају ученицима да обрађају посебну пажњу правописним захтјевима и њиховој логичкој и стилској улози. Системска примјена погодних вјежбања омогућава да теоријско познавање правописа благовремено пређе у одговарајуће умијеће те да се као стечена радна навика испољи у практичној намјени.

Иако је Вукова реформа увела доста олакшавајућих околности, ученике још увијек буни разлика између изговора и писања. Уобичајено Вуково правило „пиши као што говориш, а читај како је написано“, важи за нашу језичку праксу само у цјелини, јер су одступања од њега врло честа, а самим тим и посебно значајна за удовољавање правописној норми.

У савлађивању правописа и удовољавању његовим захтјевима изразито важну улогу имају многи наставни принципи, а посебно:

- поступност и систематичност;
- јединство теорије и праксе;
- трајност знања и умијећа и
- свјесна активност ученика.

У складу са њима подешавају се циљеви, садржаји и облици правописних вјежби, а и њихова сложеност, опсег и распоред.

Да би ученик био комплетан по свом умијећу изражавања, како усменог тако и писменог, мора да савлада и да се у њему пробуди истраживачки осјећај. Јер, само у таквим случајевима можемо добити ученика који је у цјелости задовољио и усвојио основна начела језика. Ако познају свој језик, касније неће имати потешкоћа у савлађивању било ког другог страног језика. Знајући граматику и правила свог језика, неће имати проблема да научи граматику и правила неког другог језика.

ЗАКЉУЧАК

Настава граматике и правописа још увијек није теоријски и методички добро истражена и уздигнута на виши ниво. Управо због лоше наставе граматике, ученици се још увијек плаше овог наставног подручја. Настава граматике и правописа изводи се на традиционалан начин. Учитељ је предавач, а ученици пасивни слушаоци. Проучавање језика често постаје само себи циљ, удаљава се од своје праве функције и постаје формализам. Вршећи посматрање и истраживање током школске године, увидјели смо да ученици много брже визуелно памте правила којим смо их подучавали. Јер, настава у млађим разредима основне школе, углавном настава граматике и правописа, остаје на нивоу препознавања језичких појава.

Са друге стране, усвајање граматичких законитости опет не значи подизање нивоа писмености: без истинске језичке праксе, без јединства методичких поступака и свих активности учења стављених у службу језичког изражавања нема праве наставе граматике и правописа.

Како је наша земља пролазила кроз постсоцијалистички период, остао је „камен“ спотицања. „Камен“ спотицања је наш наставни план и програм, у коме се не посвећује довољна пажња настави граматике и правописа. Сматра се да је довољно да ученик чита књигу па да буде писмен, што је само дио истине. Нема добре писмености без доброг познавање граматике и правописа.

Имамо осјећај да се у том процесу демократизације, настава граматике и правописа, нашла у процјепу и у веома незавидној ситуацији. Основно правило је да настава граматике и писмености не смије бити изнад стварног језичког контекста, да усвајање граматичких и правописних норми не смије постати само себи циљ, већ да се учењем правила, ставља у службу човјекове опште културе, односно у службу његове праксе.

Настава граматике мора бити заснована на извору језичког изражавања, било да је ријеч о књижевном дјелу или да је ријеч о свакодневном говору. Свођење граматике на не баш занимљива правила и њено учење изоловано од језичке праксе, доводи до граматизирања. Када год ученика почнемо затрпавати гомилом дефиниција, правила и термина, то је знак да настава граматике и правописа не функционише и не служи сврси.

ЛИТЕРАТУРА

- Пешикан М., Јерковић Ј., Пижурица М., (2013): *Правопис српског језика*, Матица Српска, Нови Сад.
- Констатиновић Р., (1983): *Биће и језик*, Просвета, Београд.
- Николић М., (1992): *Методика наставе Српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Живковић Д., (1995): *Теорија књижевности са теоријом писмености*, Издавачка агенција „Драганић“, Београд.
- Лучић П., (1997): *Књижевност и српски језик од првог до четвртог разред*, приручник за ученике гимназије и средњих стручних школа, С – принт, Нови Сад.
- Петковић Р., Ђорђевић Ч., (2003): *Књижевност, граматика, тестови, приручник за ученике петог, шестог, седмог и осмог разреда*, Копи, Београд.

Resume

To have a good thematic assignment it is not enough to present it in a chronological order, we also need to enrich it with lifeful sentences and the appropriate language. Our expression and the right use of language are the things we need to empathize in our written assignments, if we want to accomplish that.

The right use of language is our use of literally language, and this is the language which develops our culture and it is also used to write down works of literature and scientific researches, magazines, etc. This language has its rules, such the grammar rules. To be literate we have to know these rules. Without mastering them we cannot advance to the next step.

In this work I will present to you the basic language rules that have to be mastered at primary school level. While working with children, and researching related literature I have noticed that they different from each other when it comes to their individual intellectual characteristics. Every one of them has a different approach, memorizing and realizing method for every rule. In the 2014/2015 school year I researched these methods of the fourth grade students in primaryschool „AleksaJaksic“ in Milici.

Teaching them I noticed that some of the students are talented in this field, while some need more discipline and practice to overcome these rules and become literate in the Serbian language.

Key words: grammar, students and language.

КАТЕГОРИЈЕ УЧЕНИКА СА ПОСЕБНИМ ПОТРЕБАМА

Апстракт: Велики број стручњака који су се бавили питањем дјеце са сметњама развоју, постављали су круцијално питање: „Да ли је могуће извршити подјелу дјеце са сметњама у развоју и да ли садашњи систем образовања пружа овој дјеци довољно могућности за раст и развој у границама њихових могућности?“

Овим истраживањем, које смо конципирали као теоријско, покушали смо да селекцијом и анализом података прикупљених из различитих извора детаљније сагледамо овај проблем и што конкретније дамо одговор на постављено истраживачко питање.

Из личног искуства као и доступне литературе знамо да се дјеца међусобно разликују по индивидуалним карактеристикама. Те карактеристике могу бити спољашње или видљиве, а у другу групу спадају когнитивне разлике (одосе се на спретност у рјешавању неких активности) и оне су узрок бројних неслагања међу стручњацима.

Проблематика категоризације дјеце са сметњама у развоју је предмет великог броја истраживања, јер су без обзира на њене предности (предвиђању третмана, прилагођавање образовног система дјеци с обзиром на категорије посебности) неизбјежне и опасности.

Школски систем се кроз историју мијењао у погледу искључивања дјеце са сметњама у развоју из наставе и временом стварао најмање ограничавајуће услове, те је у посљедње вријеме све више образовних институција који прелазе на инклузивну наставу. Ипак, када је ријеч о овом образовању нијесу добијени посве једнозначни одговори који говоре у прилог предности овог система.

Без обзира на сва неслагања, када говоримо о дјеци са сметњама у развоју неопходан је додатан образовни напор или посебан приступ образовања како би оно развило максимум својих могућности, а то можемо постићи активностима примјереним њихових способностима.

Кључне ријечи: ученик, категорије, посебне потребе.

Увод

Инклузија чини једну од окосница широке реформе образовног система у цјелини а настала је из потребе афективног и праведног друштва.

* tijanalakovi2@gmail.com

Управо се као циљ инклузивног образовања сматра систем образовања који је прилагођен различитостима ученика.

Укључивање дјеце са сметњама у развоју у образовни процес увијек је имало различите дилеме и недоумице у погледу система образовања који би им пружио највише могућности за развијање максимума њихових потенцијала.

Савремену тенденцију васпитања и образовања дјеце са посебним потребама представља инклузивно образовање, јер овакав систем им пружа да у потпуности учествују у свим образовним, радним, породичним активностима које чине савремено друштво (Андриловић, Чудина–Обрадовић, 1996).

Велики број истраживања о образовању извјештава да је проценат дјеце која су укључена у редовни систем максимална (тај проценат износи 100%). Неријетко се дешава да овај проценат не осликава реалну слику стања и да велики број дјеце није, из различитих разлога, укључен у образовни процес. Овдје је у првом реду ријеч о дјечи чије васпитање изискује потребу за додатном подршком (дјеца са посебним потребама), потом дјеца ромске припадности као и дјеца из свих маргиналинових група.

Систем образовања који је дуги низ година заступљен је у нашој земљи је нефлексибилан, тј. подешен је способностима дјеце просјечних интелектуалних способности. Дјеца која не функционишу на узрасном нивоу најједноставније не добијају образовање које је прилагођено њиховим способностима. Ово би само значило да су у постојећем образовном систему угрожена не само дјеца која су искључена из школа, већ и многа која похађају редовне школе.

Ови проблеми су круцијални у смислу да је неке базичне проблеме у образовном систему најлакше уочити на примјеру најслабијих карика.

Оправдано би било поставити питања колико образовни систем какав данас постоји пружа дјечи прилику да профитирају и да ли ће реформа школства бити у служби дјеце са потребом за додатном подршком или ће сва дјеца имати добробит од ових коријених промјена у образовање.

ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАЊЕ

Инклузивно образовање се развило као покрет који треба да буде изазов досадашњој ексклузивној теорији и пракси и као такав постаје фаворизовани приступ који се односи на учење свих ученика у редовним школама. Ово образовање као пракса постоји већ годинама у многим развијеним земљама

дајући мање или више позитивне резултате. Посматрајући податке којима располажемо о појму и суштини инклузивног образовања долазимо до закључка да је ријеч о демократичности и хомогенизацији образовног система (Попадић). Инклузија се обично широко дефинише као: „програм у коме деца са тешкоћама у развоју и њихови вршњаци без тешкоћа у развоју заједнички учествују у програмским садржајима, активностима.“ (Guralnick, 2001; Odom, 2002).

Кључна аргументација која подржава инклузију није искључиво образовне природе већ укључује и значајне етичке и социјалне факторе (Сретенев, 2005).

Инклузивно образовање води инклузивнијем друштву, кроз промјене које се организују на нивоу школа које представљају први организовани облик друштва са којим се дјеца сусрећу.

Поред бројних предности које инклузија пружа свим учесницима, многи фактори отежавају њену успјешну реализацију па се процес увођења инклузивног образовања у многим земљама одвија тешко и споро. Постојеће препреке се углавном односе на неприлагођене образовне системе, неприпремљеност школа и наставника, недостатак финансијских средстава и постојање предрасуда и на њима заснованих негативних ставова школског кадра, осталих ученика и њихових родитеља према дјечи са тешкоћама у развоју.

Питање квалитетног образовања дјеце са тешкоћама у развоју пољедњих година и код нас покреће бројне теоријске расправе, истраживања, промјене закона и реформу образовног ситета у цјелини. На основу анализа постојећег стања у систему образовања очито је то да је дио нашег образовног система који је намијењен дјечи са тешкоћама у развоју нефункционалан и неефикасан у многим битним елементима. Као главни проблем намеће се питање како изградити образовни систем који ће уважавати индивидуалне разлике дјеце са тешкоћама у развоју и омогућити њихово укључивање у редовне школе у складу са условима и могућностима које су доминантне у нашој земљи.

Процес укључивања дјеце са тешкоћама у развоју у редовне школе је изузетно сложен и условљен је бројним факторима који се тичу не само услова у школама већ и ширег друштвеног контекста, а који се у различитој мјери могу позитивно или негативно одразити на квалитет овог процеса. Претпоставке које би школа требало да задовољи да би обезбједила квалитетно образовање дјеце са тешкоћама у развоју су: адекватни физички услови у школама (простор и средства), позитивни ставови свих учесника васпитно-образовног процеса према дјечи са тешкоћама у развоју, стручно

оспособљавање наставника за примјену нових рјешења у настави, отварање школе према породицама и локалној заједници.

У нашој земљи се, осим малог броја школа у којима се реализују пилот пројекти инклузивног образовања, укључивање дјеце са тешкоћама у развоју још увек одвија спорадично и спонтано, без претходне припреме школа и наставника за овај процес. Разлог за то је што инклузивно образовање код нас још увек није јасно законски регулисано. То даље онемогућава уградњу инклузивног концепта у друге законе или подзаконске акте, па самим тим и процес његовог планирања, спровођења и финансирања.

ДЈЕЦА СА ПОСЕБНИМ ПОТРЕБАМА

Сваки човјек је јединствен и непоновљив, што значи да има јединствене физичке, емоционалне, естетске, духовне и интелектуалне потребе. Међутим постоје разлике и између њих и о њима можемо говорити као о изузетности.

Изузетно је све што одступа од просечног, било да је позитивна или негативна варијанта. У том погледу, изузетно је и веома надарено дете, као и дете исподпросјечних способности. Када ситуацију посматрамо са педагошког аспекта, неко дијете ћемо сматрати изузетним ако је његова тешкоћа или нека способност такве врсте и степена да тражи специфичне васпитно-образовне мјере. Између синтагми дјеца са посебним потребама и изузетна дјеца се дакле може ставити знак једнакости и можемо их користити у истом контексту.

Када говоримо о разликама међу дјецом, неке од тих разлика су видљиве и оне спадају у групу тјелесних карактеристике док другу групу чине разлике у интелектуалним способностима, вјештинама, знању, понашању и личности. Разлике произлазе из социјалног окружења породице, стечених особина, темперамента, способности за учење, а зависе и од врсте тјелесног оштећења или дефицита у домену интелектуалних способности.

Које капацитете ће дијете развити у великој мјери зависи од тежине инвалидитета и појединостама везаним за учење и подстицај у средини у којој дијете учи и расте, да ли има прилику за одлазак у вртић, школу, дружи ли се са другом дјецом и друге.

Постоје бројне разлике међу ауторима када је у питању терминологија везана за дјецу са тешкоћама у развоју. У оквиру медицинске парадигме преовладава употреба термина: инвалид, дијете ометено у развоју, хендикепирано дијете. Појам хендикеп се схвата као непогодност произашла

из обољења или инвалидности, а која ограничава и спречава особу у испуњавању њене улоге (Марић, 1999). Термин ометено дијете односи се на дијете код кога је развој у одређеном степену и квалитету поремећен, ометен и код кога је у вези са одређеном врстом ометености поремећен нормалан ток психичког, односно физичког развоја (Хрњица, 1991).

У последње вријеме се све чешће користи термин „дјеца са посебним потребама“.

Овај термин су међу првима увели енглески аутори Варнок, Гулифорд и Фиш (Warnock, Gulliford, Fisch, према: Хрњица и сар., 1991). Поред термина дјеца са посебним потребама предлаже се и одредница дјеца са посебним васпитно-образовним, односно рехабилитацијским потребама (Станчић и Мајовшек, 1982).

Према мишљењу одређеног броја аутора под овим термином се подразумјевају посебни путеви којима особа са сметњама у развоју задовољава потребе и тешкоће на које наилази (Хрњица и сар., 1991). Осим тога, овај термин се односи и на дјецу натпросечних способности, односно надарену дјецу као и на дјецу из угрожених социо-културних средина, на примјер ромску дјецу.

Када говоримо о дефиницијама везаним за дјецу са посебним потребама, у доступној литератури наилазимо на изразите опречности међу ауторима. У неким дефиницијама присутно је наглашавање проблема или тешкоће коју дијете има, при чему се не узима у обзир личност дјетета у цјелини.

С друге стране, дјеца са тешкоћама у развоју се посматрају у односу на просјечну дјецу, при чему се занемарује да и међу њима постоје разлике.

»Дјеца са посебним потребама су она дјеца која у свом развоју изражавају неке посебности по којима се разликују од већине дјеце исте хронолошке доби« (Кобеšćак, 1998). Неки аутори (Zovko, 1999) под синтагмом дјеца са посебним потребама подразумевају сву дјецу која у позитивном или негативном смјеру одступају од просјека, а овдје би се могли убројити: ученици изнадпросечних способности, ученици са тешкоћама у развоју и ученици са тешкоћама у учењу. Уколико се на дјецу са посебним потребама у развоју гледа само као дјецу са сметњама, поремећајима и ограничењима, често се нереално оцјењује вриједност њихових постигнућа и она се ограничавају, умјесто да се подстичу при извођењу одређених делатности (према: Кавклер, 2003).

Временом је фокус који је годинама истицао тешкоће које дијете има помјерен на личност дјетета у цјелини, при чему се на тешкоћу коју дијете има не гледа као на проблем већ као природну различитост. У

слједећој дефиницији је представљено овакво схватање: »Свако дијете са сметњама у развоју посматра се као особено, јединствено биће, а органско и функционално оштећење сагледавају се у склопу дјечије личности као цјелине« (Хрњица, 1997).

Подршка дјетету са тешкоћама у развоју да развије своје могућности, да проведе дјетињство као и остала дјеца и да се у границама могућег оспособи за живот, представља испуњење хуманог задатка сваког друштва. Положај ове дјеце и однос према њима друштвено је условљен.

Управо су из ових разлога, земље које су прихватиле термин дјеца са посебним потребама покушавају спровести другачији приступ у погледу образовања и развоја, па се у оваквим системима креће у процес укључивања дјеце у редовну наставу.

Свако дијете се разликује, тако и међу дјецом са тешкоћама у развоју постоје разлике које су, између осталог, условљене врстом и тежином сметњи које постоје.

Поред изразитих, евидентних разлика у врсти и тежини оштећења, у односу са овом дјецом примјетна је и разлика у врсти подршке која им је неопходна. Из тог разлога неопходно је за свако дијете са тешкоћама у развоју утврдити врсту и степен тешкоће, евентуалне комбиноване сметње и интелектуалне, емоционалне и социјалне посљедице. Овакви подаци су потребни ради стварања одговарајуће атмосфере која ће пружити помоћ дјетету, припремати га за вртића, школу, локалне заједнице да прихвати дјецу, а не за индивидуално обележавање (стигматизацију) дјетета.

Не можемо прецизно одредити вријеме када се примијети да дијете има потребу за посебним видом образовања као и разлике у интелектуалном функционисању и одступању од оног што се сматра просјечним за одређени узраст. Родитељи су ти који су стално у контакту са дјететом, па је стога оправдано рећи да су они ти који најприје примјете да „нешто није у реду“.

Први корак који они треба да ураде је да се обрате институцијама које су надлежне са класификацију дјеце са различитим врстама и степеном ометености у развоју.

Најгоре што у тој ситуацији можете урадити је чекати да се ствари саме по себи ријеше или не чинити апсолутно ништа када је очито да проблем постоји. Оваква одлука оставља трајне посљедице по дијете.

За свако дијете потребно је утврдити развојни статус, у коме је врста тешкоће само један од елемената који указује каква врста помоћи и подршке је неопходна дјетету.

На међународном савјетовању о образовању у раном дјетињству и посебним образовним потребама дати су општи принципи који могу да олакшају сложен процес процјене дјетета са тешкоћама у развоју (Стрика, 1999): најприје би требало да се зна јасан разлог процјене који би допринио стварању програма и активности у којима дјеца могу бити укључена, процјена је континуиран процес и захтева способности запажања, тумачења и планирања и она је један од начина да се »хендикеп« демистификује.

Процјена дјетета са тешкоћама у развоју је вишедимензионалан процес који поред дјетета и свих аспеката његовог развоја укључује и његове родитеље, вршњаке, васпитаче, наставнике, породични и школски контекст. У процјену морају да буду укључени различити аспекти дјететовог живота, што овај процес чини сложеним и од процјењивача захтева низ знања и вјештина неопходних за адекватну процјену. Поред тога што је процјена значајна за само дијете, она пресудно утиче и на развој инклузивних програма, јер се управо на основу процјене креирају индивидуални образовни планови који чине основу сваког инклузивног програма.

Дијете са тешкоћама у развоју и друштво

Бројни теоријски и истраживачки подаци показују да средина у којој дијете живи и услови које она обезбеђује имају значајну улогу у развоју сваког дјетета. Теорија развоја Виготског (1996) наглашава одлучујући утицај социјалних чинилаца на развој дјетета јер су, по његовом учењу све више менталне функције социјалног порекла. Водећи се овом теоријом оправдано је закључити да ће положај као и развој дјеце са тешкоћама у развоју бити под утицајем друштвених фактора.

Представа о дјетету која постоји у једном друштву и начини васпитавања и социјализације дјеце зависе од тога како друштво схвата човјека уопште, његову природу, могућности и улоге које би требало да оствари у заједници. Према Кону (1988), имплицитна теорија личности или нормативни канон одраслог човека одређује и схватање о дјетету и, у складу с тим, утиче на облике социјалног понашања и васпитање.

Према Требјешанину (1991), »у сваком народу, у свакој култури постоји једна, истина неисказана, имплицитна, али кохерентна и стабилна психолошка теорија дјетета, његове природе и развоја«.

Из схватања о човјеку, као рационалном и предвидивом бићу које ствара средина, утискивањем друштвене матрице у понашање индивидуе, произлази схватање о дјетету као незрелом бићу које се мора научити вештинама и вредностима одраслих чланова друштва. При томе се мало

пажње поклања специфичностима урођених индивидуалних потенцијала, који такође дефинишу дијете, односно човека. Све што је различито, што одступа од просјека и постављених норми, није прихваћено, схвата се као непожељно, одбацује или »насилно« уклапа у шаблон.

Прихватање разлика међу појединцима и групама одлика је отвореног и демократског друштва као и потреба да разлике не постану фактори социјалне дискриминације и изолације појединца и групе, већ допринесу развоју друштва (Левков, 2003).

Рођење дјетета са тешкоћама у развоју представља осујећење очекивања и стога се доживљава као велика трагедија, док однос варира из крајности у крајност, при чему су обје негативне: потпуно игнорисање и одбацивање и претерано сажаљевање. Нагласак је на тешкоћама које дијете има у функционисању и кроз које се посматра, док се личност у целини и њени потенцијали занемарују и не сматрају се као битне.

Стереотипи, предрасуде и на њима засновани негативни ставови условљавају понашање према овој дјечи. На тешкоћу коју дијете има често се гледа као на нешто непознато и опасно. Овакав став прате ирационални страхови и избегавање контаката услед чега према овој популацији дјече постоји социјална дистанца.

Класификација дјече према развојним и функционалним сметњама

Класификација дјече према функционалним и развојним сметњама и учесталост њиховог јављања варира од државе до државе, од регије до регије.

Приликом детерминисања различитих психофизичких оштећења дјече мора се прије свега поћи од етиологије, затим функционалних посљедица и начина услуга које су неопходне дјетету ради компензовања недостатка.

Велики број аутора покушао је пронаћи јединствену класификацију дјечијих развојних сметњи. Истраживачки тим ОЕЦД (OECD/CERI, 1988) предложио је класификацију функционалних сметњи из које је чита потреба за индивидуалним приступом сваком дјетету. Поменути класификација садржи следеће класе развојних поремећаја:

- 1) *Оштећење сензорних функција* (оштећење вида, слуха, осјећај бола, додира, кретања и равнотеже);
- 2) *Поремећаји конгнитивних, интелектуалних, перцептивних и функција пажње* (ментална заосталост, поремећаји учења, говорне дисфункције, поремећаји пажње и сл.);

- 3) *Поремећаји контроле мишића* (церебрална парализа, ортопедски поремећаји, поремећаји у говорној артикулацији, ампутације, мишићна слабост и сл.)
- 4) *Оштећење физичког здравља дјетета* (метаболички и физиолошки поремећаји као што су фенилкетонурија, хипотироидизам, јувенилни дијабетис, урођене болести срца, и сл.)
- 5) *Емоционални дјечији поремећаји* (ситуациони поремећаји, дјечије неурозе, дјечије психозе, емоционалне промјене изазване оштећењем нервног система и сл.);
- 6) *Спољашњи фактори који ометају способност дјетета за адекватно функционисање* (асоцијалне или хаотичне породице, неодговорно понашање родитеља, злостављање дјете од стране родитеља, тежи облици неуроза родитеља, психотични родитељи и сл.).

Према томе, да бисмо успјешно могли извршити класификацију дјете са посебним потребама, морамо се прије упознати са различитим недостацима у психофизичком развоју, што их у суштини и чини посебним.

Посебну групу дјете са посебним потребама представљају *«проблем дјете»*, односно дјете са поремећајима у понашању.

Ђорђевић наводи (према Попадић, 1996) да у *«проблем дјете»* убрајамо ону која не могу да се адаптирају у социјалну средину, не могу да се потврде, асоцијални су. *«Проблем дјете»* можемо груписати према њиховим карактеристикама и начину испољавања (краће у разним облицима; недисциплина, непослушност, негативизам; грубост, несусдржавање; разни облици лажи; агресивност; бјежање од куће и школе, лутање, скитање; друштвена повученост и социјална неприлагођеност; васпитна запуштеност и деликвенција; претјерана љеност, упадљив неуспјех у неким наставним предметима итд.).

За потребе евиденције и праћења развоја дјете са развојним сметњама, поред категорије којој припада у погледу основног односно примарног хендикепа, треба успоставити, редовно пратити и секундарне развојне сметње, те водити индивидуалне картоне у које се уносе сљедећи подаци:

степен тежине недостатка; евентуалне комбиноване сметње; интелектуалне, образовне и социјалне посљедице хендикепа; праћење и евидентирање свих промјена у понашању.

Од процеса идентификације, дијагностике, класификације, медицинске обраде и вођења индивидуалних картона о дјети са сметњама

у развоју и понашању зависи и адекватна и одговарајућа превентива, медицински третман и школовање хендикепираних особа.

Наведене функционалне сметње и препреке у развоју дјече треба селективно отклањати разним медицинским, едукативним и социоекономским мјерама с циљем да процентуално повећамо учешће ове дјече у наставни процес. Интеграцију и укључивање у школски систем, не само дјецу са сметњама у психофизичком развоју, него и ону која су осјетила сегрегацијски приступ и одређене сметње или подјелу у учењу. У свим подручјима наше планете „идеја ексклузивног образовања је јаче укоријењена него идеја о инклузији», јер се све земље суочавају са проблемом различитости ученичке популације и организацијом школског система по мјери задовољавања сазнајних потреба ученика. Таква размишљања и однос према реорганизовању школског система до сада није у потпуности избјегао или комплетно отклонио сегрегацијска мишљења о ученицима са сметњама у развоју.

ЗАКЉУЧАК

Разматрање проблема који се односе на дјецу са тешкоћама у развоју је последњих деценија изузетно актуелно у свим друштвима која улазе, или су већ ушла, у процес реформе. Јављају се бројни реформски покрети који настоје да ријеше проблеме дјече са тешкоћама у развоју, при чему је посебна пажња посвећена проблемима образовања ове дјече и стварању адекватних услова за њихов развој и учење. Сагледавање недостатака постојећег образовања дјече са тешкоћама у развоју довело је до идеје о инклузивном образовању које подразумева укључивање ове дјече у редовне школе, у циљу стварања услова за њихово квалитетно образовање и укључивање у друштво.

Испитивањем могућности и ограничења укључивања дјече са тешкоћама у развоју у редовне школе желимо смо да сагледамо тренутну ситуацију у школама и укажемо на приоритетне потребе школа и наставника када је у питању рад са овом дјецом. Осим тога, овај рад може служити као препоруке за даље активности у области образовног система које би водиле адекватној припреми школа и наставника за рад са дјецом са тешкоћама у развоју, као и смернице за даља истраживања у овој области која могу да помогну свеобухватнијем сагледавању проблема образовања ове дјече у редовним школама у нашој земљи.

На основу свега наведеног можемо закључити да је процес укључивања дјече са тешкоћама у развоју у редовне школе је изузетно сложен процес и условљен је бројним факторима који се тичу не само услова

у школама већ и ширег друштвеног контекста, а који се у различитој мјери могу позитивно или негативно одразити на квалитет овог процеса. Подаци показују да се велики број дјеце са тешкоћама у развоју образује у редовним школама, а да, притом, школе нису припремљене за овај процес.

Стварање услова за заједничко образовање дјеце са тешкоћама у развоју и њихових вршњака у редовним школама подразумева корјените промене у свим битним сегментима рада школе које воде ка унапређивању васпитно-образовне праксе и креирању школе по мјери дјетета.

Литература

- Андриловић, В. И Чудина–Обрадовић, М. (1996) Психологија учења и наставе, Загреб, Школска књига, Загреб.
- Виготски 1983: Л. Виготски, *Мишљење и говор*. Београд: Нолит.
- Guralnick, 2001: M.J. Guralnick, (A framework for change in early childhood inclusion. In M.J. Guralnich (Ed.), *Early Childhood inclusion: Focus on change* (pp. 3–35), Baltimore: MD: Brookes.
- ICD-10,(1992), Класификација менталних поремећаја и поремећаја понашања, Клинички описи и дијагностичка упутства, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђорђевић 1979: Д. Ђорђевић, Психологија ментално заосталих лица, Београд.
- Кавклер 2003: М. Кавклер, (Укључивање деце са посебним потребама, *Настава и васпитање*, бр. 5, (594–604).
- Кобешћак 1998, С. Кобешћак.: Социјални аспекти одгоја и образовања дјеце са посебним потребама, *Дијете, вртић, обитељ*, бр. 13.
- Марић 1999, А. Марић.: *Дефектолошки лексикон*. Београд: ЗУНС.
- Мејовшек, М., Станчић, В. (1982) Структура ставова наставника редовних школа према одгојно – образовној интеграцији дјеце са сметњама у развоју, *Дефектологија*.
- Попадић, Р. Инклузивна настава – појам и суштина, Филозофски факултет Источно Сарајево, Источно Сарајево.
- Стрика 1999, В. Стрика :Рано детињство и посебне образовне потребе УНЕ-СКО: међународно саветовање, *Настава и васпитање*, бр. 3–4, (428–441).
- Требјешанин 1991, Ж. Требјешанин: *Представе о детету у српској култури*. Београд: Српска књижевна задруга.

- Хрњица 1997, С. Хрњица: Деца са посебним потребама, Дете са развојним сметњама у основној школи, Учитељски факултет Београд.
- Хрњица 1991, С. Хрњица: (Ометено дете – увод у психологију ометених у развоју, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Зовко 1999, Г. Зовко: (Ученици с особитим потребама, Основе савремене педагогије, Загреб.

Summary

Great number of experts that dealt with issue concerning children with disabilities, raised a crucial question: “Is it possible to make a separation of children with disabilities and does the actual educational system give those children enough possibilities for growth and development within their possibilities?”

With this research, that we conceived as theoretical, we tried through selection and analysis of gathered data from different resources to see this problem thoroughly and to give more concrete answer on a submitted question of experts.

From the personal experience as well as available literature we know that children differ from one another by individual characteristics. Those characteristics can be outward and visible, and cognitive differences on the other side (they apply for abilities in solving some activities) which are the reason for many disapprovals among experts.

Issue of categorization of children with disabilities is the issue of numerous researches, because apart from its advantages (for example anticipating the treatments, adjusting the educational system to children according to their specificities) disadvantages are also inevitable.

School system has changed through the history, as far as excluding children with disabilities from education is concerned, making the least restrictive conditions possible. So during the last years more and more educational institutions transfer to inclusive education. However, when it comes to this type of education there are no unambiguous answers that go for the advantages of this system.

Despite all of disapprovals, when we talk about children with disabilities and additional effort is necessary or let’s say special approach in education is necessary, so that the child reaches the maximum of his or her abilities, and we can accomplish that by giving them activities that are adequate to their abilities.

Keywords: student, categories, special needs.

ПОРОДИЦА КАО ЋЕЛИЈА ДРУШТВА

Апстракт: Породица као основно језгро првих педагошких импулса, услед снажних емоционалних веза родитеља и дјеце, је значајан чинилац у развоју младе личности. Породично васпитање и уопште породични живот представља најважнији степен васпитања будуће друштвено-културне личности.

Постоје бројна истраживања стручњака који расвјетљавају сложене педагошке, социолошке, па и антрополошке механизме који пулсирају у породици као основној ћелији сваког друштва. Данас у савременом добу тешко је детерминисати основне функције породице.

Породица као ћелија има више функција. У овом истраживању, које је концептирано као теоријско, кориштењем литературе, и вођена сопственим искуством дошла сам до сазнања да породица има највећу моћ у нашем друштву.

Породица нам пружа заштиту и осјећај припадности. Такође нам помаже и да се остваримо као социјане личности. Породица је важан васпитни фактор у формирању идентитета. У њој се скривају најискреније и најјаче емоције. Служи нам као инспирација кроз живот. Слободно можемо рећи да свако дијете има право на породицу и све што једна здрава породица пружа, а то су љубав, васпитање и срећа.

У породичном окружењу у којем влада позитивна породична клима, васпитање дјеце није угрожено, за разлику од негативне климе у породици одакле излазе дјеца са порећајима у понашању. За разлику од васпитања, савремена породица на плану образовања има јако мали утицај, јер се оно остварује кроз школски систем.

Јасно је да је породица главни „кривац“ за васпитање и одгој дјеце. Главни водичи дјеце кроз живот су родитељи. Суочени смо са чињеницом да здрава породица и здраво одрастање остављају дубок траг на нашу будућност, те због тога породицу као институцију треба чувати и његовати.

Кључне ријечи: породица, друштво, васпитање.

Увод

Породица је природна и основна ћелија друштва, и има право на заштиту друштва и државе.

* dragana.kosarka@gmail.com

Од рођења дјетета породица посредује у преношењу моралних, естетских, друштвених и свих других вриједности. Због тога је функција породице веома значајна током читавог одрастања дјетета.

Суочени смо са чињеницом да у савременом друштву породица највише испашта, и да се губе њене вриједности. Родитељи су мање посвђени дјечи, дјеца све мање времена проводе у породичном окружењу, чему доста доприносе и негативни утицаји интернета и друштвених мрежа.

Породица је социјални и емоционални систем, што значи да никако не би смјела да представља само скуп појединаца, већ би на њу требало гледати као на организам који се временом развија. Циљ породичног живота био би да нас учи правим вриједностима, лијепом понашању, гарантује љубав, стабилност, подршку. Породични дом требало би да означава једино мјесто гдје никада није касно да се вратимо, гдје ћемо се увијекосјећати пријатно, бити срдачно дочекани и осјећати потребу да срдачност узвратимо.

Педагози сматрају да сваки међуљудски у породици је истовремено и педагошки однос из разлога што се од родитеља захтјевају правилни педагошки ставови, тј. Ни престоги ни преблаги, односно тражи се од родитеља да дјецу укључују у живот. Суштина је да основу породичног односа чине разумијевање и пријатељство. Однос родитеља према дјечи се мора темељити на здравим и хармоничним односима. (Вукоје 2012: 5)

ПОЈАМ ПОРОДИЦА

Ријеч „породица“ данас се односи на различите појмове. У најширем смислу то је нераздвојна цјелина особа повезаних браком или усвајањем, или радњампојединца који наслеђују један другог – што значи лоза, род, династија. У ужем смислу породица значи родбинско повезане особе које живе под истим кровом – или још уже оца, мајку и дјецу.

Облици сродства

Породица је средиште око кога се уобличава читав низ сродничких веза и односа. Најважнији облици сродства су (Милић 2007: 80):

Крвно сродство или природно сродство које се заснива рађањем,
Тазбинско сродство (које се ствара женидбом или удајом),
Адоптивно сродство (настаје усвајањем) и
Духовно сродство (кумство, побратимство).

Облици породице

У зависности од креитеријума могу се разликовати сљедећи облици породице су (Милић 2007: 90-95):

Први облик породице је тотемског клана за које је карактеристично заједничко име свих припадника рода, што је симболизовано знаком и вјеровањем о заједничком порјеклу. Дјеца се у овој породици одређују по материнској линији, јер у њеној основи лежи групни брак у којем се не зна ко је отац, али како је рађање под заштитом клана, сва дјеца су на неки начин његова, заједничка. Историјски посматрано ово је доба матријархата. Из тотемске породице развија се породична кућна заједница. Појаву очинске породице значи да се крвна веза одређује према оцу. Историјски посматрано овај период када улога оца постаје веома важна за породицу назива се још и период патријархата. У патријархалној породици је развијена доминација патријархалног вође, старјешне која доноси одређивање потомства искључиво по очинској линији. Старјешина породице има апсолутну власт, над свим члановима породице, а нарочито над женама и одлучује о удаји, женидби, а често и о зачећу и броју дјеце. Индивидуална породица обиљежава савремено друштво. Ова породица је заснована на моногамији и њу чине само најближи сродници, родитељи са дјецом. Одлуке о потомству доносе супружници заједнички, а оно се рачуна по обје линије, очевој и мајчиној. Улога оца је условљена дјелом биолошке дијелом из друштвене активности.

Постоје и други критеријуми за одређивање облика породице као што су:

Традиционална – породица гдје су улоге расподјељене према полу и узрасту. У оваквој породици тачно се зна положај и улога коју имају мушки чланови породице, и каква права обавезе имају жене.

Патријархална – почива на врховном неприкосновеном ауторитету оца, главе породице, у оваквој породици највећи ауторитет има отац који односи све одлуке и његова ријеч је задња.

Егалитарна (демократска) – породица гдје је расподјела улога међу половима и генерацијама у складу са склоностима и способностима својих чланова.

Матрилинеарна – породица у коме се сродство рачуна по мајци.

Патрилинеарна – у којој се породична лоза води по оцу и мајчиним прецима.

Билатерална – сродство се рачуна по обје линије.

Нуклеарна – ову породицу сачињавају родитељи и дјеца. Овакав

облик породице је карактеристичан за савремено доба.

Проширена – ову породицу чине и ближи и даљи сродници који живе под истим кровом и у заједничком домаћинству.

Потпуна – то је она породица која се састоји од супружника и дјеца.

Непотпуна – ово је породица у којој недостаје један супружник – родитељ (због развода, смрти или из других разлога).

Интегрисана – то је породица гдје постоји чврста повезаност чланова породице, гдје постоји осјећање узејамности. У оваквој породици чланови се осјећају сигурно, заштићено и они доносе заједничке одлуке које су интегрисане. Код чланова ове породице усађен је велики осјећај припадности.

Дезинтегрисана – карактерише удаљавање чланова породице једних од других, одсуство заједничких вриједности и циљева, емоционално „хлађење“ и равнодушност, повлачење у себе или везивање за особе ван породице. За овакву породицу се може рећи да не постоји дубока емоционална повезаност између чланова, тако да се њени чланови осјећају усамљено и имају страх да се повјере једни другима, а излаз из такве ситуације налазе у другим породицама, гдје осјећају лажну сигурност.

САВРЕМЕНА ПОРОДИЦА

Као основна и општа обиљежја савремене породице, која су од значаја за одговорно родитељство и васпитно – образовне функције, можемо навести следеће: (Спасојевић 2011: 75-78)

У односу на патријархалну породицу, битно је смањен број чланова, у њој је врло ријетко више од двоје дјеце, а све чешће је само једно дијете. То указује на чињеницу да су педагошке функције лимитиране на дјеловање одраслих, а да изостају драгоцјена интеракцијска дејства „дјечије групе“

Далеко је већа демократичност у односима брачних партнера и равноправност полова, што је крупна претпоставка за повољнију породичну климу разумијевања, сарадње и развоја осјећаја код дјетета да је вољено и заштићено.

Умјесто заснованости на економским интересима, што је било обиљежје патријархалне породице, савремена породица је више заснована на емоционалним везама, међусобном разумијевању, љубави и повјерењу брачних партнера, али и родитељској љубави усмјереној дјечи.

Једно од најлошијих обиљежја савремене породице је велики број

развода и краће трајање брачних заједница, што је генерисало и друге видове нарушавања основних поставки о „људској заједници“, њено дезинтегрисање и слабљење, нарастање васпитне запуштености дјете као најчешће посљедице оваквих породичних односа.

Најважније функције породице

Без обзира на различите теоријске конструкције, породица представља један од најзначајнијих чинилаца развоја личности дјетета, што је капитална функција од значаја за развој друштва и човјека. Према томе, имамо следеће функције породице: (Спасојевић 2011: 82-95)

Репродуктивна (биолошка), чији је основни смисао обезбјеђивање потомства за породицу и становништва за државу као заједницу. Дакле, породица је најосјетљивији, најсложенији и у исто вријеме најважнији ослонац у погледу опстанка, јер је извор демографске обнове и одржавања прости репродукције становништва. Као таква мора имати значајно повољнији статус у визијама развоја друштва, са далеко вишим развојним приоритетима у стратешким циљевима.

Функција задовољавања базичних психосоцијалних потреба је најкомплекснија, јер суштински је духовне природе. Ријеч је о функцији којом се формира човјек у цјелини, што се у великој мјери и подудара са васпитно – образовном функцијом, али је њена реална вриједност постојање других чланова и могућности ослањања на њих.

Обезбјеђивање опстанка, сигурности и заштите, као једна од фундаменталних функција спада у човјекове примарне потребе, при чему се прије свега, подразумијева економска сигурност за раст и развој, за преживљавање, „сигурност дома“ или склониште као основног услова опстанка.

Васпитно – образовна функција, усмјерена је првенствено на подршку породице, развоју, цјеложивотном учењу, укључивању младих у друштвени живот и њиховом фундаменталном оспособљавању за друштвене улоге у којима се могу остварити као личност.

Функција забаве и разоноде, прије свега, обезбјеђује активан однос чланова породице према „друштвеном животу“ њених чланова у погледу активног одмора, забаве и рекреације.

Очување идентитета породице, очување традиције и сродничких односа, будући да је родитељство најдоговорнија, најтежа, али у

исто вријеме најљепша улога човјека, без које је тешко замислити саоостварење појединца и спада у најсложеније функције породице.

Породично васпитање

Највећи број родитеља се током живљења у породици не учи родитељском понашању колико би било потребно њиховој дјечи и колико би било потребно њима самима да се као мајке и очеви осјећају удобно у својим родитељским улогама које ће обавњати током читавог живота, а за које су се определијели по сопственој одлуци. (Милошевић 1998: 250)

Општа констатација је да дјеца воле да буду под утицајем особа које воле и које, такође, воле њих, а то су оне особе које задовољавају њихове елементарне потребе. Родитељ као фигура за идентификацију подразумијева постојање предуслова за обављање родитељске улоге, а то је, управо, представљена улога родитеља као доброг васпитача. За вријеме процеса идентификације дјеца уносе у своју личност вриједности и стандарде својих родитеља.

Родитељ као васпитач, као активни учесник у обликовању личности и понашања свога дјетета укључује још, бар три улоге, а то су: улога онога који дијели казне, затим улога онога ко учи дјецу главним вриједностима у животу, и улогу особе која дисциплинује дјецу, навикава их на уважавање одређених правила понашања. Када родитељ дијели награде и казне за одређено понашање дјетета, сматра се да он тада користи снагу појединих техника васпитавања дјетета. Стручњаци кажу да дијете не понавља слијепо понашање које се награђује, нити аутоматски избјегава понашање које се кажњава. Умјесто таквог понашања дијете прима награду и казну као информацију када организује и планира своје нове активности. Награде, као и казне, дјелују континуирано а не само у тренутку када их родитељ примјени.

У породици дјете учи по чему су мушкарац и жена слични. Из понашања родитеља оно може да учи да ли је, или није један пол способнији од другог, ко више ради у кући, ко је осјећајнији. Родитељи уче дјецу како да приђу другим људима и шта од њих да очекују.

Дјеца уче и о природи свијета који их окружује, посматрајући однос својих родитеља са њиховом браћом и сестрама. Понкад лекција коју дијете научи посматрањем има јаче дејство од личног искуства, нпр. Када види да је брат добио шамар, може довести до тога да дијете осјети бол ошамареног.

Дакле, дјеца уче о природи свијета који их окружује на основу тога коју средину им родитељи показују.

Начин на који родитељ третира дијете, и његова представа дјетета о томе какво је оно, доприноси начину на који ће дијете мислити о себи самом, и како ће сагледавати себе. Сагледавање себе на начин на који га виде родитељи, одређује дјечији начин сагледавања себе и у односу на друге особе изван породице, и у односу на друштво.

ЗАКЉУЧАК

Породица је специфична друштвена група која се историјски мјењала и развијала, у којој се преплићу друштвено – економски, биолошки и психички чиниоци.

Биолошки карактер породице је један од основних обиљежја. Оно обухвата двије врсте међусобно повезаних али различитих односа у којима се прожимају биолошки, психолошки и друштвени елементи: задовољавање емоционалних портеба људи, рађање и подизање дјете. Иако се ове категорије могу одвијати и изван породице, оне се највећим дијелом одвијају у породици.

Иако нам се чини да о породици доста знамо, њено проучавање није нимало лако, тако да у овој области постоји нерашчишћених питања и проблема – почевши од историјског развоја породице, преко њене структуре и функције, односа према глобалном друштву, унутрашњих односа и динамике. Сложеност породице као посебне друштвене групе и тешкоће које се јављају у њеном проучавању изискује сарадњу великог броја наука, како природних тако и друштвених.

Ако погледамо око себе, можемо видјети да су дјеца постала власници својих родитеља. Контролишу их, намећу своје идеје, испитивају до којих су граница родитељи спремни да иду. Родитељи из љубави према својој дјечи, ту контролу примјећују код других, а код себе не. То касније прераста у много веће и озбиљније облике контролисања, уколико се не подуму одређене мјере и уколико се та контрола не циркулише на исправан начин. Родитељи треба да увиде када њихово дијете манипулира њима, а када заиста треба одређени облик пажње.

Литература:

Вукоје 2012: Јован Вукоје, Основне функције савремене породице, Бања Лука: СВАРОГ.

Голубовић, 1981: Загорка Голубовић, *Породица као људска заједница*, Загреб: Напријед.

- Милић 2007: Анђелка Милић, *Социологија породице*, Београд: Чигоја.
- Милић 1988: Александар Милић, *Породица, рађање модерне породице*, Београд: ЗЗУНС.
- Милошевић 1998: Љубинка Милошевић, *Понашање родитеља*, Никшић: УНИРЕКС.
- Милошевић 1995: Љубинка Милошевић, *Васпитни односи у породици*, Никшић: УНИРЕКС.
- Спасојевић 2011: Перо Спасојевић, *Породична педагогија и одговорно родитељство*, Бања Лука: Нова школа.

Resume

Family, as a essential core of real pedagogical impulses, with strong emotional connections between parents and children, it's very important part of children growth. Family standards and family life in general it's the most important step for the children future, socially and culturally.

There are a lot of studies about complex pedagogical, sociological and anthropological mechanism, which are existing in every family as a fundamental core of society. Today in modern world it's very hard to determinate basics function of the family.

Family as a core does have more than one functions. Using different studies and following my personal experience, I have realized, family does have the strongest power in our society.

Family give as a support, protection and feeling you belong to someone/ somewhere. Also it's help as to grow socially. Family is very important in building identity. Only in the family we are able to find the most honest and most strongest emotions. It's our life inspiration. We can easily say that every child has right to have a family and all one healthy family can give, as love, morales and happiness.

In family environment surrounded with love and positive energy, children are growing healthy with right morales values and family standards are not threatened comparing with unhealthy family environment where we are having problems in children behavior. Unlike, modern family in the educational plans doesn't have big influence because everything related with education going through school systems.

It is very clear that family does have a biggest influence in standards/ morales and children growth. Parents are the most important teachers in child's

life. Wanted to admitted or not it's very clear healthy family and it's the key of our future, just simple because it's showing us import values of life and that's why we should nurture it and protect it.

Keywords: *family, society, education.*

ПОРОДИЦА – ЧИНИЛАЦ ФОРМИРАЊА ЕКОЛОШКЕ СВИЈЕСТИ КОД ДЈЕЦЕ

Апстракт: Породица од рођења дјетета посредује у преношењу моралних, друштвених, еколошких и свих других вриједности. Због тога је функција породице веома значајна током читавог одрастања дјетета. Она омогућује емоционално-социјални развој.

Развијање еколошке свијести треба да се одвија кроз породицу, васпитно образовни систем и друштво у цјелини. Породица представља почетне кораке еколошког едуковања дјеце. Родитељи који посједују еколошку културу и свијест, својим личним примјером, код дјетета ће развијати еколошки пожељно понашање.

За правилан развој дјетета, породица је била и остала неопходна и незаобилазна средина. Из породичне средине потиче низ подстицаја тако да она од самог почетка постаје главни чинилац у васпитању и формирању дјетета. У њој дијете стиче своја прва сазнања, учи да воли, социјализује се.

Од великог значаја за друштво је породица која је способна да одговорно обавља своје васпитно-социјализаторске функције, да успјешно припреми дијете за будућег члана друштва, па и развијање еколошке свијести треба да започне у њој.

Изузетно је важно да родитељи код своје дјеце створе хуман однос према свему што живи и расте, према свему што их окружује и развију смисао за лијепо. Да би мање образовани родитељи могли правилно да васпитавају своју дјецу, требало би их упознати са неким подацима и примјерима о очувању и заштити природе.

Кључне ријечи: породица, формирање, еколошка свијест.

Увод

Кроз породично васпитање и дјеловање преламају се различити аспекти усвајања, развијања, презентовања и преношења система вриједности. То породицу и чини својеврсним фактором изградње еколошке свијести и културе личности млађих чланова. Зато се као научна чињеница мора прихватити да је породица значајан потенцијал изградње ставова и увјерења према заштити животне средине.

* borkamitric@gmail.com

Предуслов остваривања позитивног утицаја породице на еколошку свијест младих је у настојању да одрасли чланови имају јасне представе о значају здраве и чисте животне средине и правовремене информације о дјеловању разних опасности по здравље људи. То ће се и остварити уколико је породично васпитање кохерентно са моралним и естетским навикама урбане средине. Тек ће се тако доприносити подизању еколошке свијести и културе чланова породице.

Општа атмосфера у породици важнија је него поједине врсте поступака према дјечи. Дијете ће више подржавати понашање модела, ако му модел пружа подршку, ако постоји срдчан однос према дјетету, него ако не постоји. У породици у којој постоји срдчан однос лакше долази до формирања осјећања одговорности и лакше се јавља осјећање кривице када дијете поступи супротно постављеној норми. При томе важну улогу има и кориштење когнитивних момената, убјеђивање и апеловање на когнитивне функције дјетета.

Бројни аутори упозоравају да породица још увек није добила онај друштвени третман као фактор еколошке свијести који она стварно јесте. Ова својства породицу чине изузетно значајним фактором развоја друштвене, па и еколошке свијести. У њој се утемељује еколошка оријентација личности ученика која остаје дуготрајно својство, по правилу током цијелог живота. Таква улога од непроцењиве је важности за еколошку свијест и културу млађих чланова.

. ФОРМИРАЊЕ ЕКОЛОШКЕ СВИЈЕСТИ

Еколошка свијест је духовна димензија еколошке културе и обухвата стечена знања и навике, усвојене вриједности, ставове и увјерења, прихватање норми о томе шта је у природној и друштвеној средини здраво и квалитетно, а шта није, на који начин се у постојећим условима може побољшати свијест и квалитет живота људи (Шушњић 1998: 312).

На формирање еколошке свијести и данашњег савременог човјека, дјелује читав низ фактора. Неки од њих су: наука, образовање и васпитање, практична активност на отклањању неповољних еколошких ситуација и многих других фактора.

Еколошко васпитање и образовање не би могло да се тумачи као нека „надградња над образовањем“ уопште, већ је оно дио образовања неопходног савременом човјеку. Посебно је важно да ли појединац себе сматра одговорним за заштиту и очување животне средине или еколошке ситуације и да их не доживљава као нешто отуђено, као обавезу органа,

институција, колектива, предузећа, инспекције и сл. Крајни циљ еколошког васпитања и образовања треба поставити да сама личност досегне еколошку васпитаност, неопходну да би се могло правилно односити према животној средини (Продановић 1995: 104).

Еколошко образовање и васпитање за заштиту животне средине не подразумјева само упознавање природних и друштвених наука неопходних за разумијевање и рјешавање еколошких проблема и загађивања животне, већ претпоставља доградњу моралних принципа и формирање новог система вриједности човјека у односу на природу и окружење.

Развијање еколошке свијести код младих је предуслов активнијег бављења екологијом у будућности јер живјети у здравој и незагађеној средини једно је од основних људских права.

ПОРОДИЦА КАО ЧИНИЛАЦ ЕКОЛОШКОГ ВАСПИТАЊА

Најтрајнији облик микросоцијалне средине је породица. Она је предмет проучавања педагога, психолога, социолога, етичара и других научних радника. Од васпитања у породици зависи, поред осталог, и друштвено одређење њених млађих чланова. Педагошка наука, с правом, у породици види значајан фактор васпитања младе личности.

За разлику од осталих облика микросредине, породица има своја специфична обележја која је чине посебном ћелијом друштва. Она је утицајан и важан фактор дјеловања на млађе чланове.

За П. Шимлешу породични колектив је природна, интимна, крвним сродством повезана социјална јединица коју уједињавају заједнички живот, интереси, радости и тешкоће, што јој даје снагу утицаја. Увијек су снажни утицаји на човјека из оне средине у којој је он емотивно и интимно ангажован. Дакле, сама природа породичног колектива је она снага, онај ауторитет из којег извиру могућности врло јаким одгојним утицаја (Шимлеша 1971: 166). Идентификујући се са члановима породице млади усвајају њене ставове, систем вриједности, облике понашања и друго.

Емоционална, морална, културна и радна клима породице, социоекономски положај и односи који доминирају у њој су варијабле развоја личности њених чланова. За Р. Грандића породица у основи има две функције. Она осигурава физички опстанак и изграђује основне људске особине човјека (Грандић 1997: 233). И у једној и у другој могу се наћи еколошке функције породице. Бригом за заштиту животне средине ствара се сигурност породице, а однос према животној средини је једна од основних људских особина човјека.

Кроз породично васпитање и дјеловање преламају се различити аспекти усвајања, развијања, презентовања и преношења система вриједности. То породицу и чини својеврсним фактором изградње еколошке свијести и културе личности млађих чланова. Зато се као научна чињеница мора прихватити да је породица значајан потенцијал изградње ставова и увјерења према заштити животне средине. Међутим, мора се имати у виду и дјеловање у том погледу школских и других друштвених чинилаца. Сагледавање стварног утицаја родитеља на формирање еколошке свијести и културе је сложен проблем. У том смислу је потребно идентификовати процесе позитивног и негативног вриједносног система породице и утицаја на млађе чланове са аспекта заштите животне средине. Породица мање утиче на знања из области животне средине. То се стиче систематским образовањем. Породица може дјеловати и дјелује тако што развија свијест о односу појединаца према животној средини и њеним вриједностима, њеним ставовима и компетенцији према активностима на заштити природног и урбаног простора.

Породица, као најинтимнија микросоцијална средина, кроз емоционално доживљавање еколошких вредности, чистих ријека, зелених травњака, свјежег ваздуха, има могућности да утиче на убјеђења и ставове својих чланова према тим вриједностима.

Предуслов остваривања позитивног утицаја породице на еколошку свијест младих је у настојању да одрасли чланови имају јасне представе о значају здраве и чисте животне средине и правовремене информације о дјеловању разних опасности по здравље људи. То ће се и остварити уколико је породично васпитање кохерентно са моралним и естетским навикама урбане средине. Тек ће се тако доприносити подизању еколошке свијести и културе чланова породице.

Једна од најважнијих функција породице огледа се у сфери моралног васпитања. На основу ранијих емпиријских истраживања дошло се до закључка да су родитељи и вршњаци снажан извор моралне идентификације, док се то за наставнике не може казати. С тог аспекта важно би било утврдити да ли се такав истраживачки резултат односи на еколошко поступање. И у сфери естетског васпитања породица може дати значајан допринос. У традицији је многих породица да поклањају значајну пажњу естетском уређењу стана и његове околине.

Некада су родитељи били доминантни извор информисања своје дјеце. Данас дјеца често превазилазе ниво знања родитеља о низу питања друштвене стварности, па и еколошке. Стога су неријетко и њихови ставови различити од ставова родитеља. Педагошка пракса нема увида у стварно дјеловање породице као основне ћелије друштва у његовању и развијању еколошке свијести и културе ученика. Утисак је да се том питању не поклања

одговарајућа педагошка пажња нити се породица третира као приоритетна друштвена средина у вези с тим.

Бројни аутори упозоравају да породица још увек није добила онај друштвени третман као фактор еколошке свијести који она стварно јесте. Ова својства породицу чине изузетно значајним фактором развоја друштвене, па и еколошке свијести. У њој се утемељује еколошка оријентација личности ученика која остаје дуготрајно својство, по правилу током цијелог живота. Таква улога од непроцењиве је важности за еколошку свијест и културу млађих чланова. Породица данас није довољно припремљена да код дјеце развија правилне еколошке ставове.

Породица, у начелу, дјелује позитивно у смислу развоја еколошких вриједности својих чланова. Али, ако се има у виду да у неким породицама постоји много нееколошког, у мишљењима, ставовима, увјерењима, понашањима, онда су стање и развој еколошке свијести појединца условљени и читавим низом чинилаца. Значи, поред вриједности створених у школи, породица пружа и друге еколошке оријентације које могу бити инкомпатибилне основним еколошким вриједностима. Очигледно је да се тада ради о континуираном процесу међуутицаја младих и старијих чланова породице. Јер, и дете је ангажован субјект, ни оно се не јавља као пасиван објект утицаја. У породици се изграђује формалистички однос у остваривању бриге о непосредној околини. Однос према простору у стану и простору који је јаван није исти. Основни метод дјеловања у породици је лични примјер, где дјеца, прије свега, уче спонтано. Такви утицаји на млађе чланове породице трајнијег су карактера.

Позитивна еколошка оријентација дјеце повратно дјелује на породични амбијент и чини га еколошки пожељнијим. М. Андевски посебно наглашава улогу интензивног доживљавања природе и околине и директних (акционих) искустава у природи у раној младости (Андевски 1996: 507). Како смо већ констатовали, проучена литература врло ријетко третира породицу фактором еколошког васпитања младих.

Препоруке Београдске конференције захтјевају да родитељи прођу кроз обуку о материји образовања о човјековој средини, како би могли да помогну неформалном образовању своје дјеце и да истакну улогу дома као средине за учење.

Подаци истраживања показују да у знатној већини родитељи нису припремљени за васпитање правилног става и односа деце према животној средини. Резултати до којих је аутор дошао последица су низа околности у којима родитељи живе. Највећи број родитеља нема еколошку културу ни систематски стечена еколошка знања. Они својој дјечи не могу дати више

знања него што га сами имају. Стога залагање за унапређивање начина ангажовања масмедија у развоју еколошке културе грађана и у овом податку налази своје уточиште.

С правом се може закључити да је породица, као и у другим доменима развоја младих, темељни фактор еколошке културе и еколошких навика. Она је социјални миље у којем се стичу прва сазнања о односу према животињама, биљкама, руралном и урбаном простору.

Породица, дакле, представља најужу социјалну групу која остварује опште стање о егзистенцији и другим животно важним потребама личности. Будући да је она најхомогенија социјална средина која припада подједнако свим својим члановима то она делује и као хомогени колектив у тренуцима нарочито непосредног угрожавања простора. Од породице се очекује највиши степен солидарности што подразумева како напоре тако и евентуалне жртве да би се заштитили појединци који су угрожени. С еколошког аспекта најпожељнији, треба сматрати модел породице чији се односи заснивају на осјећају одговорности према еколошким вриједностима.

ЗАКЉУЧАК

С правом се може закључити да је породица, као и у другим доменима развоја младих, темељни фактор еколошке културе и еколошких навика. Она је социјални миље у којем се стичу прва сазнања о односу према животињама, биљкама, руралном и урбаном простору.

Породица, дакле, представља најужу социјалну групу која остварује опште стање о егзистенцији и другим животно важним потребама личности. Будући да је она најхомогенија социјална средина која припада подједнако свим својим члановима то она дјелује и као хомогени колектив у тренуцима нарочито непосредног угрожавања простора. Од породице се очекује највиши степен солидарности што подразумева како напоре, тако и евентуалне жртве да би се заштитили појединци који су угрожени. С еколошког аспекта најпожељнији треба сматрати модел породице чији се односи заснивају на осјећају одговорности према еколошким вриједностима.

Литература

Шушњић 1998: Ђ. Шушњић, *Религија*, Београд: Чигоја.

Продановић 1995: Г. Продановић, *Социјална екологија*, Ужице: Учитељски факултет.

- Шимешла 1971: П. Шимешла, *Педагогија*, Загреб: Педагошко књижевни збор.
- Грандић 1997: Радован Грандић, *Породична педагогија*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Андевски 1996: М. Андевски, *Породична социјализација и развој породичне свести*, Нови Сад: Педагошка стварност.

Abstract

Since the moment of birth, family is reflecting moral, social, ecological and all other values. Because of that the main function of family does have very important part in children growth. Family is giving us emotionally and socially growth. Our ecological growing should go through family, educational system and society in general. Family is basically our first step in ecological education. Parents with ecological cultural and consciousness with their own example will be the best examples for healthy ecological behaviour of children. For the right and healthy growing of the children, family was always the best example. From the family became all stimulation and that's why she is the most important factor in children growth. That's the place where children are getting first lessons such as love, socialising etc. Responsible family is extremely Important for society, regarding children preparation for the society, as a next society member and as well ecological awareness should start there, in family. Its very important for parents to do first step, to present and develop human way of thinking and to teach them to respect everything and everyone (what is the sense of beauty around us). For the parents with less education, to make their work more successful, we can suggest them to find out more about ecology and nature protection (using some examples and researchers).

Keywords: family, formation, ecological awareness

ДЈЕЧИЈИ РАЗВОЈ КРОЗ ЦРТЕЖ

Дјеца цртају већ вијековима – на папиру, зидовима или у прашини. Међутим, врло је мали број сачуваних дјечјих цртежа из прошлости. Кокс каже да су дјечје мишљење, разумијевање и вјештина схватани као инфериорни и несавршени у односу на одрасле и да нису довољно вриједни да би се забиљежили.

Цртање за дијете није умјетност. То је једна од активности и најискренијих начина дјечијег изражавања. Поласком у школу дјеца мијењају став према ликовном изражавању. Тада се налазе у ситуацији да им од способности ликовног изражавања зависи од оцјена.

Оно што ученици не знају је да, како наводи Дивљан, наставници кроз дјечије ликовне радове разматрају интелектуалну зрелост, схватања, осећања, перцепцију и аперцепцију, психолошко ликовно-личну карту кроз сензибилност, однос у друштву, а на основу свега овога изводе закључке о могућностима креативне ликовне надградње. Исти аутор каже да је свијет дјечијег ликовног схватања огромно поље за испољавање интелектуалне зрелости.

Питање које се природно намеће када се говори о дјечијем сликовном изразу је – да ли довољно пажње посвећујемо дјечијим цртежима и њиховом развоју на овом пољу? Поучавамо их правилном и лијепом писању, форсирамо математику током цијелог школовања, дјецу талентовану за музику уписујемо у музичке школе, а колико дјеце похађа ликовне курсеве и добија адекватну обуку – занемарљив број.

Кокс каже да уколико било коју одраслу особу упитате да нешто нацрта, тешко ће пристати. Ако, пак, пристане добићете „упозорење” да не зна да црта. Управо због тога ова ауторка наглашава потребу за обучавањем, нарочито талентоване дјеце, јер таленат није сам по себи довољан, али није ни битно да ли ће им то касније бити занимање или само хоби. Свакако да их не треба спутавати да се креативно испољавају, већ их подстицати на овакве активности и подржавати.

* gocatb@gmail.com

Значај дјечијег цртежа

Сва знања о дјечијим цртежима резултат су проучавања која имају своју историју. Први се тим питањем бавио Корадо Рики, италијански познавалац умјетности. Одушевљен дјечијим цртежима, он их је скупљао, систематизовао и проучавао. Захваљујући великом интересовању које је настало након његовог рада, данас имамо пуно података, веома битних за разумијевање дјечјег развоја. Сумирајући сва постојећа знања издвојила бих нека јако битна која показују колико је велики значај дјечјих цртежа за особе које васпитавају децу.

Користећи дјечији цртеж може се утврдити интелектуални ниво дјетета. Кокс наводи да је Флоренс Гудинаф у ту сврху 1927. године конструисала тест заснован на способности дијетета да нацрта човјека. Гудинаф је сматрала да је то тест интелигенције, наводи Кокс.

Међутим, овај тест користи се уз друге развојне тестове, као допуна, не као самосталан. Према Смиљнићу и Толичичу постоји тијесна повезаност између начина изражавања и нивоа душевног развоја код дјеце предшколског, па и школског узраста.

Исти аутори кажу да дијете често у цртежу изражава оно што не умије да каже усмено или га у томе омета околина. Цртеж је значајно средство за изражавање и ослобађање дечјих потреба и других напетости што упућује на дијагностички и терапеутски значај дјечијих цртежа.

Дивљан наводи да кроз цртеж или слику можемо одредити дјечији однос према човјеку, објекту, породици и свему што воли или не воли, што зна и шта наглашава на цртежу или изоставља као одраз социјалних ситуација и схватања објеката.

Свака фаза у развоју ликовног изражавања има своје специфичности, што је опет повезано са интелектуалним узрасним нивоом дјетета и урођеном диспозицијом за ову активност. Ово је само сегмент из мора података о дјечјим цртежима. Поље за изучавање је огромно, интересовање за ову дјечју активност и њен развој веома велика, а теме многобројне.

Симболи и шаре

Дјеца пролазе кроз неколико фаза развоја сликовног израза. На том путу од жврљања до реалистичног цртежа дјеца откривају разне шаре и симболе које касније комбинују.

Према Коксу, Рода Келог се бавила проучавањем дјечијих цртежа и успјела је да идентификује 20 различитих основних шара са нагласком да не мора да значи да свако дијете и прави све типове шара.

Психолошке и ликовне карактеристике цртежа дјеце млађег школског узраста

Проучавањем дјечијег цртежа баве се психолози, педагози, ликовни умјетници, па се у литератури може пронаћи више подјела. Будући да постоји више подјела развоја дјечјег цртежа од стране психолога, одредили смо се за подјелу коју наводи Брковић. Он зликује четири стадијума и то:

1. шкрабање (2–3 г.)
2. симболичко цртање (3–7 г.)
3. визуелни реализам (8–9 г.)
4. реалистички цртеж (од 10 г.).

Фаза шкрабања

Ова фаза траје до треће године. Цртежи који настају у овом периоду су без садржаја. Некада сасвим случајно, цртеж може личити на нешто. „Дијете почиње да црта у раном предшколском узрасту чим почне да се слободно креће по соби, дијете узима (најчешће случајно) оловку и, подражавајући одрасле, почиње њоме да црта. Резултат су дјечјег рада – врата и зидови покривени нарочитим шарама које, нису сређене, ни у погледу ритма, ни распореда елемената”.

Дјеца често жврљају и преко онога што су нацртали. Жврљотине настају случајним померањем руке напријед–назад. Истражујући ову активност дјеца овладавају „техником жврљања” и успостављају контролу над својим покретима.

Фаза симболичког цртања

Ова фаза траје од треће до седме године. Један од првих препознатљивих форми коју дјеца цртају у овом периоду је фигура човека. Фаза цртања овакве људске фигуре назива се фаза пуноглаваца.

Брковић наводи неколико стадијума симболичког цртања. То су:

1. интелектуални реализам – дијете не црта оно што запажа, већ модели изгледају онако како их дијете доживљава;

2. зависно од тренутног расположења дјете ће цртати различите величине
3. предмета и људи, а од истог зависи и избор боја;
4. нема визуелне перспективе, карактеристичан је „рендгенски” начин приказивања.

С обзиром на то да овај стадијум траје од седме године, дијете током овог периода знатно мијења начин цртања људске фигуре – од пуноглавца до људске фигуре са свим њеним елементима.

Визуелни реализам

Са симболичког цртања дјеца прелазе у фазу визуелног реализма. Ова фаза временски је одређена периодом од седме до девете године. Међутим, прелазак из једне у другу фазу је индивидуалан. Нека дјеца и раније престају са симболичким приказивањем.

Карактеристике ове фазе су динамични, али недовољно структурирани цртежи, цртање профила, повремено јављање рендгенског приказивања, емоционални фактор није увек доминантан.

Реалистички цртеж

Развој ликовног изражавања у овом периоду тијесно је повезан са дјечијим душевним развојем. Између девет и десет година јавља се тежња код дјеце да ствари нацртају онакве какве стварно јесу. У фази која наступа, дијете почиње да осећа незадовољство ако цртеж не испадне како га је оно замислило. Тада се јавља проблем, о коме је већ било ријечи, да дјеца почињу избјегавати цртање као средство изражавања јер их лоши цртежи разочаравају. Зато је дјечи на овом узрасту потребно добро ликовно образовање.

Елементи цртежа дјеце који се анализирају као одраз нивоа развоја дјетета

У интерпретацији дјечијег цртежа никако се не смије занемарити узраст као један од важних чинилаца; одређен облик или елемент цртежа у једном узрасту може бити уобичајен, док се у неком другом сматра неприкладним те може указивати на одређене развојне, емоционалне или неуролошке тешкоће. Уопштено говорећи, с порастом узраста дјечји

цртежи садрже више детаља, тачније пропорционалне односе и постају реалистичнији.

Развој цртежа одвија се у четири стадијума; први стадијум започиње у 18. месецу, када дјеца почињу остављати трагове на папиру, и завршава око половине треће године живота. Тај стадијум познат је и као „фаза шарања”, с обзиром на то да није могуће одредити тему нацртаног. Аутори се слажу да ти цртежи нису репрезентација нечега, већ одређена вјежба визуелно-моторичке координације. Занимљиво је да чимпанзе показују исте узорке „шарања” као и дјеца тог узраста.

Цртежи дјеце у узрасту од двије и по до пет година представљају репрезентацију нечега. У том узрасту деца најављују тему цртежа прије него што се упусте у цртање. Цртеж постаје препознатљив, као и употреба различитих облика унутаристог цртежа, тесе јављају детаљи. У овом стадијуму дјеца почињу користити схеме за цртање различитих ликова; одређени облик служи им за презентацију различитих тема те почињу да користе одређене облике за цртање тачно одређених тема. Познато је да цртеж човјека у том узрасту садржи круг са детаљима који приказују елементе лица и ноге, ријеђе руке. Тај облик људске фигуре назива се пуноглавцем, а стадијум схематским због споменуте упорабе схема. Дјечије ослањање на усвојене схеме видљиво је посебно у цртању непознатих тема; у тим ситуацијама она често као почетан облик користе схему уобичајену за познате теме, коју онда додатно обликују. Цртежи животиња, нпр., откривају постојање схема или специфичних обележја кориштених у цртању људске фигуре, док цртежи човека не садрже специфична обележја кориштена у цртежу животиња

У сљедећем стадијуму, који траје од пете до осме године живота, јавља се реализам у дечјим цртежима. Од осме године до адолесценције траје стадијум „визуелног реализма”. Јављају се тродимензионални цртежи па се наставља тенденција што тачнијег приказа реалних односа и величина. У овом стадијуму интериндивидуалне разлике у цртежима све су мање. Неки аутори сматрају да су цртежи дјеце у овом узрасту мање погодни за изражавање емоција због растућег визуелног реализма, а други додају да школовање којем су подвргнута дјеца у овој узрасти снажно утиче на униформност цртежа, одузимајући им тако властити, креативни квалитет у корист конвенција.

Важно је нагласити да су узрастне границе наведених фаза флексибилне; њихов почетак и крај није фиксно одређен те се елементи из једне фазе могу преносити у другу.

Значај проучавања процеса израде цртежа

У цртежу који се састоји од више повезаних или неповезаних дијелова важан чинилац процеса израде је планирање. Планирање се састоји од три корака; први је редослијед цртања саставних дијелова. Други је корак позиционирање првог лика; потребно је сачувати простор за елементе који ће услиједити. Напокон, све делове који ће услиједити потребно је распоредити на одговарајући начин како би чинили цјелину с претходно нацртаним дијеловима.

Важну одлуку коју дјеца морају донијети у процесу израде цртежа је мјесто од којег ће цртеж започети и у којем ће се смеру развијати. Постоји тенденција почетка цртања близу врха папира и кретања с лијева на десно. Изгледа да се та тенденција појављује пре на узрасту у ком дјеца науче писање и читање те егзистира независно о писму културе којој дијете припада. Те тенденције примјећују се у цртежима школске дјеце, који се углавном креће с лијева на десно, глави као почетном стадијуму цртања људске фигуре итд.

Познато је да мала дјеца често главу људске фигуре цртају превелику у односу на тело. Чини се да је непропорционална глава резултат лошег планирања, односно не остављања довољног простора за остале дијелове тијела.

Величина дјечијег цртежа

На величину цртежа утиче и употреба детаља и планирање употребе детаља. Још један могући разлог због којег дјеца главу људске фигуре приказују превеликом су детаљи који су уобичајено присутни на њој (очи, нос, уста, уши, коса и сл.), за разлику од остатка тијела које ријеђе садржи детаље. Цртање дугмића и џепова на одјећи значајно је повећало величину трупа у односу на главу, док је цртање човјека отпозади резултирало значајним смањивањем обриса главе у односу на остатак тијела. Чини се да дјеца унапријед планирају величину нацртане површине како би били сигуни да ће сви детаљи стати и узрастити заслужено место.

Планирање укључивања детаља, осим на релативан однос дијелова исте фигуре, има утицај и на међусобан однос величина самосталних фигура.

Људска фигура увећаних димензија такође може указивати на осећаје недостатка, величином рефлектирајући компензацијске механизме. Увећану људску фигуру неки сматрају индикатором одређених особина личности, као што су агресивност или грандиозност.

Осим карактеристика личности, величина цртежа за неке је ауторе показатељ важности нацртаног. Fox је примијетила да дјеца своје родитеље цртају веће него „обичне људе”, с којима немају никакав однос, па чак и када не постоји разлика у просјечном броју детаља садржаних у свим фигурама. С обзиром на то да се не очекује разлика у висини родитеља и других људи, Fox је закључила како се разлика може објаснити различитим значењем нацртаних фигура.

Постоји једна значајно отежавајућа околност код интерпретације цртежа. Наиме, дјеца цртежом могу исказивати своје жеље и надања, те с друге стране избјежавати или смањивати различите пријетње. Без праћења процеса настанка цртежа и комуникације с дјететом тешко је, или немогуће, разлучити о чему се заправо ради.

Боја дјечијег цртежа

Боја спада у квалитативна обележја цртежа. Истраживања о дјечијој употреби боја у цртежу још су ријеђа него што је то случај с величином цртежа. Симболичка употреба боја подразумева се до те мјере да су називи неких боја већ постали синоними за одређене емоције или емоционална стања у свакодневном говору. Нпр. енглески назив за плаву боју (blue) у говору се користи самостално како би симболисао тугу или депресивно расположење. Велик број пројективних тестова користи боју као фактор који помаже у стварању потпуне слике о човјековој личности. Психологија боја различитим бојама придаје различита значења: црвена боја узрокује највеће узбуђење које може бити угодно и неугодно; када се доживљава као угодно, представља снажну моћ, љубав и апетит свих врста. Ако је узбуђење изазвано црвеном бојом неугодно она се доживљава као раздраженост и мучење па се њена снага тумачи као пријетња. Плава боја највише од свих боја делује смирујуће. Дугим посматрањем плаве дисање и пулс се успоравају, а притисак снижава. Стога је психолошко значење плаве мирноћа. Она узрокује осећај задовољења и хармоније. Зелена боја повезује се са стабилношћу и чврстином. Жута боја, насупрот зеленој, изазива осећај промјене и развоја, слободе и трагања за новим. Када је у пројективном раду доминантна црна боја сматра се да она указује на депресију. Повезаност боја с емоционалним стањима коријене може пронаћи у давној човјековој прошлости, када су живот одређивали дан и ноћ; дан је значио активност и стимулацију, док је ноћ означавала мировање и потенцијалне опасности од стране разних грабежљиваца. Стога се топле боје повезују са активношћу и енергијом, а тамне са мимоћом или опасношћу.

Цртеж као техника психодијагностичке процјене

Израда цртежа незаобилазан је дио психодијагностичке процјене и неких облика психотерапије у раду с дјецом. Најчешће присутна тема у дјечијим цртежима је човјек. Из тог разлога човјек је најчешће коришћена тема у пројективним техникама и истраживањима с дјецом. Осим човјека, у истраживањима се као теме цртежа користе животиње и биљке. Клиничари радећи с дјецом и одраслима користе цртеж у бројне сврхе, које би се могле сврстати у неколико категорија; процјена (црта) личности, процјена тренутачног емоционалног стања, процјена особне важности нацртане теме, процјена интелигенције или развојног нивоа и процена могућих неуролошких оштећења.

По својој теоријској подлози и начинима интерпретације, цртеж припада у групу пројективних техника. Пројективне технике представљају низ тестова, техника и поступака произашлих из психоанализе које на темељу реакција испитаника на различите неструктурисане, вишезначне подражаје и ситуације пружају увид у њихову структуру личности и мотивацију. Претпоставља се да споменута неструктурираност подражаја подстиче пројекцију, која се састоји у интерпретацији ситуација, догађаја или подражаја, нарочито оних који нису довољно структурисани или вишезначни, у складу с властитим жељама, потребама или интересима. Фројд је претпоставио да се садржаји из подсвијести, који су често пријетећи и неприхватљиви па се зато потискују у подсвијест, у пројективном раду често исказују у симболичком или прикривеном облику. Психоаналитичка теорија сматра да изражавање осјећаја, мисли и жеља у пројективном раду, чак и у прикривеном облику, служи као „сигурносни вентил“ који представља могућност безопасног исказивања осјећаја који би иначе били потиснути и представљали потенцијалну опасност за особу која их потискује. Дакле, психоаналитичка теорија пројективне радове посматра као средство кроз које долази до катарзе потиснутих емоција.

Многа истраживања указала су на незадовољавајуће психометријске чинове пројективних техника, као што су поузданост, ваљаност и недостатак норми, али се оне ипак широко употребљавају у склопу психодијагностичке обраде и терапије. Претпоставка оних који их употребљавају је да испитаник неће хтјети или моћи изразити своје осјећаје, мисли и понашања ако га се изравно пита.

Пројективне технике остављају утисак лежерности и непосредности те су узрастар извор за постављање хипотеза, које се у каснијем раду и другим техникама могу провјеравати. Сврха ових техника испитанику, поготово оном који нема искуства са њима, није очита. Из тог разлога вјерује

се да смањују могућност симулације и дисимулације јер испитаник не зна што се од њега очекује и какви се одговори сматрају позитивним, а какви негативним. Интерпретација било којег пројективног уратка деликатна је и потенцијално вишезначна. Из тог разлога при интерпретацији важно је узети у обзир све околности израде, чинилаце који могу утицати на њега итд.

Тако ће се, на примјер, теоретичари и практичари свих праваца сложити око неких општих начела процјене цртежа; испуштање уобичајених елемената цртежа или укључивање елемената који уобичајено нису присутни у цртежу дјетета одређене узрасти сматра се значајним. Исто тако, претјерано увећавање или смањивање цртежа знак је ком треба посветити пажњу.

Код цртања људи из околине (нпр. дечији цртеж породице) индикативни елементи су позиција особа ближе или даље од дјетета, позиција сваке поједине особе на папиру, који члан породице је приказан којим бојама, какав је чији израз лица...

Сви аутори дају неке уопштене законитости у овој области, које нису потврђене другим методама и наравно увијек се морају гледати кроз конкретно дијете у конкретним околностима. Али, ево како Трстењак тумачи одређене елементе цртежа:

ЛИНИЈЕ И ФИГУРЕ: говоре о степену самоконтроле и рационалности

Танке и испрекидане линије – крутост личности, несигурност

Обле линије – скромност

Издужене линије – агресивност

Цик-цак линије – непоузданост, несталност карактера

Праве линије – самоувјереност, агресивност

Фигуре без детаља – Личности склоне сањарењу, рјечити, али нереални

Ситне и детаљне фигуре – Реалистичност

Линије променљивог интензитета – Ниска истрајност

БОЈЕ: Описују емоционални живот дјетета

Црвена – агресивност,

Плава – смиреност, уравнотеженост,

Жута – инфантилност;

Црна – интелигенција, рационалност, контрола;

Зелена – склоност потискивању емоција;

Смеђа – важност хигијене за особу која црта

Још једна занимљивост ... Са годинама се смањује количина жуте и плаве, а повећава употреба црвене и зелене боје.

УПОТРЕБА ПРОСТОРА НА ПАПИРУ: Говоре о одликама личности

Врх папира – висок ниво аспирације

Цртеж прелази ивице папира – нетолерантност, саможивост, вршњаци их често избјегавају

Цијела површина папира испуњена – дјеца која имају јаку самоконтролу, често веома зависна од одраслих и са потребом да се докажу

Папир искоришћен сразмерно величини – уравнотеженост

Фигура додирује дно папира – реалистичност, особе које су „на земљи“

Стално поправљање цртежа – самокритичност, скромност

Поузданост дјечијег цртежа

Подаци о поузданости величине дјечијег цртежа разнолики су, зависно о начину на који је мјерена; уколико су дјечији цртежи исте теме (човека) просјечне величине у односу на величину цртежа њихових вршњака, они у сљедећем мјерењу неће знатно одступати величином од првог цртежа. У случају већег одступања величином од просјека у сљедећем испитивању величина цртежа приближава се просјеку и значајно се разликује од прве величине. Ако говоримо о поузданости цртежа у смислу приказивања истих обележја теме у неколико наврата, истраживачи извештавају о релативно високој поузданости. Аутори спомињу вероватност да ће дијете одређено обележје људске фигуре приказати у 2 цртежа на 80%. Поузданости у смислу слагања неколико процјењивача око приказаних обилежја цртежа је висока; код Гооденоугх-Харрис теста „Нацртај човјека” она износи 90%, а код мјерења величине људске фигуре на А-4 папиру расте на 100%. Поузданост цртежа значајно овиси о интервалу у којем се прикупљају подаци; због развоја дјечијег цртежа треба очекивати већу поузданост што је интервал између 2 мјерења мањи. При цртању исте теме, други цртеж се величином значајно разликује од првог и то у смјеру смањивања. Повећање моторичке контроле могао би бити један узрок смањивању другог цртежа, а други узрок могао би бити и улагање мањег труда од стране дјетета у ситуацији цртања другог цртежа већ познате теме.

Знакови упозорења на дјечијем цртежу

Знакови упозорења на дјечијем цртежу су следећи:

Потез

Ако је прелаган, открива бојажљивост, хиперсензибилност, интровертно и често врло суздржано дијете. То може бити и знак потребе за више пажње и похвала.

Ако на папиру има много пресијецања приказаних ликова и предмета, дијете се вероватно плаши да ће погријешити и да неће нацртати слику добро као остала дјеца: треба похвалити његову способност и вјештину и отворено му показати љубав.

Кад је потез пренаглашен, до те мјере да је дијете оловком или фломастером готово пробушило папир, то би могао бити знак велике таштине. Ипак чешће открива доста агресивно и хировито дијете.

Боја

Црно је боја страха, али и бијело. Ако се дијете блокира пред чистим папиром или оставља пуно празног простора на свакој страници, можда се боји празнине или има потребу за јаснијим границама, потребу да му родитељу кажу докле смије ићи.

Ако предност даје бојама као што су црна и жута, то може значити љубомору (односно страх да не изгуби нечију љубав).

Боју треба гледати у вези с приказаним предметом: на примјер, црвена лица људских ликова могу бити одраз потиснуте агресивности и потребе дјетета да је избаци из себе.

Предмети

Неки елементи могу бити повезани с дјечијим страховима: чудовишта, али и мишеви, пауци, змије, инсекти.

Често цртање крви, љекара или болнице може указивати на тјескобу.

Сунце у дјечјој подсвијести представља оца. Ако је замрачено или превише удаљено од остатка цртежа, може означавати потребу за већом комуникацијом с оцем.

Кућа је симбол мајке.

Кров пламено црвене боје може се повезати с агресивношћу усмјереном према лику мајке, док улазна врата затворена катанцем или великим кључем могу бити знак страха од „напада» других људи или знак

дјететове жеље (коју родитељи потискују) да врата његовог дома буду отворена његовим пријатељима.

Прозори такође играју врло важну улогу у дјечјој симболици: прозорске клупице пуне цвијећа одражавају радост, а затворени прозори или прозори с решеткама одраз су страха од отварања према другима.

Листови који падају с дрвећа представљају страх од самоће и жељу дјетета да поновно буде посве мало, заштићено и увијек у близини родитеља.

Посебну пажњу треба обратити на ципеле, стопала и ноге: ако дијете црта родитеље босе, без стопала или ногу, то може значити да нема довољно повјерења у њих и да му је потребно више сигурности.

ЗАКЉУЧАК

Најслободнији, најспонтанији и најкомуникативнији начин истраживања код дјете представља цртеж. Заступљен је на сваком мјесту, у свако вријеме, и представља љепоту, задовољство, игру и радост дјететовог изражавања. Са цртежом оно напредује у расту и развоју, спознаје и сазнаје свијет око себе, развија свијест о себи, свом постојању и свом непосредном окружењу.

У анализи и интерпретацији дјечијег цртежа долази се до многих сазнања о развоју дјетета, почев од тога да ли његов цртеж одговара узрасту вршњака. Од посебног значаја су цртежи људске фигуре, дрвета и куће. На основу цртежа људске фигуре може се израчунати дјететов коефицијент интелигенције, који доста одступа од правог теста за мјерење интелигенције, али се ипак може провјерити да ли дијете прати развој његове узрасне групе.

Цртеж дрвета открива многе аспекте личности дјетета, посебно његово емоционално стање. Открива почетне карактерне особине као и мноштво проблема који су га задесили.

Постоје разлике у цртању, посебно људске фигуре, између дјечака и дјевојчица. У свијету, а и код нас обављена су многа истраживања и анализе о овој разлици.

Дјеца почињу да праве прве цртеже и жврљотине у узрасту од 15–16 мјесеци, а некада и нешто касније. Њихови цртежи се такође могу анализирати. Од двије, до двије и по године живота, дијете већ црта контуре куће, дрвећа, пуноглаваца као бате или секе, тате или маме. Могу да разумију и налоге шта да цртају.

Цртеж открива све аспекте дјететовог развоја, од тренутка када оно

почне да хвата оловку и прави прве црте, жврљотине, кругове. Родитељи најчешће чувају цртеже своје дјеце из године у годину и са поносом показују фамилији и пријатељима. На жалост, има и оних родитеља који крију цртеже своје дјеце или једва имају по који, јер малишани одбијају да цртају, тешко држе оловку и не умију скоро ништа да нацртају.

Један број дјеце, врло брзо открива да цртеж приказује њих или неки став који она цијене, док је другима потребно вријеме за откривање те везе.

Литература

- Беламарић, Д. (1987): *Дијете и облик*. Загреб: Школска књига.
- Брковић, А. (2000): *Развојна психологија*. Други дио, Ужице: Учитељски факултет
- Дивљанин, С. (2000): *Подстицање ликовног стваралаштва ученика*. Јагодина: Учитељски факултет.
- Дивљан, С. (2000): *Подстицање ликовног стваралаштва ученика*. Јагодина: Учитељски факултет.
- Кокс, М. (2000): *Дечји цртежи*. Превела са енглеског Гордана Миљевић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кроња, Т (2005): *Менталнохигијенски аспекти периода детињства*. У: Николић, Р. и Јовановић, Б., Школска и породична педагогија – практикум, Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.
- Манојловић, А. И Младеновић, (2001): *Психологија предшколског детета*. Београд: Центар за примењену психологију.
- Митровић, М. (2000): *Мама и тата полазе у школу – приручник за родитеље будућих првака*. Београд: Креативни центар.
- Нешић, Б, Радомировић, В. (2003): *Основе развојне психологије*. Јагодина: Учитељски факултет у Јагодини.
- Радомировић, В. (2003): *Психологија*. Нови Пазар: Универзитет у Новом Пазару.
- Рот, Н. (1987): *Основи социјалне психологије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

ИНКЛУЗИВНОСТ ШКОЛЕ

Апстракт: Инклузивно образовање значи да школе и учитељи препознају и одговоре захтјевима ученика индивидуално; такво свеобухватно образовање погодује школама, учитељима и свим ученицима. На тај начин школе добијају имиџ заједница ученика, образовање постаје дугорочан процес, а његов крајњи циљ су здрави и продуктивни грађани који у потпуности доприносе економском, социјалном и културном животу националних држава, заједница и породице. Инклузивна школа је мјесто гдје свако припада, свако је прихваћен, подржава и бива подржаван од стране својих вршњака и других чланова школске заједнице како би се изашло у сусрет његовим образовним потребама. У најширем смислу ријечи, инклузивно образовање се односи на праксу укључивања свих ученика – без обзира на таленат, потешкоћу или поријекло – у редовне школе и разреде гдје је могуће одговорити на све њихове индивидуалне потребе.

Кључне ријечи: инклузивност школе, инклузивна наставе, појам инклузије, значај инклузије.

Термин инклузија је ушао у ширу употребу у нашој средини прије нешто више од десет година, да би последњих неколико година био један од можда најчешће употребљаваних термина када је реч о промјенама у образовању. Употреба овог термина је постала нарочито учестала са појавом концепта квалитетног образовања за све, па је инклузија донекле и поистовећена са њим, што је сасвим разумљиво, јер инклузивно образовање значи могућност школе да обезбиједи добро образовање свој дјечи, без обзира на њихове различитости. Инклузија се истовремено повезује и са процесима демократизације у друштву и у образовању, и у том контексту говори се о друштвеној инклузији у ширем смислу и о образовној инклузији, када се мисли на укључивање ученика из маргинализованих група у образовање.

Инклузивно образовање је образовање које развојно стимулативно укључује дјецу и младе са препрекама у учењу или учешћу или тзв. посебним образовним потребама и све остале ученике у перманентном оптимално индивидуализовано учење. (Илић, 2012: 17)

* dajevicmilena@gmail.com

Најчешће, инклузивно образовање се одређује као процес излажења у сусрет потребама ученика у оквиру редовног образовног система коришћењем свих расположивих средстава како би се створиле могућности да дјеца уче и припреме се за живот. Излазећи у сусрет потребама у учењу све дјеце, младих и одраслих, посебно се фокус ставља на оне који бивају маргинализовани и искључивани. Инклузивно образовање се тако одређује и као процес којим школа постаје отворена за све ученике и којим сви ученици у некој школи, посебно ученици из дискриминисаних група, без обзира на њихове снаге или слабости у неким областима, постају део школске заједнице – инклузивно образовање почива на уважавању све дјеце и обезбјеђивању једнаких услова да уче заједно.

Значај инклузивног образовања и предности укључивања деце са сметњама у развоју у редовне васпитно-образовне установе заједно са децом без сметњи у развоју истакнут је у објашњењу *Маријеве теорије социјалних потреба*. Потреба је, према њему, психичка напетост која нас усмерава према циљу, односно ка постизању равнотеже. Када се циљ оствари умањује се напетост. Физиолошке потребе су унутрашњи нагони, који одржавају равнотежу према теорији нагона, а насупрот су схватањима теорије социјалних потреба које се уче и зависе од социјалног окружења. Социјалне потребе се често појављују под притисцима из друштвеног окружења. (Отилиа Велишек-Брашко, 2013: 21)

Инклузивна школа је она школа која обухвата и стално укључује сваког ученика са препрекама у учењу и учешћу и све остале ученике у све видове васпитно-образовних активности наставних, ваннаставних, друштвено-корисних, културно-јавних, према њиховим индивидуалним потенцијалима и максимално очекиваним исходима учења, креирања и поучавања. (Илић, 2012: 17)

Школа припрема и институционализује инклузивно образовање добро планира и ресурсе унутар школе, али и користи ресурсе у локалној заједници.

Добро управљање у школи може да обухвата:

Флексибилну примјену школских докумената

Прављење функционалног распореда часова

Укључивање родитеља као волонтера

Прављење малих група

Поред управљања имамо и задатке које морамо да примијенимо у инклузивном образовању, како би се постигли бољи и позитивни резултати. Неки од тих задатака су:

Доношење плана и програма

Координација са задуженим наставницима, директором и сарадницима

Праћење рада Тимова за израду ИОП-а

Набавке стучне литературе и опреме

Вођење евиденције о дјечи која се образују индивидуализацијом ИОП-у.

По опису дјетета утврђује се потреба за индивидуализацију или израду ИОП-а за предмет, понашање, ситуацију.

Инклузивна настава је нови дидактички модел организованог подучавања и учења који обухвата, прихвата и интезивно укључује дјецу и младе са препрекама у учењу и учешћу, односно ученика са посебним образовним потребама, и све остале ученике у одјељењу према њиховим индивидуалним потенцијалима, интересовањима и очекиваним исходима до личних максимума. (Илић, 2012: 13)

Учење у инклузивној настави обухвата све видове и облике самосталног и заједничког стицања и знања, продубљивање искуства, усавршавање вјештина, његовање навика, развијање способности и вриједносних оријентација.

Учешће у инклузивној настави подразумијева да се сваки ученик примјеђује, прихвата и уважава онакав какав јесте, да се дјелотворним поучавањем стимулише, његово активно ангажовање у индивидуалном и заједничком учењу, те да се подржава слободном изношње свог доживљаја, образовања и васпитања. (Илић, 2012: 13)

1. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

1.1. Проблем истраживања

Проблем истраживања инклузије у школству је битан сегмент проучавања, како се дјеца сналазе и колико је залагање наставника за такву дјецу. Инклузија се односи на присуство, партиципацију и постигнуће свих ученика. Стављање ученика у центар не значи да ученици уче одвојено. Инклузија подразумијева индивидуализацију наставе у којој ученици подржавају једни друге у односу на своје могућности и снаге. Инклузивно образовање се односи на побољшање средине за учење о обезбјеђивање прилика за све ученике да постану успјешни у образовању.

1.2. Предмет истраживања

Предмет овог истраживања је да покажемо како се друга дјеца укључују у инклузивну наставу, то јест дјеца која немају потешкоће. Битно нам је да покажемо како они учествују у раду и помажу у инклузивној настави. Инклузивно образовање усмјерено је на обезбјеђивање приступа свој дјечи одговарајућем, релевантном, доступном и учинковитом образовању у оквиру њихове заједнице.

1.3. Циљ истраживања

Инклузија представља процес којим школа настоји одговорити свим ученицима појединачно путем поновног разматрања организације и припреме курикулума. Да би смо употпунили знање о инклузивној настави путем анкетања дјеце и наставника увидјећемо који је њен основни циљ и задатак.

1.4. Задаци истраживања

Задаци истраживања су:

стицање информација,
разумијевање концепта инклузије и образовне инклузије,
информисање о различитим моделима,
разумијевање суштинских разлика између два модела инвалидности и њихових импликација на друштво и образовање,
приказати како се начини именовања који су прихваћени као коректни мијењају у односу на развој инклузивног покрета,
указати на сада важеће конвенције,
информисање о инклузивном образовању у документима,
разумијевање међусобне повезаности развоја и образовања.

2. ИНКЛУЗИВНОСТ ШКОЛЕ

Инклузивни покрет у свијету настаје средином прошлог вијека. Кључна идеја и усмјерење покрета на афирмацију, заступање и реализацију права на образовање за све, формулисана је још 1948. године у Универзалној

декларацији о људским правима, а затим и 1989. у Конвенцији о правима дјетета. Касније, овај оквир се разрађује у другим документима Уједињених нација и низу других међународних докумената у којима су формулисане стратешке смјернице и стандардна правила изједначавања положаја маргинализованих и искључених група, посебно у погледу остваривања права на редовно образовање.

Међутим, последњих деценија прошлог вијека, инклузија је од једног покрета за афирмацију права маргинализованих, угрожених и из образовања искључених група прерасла у широко прихваћену општедруштвену визију, која представља велики изазов за свако друштво које препознаје маргинализацију као друштвену пријетњу. У том смислу, инклузија је одговор на један од највећих проблема са којима се свијет данас суочава, а то је искљученост све већег броја особа из партиципације у економском, социјалном, политичком и културном животу друштва коме припадају. Као такав одговор, инклузија је, истовремено и заправо у својој суштини, покрет у образовању који данас обједињује различите и бројне стратегије, методе и технике развоја квалитетног, отвореног и правичног образовања.

Најчешће, инклузивно образовање се одређује као процес излажења у сусрет потребама ученика у оквиру редовног образовног система коришћењем свих расположивих средстава како би се створиле могућности да дјеца уче и припреме се за живот. Излазећи у сусрет потребама у учењу све дјеце, младих и одраслих, посебно се фокус ставља на оне који бивају маргинализовани и искључивани.

Инклузивно образовање се тако одређује и као процес којим школа постаје отворена за све ученике и којим сви ученици у некој школи, посебно ученици из дискриминисаних група, без обзира на њихове снаге или слабости у неким областима, постају дио школске заједнице - инклузивно образовање почива на уважавању све дјеце и обезбјеђивању једнаких услова да уче заједно.

Овај концепт претпоставља да је дужност школе да образује све ученике у редовним одељењима и да развија делотворне приступе који омогућују да сви ученици уче и учествују у животу школе и у образовању.

Инклузија јесте:

Уважавање различитости,

Добит за све ученике: за дјецу из маргинализованих група и за децу из већинских група,

Омогућавање једнаког приступа образовању или стварање одговарајућих облика услуга за одређене категорије деце без њиховог искључивања.

Инклузија није:

Реформа специјалног образовања, већ реформа формалног и неформалног образовног система,

Одговор само на различитост, него побољшање квалитета образовања за све ученике,

Посебне школе, него додатна подршка постојећем школском систему,

Везана искључиво за задовољење потреба искључиво дјете са потешкоћама, и задовољење потреба једног дјетета на штету неког другог.

Инклузија се односи на присуство, партиципацију и постигнуће свих ученика. Стављање ученика у центар не значи да ученици уче одвојено. Инклузија подразумијева индивидуализацију наставе у којој ученици подржавају једни друге у односу на своје могућности и снаге. Инклузивно образовање се односи на побољшање средине за учење о обезбјеђивање прилика за све ученике да постану успешни у образовању. Крајњи циљ развоја инклузивне заједнице је добробит, не само за „до сада искључене особе“, већ за цјелокупно друштво.

Томе у прилог говоре савремена научна, стручна и општељудска сазнања и искуства. Јер инклузија тежи изградњи, не само толеранције, већ и стварног уважавања индивидуалних, друштвених, културно-специфичних и других разлика, поштовању достојанства сваког појединца и на бази тога креирању међусобне интеракције и друштвених односа.

Модел инклузије пружа свакој заједници прилику да подстиче развој цијеле заједнице, тако што ће сваки њен члан бити поштован и уважен. Модел инклузије не подразумева изједначавање свих људи, већ уважавање различитости сваког појединца, којем се пружа могућност одлучивања и преузимање одговорности за властити живот. Инклузија се односи на социјалну вредност, на смањивање и уклањање дискриминације. Инклузија подразумијева идентификацију и уклањање баријера. Инклузивни приступ тежи сталном побољшању у пракси и политици.

Инклузија као појам значи бити укључен, прихваћен, бити са другима. Као друштвени покрет и филозофија утемељена је на заступању и самозаступању људских права особа које су „другачије“. Она наглашава чињеницу да свако припада друштву и на свој начин му доприноси. Циљ инклузије је свеобухватно укључивање особа с различитим развојним и другим „тешкоћама“ (инвалидитетом) у ширу социјалну средину и све садржаје живота у заједници, те изједначавање њихових права с правима „просјечне популације“.

Инклузија је процес, а не стање којим школе настоје одговорити на индивидуалне потребе свих ученика. Инклузивно образовање се не темељи на начину како асимилирати појединог ученика с тешкоћама у развоју у постојећи редовни систем школства, већ се темељи на реструктурирању школа како би оне позитивно одговорице свим ученицима као појединцима. У једном периоду, са напуштањем медицинског модела у приступу дјечи са развојним сметњама, и раније често коришћен термин хендикеп је био скоро потпуно напуштен у контексту инклузивног образовања. Сматрало се да је стигматизујући, да носи печат дискриминације и да је и са стручне стране неодговарајући нарочито за дјецу развојног узраста и за младе.

Међутим, од деведесетих година, овај термин је поново у употреби и у социјално-психолошком моделу и инклузивном образовном приступу, али са измијењеним значењем које га чини употребљивим не само за дјецу и младе са развојним сметњама и ометеностима, већ и у односу на друге групе маргинализованих и искључених.

Ова релативно сложена и обухватна класификација разликује као основне, на страни појединца, чиниоце спољашњег или унутрашњег ризика и чиниоце капацитета, а на страни друштвене средине, олакшавајуће и отежавајуће чиниоце, који, у интеракцији са капацитетима особе, одређују степен хендикепца као интерактивну, од средине зависну и променљиву ситуацију.

У настајању ситуације хендикепца, средина може да представља препреку или да омогући упражњавање животних навика и остварење животних улога јединке. Овдје постоји јасно упућивање на прецизну идентификацију потребне друштвене подршке која за појединца умањује ситуацију хендикепца, омогућујући му да упражњава животне навике и остварује животне улоге. У образовном контексту, хендикеп у овом значењу настаје када постоје срединске препреке да се оствари образовање, а инклузивни приступ је онај који се ослања на постојеће капацитете, отклања срединске препреке за укључивање и учествовање у образовању и који кроз обезбјеђивање одговарајуће подршке омогућује стицање животно важних знања и успостављање животно важних навика, вјештина и односа. Наша земља нема јединствен закон који регулише искључиво питање правног статуса особа са инвалидитетом, већ је то питање регулисано кроз читав низ законских рјешења у различитим областима живота, па као резултат тога не постоји ни јединствено нормативно одређење појма инвалидитет.

ЗАКЉУЧАК

Свака поједина школа одговорна је за властито самооцјењивање, а потом, писање развојног плана на основу добијених резултата. Самооцјењивање обухвата и податке прикупљене од свих локалних субјеката којих се питање тиче и вреднује се у три димензије: култури, политици и пракси. На основу ових података, директор или неко други у управи школе, задужен за планирање у школи, припрема оцјену стања, којом се поставља темељ и дају смјернице за израду развојног плана школе. Слиједи примјена плана, уз преглед процеса оцјењивања и новом оцјеном након једне године спровођења. Циклус планирања затим се понавља, уз поновну оцјену показатеља инклузивности школе и постављање нових циљева за наредну годину. Нагласак је на изради једногодишњих планова, што омогућава често преиспитивање и подешавање краткорочних и коначних циљева.

Дјеца у редовним школама не смију ништа изгубити. Ученици, родитељи и наставници треба да прихвате дијете са посебним потребама у редовној настави. Стварање климе међу дјецом у разреду да прихвате дијете са посебним потребама врло је суптилан посао и зависи првенствено од наставника, његове стручне оспособљености и педагошко-психолошких компетенција, а посебно од сензибилности за карактеристике и развојне потребе ове дјеце. Нужно је створити све потребне кадровске, материјалне и организационе претпоставке за оптимално укључивање дјеце са посебним потребама у редовну наставу. Као примарно овдје се намеће императив тандемског рада у настави између учитеља и специјалног педагога. Осим кадровских, врло су важне и материјалне претпоставке.

Организационе претпоставке за укључивање деце са посебним потребама у редовна одјељења подразумевају више активности: израду наставног плана и програма за дијете са посебним потребама, обуку наставника за реализацију тог програма, припрему одјељења за укључивање дјетета са посебним потребама у редовну наставу, координацију наставника и специјалног педагога, односно мобилног тима, реализацију наставног плана и програма, праћење и валоризацију ефикасности овог програма, односно укључености детета са посебним потребама у редовне активности у учионици.

Треба предвидјети све ризике и спријечити нежељене посљедице. Тренутно је један од највећих ризика садржану формализацији инклузије. Наиме, због тренда или обавезе, наставници ће прихватити да раде са дјецом са посебним потребама иако нису довољно обучени. Настојаће прикрити проблеме и инциденте, а дјеци помагати онолико колико им то дозвољава њихова стручност и услови у којима раде. Један од ризика је ризик одузимања

индивидуализованог и посебног третмана ове дјеце у специјалним школама у сврху њиховог превођења у редовне школе. У специјалним школама дјеца имају стручну помоћ професионалаца, често више њих. Преласком у редовну школу дијете губи ову помоћ, што је ризик.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић 1981: Ј. Ђорђевић, Савремена настава. Београд: Научна књига.
- Ђукић, 1995: М. Ђукић, Дидактички чиниоци индивидуализоване наставе. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ђукић, 2003: Ђукић М, Дидактичке иновације као изазов и избор. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине.
- Ланда, 1975: Ј.Н. Ланда, Кибернетика и педагогија. Превео са руског Митар Поповић. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Пољак, 1990: В. Пољак Дидактика. Загреб: Школска књига.
- Продановић и Ничковић 1974: Продановић Т, Ничковић Р., Дидактика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Илић 2012: М. Илић, Инклузивна настава, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву
- Илић 2007: М. Илић, Положај студената са хендикепом, РЕЧ више, Нови Сад, 1.
- Јанковић и Богићевић 2008: Јанковић, С и Богићевић, В, Образовање за све и рана интервенција, доступно на www.инклузија.org
- Ћировић, 2008: Ћировић Д. Инклузија-разумевање концепта, доступно на www.инклузија.org
- Отилиа Велишек-Брашко, 2013: Развој компетенција за инклузивно образовање у систему професионалног развоја наставника, Нови Сад
- Збирка примера инклузивне праксе, Инклузивно образовање-Развој и примјена делотворног модела инклузивног образовања у Србији

ЗНАЧАЈ ПРОГРАМИРАНЕ НАСТАВЕ У НАСТАВИ ПРИРОДЕ И ДРУШТВА

Апстракт: Наглим развојем науке и технологије настају нови педагошки системи засновани на психичкој и физичкој активности ученика. Примјеном иновативних наставних система у наставном процесу чини се значајан корак ка савременијем и ефикаснијем процесном учењу, доприноси се креативнијем раду ученика, чиме ученици постају мисаоно активнији и губе позицију слушаоца. У раду наставника неопходно је откривати чиниоце који ометају и трагати за онима који могу допринијети рационалнијем и квалитетнијем раду наставника и ученика у наставном процесу.

Циљ наставника није само да ученик посједује велику количину знања, него и да зна како да мисли, стиче знања као и да научено примјењује у пракси. Програмирана настава је само један од могућих путева којима се може кренути у будућност школства. Помоћу програмиране наставе ученици самостално обрађују програме којима су утврђени и садржаји и начини учења, укључујући и поступке обавјештавања о постигнутим резултатима.

У раду ћемо користити дескриптивно-аналитички метод како би детаљније и конкретније одговорили на постављено истраживачко питање. Циљ рада јесте објаснити значај програмиране наставе у настави природе и друштва, колико ова настава утиче на ученика, његово активно или пасивно усвајање знања и колико наставници примјењују овај облик наставе у настави природе и друштва. Долазимо до закључка да ова врста наставе поспјешује самостално учење, доприноси индивидуализацији темпа напредовања, стимулише интензивнији рад, обезбјеђује перманентну повратну информацију.

Кључне ријечи: наставни системи; програмирана настава; ученик; наставник; учење.

1. Увод

Основни задатак бављења проблемом овог истраживања јесте да се укаже на значај програмиране наставе у оквиру наставе природе и друштва, те да се анализира и укаже на циљ таквог облика наставе.

Програмирана настава још се развија и још није заокружила свој удио у савременој дидактици. И ова иновација као и све друге настоји да превазиђе стари систем образовања, да модернизује облике и методе рада, да садржаје

* majastarovic88@gmail.com

образовања прилагоди интересовањима и могућностима ученика, да помогне у рјешавању проблема које је донијела модерна технологија, кибернетика и сл. Ова врста наставе поспјешује самостално учење, обезбјеђује перманентну повратну информацију, доприноси индивидуализацији темпа напредовања, стимулише интензивнији рад и слично.

Примјена програмиране наставе доприноси да се радикално мијења класична организација образовних институција, осавремењавају садржаји и методе рада у школама, подиже квалитет људских односа у процесу васпитно-образовне дјелатности и да се ученик активније укључи у наставни рад.

Модерна програмирана настава пружа могућност ученику да рјешава задатке, добија допунска обавјештења, врши корекцију свога рада и нормално напредује у учењу. У настави природе и друштва може се, за одређене наставне садржаје (наставне јединице), на различитим типовима наставних часова (обрада нових садржаја, понављање, вјежбање, провјеравање), нарочито у трећем, четвртном и петом разреду успјешно користити програмирани модел рада. Ученици најчешће раде на садржају који је од стране наставника припремљен по узорку на полупрограмирани материјал.

2. Историјски почеци програмирања

Програмирана настава се појавила послје Другог свјетског рата, резултат је настојања бројних теоретичара наставе да се интензивира и индивидуализује наставни рад. Настала је и развила се на идеји управљања процесом учења. Многи истраживачи дали су велики допринос утемељењу и развоју програмиране наставе, а највише Скинер, Галперин, Ланда, Краубер, Талзина. Са нашег говорног подручја треба поменути Баковљева, Продановића, Вилотијевића, Мужиха.

За групу научника на челу са америчким психологом Берхусом Фредериком Скинером (1904–1990) и њихову бихејвиористичку теорију учења везује се појава програмиране наставе. Скинер је половином XX вијека развио теорију програмираног учења, засновано на стимулсу, реакцији и поткрепљењу. Увидјевши да повратна информација битно утиче на понашање ученика, почео је да размишља о значају подстицања ученика његовим резултатима учења. Схватио је да сазнање или информација о постигнутом успјеху представља снажну подршку, поткрепљење у процесу учења и да управо то подстиче ученика да ради и интензивније и боље.

Године 1954. прилике су се у свијету измијениле, а нарочито се повећало разумијевање процеса учења. У тој свежијој клими два психолога с

универзитета Харвард, Скинер (1954) и Голанд (1954), предложили су методе аутоинструкције које данас служе као основа за програмирану наставу.

Све до данас, програмирана настава развијала се с бројним осцилацијама и девијацијама, а још се и данас усавршава у складу са изграђивањем савремене образовне технологије. Показала је своје ефекте у подизању квалитета учења, сврстала се у иновације од изузетног значаја и многи је сматрају наставом будућности.

3. Основни појмови у програмираној настави

У програмираној настави срећу се појмови: *програм, тема, секвенца, чланак (корак, порција, доза), алгоритам*. Неуједначеност у тумачењу значења појединих ријечи јавља се и у вези са самим материјалом помоћу којег се врши програмирана настава.

Програм је сам садржај тог програмираног материјала и не смије се идентификовати са класичним наставним програмом у коме се уопштено наводе садржаји које треба савладати, а наставнику се оставља да самостално одлучује о обиму и дубини обраде. У том програму су прецизно изложене све битне чињенице и појмови које ученици треба да савладају. Грађа је разложена на међусобно логично повезане и за усвајање лаке мале дијелове који се савлађују један за другим. Дијелови су поредани по сложености и савладаност претходног дијела је услов за прелажење на нови дио. Зато се садржаји не могу „прескакати”. Дакле, од обима програмираног материјала зависи даља диоба програма. Ако се он ограничава на један веома уски садржај, тада ће се тај програмирани материјал састојати од једне *програмиране секвенце*, затим *чланака* (Вилотијевић, 2000: 269–270).

Тема је једна садржајна логички структурисана цјелина из наставног програма на примјер, *реченице* (Вилотијевић, 2000: 270).

Програмирана секвенца је логички структурисан дио теме (Вилотијевић, 2000: 270).

Чланак (корак, порција, доза) је најмања јединица у програмираној настави, а чини је основном садржајно-логичком цјелином коју ученик треба да савлада у процесу рјешавања неког задатка. Чланак чине сљедећи елементи: а) уводна информација, којом се ученик обавјештава о новом градиву и даје му се оријентациона основа за предстојећи задатак; б) задатак (проблем) који треба ријешити; в) простор за рјешавање задатка, г) повратна информација (Вилотијевић, 2000: 270).

Алгоритам је образац, или прецизно упутство, са утврђеним редослиједом операција које треба обавити да би се задатак (проблем) ријешено. Тализина поставља захтјеве које треба да испуни алгоритам. То су: а) одређеност (текућа фаза процеса одређује наредну) б) масовност (могућност да се алгоритам примијени у рјешавању свих задатака истог типа и в) резултативност (извршавање задатака предвиђених алгоритмом мора да води тачном рјешењу задатка) (Вилотијевић, 2000: 270).

4. Врсте програма за програмирану наставу

Као специфичан облик индивидуализације рада у школи, програмирана настава може бити више ефикасна или мање ефикасна, може бити више или мање прихватљива. Успјех програмиране наставе пресудно је условљен квалитетом програма који се посебно припрема за ову сврху. Постоје три врсте програма за ову наставу, а то су: *линеарни, разгранати и комбиновани*.

Творац **линеарног програма** Б.Ф. Скинер (Скиннер, 1954) поредао је чланке праволинијски полазећи од принципа „корак по корак”. Сви ученици рјешавају исте задатке постављеним редом и својим ритмом, зависно од предзнања и сазнајних могућности. Ученик обрађује чланке редом и рјешава постављене задатке. Задатке рјешава самостално и не бира одговоре јер они нису понуђени. Тачан одговор му омогућава прелазак на сљедећи чланак. Уколико му је одговор нетачан, поново чита исти чланак и поново даје одговор на постављено питање. Тачност добијеног резултата може да провјери јер је у програму дато рјешење.

Линеарни програм индивидуализује ритам савлађивања наставног градива, али не уважава разлике у способностима (Вилотијевић, 2000: 271).

Разгранати програм служи за отклањање слабости праволинијског програма. Осмислио га је Краудер који полази од схватања да сувише мали „кораци“ у учењу нису сврсисходни па инсистира на већим корацима и тежим задацима. Због тога, питања поставља на принципу вишеструког избора. Чланци су поредани и праволинијски, али тако да иду скоковито (на примјер, 1 па 4) и бочно у којима су дати чланци који се наслањају на најближи праволинијски. У овом програму, уз сваки задатак, дато је више одговора, а ученик бира онај који сматра тачним (Вилотијевић, 2000: 272).

Предност разгранатог програма је што омогућује ученику да неке задатке – чланке које зна „прескочи”, а ако не зна неки чланак упућује на додатну информацију у „бочном” чланку. Ученици који више знају крећу се праволинијски, а они чија су знања и способности мања иду „цик цак” линијом.

Слабост му је, у односу на линеарни, што неке ученике мисаоно мање активира пошто они не рјешавају задатке него бирају једно рјешење од више понуђених.

Комбиновани програм је комбинација линеарног и разгранатог, а сврха му је да одстрани слабости и уједини предности једног и другог. Инсистира на детаљнијем излагању наставног градива. У овом програму се потпуније дају наставни садржаји (Вилотијевић, 2000: 272–273).

5. Примјена програмиране наставе

За програмирану наставу могу се програмирати садржаји свих наставних предмета. Најпогоднија је за грађу у којој доминирају сазнајни захтјеви. Већи ефекти у раду запажени су код млађих него код старијих ученика. Др М. Вилотијевић¹ наводи да је програмирана настава погодна приликом:

обrade садржаја у којима се тражи усвајање на нивоу репродукције, а ученици да би усвојили те садржаје морају да расуђују, објашњавају, анализирају, повезују;

усвајање знања и навика ученици треба да примјењују расположива знања у пракси тј. да рјешавају задатке који захтјевају дословну примјену знања која су раније стекли или извјесну модификацију у примјени тих знања;

трансформације знања ученици треба да примјењују усвојене информације за рјешавање практичних задатака у новим ситуацијама.

6. Израда програмираних материјала

Могућност увођења појединих елемената програмиране наставе у градиву различитих наставних предмета и подручја практички су неисцрпна. Ситуација је, међутим, другачија кад се ради о потпуном програмирању неког градива, о изради правих програмираних материјала којима се то градиво обухвата. Није, наиме, свако градиво једнако доступно програмирању. Како израда програмираних материјала захтијева што више времена, већа средства, већу стручност програмера итд., сигурно је да се при приступу изради тог материјала не само поставља питање избора градива него да ће при том избору дјеловати и низ различитих фактора.

¹ Вилотијевић, М. (2000): *Дидактика 1* Београд: Учитељски факултет, 276

Израда програмираних материјала од самог је почетка усмјерена према емпиријски доказаној ефикасности, те садржи етапе које су специфично везане уз њено доказивање (Мужић, 1974: 21–24).

Етапе израде програмираних материјала су:

Избор градива које ће се програмирати.

Оперативно одређивање задатака програма.

Састављање инструмента за контролу успеха.

Одређивање потребних предзнања и осталих особина ученика.

Детаљна анализа градива.

Организација и систематизација градива.

Писање самог програма, тј. писање чланака и њихово редање у секвенце.

Рецензија.

Покусне клиничке примјене с ревизијама.

Израда упута за примјену и припрема за примјену.

Припремајући се за употребу програмираног облика рада у настави природе – Моја околина – Природа и друштво – Познавање природе, наставник најприје идентификује (бира) наставне јединице које су прикладне за програмирану обраду, затим приступа изради програмираног материјала. Израда подразумијева рашчлањивање садржаја изабране наставне јединице на мање, логичке и ученицима примјерене цјелине (дијелове) и формулисање одговарајућих задатака и њихових тачних рјешења. Другим ријечима, наставник израђује (ствара) програмиране чланке (коракe, порције) који обично садрже: (1) упутство; (2) информацију; (3) задатак; (4) простор за рад и (5) повратну информацију која се налази на лијевој страни, на крају програмираног градива (Бранковић, Илић, 2004: 259).

Главне етапе (кораци) у процесу програмиране обраде наставних садржаја су: упутство за рад ученика, самостални рад ученика, повратна информација (тачни одговори), заједничко понављање и систематизација.

Успјех програмиране наставе пресудно је условљен квалитетом програма који се посебно припрема за ову сврху. Тај оперативни документ ствара широк стручни тим у коме учествују истакнути предметни наставници. Стварање фондова програмираних наставних материјала је врло значајно као основа за успјешно ширење програмиране наставе па се зато овај посао повјерава врло искусним и стручним екипама (Вилотијевић, 2000: 273).

7. Закључак

Под програмираном наставом се подразумева прилагођена настава индивидуалним способностима и темпу рада сваког ученика, у којој је, поред садржаја, програмиран и унапријед одређен и разрађен најрационалнији модел обраде наставног садржаја који омогућава самообразовање и самоконтролу ученика. То значи да је у овој посебној врсти наставе унапријед програмирано шта ће се учити, начин учења, предавање и усвајање образовно-васпитног садржаја.

Код нас још увијек не постоји програмиран уџбеник природе и друштва, али наставници сами врше програмирање појединих програмских садржаја, како би свој рад осавременивали и рационализовали. Програмирање је процес припремања или претварања наставне грађе у низ малих чланака, који ученику треба да омогуће, да самопучавање, од познатог дође до непознатог, до новијих и сложенијих појмова и закона.

Неки аутори у свијету, а и код нас (Мужић, Фурлан, Ждерић и др.) упућују и на полупрограмирану наставу. Она има елементе програмирања у садржајима и поступцима, методама рада и учењу при стицању знања, умења и навика ученика.

Предност програмиране наставе је у индивидуализацији и одређивању споственог темпа учења. Ученицима се пружа могућност активног и самосталног рада. Програмирано учење је рационалније и унапређује процес стицања знања.

Недостаци програмиране наставе су у томе што се овом врстом наставе нису испунила сва очекивања универзалне наставе и учења. Није довољно ефикасна за све ученике. Ефикаснија је за ученике скромнијих могућности. Ограничава могућност ученика у трагању и проналажењу најбољих одговора и рјешења. Смањује интеракцијске односе између наставника и ученика, као и између свих ученика. Подстиче верблан начин учења.

Без обзира на услове, примјена програмиране наставе у настави природе и друштва се не може запостављати и са њом се не смије манипулисати у процесу извођења наставе. Добијени показатељи и резултати овог истраживања не само да указују, већ и упозоравају на неопходне радикалне измјене у структури, садржајима, организацији и начину реализације наставних садржаја у настави природе и друштва како би наставници изводили што ефикаснију и квалитетнију наставу.

ЛИТЕРАТУРА

- Бранковић, Д., Илић, М. (2004): *Основи педагоги*, Бања Лука: Comesgrafika.
- Вилотијевић, М. (2000): *Дидактика 1, 2 и 3*. Београд: Учитељски факултет.
- Марић, Д., Баковљев, М., Трајковић, Б. (1973): *Врсте наставе*, Београд: Завод за основно образовање и образовање наставника
- Мужић, В. (1974): *Програмирана настав*, Загреб: Школска књига.
- Ђурић, М., Ждерић, М. (2000): *Методика наставе природе и друштва*, Бијељина: Универзитет у Српском Сарајеву, Учитељски факултет Бијељина.

Marijana D. Starović

THE SIGNIFICANCE OF THE PROGRAMMED TEACHING IN THE TEACHING OF THE NATURE AND SOCIETY

Summary

By the abrupt development of science and technology new pedagogical systems have developed, being founded on the psychical and physical activity of the students. Using the innovative teaching systems in the teaching process, it seems as a significant step towards more contemporary and more efficient process learning. It also contributes to the more creative work of students, and students become contemplatively more active and lose a position of being only listeners. In the work of the teacher it is necessary to find factors that disturb and also to quest for those that can contribute to the more rational and more qualitative work of the teachers and students in the teaching process.

Aim of teachers is not only to make students possess great quantity of knowledge, but also to know how to think, gain knowledge as well as to apply what it has been learnt in practice. Programmed teaching is just one of the possible ways in which it is possible to go in the future of educational system. Through programmed teaching, students independently deal with programmes according to which contents and methods of teaching are established, including the procedures of informing about the gained results.

In the work, we will use descriptively analytical method in order to answer in detail and more concretely the posed research question. The aim of the work is to explain the significance of the programmed teaching in the teaching of the nature and society study, how much this kind of teaching influence the student, his active or passive adoption of the knowledge and how much teachers apply this kind of teaching in the study of nature and society. One comes to the conclusion that this kind of teaching hastens independent learning, contributes to the individualization of the rhythm and tempo of progressing, stimulates the more intensive work, ensures the permanent feedback.

Key words: teaching systems; programmed teaching; student; teacher; teaching/learning.

Енглески језик и књижевност
Кинески и енглески језик и књижевност

A STUDY OF CONCEPTUAL METAPHOR – WHAT METAPHORS TELL US ABOUT THE 2008 WORLD ECONOMIC CRISIS

Abstract: This paper seeks to answer the question of how we make sense of new experiences and abstract concepts and to describe the possible role of metaphor in that process, looked at from the perspective of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff and Johnson, 1980). The aim of this paper is to show, in the case of the 2008 world economic crisis, how we grasp abstract, intangible concepts in terms of other more delineated and concrete concepts (conceptual domains). A corpus compiled from English newspapers articles published in the leading British business newspapers in the period 2008-2009 is analysed. The methodology that is applied in this paper is the one formulated by Lakoff and Johnson (1980: 4; 1987: 380–381) and consists in the examination of metaphoric linguistic expressions that refer to certain domains of experience, in search for some general conceptual structure that generates them.

The corpus analysis confirmed the hypothesis that various metaphors will emerge in the structuring of the 2008 world economic crisis conceptual domain. The analysis pointed at the existence of various conceptual metaphors, mutually coherent and interrelated by entailments. It can be concluded that conceptual metaphors have the function of enabling, structuring and constraining the understanding of abstract conceptual domains.

Key words: conceptual metaphor; the 2008 world economic crisis, business newspapers, English

1. Introduction

This paper seeks to answer the question of how we make sense of new experiences and abstract concepts, and to describe the possible role of metaphor in that process, looked at from the perspective of cognitive semantics. Unlike the traditional view of metaphor that understands it as merely an ornament of language used by the poets and rhetoricians, cognitive semanticists believe that metaphor is primarily conceptual in nature and that on the basis of its pervasiveness in our thought, metaphor surfaces in our language and actions. Lakoff and Johnson

(1980: 5) who are the principal advocates of this perspective of metaphor and the founders of Conceptual Metaphor Theory (CMT), describe metaphor both as a cognitive mechanism and as a process of “understanding one kind thing by means of another”. Furthermore, another revolutionary claim was that metaphor does not appear in poetic language only, but is ever-present in the conventional, everyday expressions used by ordinary people. These expressions are motivated by conventional conceptual metaphors, which are organised into a system. Lakoff (1980: 3; 1993: 40) claims that we rely on this system every day, automatically and unconsciously, without noticing that we actually make use of some deeply entrenched concepts that shape our reality. As we can grasp from CMT, by means of metaphors we can understand new and abstract concepts better. In addition, metaphors help us structure and organise our experience. The aim of this paper is to show, in the case of the 2008 economic crisis, how we grasp abstract, intangible concepts in terms of other more delineated and concrete ones. The first part of this paper provides a review of the CMT, highlighting the notions of importance for the study of metaphors that structure the target domain of economic crisis. The second part is a study of the conceptual metaphors that underlie understanding of the 2008 economic crisis on the part of the speakers of English. Highlighting, hiding, systematicity and coherence of metaphors will be in focus. The methodology that is applied in this paper is the one used by Lakoff and Johnson (1980: 4; 1987: 380–381) and involves the examination of metaphoric linguistic expressions that refer to certain domains of experience, in search for some general conceptual structure that generates them. As for the evidence, the study will rely on the corpus compiled from *The Financial Times* and *The Economist*.

2. Theoretical background

The main idea of the cognitive approach to language is that meaning is central to language analysis. CMT is a necessary and essential part of cognitive view of meaning, because metaphor as it is seen in this theory serves to render the flowing and dynamic nature of language, and the way meaning is constructed and represented. Lakoff and Johnson (1980: 5) define metaphor as a set of conceptual correspondences between two experiential domains, where a domain represents any coherent organisation of experience (Kövecses, 2002: 4, Lakoff, 1993: 4–6). This set of correspondences is more technically named *mapping*. A metaphor appears in the form TARGET DOMAIN IS SOURCE DOMAIN. We understand target domain in terms of source domain. The mapping is unidirectional (from the source onto the target and not vice versa) and partial (we understand target partly as a source, one part of the source is projected on one part of the target). Mappings are fixed sets of correspondences, across entities in source and target domains. When they are activated, we project inference patterns and knowledge about the

source onto target inference patterns. What will map from the source onto the target determines the *invariance principle* (Lakoff, 1993: 10, Kövecses, 2002: 102–104). This principle limits the fixed correspondences so that mapping cannot infringe the inherent structure of the target domain. CMT describes systematicity as one of the main characteristics of metaphor. Systematicity of concept, language and action enables us to understand one aspect of a concept in terms of another, but at the same time covers other aspects which are not in line with the given metaphor. The conceptual metaphors underlying the English language and other languages included in cognitive research combine into metaphor systems. So far, the existence of two systems is revealed and proved. They are the GREAT CHAIN and the EVENT STRUCTURE metaphor that serve for metaphorical understanding of things and relations in the world, respectively (Kövecses, 2002: 121–138; Lakoff, 1993: 12–18). Kövecses (2002: 127–134) also discerns a subsystem, COMPLEX SYSTEMS metaphor which describes how we comprehend our mind, economic system, political system, relationships, career etc. the organisation of metaphor systems is governed by *inheritance hierarchy*. As Lakoff explains (1993: 18–21) the mappings that are on the lower level in the hierarchy will inherit the structure of those on the higher level. That system is coherent, what stems from the coherence of individual metaphors and from the coherent relations of various metaphors (Lakoff and Johnson, 1980: 87–106). There is a need for numerous mappings on the same target, because there is no a single one which can provide us with a full, reliable and detailed understanding of a concept. But, no matter how many mappings there are, all of them have to form part of the system in a harmonious way, due to metaphorical entailments, a common characteristic of all metaphors (Kövecses, 2002: 94–101, Lakoff and Johnson 1980: 87–91) that represent the broad knowledge about the source domain that is transferred to the target.

3. STUDY: Economic crisis metaphors

How do we comprehend abstract concepts in everyday life? What is the function of metaphor in our understanding of abstract domains? Language, being part of the general cognitive apparatus, reflects our conceptualising processes. Thus, starting from this claim, the investigation of the conceptual metaphors and their linguistic realisations that appeared in English business newspapers discourse, which provides the material for this study, should reveal how the concept of economic crisis is structured on the part of the speakers of English. The study draws on a corpus of articles published from October 2008 to March 2009 in *The Financial Times* and *The Economist* online editions. The corpus comprises about 350,000 words. Even though a crisis is a normal part of the business cycle and is expected to appear from time to time, replacing a period of prosperity, the causes of this economic crisis seem puzzling and its consequences

unforeseeable and frightening so that it was given a lot of space in newspaper articles and analyses. The newspapers that were chosen for the purpose of this study are not intended for an expert readership only, because the language they use is conventional, everyday language comprehensible both for the professionals and for the laypeople. Thus, the language of newspapers seems to be the best choice, for it epitomises the conventional way of language use, which is supported by the system of conventional conceptual metaphors. The techniques used in this study involve the examination of linguistic expressions that describe the economic crisis in order to uncover the conceptual structures that motivate them and enable, at the same time, the understanding of this particular target domain. The identified metaphors will be analysed. The focus of the analysis is twofold: systematicity of the linguistic expressions that English speakers use when talking about crisis and the coherence of the individual metaphorical mappings and of the whole group that structures this concept.

3.1. Analysis of metaphorical mappings

The fact that great attention was given to the economic crisis in all media and in everyday conversations for a long time, was a prompt to research deeper the way people comprehend this concept. Following the methodology devised by Lakoff and Johnson the first step was to consult the dictionaries and thesaurus in search for the possible source domains. In the Business dictionary¹ there is the following definition of *economic crisis*: “A situation in which the economy of a country experiences a sudden downturn brought on by a financial crisis. An economy facing an economic crisis will most likely experience a falling GDP, a drying up of liquidity and rising/falling prices due to inflation/deflation. An economic crisis can take the form of a recession <http://www.businessdictionary.com/definition/recession.html> or a depression” Another definition² says that economic crisis is long-term economic state characterized by unemployment and low prices and low levels of trade and investment. These specialist definitions contain words such as ‘facing’, ‘falling’, ‘rising’ and ‘depression’ ‘low’ which exemplify a metaphorical view of economic activities, and the use of ‘state’ and ‘situation’ refers to the EVENT STRUCTURE metaphor. Roget’s Thesaurus³ gave the hint of several probable source domains relied upon, on the part of speakers of English, by referring to the fields of event, medicine, and war. The next step was to check which of the words and expressions from these fields feature in the language used in the description of the economic crisis. By intuition, the use of

¹ <http://www.businessdictionary.com/definition/economic-crisis.html>

² <http://www.thefreedictionary.com/economic+crisis>

³ <http://www.roget.org/scripts/qq.php>

expressions from other domains, such as weather and disaster was included in the research. Researching along these lines, in the corpus of English business discourse, the following metaphorical mappings were revealed⁴:

ECONOMIC CRISIS IS AN **ILLNESS**

ECONOMIC CRISIS IS AN **ENEMY**

ECONOMIC CRISIS IS A **STORM**

ECONOMIC CRISIS IS AN **EARTHQUAKE**

ECONOMIC CRISIS IS A **CONTAINER**

Figure 1

As Kövecses (2002: 22) claims, the most common source domains for an understanding of the economy are BUILDING, PLANT, and JOURNEY. Also, he claims (2002:128) that we see the economy as a complex system and comprehend it by means of HUMAN BODY, MACHINE, VEHICLE. On the whole, these figure as more frequent source domains in terms of which we comprehend the economic system. The corpus that provides evidence for this study illustrates these mappings. This can give us a clearer idea of what will be the central mappings in the CRISIS metaphors. What is presented forthwith is the separate examination of the conceptual metaphors which were detected in the corpus (see Figure 1).

3.2. 1. ECONOMIC CRISIS IS AN ILLNESS

A scenario that comes to mind when reading some of the articles about the economic crisis was that of a patient admitted to a hospital urgently, in an extremely bad condition. It is necessary to react as quickly as possible to save the life of the patient, though, in all that fuss, it seems that doctors cannot decide about the right treatment. Indeed, the expressions used about the economy and its condition describe it as a person, a patient, that came down with an illness. The view of the crisis as the illness is most widespread and elaborate. Figure 2 below presents the ontological correspondences between the entities in these two domains.

⁴ The frequency of linguistic expressions that are generated by these metaphors determined the given order, with the most productive metaphors being at the top of the list

Economy	→	Patient
Condition of economy		Condition of a patient
Opinions of experts		Diagnosis
Measures taken by governments and managers		Medical treatment
Spreading effects of crisis		Contagion
Further decline in economic activities		Depression/Death
Improvement of economic condition		Recovery/Healing

Figure 2 : ECONOMIC CRISIS IS AN ILLNESS

The economy is understood as a patient and its condition corresponds to the condition of a patient. Consider the following examples:

- (1) African budgets have swung from a **healthy**⁵ surplus of 3% of GDP in 2007 to a forecast deficit of the same amount in 2009. (*Eco*, 12 Mar, 2009)
- (2) Rich countries have included discriminatory procurement provisions in their fiscal-stimulus bills and offered subsidies to **ailing** national industries. (*Eco*, 26 Mar, 2009)
- (3) Some countries are seeing sharply lower growth but compared with developed markets, they are relatively **resilient**. (*FT*, 7 Feb, 2009)
- (4) However, of late Wilton has not been **immune from the global downturn**, which has inevitably **affected** businesses supplying the raw materials for motor industry and housing-related goods... (*FT*, 26 Feb, 2009)
- (5) That included the paper of countries, such as Iceland, with **bloated financial industries**, as well as some eastern European states with current-account deficits, heavy public borrowing or (as in Hungary) a dangerous mix of both (*Eco*, 30 Dec, 2008)

Opinions of economic experts ontologically correspond to the diagnoses, while measures they suggest to be taken match the prescribed therapy. The epistemic correspondences in these mappings show the importance of a good interpretation of the symptoms and a correct diagnosis, for an inefficient treatment might deteriorate the present condition or result in the patient's death.

- (6) **The prognosis** is looking ever **graver**. What began 15 months ago with a **seizure** of the credit markets has become a **disease** with an **alarming list of** real economic **symptoms**. (*Eco*, 27 Nov, 2008)

⁵ The metaphorical expressions will be written in bold.

(7) Capital **is fleeing**, and the global credit crunch ensuing **has frozen the arteries** of a global economy. (*Eco*, 23 Oct, 2008)

(8) This credit crunch will be **grim**, but most emerging markets can avoid **catastrophe**. The biggest ones are **in relatively good shape**. The more **vulnerable ones can (and should) be helped**. (*Eco*, 23 Oct, 2008)

What this mapping draws attention to is the bad condition of the economic system on a global level, as well as on the national level. The economy is understood as a human being as a whole and not only as a body. This is a very elaborate mapping due to the fact that the domain of illness is a very familiar one. The symptoms noticed by the doctors are various and their diagnoses vary. Some talk about a contagion spreading throughout the world, without much detail of what kind of disease that is. Others talk about drug addicts who need rehabilitation. There are also diagnoses of poisoning and depression.

(9) A recession **triggered** by tight monetary policy **can be cured** by lower interest rates. (*Eco*, 30 Dec, 2008)

(10) One way **to treat a recovering drug addict** is to force him to go through **cold turkey**. Another is **to prescribe him a substitute for the original poison, such as methadone**. (*Eco*, 26 Mar, 2009)

(11) **Bold, unorthodox remedies are needed to jolt** the world economy **back to life** it is not surprising some of **the old remedies** are being considered again. (*Eco*, 27 Nov, 2008)

(12) **Like choking off a sick patient's oxygen**, such action would **trigger collapse** (*FT*, 6 Mar, 2009)

(13) **Diagnosing depression** (*Eco*, 30 Dec, 2008)

Another entailment is that caution is necessary because of the imminent spreading of the virus throughout the world. It happens very easily in spite of the measures taken and is very dangerous. Depending on the diagnosis, the spreading is both internal and external. That is, the disease affects different parts of the body of a patient, or it is infecting other patients.

(14) It is also **spreading to every significant sector** of the real economy... (*FT*, 6 Mar, 2009)

(15) It astonished the world with **the speed and extent of the contagion that spread** to other Asian countries, and emerging markets elsewhere, such as Russia and Brazil (*Eco*, 16 Oct, 2008)

(16) Euro-area countries with similar faults have been spared the currency crisis that **plagued** others (*Eco*, 30 Dec, 2008)

There are two outcomes of this situation. One is that the patient will get better and continue to lead a normal life. The recovery will probably be slow and will go in stages. The other possibility is that the patient's condition worsens and that he or she descends into depression or dies.

- (17) In relief that **global finance** seemed to **have survived its near-death experience**, Hong Kong's equities climbed more than 10% on October 13th. (*Eco*, 16 Oct, 2008)
- (18) Dr Geithner's bank **rehab** (*Eco*, 26 Mar, 2009)
- (19) **In the throes of crisis**, we are instinctive conservatives (*FT*, 31 Jan, 2009)
- (20) What we ask at this moment is **to save the life** of the world economy. (*FT*, 19 Mar, 2009)

As these examples show, the expressions that describe a grave health condition are used in talking about the crisis. The ontology of illness maps on the economic crisis ontology and then through the knowledge of illness and entailments the systematicity of the conceptual mapping is enabled. The entailments of the mapping provide the coherence. This structural metaphor (Lakoff and Johnson, 1980: 61-68) highlights how complicated the condition of the global economy is and underlines its flaws. Symptoms are visible, but what is hidden is the cause of the ailment.

3.2.2. ECONOMIC CRISIS IS AN ENEMY

Front line against an existential threat (*FT*, 10 Mar, 2009)

- (22) G20 calls for expanded role **to combat** economic crisis (*FT*, 10 Nov, 2008)

The generals have to agree on the strategy and plans of action very quickly, though various approaches are voiced. The enemy attacks and there is a need for a response and defence. The generals and soldiers should confront the enemy.

- (23) Two powerful Republicans yesterday called on Barack Obama, US president, **to let some big banks fail** instead of **propping them up** with public money. (*FT*, 8 Mar, 2009)
- (24) The International Monetary Fund expressed confidence on Friday that its members would ensure the fund remains adequately funded and able **to support** any country that might be **hit by** the global financial crisis.

While there is no agreement on the way to defend or counterattack, the state of the front line is alarming. The enemy advances forcefully attacking on different places at the same time and destroying everything on the way. Here

national economies and special sectors function as smaller, separate fronts. We can notice the similarity and overlapping mappings between ILLNESS and ENEMY metaphors.

Economy	→	Human
Tackling crisis		War
Effects of the crisis		Attack
Measures taken by governments and managers		Defence
Capital		Weapons/ Firepower
Spreading of crisis effects		Losing ground
Bankrupt companies		Victims/ Wounded/Damage
Further decline in economic activities		Defeat
Improvement of economic state		Victory

Figure 3: ECONOMIC CRISIS IS AN ENEMY

(25) The financial crisis **is battering** public finances **on several fronts**. (*Eco*, 11 Mar, 2009)

(26) **Regulators have been accused of sleeping on watch**. (*Eco*, 22 Jan, 2009)

(27) It would be a further bad **blow** to savers at a time when we need more savings to correct private sector balance sheets.

(28) ...financial-services industry **under siege**. (*FT*, 6 Feb, 2009)

The ruins and numerous wounded or dead are left behind the progressing enemy forces. More and more weapons and munitions are transported on the battlefield to enable some kind of counterattack and rescue of the struggling which is the only agreed response to the threats of the enemy.

(29) The US raised the stakes in its drive for **an aggressive response** to the global financial crisis on Wednesday, calling for **a tripling of the International Monetary Fund's firepower**. (*Eco*, 13 Nov, 2008)

(30) **Firepower** of up to \$1 trillion may sound a lot, but much more than that amount is in danger of souring in America as consumer credit deteriorates and more companies default. (*Eco*, 26 Mar, 2009)

As is exemplified with these expressions measures taken by the government and managers to improve the current condition correspond to defence and

counterattack. The effects of crisis spread, that is, the enemy progresses and takes more ground.

(31) **To prevent** a steep recession becoming a depression, governments must step in **to forestall** financial collapse and **counter** the slump in private demand. (*Eco*, 29 Jan, 2009)

(32) Big government **fights back** (*Eco*, 29 Jan, 2009)

(33) It is a surprisingly good performance compared with other big pension funds, which **suffered big losses** as the global financial **crisis battered** the stock market. (*FT*, 8 Mar, 2009)

The following expressions exemplify the conceptualisation of decline in the activities as a defeat.

(34) But that does not mean, Mr. Kaczynski acknowledged, **that Poland has escaped** the economic crisis **unscathed**.

(35) As these loans turned bad and **losses mounted**, it became clear that banks had set aside too little capital **to protect** themselves **against unexpected losses**

(36) The crisis, no matter how **unbeatable** it looks today, will eventually pass, but questions about future economic systems will remain

As we can see the ENEMY metaphor is very productive and complex. Being highly delineated and structured the source domain of war is utilized to a great extent. What is highlighted is the aspect of the crisis as a dangerous, destructive force charging on several fronts at the same time. It is the enemy, which progresses ruthlessly and seems invincible. For example, no weaknesses are perceived in this enemy whatsoever, because the focus is on the reaction to the attacks and rescuing of the wounded and endangered. The plans are not devised, since there is no agreement about what should be done. Only more weapons (capital) are transported on battlefields. This structural metaphor highlights the undermining effects of the crisis that cause confusion and panic. What remains hidden is the real cause of this crisis, that is, who or what might have provoked this powerful enemy.

3.2.3. ECONOMIC CRISIS IS A STORM

Economy	→	Ship
Condition of economy		Bad weather
Measures taken by governments and managers		Sailing /Seeking shelter
Markets		Sea
American economy		Centre
Bankrupt companies		Victims
Fall of economic activities		Damage
Improvement of economic condition		Rescue/Survival

Figure 4: ECONOMIC CRISIS IS A STORM

As we can see from the Figure 5 above, in this conceptualisation, the economy is understood as a ship. It is caught in bad weather in the open sea. The markets correspond to the sea. The experts are like sailors who have to sail through the storms and reach a safe shelter. The bad weather conditions match the bad condition of the economy.

(37) Storm-clouds **gathering** (*Eco*, 11 Dec, 2008)

There are two possible solutions for these sailors: either they will wait for the storm to pass or they will try to ride out of it at all costs.

(38) Part of the Tories' brief, as the country's official opposition, is to apply pressure on the government to make sure it finds ways **to navigate past these rocks and hard places**. (*FT*, 9 Mar,2009)

(39) Economy: Diversity will help **ride out the storm** (*FT*, 29 Jan, 2009)

(40) For much of the past year the fast-growing economies of the emerging world **watched the Western financial hurricane from afar**. (*Eco*, 23 Oct, 2008)

(41) Or is Britain wishing it were, like Italy, **safe inside the euro ark?** (*Eco*, 30 Dec, 2008)

The worst condition or the strongest effects of the storm correspond to the worst economic condition.

(42) Even as talk mounted of **the rich world suffering its worst financial collapse** since the Depression, **emerging economies seemed a long way from the centre of the storm**. (*Eco*, 23 Oct, 2008)

- (43) *In the US, core of the global market economy and centre of the current storm, the aggregate debt of the financial sector jumped from 22 per cent of gross domestic product in 1981 to 117 per cent by the third quarter of 2008 (FT, 8 Mar, 2009)*

How the ship sails the ruffled sea is how the economy is going through the current state.

- (44) **Demonstrably** durable (*Eco, 30 Dec, 2008*)

- (45) Fortunately, none of the port's five businesses have been **holed below the water line**, and after some £100m (\$145m) of investment over the past decade, it has entered the global downturn in robust shape overall (*FT, 26Feb, 2009*)

The knowledge of the storms enables the inference about the crisis as predictable too. The strength and scope of the effects can be foreseen.

- (46) The first concerns countries that are embroiled in political upheaval and which may be ill-placed **to cope with the economic storms to come**. (*Eco, 16 Oct, 2008*)

- (47) G20 to develop **early warning system**. **"Why did no one see this coming?"** Their forthcoming summit will also look at designing **early warning systems to spot new disasters** (*FT, 11 Mar, 2009*)

This is another structural metaphor, highlighting the aspect of the crisis as a natural force, whose destructive effects are far-reaching. Also, with this structure, the inevitability of storm surges that appear from time to time is emphasised. The storm is a natural force which people cannot control. Logically, in this way, the aspect of crisis as something provoked by, for example, gluttony or irresponsibility is downplayed.

3.2.4. ECONOMIC CRISIS IS AN EARTHQUAKE

In this metaphor the central mapping is economy is a building, the markets figure as the ground that shakes because of the seismic activity. It is a powerful tremor that struck harshly, destroying the building of the global economy and national economies, and leaving the victims and the wounded to the rescue teams. The script is used to a great extent.

Economy	→	Building/ Human
Effects of crisis		Strike/Tremor
American economy		Epicentre
Fall of economic activities		Collapse

Bankrupt sectors or companies	Victims
The scope of effects	Magnitude
Measures taken by government and managers	Rescue
Funds	Shelter

Figure 5: ECONOMIC CRISIS IS AN EARTHQUAKE

It is exemplified as follows:

- (48) This time **the turmoil** is much broader, and America and Western Europe **are in the thick of it**. (*Eco*, 19 Nov, 2008)
- (49) The poor **are being hit** not by the financial **tsunami** itself but by **second-order waves** of trouble. So the impact has been delayed—but it may also be **prolonged** (*Eco*, 12 Jan, 2009)
- (50) **The first tremors** of what would become the global credit crunch **had rippled out** a week or so earlier, when the French bank BNP Paribas froze withdrawals (*FT*, 31 Jan, 2009)
- The destructiveness of the upheaval maps onto the fall of economic activities. The scope of the crisis effects matches the magnitude of the earthquake.
- (51) **Cracks** in the crust (*Eco*, 11 Dec, 2008)
- (52) **The turmoil has shaken** commerce in goods of all sorts, bought and sold by rich and poor countries alike (*Eco*, 26 Mar, 2009)
- (53) The worry now is that if **imbalances** are not tackled, they may in time **breed** another **calamity** (*Eco*, 22 Jan, 2009)

The EARTHQUAKE metaphor is also structural and developed, though not as much as the previous two. The entailments of this mapping are not used. The examples above prove how systematically the language about tremor is applied to the crisis domain. This metaphor stresses the inevitability of the downfall and losses that were not predictable. In addition, it pictures the crisis as a natural force whose effects are dangerous and destructive, similar to those of the storm. The aspect of the causes of the crisis again is downplayed.

3.2.5. ECONOMIC CRISIS IS A CONTAINER

This is an ontological metaphor (Lakoff and Johnson, 1980: 25–32) that does not give a very detailed perspective on the target. Image schemas IN and OUT are projected on the crisis topology. The logic of these schemas pictures crisis as a location, a bounded region, a dark place that contains the economy which is here understood as a human or a building. The economy is either falling deliberately or it is pushed by an unknown force.

- (54) The economy's rapid **slide into** recession had underwritten his election victory but, once in the White House, it would force him down the path of pragmatism (*FT*, 5 Mar, 2009)
- (55) Tales of that nature go some way to explaining how the west's big banks brought themselves to their present plight and **tipped** the world **into** recession (*FT*, 10 Mar, 2009)

Constant downward movement and idea of being caught in a difficulty without any exit are exemplified as follows:

- (56) We are **in the grip of** the most significant global financial crisis for seven decades (*FT*, 6 Jan, 2009)
- (57) Since, by common consent, we **are immersed in** the worst financial crisis since. (*FT*, 11 Mar, 2009)
- (58) Banks tried **to plug the gap** by raising more than \$200bn in new capital. But **the hole kept deepening**. As a result, trust in the ability of regulators to monitor the banks **crumbled** (*FT*, 9 Mar, 2009)

There is an awareness of a need to recover and find the path that leads to the daylight. People see the need for an immediate action to change the present situation.

- (59) He sees the downturn as an opportunity to bring in fresh ideas, and to ensure the organisation is in the right shape **to emerge from** the recession (*FT*, 26 Feb, 2009)
- (60) There is no sign of any weakening in the region's financial services infrastructure – we are confident that it will remain a core capability when we **come out** of the recession (*FT*, 29 Jan, 2009)

ECONOMIC CRISIS IS A CONTAINER gets its structure from two aspects of the EVENT STRUCTURE metaphor (Lakoff, 1991: 4). STATES ARE LOCATIONS and CHANGE IS MOTION provide the image of the location and inward and outward movements, which are mapped on the topological structure of the economic crisis. This analysis shows that the English language uses mainly

structural metaphors in the conceptualisation of the economic crisis, which can be assigned to the fact that they carry over richer knowledge of the source, and that they provide more detailed understanding of the target. Metaphors that emphasise the destructive aspect of the crisis (ENEMY, STORM, and EARTHQUAKE) are coherent because their purposes overlap. In all three cases, there is a scenario of a powerful, progressing force knocking down everything on its way. As they describe natural forces, STORM and EARTHQUAKE metaphors are closer. They also share the entailments and structure of generic metaphor FORCE IS A MOVING OBJECT (Lakoff, 1991: 172) which is on a higher position in the hierarchy. ILLNESS metaphor shares entailments about spreading with STORM and EARTHQUAKE so that these three are coherent. CONTAINER metaphor reveals the aspect of limitation that crisis imposes, and is different from the rest of the system. We can conclude from the analysis that metaphor structures and constrains the conceptualisation of abstract domains due to its universality, systematicity and partial nature.

REFERENCES

- Кевечеш 2002: Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Лејкоф и Џонсон 1980: G. Lakoff, *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.
- Лејкоф 1987: G. Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: Chicago University Press.
- Лејкоф, Еспенсон и Шварц 1991: G. Lakoff, J. Espenson and A. Schwartz, *Master Metaphor List*, 2nd ed. <<http://www.araw.mede.uic.edu/~alanszmetaphor/METAPHORLIST.pdf>>. June 3, 2007.
- Лејкоф 1993: G. Lakoff, The Contemporary Theory of Metaphor, in: A Ortony (ed.). *Metaphor and Thought*, Cambridge: Cambridge University Press (202-251)
- <<http://www.wam.umd.edu/~israel/lakoff-ConTheorMetaphor.pdf>>. Mar 3, 2007.

SOURCES

- The Financial Times - <http://www.ft.com/home/europe>
- The Economist - <http://www.economist.com>

ЈЕДНА СТУДИЈА ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ – ШТА НАМ МЕТАФОРЕ ГОВОРЕ О СВЈЕТСКОЈ ЕКОНОМСКОЈ КРИЗИ ИЗ 2008.

Резиме

Предмет рада је покушај да се нађе одговор на питање како разумијевамо нова искуства и апстрактне појмове и да се опише каква је улога метафоре у том процесу, посматрано са становишта теорије појмовне метафоре (Лејкоф и Џонсон, 1980). Циљ овог рада је да, на примјеру свјетске економске кризе из 2008. године, покаже како се схватају апстрактни појмови помоћу других појмова (појмовних домена) који су конкретнији и имају развијенију структуру. У раду се анализира корпус новинских чланака на енглеском језику објављених у периоду од 2008. до 2009. године у водећим британским пословним часописима. Примјењена је метода коју су формулисали Лејкоф и Џонсон (1980: 4; 1987: 380–381), а која се састоји у испитивању метафоричких језичких израза који се односе на одређени домен искуства, са циљем откривања општије појмовне структуре која их генерише. Анализа корпуса је потврдила претпоставку да ће појмовни домен свјетске економске кризе бити структурисан различитим појмовним метафорама. Анализа је показала постојање различитих појмовних метафора које дају структуру концептуализацији свјетске економске кризе, а које су међусобно кохерентне и повезане обрасцима закључивања. Закључак је да појмовна метафора има функцију омогућавања, структурисања и ограничавања разумијевања апстрактних појмовних домена.

Кључне ријечи: појмовна метафора, свјетска економска криза, пословни часописи, енглески језик

АНАФОРИЧКИ ИЗРАЗИ У ПРАВНИМ ТЕКСТОВИМА НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Споразум о стабилизацији и придруживању, који је закључен између Босне и Херцеговине и Европске уније, ступио је на снагу 1. јуна 2015. године. С обзиром на то да тај Споразум у великој мјери одређује план и програм активности свих нивоа власти у Босни и Херцеговини, те да је закључен са Европском унијом, али и са 27 земаља које су у то вријеме биле у саставу Европске уније, то га чини веома интересантним за анализирање. У овом раду се анализира улога једног типа референцијалних израза, анафоричких израза, у обликовању текста наведеног Споразума. У ту сврху, путем контрастивне анализе, упоредићемо текстове на енглеском и српском језику ради утврђивања сличности и разлика.

Кључне ријечи: *анафора, анафорички израз, споразум, стил, антецедент*

Увод

Споразум о стабилизацији и придруживању потписан је у Луксембургу, 16. јуна 2008. године, између Европске уније и њених држава чланица и Босне и Херцеговине, а ступио је на снагу 1. јуна 2015. године. Тај споразум се иначе потписује на неодређено вријеме а основни његов циљ је допринос економској и политичкој стабилности Босне и Херцеговине. Потписивањем овог споразума Босна и Херцеговина је добила статус придруженог члана и потенцијалног кандидата за пријем у чланство Европске уније.

Потписивањем Споразума о стабилизацији и придруживању, Босна и Херцеговина је преузела обавезу да све своје постојеће и будуће законе и друге правне прописе усклади са правном стечевином Европске уније. С обзиром на то да је у питању споразум мјешовитог карактера, да би ступио на снагу, он је морао бити потврђен, односно ратификован у парламентима свих држава чланица и Европском парламенту. Предсједништво БиХ је у новембру 2008. године ратификовало Споразум о стабилизацији и придруживању. До завршетка процеса ратификације у Европској унији, односно до 1. јуна 2015. године, на снази је био Привремени споразум (*Interim*

*biljana.lelek@hotmail.com

Agreement) који је дио Споразума о стабилизацији и придруживању и који највећим дијелом регулише питања трговине и транспорта између Босне и Херцеговине и Европске уније¹.

Након ступања на снагу Споразума о стабилизацији и придруживању, слједећи корак је подношење захтјева за чланство у Европској унији и стицање статуса кандидата.

Из свега овога можемо закључити да је овај споразум веома важан за Босну и Херцеговину. Споразум је изворно написан на енглеском језику. Потписале су га 27 земаља чланица (без Хрватске, која је постала чланица 1. јула 2013. године) и преведен је на 24 службена језика земаља чланица Европске уније. Сваки превод је вјеродостојан и важи као службени документ Европске уније. Из тог разлога тај споразум је веома интересантан за разне врсте анализа. У овом раду ми ћемо се фокусирати на анафоричке изразе у том споразуму и преводу тог споразума на српски језик.

Стил

Административни стил се користи у свим видовима службене комуникације. Текстови који настају као резултат праћења основних принципа овог стила служе за комуникацију између појединаца и институција, институција међусобно, држава и државника итд. У оквиру тог стила, постоји неколико подстилова: 1. законодавно-правни (језички израз законских прописа, одлука, указа, директива, резолуција, статута, итд.), 2. пословни (стил договора, споразума, уговора, фактура, спецификација, сертификата, полиса осигурања, наруџбеница итд.), 3. дипломатски (језик међународних уговора, конвенција, нота, меморандума, акредитива, комуника и др.), 4. индивидуално-потврдни (стил диплома, свједочанстава, увјерења, потврда, карактеристика и сл.), 5. кореспонденцијски (језик писама, телеграма, молби, жалби, извјештаја, захтјева, позива, пуномоћи...) и др.²

Једна од најважнијих карактеристика административног стила је стандардизација и унификација. Приликом израде овог споразума, институције Европске уније су се придржавале одређених правила за писање правних прописа, од којих су најважнија садржана у документима попут слједећих: *Interinstitutional Guidelines on EU Drafting*, *Commission's Manual on Legislative Drafting*, *Joint Practical Guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation*, *Inter-institutional Style Guide*, итд. У свим тим приручницима

¹ Дирекција за европске интеграције Босне и Херцеговине, 3.9.2015.

² Тошовић, 2002: 357.

и водичима налазе се правила и смјернице за израду правних прописа, али и карактеристике и глобална структура тог одређеног текста споразума, уговора, меморандума и осталих правних текстова. Према тим правилима, основну структуру правних текстова чини увод, главни дио и завршни дио. Што се тиче самих споразума, обавезни елементи су наслов, датум и мјесто склапања, назив потписника, правна адреса, потпис и печат.

Административни стил одликује сиромашан избор лексике, која се углавном своди на општеупотребну и терминолошку лексику. Синонимија и полисемија се углавном избјегавају, а што се тиче антонимије, у административном стилу она има неутралан карактер. Овај стил такође одликује велика неекспресивност и неемотивност, чему углавном доприноси честа употреба 3. лица у неодређено-личном значењу. Што се тиче глаголских времена, у текстовима на нашем језику најфреквентнија је употреб апрезента, док је у текстовима на енглеском језику најчешћа употреба футура, с обзиром на то да та времена – презент у српском и футур у енглеском језику – имају јаче изражену императивну функцију.

Иако би, због свега наведеног, требало да реченице у споразуму буду једноставне, прецизне и јасне, у Споразуму о стабилизацији и придруживању реченице су већим дијелом дугачке и сложене. Из тог разлога је анализирање анафоричких изрази у том тексту интересантно из перспективе преводиоца, јер као што смо на почетку рекли, овај споразум се преводи на више језика и на сваком од тих језика споразум је аутентичан, односно вјеродостојан.

Анафорички изрази

Да бисмо уопште говорили о анафоричким изразима, морамо дефинисати сам појам анафоре. Најједноставнију дефиницију је дао Р. Л. Траск у својој књизи *Темељни лингвистички појмови*. Према њему, анафора је лингвистички елемент који се тумачи на основу другог елемента у истој реченици или дискурсу. У реченици *Сузана жели пронаћи посао у Паризу, али она најприје треба побољшати своје знање француског*, ријеч *она* се односи на ријеч Сузана. Кажемо да је ријеч *она* **анафора**, а *Сузана* њен **антецедент**. Однос између тих двају елемената је **анафоричан** или везујући.³

У правним текстовима се у сврху референције, због прецизности и недвосмислености, углавном користе понављања цијелих фраза, али се за потребе референције у нешто мањем обиму користе и одређени анафорички изрази.

Овдје ћемо навести неколико примјера анафоричких изрази из Споразума о стабилизацији и придруживању.

³ Trask, 2005: 45

Већ на самом почетку имамо анафорички израз који се углавном увијек налази у уводној реченици:

„THE EUROPEAN COMMUNITY and THE EUROPEAN ATOMIC ENERGY COMMUNITY, hereinafter referred to as the “Community”, of the one part, and BOSNIA AND HERZEGOVINA, of the other part, together referred to as “the Parties”⁴

У овим примјерима анафоричку улогу има одређени члан „the“ из именске фразе „the Parties“. Одређени члан у тексту углавном сигнализира да је информација која се наводи већ наведена у претходном дијелу текста или је то податак који је читаоцу познат из његовог окружења или општег знања. У овом конкретном примјеру анафора „the Parties“ упућује на информацију из претходног дијела текста „the European Community and the European Atomic Energy Community, hereinafter referred to as the “Community” and Bosnia and Herzegovina“. У преводу на српски језик сама именица „стране“ упућује на информацију без које је немогуће њено тумачење „Европска заједница и Европска заједница за атомску енергију, у даљњем тексту: „Заједница“, и Босна и Херцеговина“:

„ЕВРОПСКА ЗАЈЕДНИЦА и ЕВРОПСКА ЗАЈЕДНИЦА ЗА АТОМСКУ ЕНЕРГИЈУ, у даљњем тексту: “Заједница”, с једне стране, и БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА, с друге стране, у даљњем тексту: „стране”⁵

Осим тога, наведени примјер представља и примјер такозване директне анафоре, која упућује на информацију која је наведена у претходном дијелу текста. Анафора може бити и индиректна и тада се упућује на нешто изван самог текста, а што је читаоцу тог текста познато.⁶ На примјер:

„CONSIDERING the importance of this Agreement, in the framework of the Stabilisation and Association process with the countries of south-eastern Europe, in the establishment and consolidation of a stable European order based on cooperation, of which the European Union is a mainstay, as well as in the framework of the Stability Pact;“

„УЗИМАЈУЋИ У ОБЗИР значај овог споразума, у оквиру Процеса стабилизације и придруживања са земљама Југоисточне Европе, за успостављање и учвршћивање стабилног европског поретка заснованог на сарадњи, којем је Европска унија главно упориште, као и у оквиру Пакта стабилности;“

У тексту на енглеском језику анафора „the“ индиректно упућује на споразум који је био на снази прије почетка преговора о потписивању

⁴ *Stabilization and Association Agreement*, 7. 9. 2015.

⁵ *Споразум о стабилизацији и придруживању*, 10. 9. 2015.

⁶ Quirk et al. 1985: 267

Споразума о стабилизацији и придруживању, а који није директно наведен у тексту, али је читаоцима познато о којем се споразуму ради. У преводу је исти ефекат постигнут употребом понављања једног дијела именске фразе, јер пуни назив тог документа гласи *Пакт стабилности за југоисточну Европу*.

У правним текстовима је веома честа употреба замјенице „it“ у анафоричком смислу⁷, као у следећим примјерима:

„Whenever Bosnia and Herzegovina foresees to reinforce its cooperation with one of the countries mentioned in Articles 15, 16 and 17, it shall inform and consult the Community and its Member States according to the provisions laid down in Title X.“

„Увијек када Босна и Херцеговина намјерава јачати сарадњу с неком од земаља наведених у члановима 15., 16. и 17., она ће о томе обавијестити и консултирати Заједницу и њене државе чланице у складу с одредбама утврђеним у Глави X.“

У овом примјеру анафорички израз, односно замјеница „it“ је и преведена као замјеница „она“. Међутим у следећем примјеру, улогу анафоре у тексту на енглеском језику има замјеница али је у преводу кориштено понављање цијеле синтагме, јер би употреба анафоричког израза у овом случају довела до несигурности у погледу антецедента.

„Political dialogue between the Parties shall be further developed within the context of this Agreement. It shall accompany and consolidate the rapprochement between the European Union and Bosnia and Herzegovina and contribute to the establishment of close links of solidarity and new forms of cooperation between the Parties.“

„Политички дијалог између страна даље ће се развијати у смислу овог споразума. Политичким дијалогом пратит ће се и јачати блиски однос између Европске уније и Босне и Херцеговине те доприносити успостављању блиских веза солидарности и нових облика сарадње између страна.“

Улогу анафоре у правним текстовима, врло често имају и показне замјенице⁸ „this“ и „that“, односно „овај“ и „онај“, што можемо видјети на следећим примјерима:

„From the date of entry into force of this Agreement the Community shall abolish all customs duties or charges having equivalent effect on fish and fishery products originating in Bosnia and Herzegovina, other than those listed in Annex IV. Products listed in Annex IV shall be subject to the provisions laid down therein.“

⁷ Quirk et al. 1985: 347

⁸ Greenbaum, Quirk 1990: 446

„Од дана ступања на снагу **овог** споразума, Заједница ће укинути све царине или таксе једнаког учинка на рибе и рибуље производе поријеклом из Босне и Херцеговине, изузев за оне наведене у Анексу IV. Производи наведени у Анексу IV подлијежу одредбама које су у њему утврђене.“

„The customs authorities may issue a movement certificate EUR.1 retrospectively only after verifying that the information supplied in the exporter's application agrees with **that** in the corresponding file.“

„Царинске власти могу накнадно издати потврду о кретању робе ЕУР.1 тек након што провјером утврде да се подаци у извозничковом захтјеву слажу с **онима** из одговарајуће евиденције.“

Врло често се и везници користе као анафорички изрази⁹, и то се најчешће задржава и у преводима на српски језик.

„The reduced duties to be applied by Bosnia and Herzegovina calculated as set out in this Agreement shall be rounded to the nearest decimal numbers using common arithmetical principles. **Therefore**, all figures which have less than 5 after the first decimal point shall be rounded down to the nearest decimal number and all figures which have more than 5 (included) after the first decimal point shall be rounded up to the nearest decimal number.“

„Умањене царине које ће примјењивати Босна и Херцеговина, обрачунате како је утврђено у овом споразуму, заокруживаће се на најближе децималне бројеве кориштењем уобичајених аритметичких принципа. **У том смислу**, сви бројеви мањи од 5 након првог децималног мјеста бит ће заокружени на најближи нижи децимални број, и сви бројеви који су већи од 5 (укључујући и 5) након првог децималног бит ће заокружени на најближи виши децимални број.“

Приједлози „above“ и „below“ се такође често користе као анафорички изрази¹⁰ и углавном се задржавају и у преводу на српски језик:

„Four years after the entry into force of this Agreement, the Stabilisation and Association Council shall establish the detailed arrangements to extend the **above** provisions to the establishment of Community nationals and nationals of Bosnia and Herzegovina to take up economic activities as self-employed persons.“

„Четири године од ступања на снагу овог споразума, Бијеће за стабилизацију и придруживање утврдиће детаљне аранжмане за проширење **претходних** одредби на пословно настањивање држављана Заједнице и држављана Босне и Херцеговине, ради покретања привредних дјелатности као samozапослених лица.“

⁹ Quirk et al. 1985: 644

¹⁰ Greenbaum, Quirk 1990: 447

*„The plenipotentiaries of Bosnia and Herzegovina have taken note of the declaration listed **below** and annexed to this Final Act:„*

*„Опуномоћени представници Босне и Херцеговине примили су на знање Изјаву која се **даље** наводи и која је приложена уз овај Завршни акт:“*

Анафоричка употреба показног придјева „*such*“ је веома фреквентна у правним текстовима¹¹, и најчешће има свој преводни еквивалент у српском језику:

*„Bosnia and Herzegovina should foster its cooperation and conclude a convention on regional cooperation with any other country candidate for EU accession not concerned by the Stabilization and Association process in any of the fields of cooperation covered by this Agreement. **Such** convention should aim to gradually align bilateral relations between Bosnia and Herzegovina and that country with the relevant part of the relations between the Community and its Member States and that country.“*

*„Босна и Херцеговина треба јачати сарадњу и закључити уговор о регионалној сарадњи са сваком другом земљом кандидатом за приступ Европској унији која није обухваћена Процесом стабилизације и придруживања у било којој области сарадње коју обухвата овај споразум. **Такав** уговор требало би да има за циљ постепено усклађивање билатералних односа између Босне и Херцеговине и те земље с релевантним сегментом односа између Заједнице и њених држава чланица и те земље.“*

И на крају морамо навести и примјер употребе анафоричког израза „*said*“¹², јер се исто тако веома често користи у правним текстовима.

*„...the **said** materials are wholly obtained in the Community or in Bosnia and Herzegovina or have undergone working or processing beyond the operations referred to in Article 7 prior to being exported.“*

*„...су **ти** материјали цјеловито добијени у Заједници или у Босни и Херцеговини или да су прије извоза прошли обраду или прераду већу од поступака наведених у члану 7....“*

Закључак

Као што можемо видјети из горенаведених примјера, у правним текстовима се користе анафорички изрази, чију улогу обављају разне врсте ријечи као што су нпр. одређени члан, замјенице, придјеви, итд.

¹¹ Greenbaum, Quirk 1990: 451

¹² Quirk et al. 1985: 183

Поред тога, из наведених примјера можемо закључити да се анафорички изрази често користе у правним текстовима на енглеском језику, док је њихова употреба у текстовима на српском језику нешто мање заступљена.

Из самог текста Споразума о стабилизацији и придруживању, који смо користили као огледни примјер за потребе овог рада, можемо видјети да се анафорички изрази на енглеском језику не преводе увијек на исти начин на српски језик. Разлог за то је тај што је током превођења потребно пронаћи одговарајући преводни еквивалент како би у цијелом тексту све било повезано и усклађено.

Осим тога, један од веома важних услова правних текстова је да ти текстови буду што прецизнији јер су врло често предмет разних тумачења, а поред тога, у Европској унији се сви ти текстови преводе на 24 службена језика држава чланица.

Из свега наведеног можемо закључити да се анафорички изрази у умјереном обиму користе у правним текстовима и да треба бити врло опрезан приликом њиховог превођења, јер њихова погрешна употреба може довести до проблема у разумијевању и примјени правних прописа, што на крају може имати правне и финансијске посљедице.

ЛИТЕРАТУРА:

- Гринбаум, Кверк 1990: S. Greenbaum and R. Quirk, *A Student's Grammar of the English Language*, Harlow: Longman Group.
- Еко 2000: Umberto Eco, *Kako se piše diplomatski rad*, Београд: Народна књига
- Кверк et al. 1985: R. Quirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Harlow: Longman Group
- Клеут 2008: Марија Клеут, *Научно дело од истраживања до штампе*, Нови Сад: Академска књига
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига
- Траск 2005: R. L. Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi* (preveo Benedikt Perak), Zagreb: Školska knjiga.
- Шамић 1997: Midhat Šamić, *Kako nastaje naučno djelo*, Sarajevo: Svjetlost, četvrto izdanje

Примјери ус преузети из следећих извора:

Дирекција за европске интеграције Босне и Херцеговине – www.dei.gov.ba

Споразум о стабилизацији и придруживању - www.dei.gov.ba

Stabilization and Association Agreement - www.dei.gov.ba

Biljana P. Lelek

ANAFORIČKI IZRAZI U PRAVNIM TEKSTOVIMA NA ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Summary

Stabilization and Association Agreement, which is signed between Bosnia and Herzegovina and the European Union, entered into force on 1 June 2015. Considering that the Agreement greatly determines plan and program of activities at all levels of government in Bosnia and Herzegovina and that it is signed with the European Union as well as with 27 countries that were at that time members of the European Union, it is very interesting for analyzing. This paper analyses the role of one type of referential expressions, anaphoric expressions, in shaping the text of the mentioned Agreement. For this purpose, through the contrastive analysis, we will compare texts of the Agreement in English and Serbian language, in order to determine similarities and differences.

ГРАМАТИЧКО ИЗОСТАВЉАЊЕ ПРЕДИКАТА У ДРАМИ ЧЕКАЈУЋИ ГОДОА, СЕМЈУЕЛА БЕКЕТА

Апстракт: Граматичко изостављање, односно изостављање конституената унутар реченице, или синтагме, јесте један од најзаступљенијих језичких механизма који се користе како би се, уз језичку економичност, постигла кохерентност једног текста. Овај рад представља истраживање употребе граматичког изостављања предиката (предикатске елипсе) као механизма који је послужио Семјуелу Бекету да прикаже једну од главних идеја водиља у драми Чекајући Годоа. Бекет постиже кохерентност дијалога који пријети да не буде у потпуности смислен и логичан и тиме, кроз језик, приказује бесмисао у животима ликова. Рад има за циљ да прикаже примјере употребе предикатске елипсе, како у оригиналном тексту драме, тако и у његовом преводу на српски језик. Дати примјери представљају сличности и разлике у граматичким конструкцијама у којима је употријебљена предикатска елипса те нам на примјеру драме Чекајући Годоа, њеном оригиналном тексту и преводу, приказују одлике овог механизма у два различита језика.

Кључне ријечи: елипса, текстуална елипса, изостављање предиката

Изостављање реченичних конституената, тј. елипса, јесте језички механизам којег сви често користимо, како у говору, тако и у писању. При томе, употреба овог језичког механизма нам не представља проблем да оно што смо на такав начин рекли или написали, наш саговорник или читалац у потпуности и исправно разумије.

Прије него што почнемо говорити о самој теми рада, неопходно је дефинисати шта је то граматичко изостављање, тј. елипса, те шта подразумевамо под појмом граматичко изостављање предиката. Многи аутори су дали различите дефиниције елипсе, али све те дефиниције имају

* blagojevic.vera@yahoo.com

сличну суштину: елипса је изостављање одређених елемената у реченици како би се избјегло понављање и нагомилавање елемената у датој реченици, с тим да значење остаје непромијењено. Граматичко изостављање предиката је врста елипсе гдје је изостављени реченични елемент прекидат, односно глагол, тј. глаголска фраза.

Кверк и Гринбаум у својој *Граматички енглеског језика* предикатску елипсу гледају као посебну врсту елипсе гдје је субјекат једини дио клаузе који преостаје. Ова врста елипсе се јавља у посебним конструкцијама, као што су поредбене и односне реченице те у одговорима унутар дијалога. „Елипса предиката, у принципу, значи да једини дио клаузе који остаје јесте субјекат. Ова врста елипсе није општа: сврстава се у специјалне врсте елипсе и налазимо је само код одређених конструкција, као што су комапаративне, координативне конструкције и одговори на питања.“¹ (Кверк и Гринбаум 1985: 906) Елипсу можемо подијелити и у зависности од тога да ли је употребљена у говору или у писаном језику. Када је употребљена у говору, сврха овог језичког механизма је да усмјери саговорникову пажњу директно на битни дио одговора, као и да се постигне економична комуникација. (Станојчић и Поповић 1992: 369) Њена сврха је слична и онда када је употребљена у тексту, тј. писаном језику, да усмјери пажњу читаоца на битни дио текста и да се постигне економичност језика. Како би се разумјели дијелови текста у којим је елипса употребљена, неопходно је постојање контекста, односно дискурса. Управо ова врста елипсе, текстуална елипса, нама је битна у анализи Бекетове драме.

Након што смо увели појмове граматичко изостављање предиката и текстуална елипса, вријеме је да се осврнемо на врсте глаголске елипсе. Глаголска елипса може бити она која се односи на један елемент који условљава постојање елипсе унутар реченице или клаузе, као и она која подразумијева постојање више елемената који је омогућавају. Ми ћемо се, кроз овај рад, осврнути на глаголску елипсу условљену постојањем једног елемента који је омогућава. У првој врсти, у клаузи која чини дио реченице у којој је употребљена елипса, изостављен је само глагол (са својим објектом или објектима), (енг. *gapping*), У другој врсти, која је врло слична првој, у клаузи у којој је употребљена елипса, изостављени су сви конституенти осим главног (енг. *stripping*). Код треће врсте глаголске елипсе изоставља се упитна клауза и она бива замијењена упитном замјеницом (енг. *sluicing*) док се код четврте врсте изоставља комплетна глаголска фраза (енг. *VP ellipsis*).

¹ Quirk et al. 1985: 906, “Ellipsis of the predicate means in general that the only part of the clause to remain is the subject. This type of ellipsis is not widespread: it comes under the heading of special ellipsis, and occurs only in certain special constructions, such as comparative, coordinate, and response constructions.”

1. Изостављање глагола

Ова врста глаголске елипсе функционише на принципу паралелности између антецедента и клаузе у којој је елипса употријебљена. То значи да глагол (и његов објекат) може бити изостављен у другом дијелу реченице из разлога што је тај исти глагол (и његов објекат) већ употријебљен у првом дијелу реченице. „Елипса глагола је омогућена захваљујући принципу паралелности између антецедента и клауза у којима је примијењена елипса. То значи да глагол (и његов објекат или објекти) може бити изостављен у другом дијелу реченице зато што је исти глагол (и његов објекат или објекти) претходно јасно назначен у првом дијелу реченице, а та два дијела су паралелна.“² (Мекшејн 2005: 136) Исто се дешава и онда када у оквиру текста постоје двије реченице које су дио истог контекста, онда прва садржи антецедент, а у другој је употријебљена елипса. О овој врсти изостављања говори и Томислав Маретић, он овакве реченице у српском језику назива крњим реченицама. „Од елиптичких реченица (тј. реченица у којима је елипса) наведених досад треба разликовати крње, а то су оне у којима је изостављен предикат зато јер се разумије из привезане реченице, нпр. па он иде од јеле до јеле као птица (тј. иде) од гране до гране.“ (Маретић 1963: 428)

Размотримо наведено кроз сљедеће примјере:

- (1) VLADIMIR: Our Saviour. Two thieves. One is supposed to have been saved and the other... (he searches for the contrary of saved) ... a damned.

ESTRAGON: Saved from what?

VLADIMIR: a Hell. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 7)

- (1a) ВЛАДИМИР: Са нашим Спаситељем. Два разбојника. Кажу да је један био спашен, док је други... (покушава да нађе реч супротну од „спашен“) ... a угасио – био осуђен на вечне муке.

ЕСТРАГОН: А од чега је онај био спашен?

ВЛАДИМИР: Од пакла a. (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 44)

Кроз горенаведене примјере можемо уочити на који начин функционише принцип паралелности у овој, првој врсти глаголске елипсе. Наиме, у примјерима (1) и (1a) су у другом дијелу реченице изостављени глаголи који су већ поменути у првом дијелу реченице, а да то није нарушило смисао написаног. Овакав принцип, као и употреба елипсе, уопштено, служи

² McShane 2005: 136, “Gapping is licensed by parallelism between the antecedent and ellipsis clauses. This means that the verb (and its object or objects) can be omitted in the second part of the sentence because that same verb (and its object or objects) is overtly specified in the first part of the sentence and the two parts are parallel.”

како не би дошло до непотребног нагомилавања елемената унутар реченице, јер би у супротном то изгледало као у примјерима (1б) и (1в):

(1б) {VLADIMIR: Our Saviour. Two thieves. One is supposed to have been saved and the other... (he searches for the contrary of saved) ... is supposed to have been damned.

ESTRAGON: Saved from what?

VLADIMIR: Saved from Hell.}

(1в) {ВЛАДИМИР: Са нашим Спаситељем. Два разбојника. Кажу да је један био спашен, док је други... (покушава да нађе реч супротну од „спашен“) ... био угасио – био осуђен на вечне муке.

ЕСТРАГОН: А од чега је онај био спашен?

ВЛАДИМИР: Од пакла је био спашен.}

Погледајмо и слједеће примјере:

(2) ESTRAGON: What's all this about? Abused who?

VLADIMIR: Δ The Saviour. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 8)

(2а) ЕСТРАГОН: Ништа те не разумем. Кога су псовали?

ВЛАДИМИР: Спаситеља Δ. (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 45)

(3) POZZO: But – (hand raised in admonition) – but behind this veil of gentleness and peace, night is charging (vibrantly) and will burst upon us (snaps his fingers) pop! Δ like that! (his inspiration leaves him) Δ just when we least expect it. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 54)

(3а) ПОЦО: Али – (диже руку као да опомиње) – али, иза тог вела блажности и мира – (диже очи к небу; остали, осим Срећка, учине исто) – јуриша ноћ и има да удари на нас – (пукне прстима) – трас! – Δ овако! – (надахнуће га напушта) – и то Δ баш онда кад се најмање надамо. (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 68)

(4) VLADIMIR: Consult his family.

ESTRAGON: Δ His friends.

VLADIMIR: Δ His agents.

ESTRAGON: Δ His correspondents.

VLADIMIR: Δ His books.

VLADIMIR: Before taking a decision. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 20)

(4a) ВЛАДИМИР: Да се посаветује са својом породицом.

ЕСТРАГОН: Δ Са својим пријатељима.

ВЛАДИМИР: Δ Са својим заступницима.

ЕСТРАГОН: Δ Са својим представницима.

ВЛАДИМИР: Δ Са својим трговачким књигама.

ЕСТРАГОН: Δ Са својим рачуном у банци.

ВЛАДИМИР: Пре него што донесе неку одлуку. (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 50)

(5) POZZO: Guess who taught me all these beautiful things. (Pause. Pointing to Lucky.) My Lucky Δ! (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 46)

(5a) ПОЦО: Погодите од кога сам научио све те лепе ствари. (Пауза. Показе на Срећка.) Од мог Срећка Δ! (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 64)

2. Изостављање свих конституената, осим главног

И ова врста предикатске елипсе почива на принципу структуралне паралелности. Врло је слична претходној врсти предикатске елипсе, али у овом случају, у клаузи (или реченици) која садржи елипсу, уз глагол који је изостављен, изостављени су и други конституенти који су претходно поменути, а односе се на дати глагол. Мекшејн ову врсту предикатске елипсе дефинише као процес којим се изоставља све осим главног конституента унутар клаузе у којој је елипса употребијена, с тим да дата клауза мора бити у корелацији са клаузом која садржи антецедент. „Конституенти који нису главни, попут прилога или негације, могу бити видљиви у клаузи која садржи елипсу.“³ (Мекшејн 2005: 143) Наравно, на овај начин се не нарушава текстуална кохезија, јер су, како Станојчић и Поповић наводе, изостављени сви сувишни дијелови и реченица је формално сведена само на дио који носи нову информацију (фокус). (Станојчић и Поповић 1992: 369)

Размотримо следеће примјере како бисмо уочили функцију овог механизма:

(6) ESTRAGON: An Englishman having drunk a little more than usual proceeds to a brothel. The bawd asks him if he wants a fair one, Δ a dark one or Δ a red-haired one. Go on. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 16)

(6a) ЕСТРАГОН: Па знаш – један Енглеz који је попио мало више него

³ McShane 2005: 143, “Nonmain constituents, like adverbs or negation, can be overt in the stripped clause as well.”

обично, оде у куплерај. А тамо њега куплер-мама пита да ли хоће плавушу, а црнку или а риђу. Настави. (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 48)

Како видимо из примјера (6) и (6а), у клаузама у којима је употребљена елипса, задржани су само они конституенти који су нам важни јер носе нову информацију, те се у том погледу разликују од клаузе која садржи антецедент. Да у овом случају нису изостављени конституенти који нису главни у клаузи у којој је употребљена елипса, примјери би изгледали овако:

(66) {ESTRAGON: An Englishman having drunk a little more than usual proceeds to a brothel. The bawd asks him if he wants a fair one, if he wants a dark one or if he wants a red-haired one. Go on.}

(6в) {ЕСТРАГОН: Па знаш – један Енглез који је попио мало више него обично, оде у куплерај. А тамо њега куплер-мама пита да ли хоће плавушу, да ли хоће црнку или да ли хоће риђу. Настави.}

Погледајмо и ове примјере:

(7) POZZO: Ah! Why couldn't you say so before? Why he doesn't make himself comfortable? Let's try and get this clear. Has he not the right to а? Certainly he has. It follows that he doesn't want to а. There's reasoning for you. And why doesn't he want to а? (Pause.) Gentlemen, the reason is this. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 43)

(7а) ПОЦО: Ах, то! Што ми то нисте раније рекли? Мислите, што да се човек мало не раскомоти? Дедер да покушамо да објаснимо. Је л' он нема права на то? Свакако да има. Значи, он сам то не жели. То би, за вас, било здраво расуђивање. А сад, зашто он то не жели. (Пауза.) Господо, ево у чему је ствар.⁴ (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 62)

(8) POZZO: For each one who begins to weep, somewhere else another stops. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 46)

(8а) ПОЦО: Чим један почне да плаче, неко други негде престане а. (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 63)

(9) POZZO: Shall we have him dance, or а sing, or а recite, or а think. or - (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 57)

⁴ У датом преводу примјера, аутор је користио замјеницу „то“, а како бисмо приказали постојање елипсе, дајемо своју верзију могућег превода те на том преводу и анализирамо примјер. ПОЦО: Ах, то! Што ми то нисте раније рекли? Мислите, што да се човек мало не раскомоти? Дедер да покушамо да објаснимо. Је л' он нема права а? Свакако да има. Значи, он сам не жели а. То би, за вас, било здраво расуђивање. А сад, зашто он не жели а. (Пауза.) Господо, ево у чему је ствар.

(9a) ПОЦО: Шта бисте више волели – да га натерамо да игра, а да пева, а да рецитије, а да мисли, или да - (Samjuel Becket, *Izabrane drame*: 70)

(10) POZZO: He used to dance the farandole, а the fling, а the brawl, а the jig, а the fandango and even а the hornpipe. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 59)

(10a) ПОЦО: Некада је он играо и фарандолу и а карактерну поскочицу и а стару француску бранлу, па а жигу, па а шпански фанданго, па чак а и ону шкотску припевку уз гајде. (Samjuel Becket, *Izabrane drame*: 71)

3. Изостављање упитне клаузе

Изостављање упитне клаузе (енг. *sluicing*), јесте врста предикатске елипсе којом се изоставља упитна клауза на начин да од поменуте клаузе остаје само дио који чини упитна замјеница. „Изостављање упитне клаузе је термин који је увео Рос (1969) како би описао реченице у којима је упитна клауза та која је изостављена остављајући иза себе само упитну замјеницу (или фразу).“⁵ (Мекшејн 2005: 143) Ова врста предикатске елипсе се разликује од претходно наведене двије врсте по томе што не функционише на принципу структуралне паралелности. То значи да се у овој врсти клауза која је изостављена подразумева унутар упитне замјенице, односно, упитна замјеница је у потпуности садржана у синтаксичком смислу, за разлику од претходних случајева гдје су клаузе егзистирале засебно у оквиру истог синтаксичког нивоа.

Како бисмо стекли јаснију слику о томе на који начин ова врста предикатске елипсе функционише, потребно је навести неколико примјера:

(11) VLADIMIR: Together again at last! We'll have to celebrate this. But how а? (He reflects.) Get up till I embrace you. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 2)

(11a) ВЛАДИМИР: Најзад смо опет заједно! То морамо да прославимо. Ал' како а? (Размишља.) Диж'се да те загрлим! (Samjuel Becket, *Izabrane drame*: 41)

Из приложеног видимо да у примјеру (11) *how* се односи на глаголску фразу *to celebrate this*, а у примјеру (11a) *како* се односи на глаголску фразу *да прославимо*. Из ових примјера уочавамо на који то начин упитне замјенице садржавају глаголе, односно глаголске фразе на које се односе. Из тог разлога,

⁵ McShane 2005: 143, “Sluicing is a term introduced by Ross (1969) to describe sentences in which an interrogative clause is elided leaving only its wh-word (or phrase) overt.”

као што смо претходно навели, текст, односно контекст игра важну улогу у схватању елипсе као језичког механизма, а код ове врсте глаголске елипсе се то може најлакше уочити. У даљем тексту ћемо навести како би примјери изгледали да елипса није употребљена, те ћемо тако моћи уочити колико нам је језичка економија битна за једноставнију и бржу комуникацију.

(11б) {VLADIMIR: Together again at last! We'll have to celebrate this. But how to celebrate this? (He reflects.) Get up till I embrace you.}

(11в) {ВЛАДИМИР: Најзад смо опет заједно! То морамо да прославимо. Ал' како да прославимо? (Размишља.) Диж'се да те загрлим!}

Размотримо и следеће примјере:

(12) VLADIMIR: How they've changed!

ESTRAGON: Who_Δ?

VLADIMIR: Those two.

ESTRAGON: That's the idea, let's make a little conversation.

VLADIMIR: Haven't they?

ESTRAGON: What_Δ?

VLADIMIR: Changed. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 72)

(12а) ВЛАДИМИР: Како су се само променили!

ЕСТРАГОН: Ко_Δ?

ВЛАДИМИР: Ова двојица.

ЕСТРАГОН: Добра идеја – стварно, хајд' сад мало да причамо.

ВЛАДИМИР: Зар се нису?

ЕСТРАГОН: Шта_Δ?

ВЛАДИМИР: Променили. (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 78)

(13) ESTRAGON: I hear something.

POZZO: Where_Δ?

VLADIMIR: It's the heart. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 68)

(13а) ЕСТРАГОН: Ја чујем нешто.

ПОЦО: Где_Δ?

ВЛАДИМИР: То је срце. (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 76)

(14) POZZO: Up scum! (He jerks the rope.) Help me!

VLADIMIR: How Δ? (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 66)

(14a) ПОЦО: Устај, ђубре! (Тргне конопац. Владимиру и Естрагону.)
Помозите ми!

ВЛАДИМИР: Али како Δ? (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 75)

(15) VLADIMIR: (to Estragon) I think he's listening.

ESTRAGON: (circling about Lucky) What Δ?

VLADIMIR: You can ask him now. He's on the alert. (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 40)

(15a) ВЛАДИМИР (Естрагону): Мислим да он сад слуша.

ЕСТРАГОН (обилазећи око Срећка): Шта Δ?

ВЛАДИМИР: Сад можеш да га питаш. Он је сад на опрезу.
(Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 60)

4. Изостављање читаве глаголске фразе

Четврта врста предикатске елипсе подразумева изостављање читаве глаголске фразе, а та глаголска фраза укључује глагол, његов објекат, као и друге додатке. Ову врсту изостављања, заправо, омогућава модални глагол. „Изостављање читаве глаголске фразе подразумева изостављање глагола и његових додатака, као што су објекти и други додаци. Елипсу читаве глаголске фразе омогућава модални глагол који долази одмах поред глаголске фразе.“⁶ (Мекшејн 2005: 146) Тај модални глагол садржи прекидат који је изостављен. У српском језику овакав начин употребе елипсе није граматички, односно синтаксички уобичајен, али, користи се у другачијем облику, што ћемо накнадно и приказати.

Овакву врсту изостављања предиката можемо илустровати кроз следеће примјере:

(16) VLADIMIR: Come on, Gogo, return the ball, can't you Δ, once in a while? (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 8)

(16a) ВЛАДИМИР: Ајде, бре, Гого, врати лопту и ти једанпут – јел' да да је ред!? (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 45)

Из претходног примјера (16) уочавамо да се модални глагол *can*, у овом случају *can't you*, односи на глаголску фразу *return the ball*. У складу са тим, дати примјер би, да није употријебљена елипса, изгледао овако:

⁶ McShane 2005: 146, “VP Ellipsis is the ellipsis of a whole verb phrase, which includes the verb and its objects or adjuncts. VP Ellipsis is licensed by the immediately preceding auxiliary.”

(166) {VLADIMIR: Come on, Gogo, return the ball, can't you return the ball, once in a while?}

Из примјера (16а) видимо како је реченица модификована у преводу на српски језик, због природе самог језика, али је семантички остала непромијењена.

(16в) {ВЛАДИМИР: Ајде, бре, Гого, врати лопту и ти једанпут – јел' да да је ред {да вратиш лопту и ти једанпут}!/?}

Погледајмо и слједеће примјере:

(17) ESTRAGON: Use your intelligence, can't you Δ?

Vladimir uses his intelligence

VLADIMIR: (finally) I remain in the dark.

ESTRAGON: This is how it is. (He reflects.) The bough... the bough... (Angrily.) Use your head, can't you Δ? (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 18)

(17а) ЕСТРАГОН: Употреби своју интелигенцију. Јел' можеш?

Владимир употребљава своју интелигенцију.

ВЛАДИМИР (најзад): Још ми је све нејасно.

ЕСТРАГОН: Ево како то изгледа... (Размишља.) Грана... грана... (Љутито.) Ма, мућни својом главом! Зар не можеш? (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 49)

(18) POZZO: Do you want them or don't you Δ? (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 37)

(18а) ПОЦО: Хоћеш ли их или нећеш? (Samjuel Beket, *Izabrane drame*: 58)

(19) ESTRAGON: Ask him what?

VLADIMIR: Why he doesn't put down his bags.

ESTRAGON: I wonder.

VLADIMIR: Ask him, can't you Δ? (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 41)

(19а) ЕСТРАГОН: Шта да га питам?

ВЛАДИМИР: Зашто неће да спусти свој пртљаг.

ЕСТРАГОН: И ја се томе чудим.

ВЛАДИМИР: Па питај га, онда! (Samjuel Beket, *Izabrane drame*:

(20) POZZO: You wouldn't think it to look at me, would you? Compared to him I look like a young man, no? (Samuel Beckett, *Waiting for Godot*: 47)

(20a) ПОЦО: Не бисте ми дали толико, кад ме видите, зар не? Поред њега, ја изгледам као младић, је л' да? (Samuel Beckett, *Izabrane drame*: 64)

Најфреквентнији облици у којима се највише читује случај изостављања предиката су дијалози облика питање – врло кратак одговор. Бекет је у драми *Чекајући Годоа* успио да, кориштењем елипсе као једног од основних језичких механизма кориштених у овој драми, језик учини што економичнијим и самим тим успјешно прикаже једну од главних идеја драме. Бекет постиже кохерентност дијалога кориштењем што мање ријечи и таквим, по самом броју ријечи, сиромашним текстом, показује богатство у његовом значењу.

Из свега претходно написаног можемо закључити како је елипса језички механизам који користимо у сврху економичнијег језика, тј. како би се избјегло понављање и нагомилавање ријечи унутар клаузе или реченице. Овим језичким механизмом постижемо кохерентност самог текста јер, иако изостављамо неке од реченичних конституената, тј. мијењамо га синтаксички, текст остаје исти на семантичком нивоу. Врста елипсе која је била предмет овог рада је предикатска елипса, односно изостављање предиката, али на синтаксичком нивоу анализе. У раду се нисмо бавили семантичким одликама примјера које смо навели. Дати примјери подразумевају приказе изостављања глагола, изостављања свих конституената, осим главног унутар клаузе или реченице, приказују начин изостављања упитне клаузе те изостављања читаве глаголске фразе.

Примјери су преузети из следећих извора:

Бекет 1994: S. Beckett, *Waiting for Godot (a tragicomedy in two acts)*, New York: Grove Press

Бекет 1981: S. Beckett, *Izabrane drame, Čekajući Godoa* (preveo Aleksandar Šaša Petrović), Beograd: Nolit

Литература:

Грејвер 2004: L. Graver, *Beckett, Waiting for Godot*, Cambridge: Cambridge University Press

Кверк et al. 1985: R. Quirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Harlow: Longman

- Лич et al. 1993: G. Leech et al., *English Grammar for Today*, London: Macmillan
- Маретић 1963: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska
- Мекдоналд 2006: R. McDonald, *The Cambridge Introduction to Samuel Beckett*, Cambridge: Cambridge University Press
- Мекшејн 2005: M. J. McShane, *A Theory of Ellipsis*, New York: Oxford University Press
- Станојчић, Поповић 1992: Ж. Станојчић, Ј. Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Џонсон 2008: K. Johnson, *Topics in Ellipsis*, Cambridge: Cambridge University Press

Vera V. Blagojević

VERBAL ELLIPSIS IN SAMUEL BECKETT'S WAITING FOR GODOT

Summary

Ellipsis, or the omission of constituents within sentences, or phrases, is one of the most common linguistic mechanisms used to achieve coherence of a text using the economy of a language. This paper analyses the use of verbal ellipsis as a mechanism that served Samuel Beckett to show one of the main guiding principles in the play *Waiting for Godot*. Beckett achieves to create a coherent dialogue which threatens not to be fully logical, and thus, through language, shows the absurdity of lives of the characters. The paper aims to show examples of the use of verbal ellipsis, in the original text of the play, as well as in its Serbian translation. The examples used in this paper show the similarities and differences in grammatical constructions of verbal ellipsis. On the example of the play *Waiting for Godot*, its original text and translation, this paper shows characteristics of this mechanism in two different languages.

ТВЕНОВИ ВИТЕЗОВИ ОКРУГЛОГ СТОЛА

Апстракт: Једна од најпознатијих прича из британске митологије је легенда о краљу Артуру. Ова легенда је послужила као инспирација за многа књижевна дјела, а међу њима је и роман америчког писца Марка Твена – *Јенки на двору краља Артура*. У овом раду су приказани и анализирани елементи келтске митологије у Твеновом роману. Најприје је дат преглед пишчеве биографије, затим књижевно-историјски контекст дјела, те анализиран роман и елементи британске митологије и традиције у њему. За ту анализу, осим самог романа, кориштени су и приручници о британској митологији и америчкој књижевности. У раду је описано како је Твен артуријанску легенду приказао на хумористичан и сатиричан начин. Тиме је критиковао идеализовану слику о артуријанском периоду, али и на сатиричан начин представио политичко стање у својој држави – Сједињеним Америчким Државама у 19. вијеку. Кроз сликовит приказ артуријанског доба, Твен је изразио незадовољство друштвеним неправдама у Америци, као што су: ропство, угњетавање људи, класна подјела, превелика моћ Католичке цркве, претјерана модернизација и жеља за напретком.

Кључне ријечи: британска митологија, краљ Артур, витезови Округлог стола, Марк Твен, *Јенки на двору краља Артура*, реализам, сатира

Увод

Британска митологија и традиција, богате разним причама и легендама, често су биле инспирација за многа књижевна дјела. Једна од највише прерађиваних прича британске митологије јесте легенда о краљу Артуру (Arthur). Легендарни краљ Енглеске који је „владао” у шестом вијеку послужио је као инспирација многим књижевницима. Најпознатијим дјелом ове, „артуријанске књижевности”, написано на енглеском језику, сматра се дјело енглеског писца Томаса Малорија (Sir Thomas Malory) – *Артурова смрт* (Le Morte d'Arthur). То је збирка прича о легендарном краљу Артуру и витезовима Округлог стола, објављена 1485. године. Међутим, артуријанска легенда није привлачила само британске писце, него и многе друге. Међу њима је и амерички писац Марк Твен (Mark Twain). Он је у свом роману *Јенки на двору краља Артура* (A Connecticut Yankee in King

*kaca812@gmail.com

Arthur's Court) искористио елементе ове легенде на модеран, хумористичан и сатиричан начин. У овом раду ћемо приказати и анализирати елементе келтске митологије у Твеновом роману. Најприје ћемо дати преглед пишчеве биографије, затим књижевно-историјски контекст дјела, те анализирати роман и елементе британске митологије и традиције у њему. За ову анализу ћемо користити, осим самог романа, и приручнике о британској митологији као и о америчкој књижевности, који ће бити касније наведени, у коначној библиографији. За цитате из дјела ће бити кориштен лични превод, а оригинални текст на енглеском језику ће бити наведен у загради.

1. Биографија

Амерички писац, Самјуел Лангхорн Клеменс (Samuel Langhorne Clemens), познатији под псеудонимом Марк Твен, рођен је 30. новембра 1835. године, у градићу Флорида у Мисурију. Био је шесто од седморо дјеце, родитеља Џона Маршала Клеменса (John Marshall Clemens) из Вирџиније и Џејн (Jane) из Кентакија. Када је имао четири године преселио се, са породицом, у градић Ханибал. Ту је завршио основну школу. 1847. године, а након очеве смрти, креће на штампарски занат, и ради као штампар, а затим као кормилар на параброду на ријеци Мисисипи. Добровољно се пријављује у коњицу Конфедерације, а затим ради у руднику сребра. 1862. год. добија први „прави” посао, као репортер новина “Virginia Territorial Enterprise”, а након годину дана почиње писати чланке, за исте новине, под псеудонимом Марк Твен (Mark Twain). То је фраза коју су морнари на Мисисипију користили и значи „два хвата воде”, што представља 3,6 m, што је дубина ријеке потребна да би чамац сигурно прошао. Наредне, (1864) године сели се у Калифорнију.

1865. год. прерађује бајку коју је чуо и објављује је под називом *Славна скачућа жаба*” (*The Celebrated Jumping Frog*), што представља његово прво објављено дјело. Током наредних година он пише многе романе, приче, есеје, путописе, а нека од његових најпознатијих дјела су слједећа:

1876. – *Пустоловине Тома Сојера* (*The Adventures of Tom Sawyer*)

1882. – *Краљевић и просјак* (*The Prince and the Pauper*)

1883. – *Живот на Мисисипију* (*Life on the Mississippi*)

1884. – *Пустоловине Хаклбери Финна* (*Adventures of Huckleberry Finn*)

1889. – *Јенки на двору краља Артура* (*A Connecticut Yankee in King Arthur's Court*)

1884. год. оснива фирму за објављивање књига под називом “Charles L. Webster & Company”, али, након 10 година, фирма пропада. Своја предавања широм свијета, и књигу насталу на основу тих путовања – *Слиједећи Екватор (Following the Equator)*, користи за отплату дугова. Године 1907. добија почасни докторат Универзитета Оксфорд. Пред крај живота је мање писао, али је јавно говорио о многим темама.

Преминуо је 21. априла 1910. год, од срчаног удара, у градићу Рединг, у Конектикату.

Године 1916. је постхумно објављено дјело *Тајанствени странац (The Mysterious Stranger)*. Његову недовршену аутобиографију је 1924. год. објавила његова секретарица.

Твен је био инспирација многим писцима, као што су Ернест Хемингвеј (Ernest Hemingway) и Вилијам Фокнер (William Faulkner). Е. Хемингвеј је изјавио да сва америчка књижевност потиче из једне сјајне књиге – *Пустоловине Хаклбери Фина*, која се и иначе сматра његовим најпознатијим и најуспјешнијим дјелом. Фокнер га назива „оцем америчке књижевности”.

Твенов стил је базиран на свакодневном америчком говору, а у многим дјелима користи и хумористични сленг. Осим многих „реалистичних” тема које је обрађивао у својим дјелима, и које одговарају књижевном правцу у којем је стварао – реализму, честа тема су му биле и нестабилна граница између реалности и илузије. Сматра се највећим хумористом америчке књижевности.

2. Књижевно-историјски контекст

Јенки на двору краља Артура представља пети по реду Твенов роман. Објављен је у децембру 1889. год., под називом *A Yankee at the Court of King Arthur*. Током времена оригинални назив је промијењен у *A Connecticut Yankee in King Arthur's Court*. Сматра се да је ово дјело инспирисано Твеновим сном у којем је он био витез. Као инспирација за овај роман му је такође послужило и дјело Томаса Малорија – *Артурова смрт (Le Morte d'Arthur)*, које је и побудило његово занимање за артуријанску легенду.

Овај роман можемо сврстати у више жанрова, као што су: сатира, хумор, фантазија, научна фантастика, као и алтернативна историја. Алтернативна историја је поджанр научне фантастике чија је радња смјештена у замишљене свјетове у којима је историја кренула другачијим током од оног у стварности. Тај се концепт често поистовјећује са појмовима

паралелних универзума и временског путовања. Ово је један од првих романа о путовању кроз вријеме.

Овај роман представља дјело америчког реализма. Реализам је умјетнички покрет који се јавио средином 19. вијека. Неке од одлика реализма у књижевности су ове: тежња писаца да прикажу „реалистичну” слику свијета, ликови су обично представници средње класе и важнији су од саме радње дјела, описивање свакодневних људи и догађаја, објективност, истицање детаља, једноставност језика, вјеровање да људи контролишу своју судбину, итд. Неке од тих одлика приказане су и у овом роману.

Друга половина 19. вијека био је веома буран и значајан период у историји Сједињених Америчких Држава. Од 1861. до 1865. године водио се грађански рат, што је утицало на то да држава искуси многе промјене: економске, индустријске, друштвене и културне. Предратно идеализовање људских права и слобода је прешло у идеализовање напретка. Са развојем жељезнице и трансконтиненталног телеграфа омогућене су комуникација и приступ материјалима и тржишту широм свијета, па је у САД-у процвjetaо посао. До 1914. године САД су постале јака, модерна, индустријска земља, и једна од водећих свјетских сила. Међутим, са развојем индустрије је дошло и до отуђености људи. Људска „опсједнутост” и жеља за напретком приказане су и у овом роману.

3. Твенови витезови Округлог стола

У роману *Јенки на двору краља Артура* Твен је употребио елементе британске митологије, који се односе на легенду о краљу Артуру и витезовима Округлог стола. Ради бољег разумијевања и анализе романа, прво ћемо рећи нешто уопштено о артуријанској легенди.

3.1. Краљ Артур у британској митологији

Раније се сматрало да приче о краљу Артуру воде поријекло из дјела средњовјековних писаца, међутим, данас је прихваћена теорија да те приче потичу још из келтске митологије. Прича је први пут забиљежена у 6. вијеку, у Велсу, а касније је стекла популарност у 12. вијеку захваљујући британском писцу Џефрију од Монмаута (Geoffrey of Monmouth) и његовом дјелу *Историја британских краљева* (*History of the Kings of Britain*). Пошто нема никаквих доказа да је краљ Артур уопште постојао, као ни да ли је његов лик базиран на некој историјској личности, он није историјска, него митолошка, легендарна личност. Легенда о њему представља једну од

најпознатијих британских легенди и значајан дио британске митологије. Ова прича има више верзија, али у овом раду ћемо рећи нешто укратко о најпознатијој верзији ове легенде.

Артур је био ванбрачни син краља Британије, Утера Пендрагона (Uther Pendragon), и Игрејн (Igraine), жене војводе од Корнвола (Cornwall). Утер је уз помоћ магије чаробњака Мерлина преузео војводин лик како би завео Игрејн и спавао са њом. Када се Артур родио Мерлин га је одвео и одгајао. Када је одрастао извукао је мач из камена како би доказао да је законити наследник трона. Поставши краљ доказао се као племенит, мудар, праведан, и храбар краљ. Чаробњак Мерлин му је остао пријатељ и савјетник. Оженио се лијепом Гвиневер (Guinevere). Међутим, она је била заљубљена у његовог витеза Ланселота (Sir Lancelot). Иако Ланселот није желио да изда свог краља њихова љубав је постајала све јача и нису јој могли одољети. Та тајна љубав је уништавала земљу и усјеви су почели пропадати, док је Артур тражио узрок те трулежи која је задесила његово краљевство. Мордред, у неким верзијама Артуров нећак, а у неким његов син, рођен из инцеста са полусестром Моргез (Morgause), је желио да се дочепа трона, те је покренуо рат против Артура. У једној битки га је смртоносно ранио, међутим, сматра се да он није умро, него га је мистериозна жена однијела на острво Авалон, гдје треба да се опорави и једног дана врати у своје краљевство.

Осим поменутих ликова и појмова, вриједно је навести још неке које заузимају значајну улогу у овој легенди:

Моргана (Morgan Le Fay) – Артурова полусестра, кћерка његове мајке Игрејн и њеног мужа, војводе од Корнвола. Најчешће је представљена као зла чаробница и Артуров највећи непријатељ, али у неким верзијама је представљена као добра вила.

Дама из језера (Lady of the Lake) – тајанствена чаробница из језера која је Артуру дала магични мач Екскилибур. Сматра се да га је она након битке однијела на Авалон.

Свети грал – симболични објекат, из хришћанске традиције као и из келтичке митологије. Најчешће је представљен као магични пехар, из којег је Исус пио на Тајној вечери. Према артуријанској легенди само најплеменитији витез га може пронаћи и потрага за њим представља највећи идеал витезова Округлог стола. Грал је додат у легенду о краљу Артуру тек у 12. вијеку.

Округли сто – Велики сто у Артуровом дворцу, Камелоту, за којим су се, за вријеме његове владавине, окупљали он и његови витезови. Представља једнакост између витезова и краља, као и између самих витезова. Када је Мордред преузео дворца ударио је средину стола и тако га уништио, као и вјеру у повратак мира и хармоније у краљевство.

Витезови Округлог стола – храбри витезови, сматрани оличењем храбрости, јунаштва и лојалности. Неки од најпознатијих витезова су: Сер Ланселот, Сер Тристан (Tristram), Сер Пелас (Pellas), Сер Гавејн (Gawain), Сер Кеј (Kay), Сер Персифал (Percivale), Сер Гарет, и многи други. Неки од њих су познати и по својим трагичним љубавима. Сер Ланселот је био заљубљен у Артурову жену, Сер Тристан такође трагично заљубљен у Изолду (Isolde), жену свог ујака, краља Марка, а Сер Пелас заљубљен у окрутну Етер (Ettare). Сер Гавејн је Артуров нећак, симбол витештва, Ланселотов противник, док је Сер Кеј Артуров зли полубрат и као такав представља супротност витешком идеалу.

Након кратког митолошког приказа артуријанске легенде, у овом раду ћемо објаснити како их је Твен приказао у свом роману и покушати објаснити које су њихове улоге и значење у овом књижевном дјелу.

3.2. Анализа романа

Роман *Јенки на двору краља Артура* се састоји од: „Предговора” (Preface), „Ријечи објашњења” (A Word of Explanation), 44 поглавља и „П. С. од стране М. Т.” (Final P. S. by M. T.). Најприје ћемо рећи нешто укратко о самом садржају романа.

У „Ријечи објашњења” Твен даје увод у саму радњу романа. Описује како је за вријеме боравка у дворцу Варвик (Warwick Castle) упознао странца, Хенка Моргана (Hank Morgan), који му је причао о свом путовању кроз временске епохе. Он је Американац из Конектиката, који је, након онесвјешћења због ударца у главу током туче, доспио у Енглеску, у доба краља Артура. Хенк му даје свој рукопис, који представља остатак те приче и поглавља овог романа. Иако бива заробљен од стране витеза Сер Кеја, Хенк успијева увјерити краља и читав народ да је он чаробњак. Убрзо постаје веома утицајна и моћна особа у краљевству и сам себи даје титулу шефа (The Boss). За вријеме свог боравка у шестовјековној Енглеској искористио је своје знање из модерне Америке да би унаприједио и модернизовао Енглеску. Такође је доживио многе авантуре, као што су: спасавање „принцеа”, поправљање Свете фонтане, двобој са витезовима, заробљеништво, и многе друге. Чак се и оженио и добио кћерку. На крају, након многих промјена које су задесиле Енглеску након смрти краља Артура, Хенк успијева да, помоћу модерних изума, побије 30 000 витезова. Након тога, чаробњак Мерлин, његов противник, успављује га на 1 300 година, и тиме га враћа у његово доба. У постскрипту писац описује како је након завршетка читања Хенкове приче отишао до његове собе и затекао га како бунца у сну и дозива Сенди (Sandy), његову жену, а затим умире.

Иако веома популаран, овај роман је добио и многе негативне критике. Велика Британија га сматра нападом на своју традицију и историју, јер је у овом дјелу Твен, на неки начин, исмијавао легенду о краљу Артуру. Међутим, према многим критичарима, он је једноставно желио да читав тај период прикаже на мало реалнији начин. Енглеска у доба митолошког краља Артура се сматра идеалним краљевством, у којем су владале мир, срећа и хармонија. Витезови Округлог стола су сматрани оличењем кавалерства и јунаштва. Као прави писац реализма, Твен је и тај, идеални, митолошки период описао реалније, са многим манама, а не као неку идеализовану утопију. Народ описује као лаковјерне и неписмене незналице, без осјећаја за личну хигијену. Самим тиме што их је он, помоћу помрачења Сунца, убиједио да је чаробњак жели рећи како су они наивни и лаки за манипулацију. То се види и на другим примјерима. Њима нису потребни никакви детаљи ни докази да би повјеровали у нечије приче. Његово мишљење о тим људима се види и у следећем цитату: „А људи! Они су најчуднија, најједноставнија и најповјерљивија раса; они су обични зечеви.” (“And the people! They were the quaintest and simplest and trustingest race; why, there were nothing but rabbits.”) (Twain, 1890: 97) Принцезе, и друге племкиње тог периода одувијек су сматране прелијепим, грациозним и елегантним дамама, међутим Твен и њих описује другачије. Представља их као припросте, вулгарне и жељне крви. Наводи да би се од њиховог псовања чак и Команчи (Индијанац) зацрвенио. Уопштено, читав тај народ он види као дивљаке, бијеле Индијанце, које треба цивилизовати. Он их учи читати, писати, као и многим модерним занатима, те уводи експлозив, телеграф, бицикле, новине, и многе друге ствари из његовог периода. Такође оснива школе, фабрике, и на све начине покушава да модернизује и унаприједи шестовјековну Енглеску. Може се рећи да тиме, на симболичан начин, жели да прикаже чињеницу да је у 19. вијеку Америка од Британије преузела улогу водеће свјетске силе. Самог себе Хенк сматра надмоћним бићем у односу на становнике Енглеске. Међутим, може се рећи да је главни јунак стварно мудар и да зна да искористи сваку прилику у своју корист, чак и у безизлазним ситуацијама, што се види на самом почетку романа. Како и сам Хенк каже: „Не треба одбацивати добру ствар само зато што тржиште још није зрело.” (“It is no use to throw a good thing away merely because the market isn't ripe yet.”) (Twain, 1890: 55) Тиме Твен представља типичног Американца његовог доба.

Витезове Округлог стола је приказао као лажљивце и хвалисавце. На самом почетку описује њихове приче о нестварним биткама, у којима су се они борили против змајева, цинова, хиљада људе, и слично, и наравно, сваки пут изашли као побједници. Њихове двобоје он описује као бесмислено доказивање снаге, без икаквог разлога и повода. То се види у следећем цитату:

„Генерално, колико сам ја разумио, ове убиствене авантуре нису били походи због освете, нити због измиривања старих рачуна или изненадне свађе; не, по правилу то су једноставно били дуели између странаца – људи који се никада нису упознали, и између којих није постојао никакав разлог за увреду.”

(“As a general thing, as far as I could make ot, these murderous adventures were not forays undertaken to avenge injuries, nor to settle old disputes or sudden fallings out; no, as a rule they were simply duels between strangers – duels between people who had never even been introduces to each other, and between whom existed no cause of offense whatever.”) (Twain, 1890: 43)

Такође исмијава њихову одјећу, тј. сјајне оклопе, који за њега, када бива приморан да га носи, представља неподношљиво мучење. Њихова потрага за Светим гралом је за њега само популарна и бесмислена експедиција, која не даје никакве резултате, и приказује је на комичан и ироничан начин. „Сваке године су експедиције ишле у потрагу за Светим гралом, а наредне године је помоћна експедиција ишла да лови *њих*.” (“Every year expeditions went out holy grailing, and next year relief expeditions went out to hunt for *them*.”) (Twain, 1890: 113) Примјер исмијавања витезова се види и приказом слике на бициклима, када дођу да спасу свог краља.

Славног чаробњака Мерлина Твен описује као досадног и злобног старца, љубоморног на његову „магију” и жељног освете. Самог краља Артура он приказује као лаковјерног и неуког, без правих вјештина једног владара. Он сматра да он своју позицију није заслужио, и као таквог га не може довољно поштовати.

Највеће изненађење од свих тих митолошких ликова за Хенка представља Моргана, Артурова зла сестра. Он је, на почетку, доживљава као дивну и пријатну жену и бива убијеђен да ју је историја погрешно приказала као негативца.

Наравно, смисао овог романа није само да критикује енглеску историју и легенду, него да на критички начин прикаже и своју државу. У овом роману он критикује и опште стање Америке, на више начина. Иако ропство није постојало у Енглеској, он га спомиње у овом роману, што се вјероватно односи на прошлост Америке, ропство и геноцид над Индијанцима. Највећим непријатељем Хенк сматра Католичку цркву. Приказује је као угњетавача са апсолутном моћи, који је одговоран за тежак положај људи. „...та ужасна моћ, Римска Католичка црква. За два или три кратка вијека је нацију људи претворила у нацију црва.” (“...that awful power, the Roman Catholic Church. In two or three little centuries it had converted a nation of men

to a nation of worms.”) (Twain, 1890: 100) Сви се боје Цркве и поштују је, чак је и све покварено и крвожедно племство веома религиозно. Он сматра да је свака организована Црква организован криминал. На овај начин он жели да прикаже стање у Америци у његово доба. Као прави демократа Хенк се згрожава на друштвене неправде и угњетавање људи, као и на класну подјелу. У овом роману он на више начина изражава те друштвене неправде. То се може видјети у сљедећем цитату:

„Господар може убити роба без разлога – из чистог ината, злобе, или досаде. [...] Господин може убити обичног слободног човјека и платити за то. [...] Племић може убити другог племића без икаквог трошка, бар што се тиче закона. [...] Свако може убити некога, осим обичног човјека и роба; они нису имали привилегије. Ако би они убили то би било убиство, а закон није подносио убиство.” (“ A master might kill slave for nothing – for mere spite, malice or to pass time. [...] A gentleman could kill a free commoner, and pay for him. [...] A noble could kill a noble without expense, as far as the law was concerned. [...] Anybody could kill somebody, except the commoner and the slave; these had no privileges. If they killed, it was murder, and the law wouldn’t stand murder.”) (Twain, 1890: 218-219)

Овиме он на ироничан начин приказује угњетавање и друштвене неправде у тадашњој, замишљеној, Енглеској. Тиме вјероватно жели да скрене пажњу на неправедан и неравноправан положај људи у Америци, и подјелу на основу материјалног стања. Ипак, Хенк тврди да је неограничена моћ идеална ствар у сигурним рукама.

У овом роману он истиче и своје разочарење индустријализацијом у Америци у његово доба. Жели да истакне негативне стране технологије. То се види на примјеру оружја, и других „опасних” изума помоћу којих је на крају побио хиљаде људи. Овакав шокантан крај представља оштру критику технологије. На крају романа, када Мерлинова магија враћа Хенка у 19. вијек, видимо примјер побједе магије над технологијом. Чини се да је Твен тражио баланс између напретка и обожавања технологије. Може се рећи да је та претјерана жеља за прогресом и модернизацијом, приказана преко главног лика, реална слика Америке 19. вијека.

Закључак

Једна од најпознатијих прича из британске митологије је легенда о краљу Артуру. Ова прича је употријебљена на разне начине у многим књижевним дјелима, а међу њима је и роман америчког писца, Марка Твена – *Јенки на двору краља Артура*. У овом дјелу он описује Американца

из 19. вијека, који се „нашао” у Енглеској из 6. вијека, у доба владавине митолошког краља Артура. Он тамошњи народ види као лаковјерне незналице и дивљаке, које покушава подучити многим стварима, и на сваки начин модернизовати шестовјековну Енглеску. Може се рећи да је овај роман сатира романтичарских идеја о том периоду. Међутим, Твен је, кроз сликовит приказ артуријанског доба, желио да критикује стање у својој држави – САД. Осуђује ропство, повезано са прошлошћу Америке, а такође и тадашње друштвене и политичке неправде. Сатирично приказује угњетавање људи и класну подјелу, али такође и људску „глупост” и наивност. Оштро критикује и Католичку цркву и њену моћ над народом, коју у роману приказује као главног непријатеља. Такође исказује и своје разочарење и незадовољство претјераном модернизацијом и жељом за прогресом, које су отуђиле људе његовог периода и постале им главна тежња.

Литература

Твен 1890: Twain, Mark, *A Connecticut Yankee in King Arthur's Court*, Toronto, Rose Publishing

Монахан 2004: Monaghan, Patricia, *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*, New York, Facts On File, Inc.

Сквајер 1906: Squire, Charles, *The Mythology of Ancient Britain and Ireland*, London, Archibald Constable & CO Ltd

Ван Спенкерн 1994: Van Spanckeren, Kathryn, *Outline of American Literature, Revised Edition*, United States, Department of State

Интернет извори:

http://en.wikipedia.org/wiki/Mark_Twain (очитано: 05.04.2015)

<http://www.pbs.org/wnet/americannovel/timeline/twain.html>

(очитано: 10.04.2015)

http://en.wikipedia.org/wiki/A_Connecticut_Yankee_in_King_Arthur's_Court (очитано: 05.04.2015.)

http://en.wikipedia.org/wiki/King_Arthur (очитано: 05.04.2015)

<http://www.ramsdale.org/legend.htm> (очитано: 10.04.2015)

<http://www.thenewatlantis.com/publications/making-men-modern>

(очитано: 10.04.2015)

Summary

One of the most popular stories in British mythology is the legend of King Arthur. This legend was the inspiration for many literary works, and one of them is the novel written by American writer Mark Twain – *A Connecticut Yankee in King Arthur's Court*. Purpose of this paper is to show and analyse the elements of Celtic mythology in this novel. The paper consists of Twain's biography, literary and historical context of the novel, and of the analysis of the novel and elements of British mythology and tradition in it. Beside the novel itself, for this analysis are also used handbooks about British mythology and American literature. This paper shows that Twain presented the Arthurian legend in humorous and satirical way. In that way he criticised the poetical picture of the Arthurian period but also satirised the political situation in his country – United States of America in the 19th century. By describing the Arthurian, imaginary, period Twain expressed his dissatisfaction with the social injustice in America, such as: slavery, oppression, division of people by the social class, huge power of the Catholic Church, excessive modernization and desire for progress.

Key words: British mythology, King Arthur, the Knights of the Round Table, Mark Twain, *A Connecticut Yankee in King Arthur's Court*, realism, satire

О ПРЕВОЂЕЊУ КИНЕСКЕ ПОЕЗИЈЕ – ПРОБЛЕМИ И ПРЕПРЕКЕ СА КОЈИМА СЕ ПРЕВОДИОЦИ СУСРЕЋУ

Апстракт: Циљ овог рада је да се посвети већа пажња преводима кинеске поезије на српски језик и да укажемо на неопходна прилагођавања и проблеме са којима се појединац сусреће приликом превођења поезије. Рад се састоји из три дијела: увода, главног и завршног дијела. У првом дијелу главног дијела илуструјемо неке од потешкоћа на које наилази преводилац. У другом дијелу главног дијела поредимо „буквалан” превод пјесме на српски језик и њен прилагођени, тј. усвојени, превод. У трећем дијелу упоређујемо прилагођене преводе. Поређењем онога што је написано на кинеском са оним што се појављује као превод неке пјесме на српски, показујемо да веома често приликом превођења, без обзира да ли се ради о стручном преводу или само о добром покушају, само дјело, у овом случају пјесма, губи неке од својих карактеристика, и да, као такво, неке од својих чари вјерно чува у изворном облику. Да бисмо у потпуности разумјели неко књижевно дјело, најбоље је прочитати га у изворном облику. Приликом превођења, стихови пјесме не само да се прилагођавају новом непознатом језику, већ и зарад бољег поимања, на себе стављају нове украсе, одору нове културе.

За овај рад кориштени су преводи Милоша Црњанског, Радосава Пушића, као и многих других.

Кључне ријечи: улога преводиоца, класична књижевност, савремена књижевност, буквалан превод, прилагођен превод, слобода превођења.

„Сићушни кинески текст нацртан на свили који личи на мале гране, са много пупова, свега неколико речи, претвара се у дуге и баналне европске додатке. Да је тако дошло до несигурног дотеривања, схватљиво је. Где Француз слади, Енглеz сентименталише.”

Милош Црњански

Да посао преводиоца уопште није лак можете схватити тек када се и сами нађете у прилици да преводите. Гомила ријечи, повезана неким невидљивим концем, чека на вас да им дате смисао, исти онај као и изворни,

само на другом језику. Ипак, преводити књижевност, посебно поезију, знатно отежава овај рад. Из тих разлога, намеће се питање – преводилац или можда ипак стваралац, вјерни читалац или само тумач? Од улоге коју преводилац пристане да одигра у процесу превођења зависи и оно што ћемо ми накнадно добити као превод некога дјела, а самим тим, и онај утисак који ће на нас оставити неко дјело свјетске књижевности. Једном када крочите у свијет преводилаца, увидјечете да се проблеми само гомилају, а да нека, наизглед довољна и потпуна знања, бивају оскудна. Поезија која се издваја због своје посебности и дуге историје, јесте кинеска поезија. Нажалост, код нас је теже наћи добре преводе кинеске поезије на српски, па због тога желимо да укажемо на неке од безброј проблема на које преводилац наилази приликом „покушаја” превода ове поезије.

Један од главних проблема са којима се преводилац може сусрести је непознавање кинеске културе, историје, филозофије и сл. Неке наизглед једноставне ријечи у себи носеће основна начела филозофије, а преводилац ће морати да се са тим истим начелима упозна мало раније или да преводити упоредо учи. Такав примјер налазимо у таоистичким пјесмама гдје се кроз дух пустињака исказује љубав према природи. Иако ова поезија радује читаоца, за преводиоца представља тешку борбу да се љепота изворног облика пренесе у други језик. Нажалост, од једне идиличне слике очува се само блиједа скица која је на путу превођења изгубила своје чари. Преводилац, у покушају да задржи њено значење, одбацује риме и изворне ритмове, квари пјесничку форму, јер за један стих на кинеском употребљава два или више на неком другом језику. Изгубивши риму и своју форму зарад новог језика, постају само блиједи одраз онога што су посједовале у изворном облику.

Питаш ме зашто боравим

Сред ових гора зелених попут жада?

Осмјехујем се. Ријечи не могу да искажу

Спокој који је у моме срцу.

Погледај онај бресквин цвијет на води

Како се заносно препушта њеном току!

Моје је краљевство овдје,

Далеко од свијета људи.

У овој пјесми Ли Баија лако налазимо неке примјере који нам указују на тешкоће превођења. Посљедњи стихови значе да је мирна контемплација над природом пјесника дала више него што се може постићи било којим људским стањем. „Спокој” овдје означава стање свијести пресудно за

интуитивно опажање Пута. Опале латице цвијета које плове водом осликавају прелијепу природу којом је писац окружен, а препуштање њој – вођење живота у складу са природом. У таоистичкој поезији застор од магле или ширење бијелог облака симболизују опажања безграничне празнине, Тао-а у његовом безобличном облику.

Напитак од златног цвијета

Његов је за свагда!

Његова мирна свијест

Блиста као огледало

Што растјерује фантомска обличја

Овог свијета од прашине.

Његово тијело ослобођено окова,

Безбрижно је као лебдећи облак.

У овог пјесми од Ли Фенга „напитак” и „зелени цвијет” су синоними за највиши мистички доживљај, искуство које човјека ослобађа његовог Ја, страсти и жеља. Дух мудраца упоређују са огледалом које одражава сваку представу која је пред њим, али не прима ни најмању мрљу од ње, ма каква зла и ужаси извршени пред њим. „Лебдећи облак” – човјек на високом степену спиритуалног развоја. Вишезначност неких ријечи исто тако доноси потешкоће преводиоцу. Уобичајено значење ријечи 贫 је „сиромашан”, али исто тако значи и „таоистички свештеник који трага за одређеном врстом циља”. За једну кинеску ријеч потребна је реченица како би се објаснила. Неке ријечи преводиоци изостављају, нарушавају склад и само непотребно гомилају. Некад ни сам преводилац не може да докучи пишчеву мисао, па нам даје „приближно” значење.

Пратећи смјену династија уочићемо нове начине писања поезије, нове форме, метафоре, језик који више није у свакодневnoj употреби. Већ тада, схватамо да ће превод класичне поезије преводиоцу донијети још више проблема, нова проучавања и мукотрпан рад који и можда неће донијети жељене резултате.

《将进酒》 李白

君不见，黄河之水天上来，奔流到海不复回。

君不见，高堂明镜悲白发，朝如青丝暮成雪。

Сам наслов ове пјесме нас води у период династије Хан, јер је ова једна од тема карактеристичних за тај период. 君不见 – *Зар ниси видео?* својеврсна анафора која се користила у поезији ове врсте. 天上来 – пјесничка

хипербола која описује моћ уморених брзака Жуте ријеке. 不复回 – пјесничка метафора за тренутке у времену који неповратно протичу. 悲白发 – туга због сиједих власи, може се посматрати туга због пролазности. 朝如青丝 – описује косу која је у младости потпуно црна 暮成雪 – служећи се потпуно супростављеним пјесничким сликама зоре и сумрака, пјесник описује болну људску кратковјечност и пролазност.

Преводилац ће се веома често сусретати и са изразима за које неће тако лако наћи одговарајућу замјену у језику на који преводи или неким који ће од њега захтијевати боље познавање кинеске историје, а веома често и нешто више о самом пјеснику. То можемо и сами увидјети на примјеру другог дијела Ли Баијевог пјесме.

岑夫子，丹丘生，将进酒，杯莫停。

与君歌一曲，请君为我倾耳听。

钟鼓馔玉不足贵，但愿长醉不复醒。

古来圣贤皆寂寞，惟有饮者留其名。

陈王昔时宴平乐，斗酒十千恣欢谑。

主人何为言少钱，径须沽取对君酌。

五花马，千金裘，

呼儿将出换美酒，与尔同销万古愁。

岑夫子 – односи се на Цен Суна, Ли Баијевог доброг пријатеља; 丹丘生 – Јуан Данђиу, такође пјесников добра пријатељ. 钟鼓馔玉 – звона, бубњеви и врсна јела. На гозбама древних племића и богаташа често се изводила музика ударањем у звона и бубњеве. 陈王 – односи се на Цао Џиа из раздобља Три краљевства, који је био син владара Цао Цаоа, са титулом краља Чена. 宴平乐 правити гозбу у Пинглегуану, а Пинглегуан представља палату на ханском двору, налазила се у близини Луојанга, у данашњој провинцији Хенан. 五花马 – петоцвјетни коњ, риједак и скупочијен коњ. Почетком династије Танг, поклањала се велика пажња украшавању коња. Ко год је имао расног коња, често му је плео гриву у облику цвјетних латица. Коњ с гривом подијељеном у три „латице” постајао би тако „троцвјетни коњ”, а онај са пет – „петочвјетни коњ”.

Доказ да је савремена кинеска поезија много лакша за преводјење, налазимо и у примјеру превода пјесме Ју Гуангђунга 余光中 „Носталгија” 《乡愁》:

У дјетињству	小时候
Носталгија је била мајушна поштанска марка	乡愁是一枚小小的邮票
Овдје сам био ја	我在这头
Тамо моја мајка	母亲在那头
У младости	长大后
Носталгија је била тањушина бродска карта	乡愁是一张窄窄的船票
Овдје сам био ја	我在这头
Тамо моја драга	新娘在那头
Касније	后来呀
Носталгија је постала хладна гробница	乡愁是一方矮矮的坟墓
Испред сам био ја	我在外头
Унутра моја мајка	母亲呵在里头
А сада	而现在
Носталгија је мореуз плитки	乡愁是一湾浅浅的海峡
На обали овој сам ја	我在这头
На обали другој домовина моја	大陆在那头

Веома често, како би се превод поједноставио, прилагодио нашим схватањима, преводилац избацује, мијења и дорађује. (Црњански 2012: 51–52) „Тешко је било решити се на тумачење имена и назива. То би значило додати историју, верску, философску, уметничку. Не верујем да се без познавања или дугогодишњег занимања, може уопште разумети дело једне далеке старе књижевности, Од изабраног текста зато, задржао сам уколико је било могуће, само оно што не треба нарочитог тумачења. То је спољашња страна израде. Треба гледати хиљаде натписа, исте по сто пута; са приложеним, чудним, сићушно кратким, кинеским текстом, читати хиљаде превода, исписаних по кинеском реду речи, при сваком имену застајати дуго, јер оно често протумачено, даје речима нове боје и значења. Провести часове у решавању и тражењу речи. Будистички „манастир” превести са хришћанским „манастир”, византијском, православном нијансом за нас. И, тако тонути све дубље у вртлог речи чудних, кинеских, од којих се по нека, и у оригиналу већ упозна; у баналне и водњикаве француске и енглеске изразе, мучећи се и тражећи наше речи, које су особито у духовним изразима сељачке.”

Најчешће су преводи који су нам доступни у ствари преводи са неких других језика (енглески, француски, руски итд.), залута и неки са кинеског. У почетном превођењу са кинеског на неки језик, изворни облик дјела губи своје чари, одређене нијансе за које ће преводац на српски језик у даљем превођењу бити ускраћен. Преводити неки превод значи по други пут прилагођавати неко дјело, поједностављивати га опет, тако да у завршној верзији пјесма је попримила нови облик, а веза са оригиналним мишљу често бива прекинута.

《月下独酌》 李白

„Пијем сам на мјесечини” Ли Баи
(буквалан превод)

花间一壶酒，独酌无相亲。

Усред цвијећа бокал вина,
пијем сам без партнера.

举杯邀明月，对影成三人。

Подижем чашу, позивајући ведри мјесец,
заједно са сјенком нас је троје.

月既不解饮，影徒随我身。

С обзиром да мјесец не схвата опијање,
сјенка само прати моје тијело.

暂伴月将影，行乐须及春。

Привремени партнери мјесец и сјенка,
прослављање се мора наставити док је
прољећа.

我歌月徘徊，我舞影零乱。

Ја пјевам, мјесец лута горе – доле. Ја
плешем, сјенка је у нареду.

醒时同交欢，醉后各分散。

Док сам будан, пријатељи смо, кад се
напијем, раздвајамо се.

永结无情游，相期邈云汉。

Увијек повезани немилосрдним лутањем,
заједно уговарамо сусрет у Млијечном
путу.

„Pijem sam na mjesecini” (са малим измјенама изворног значења)

Sred cvijeća pehar, vina pun,

pijem sam – nikog da ga podijelimo.

Čašu dižem, blistavi mjesec pozivam,

*s mojom sjenom nas je troje.
Mjesec, premda ne pije i ne razumije,
a sjena glupo slijedi moje pete,
budimo prijatelji, bar za jedan tren,
veseli i bezbrižni, dok proljeće traje.
Ja pjevam, mjesec se klati,
ja plešem, sjena se izvrće.
Dok sam budan, slavimo zajedno,
kad se opijem, mi se razdvajamo.
Vječno vezani, nismo uvijek bliski,
do novog susreta, oblacima s druge strane.*

„Svetkovina” (прилагођен превод)

(Li-Tai-Pe)

*Idem da se opijem, među cvijeće. Nas je tri druga: ja, moja sjenka i nad
nama srebrni mjesec.*

*Mjesec ne zna da pije, a moja sjenka nikad ne ožedni.
Kad pjevam, mjesec me sluša; kad poigram, moja senka igra sa mnom.
Posle veselja gosti se razilaze.*

*Mi ne znamo tugu rastajanja. Kad se vraćam, mesec ide sa mnom, a
senka me moja prati.*

„Tri prijatelja” (слободан превод, велико одступање од изворне верзије)

*U čardaku zelenom sam sjedim i pijem vino,
Vina piti ne valja mi samom! -
Zar nema nikog tko će piti sa mnom? —
Tad priđe mjesec, pozdravlja me bratski.
I drugi prijatelj se javi: moja sjena,
Mjesec i sjena! Zaista dva dobra,*

mirna druga, a ne piju ni kapi!
I sve što radim – radi moja sjena,
a mjesec je blijed . – Da ste mi zdravo, druzi!
Hajd, pijmo sad, dok proljet ne dođe! —
Pjevam. A mjesec sluša, pa se smije,
Plešem. A sa mnom pleše moja sjena.
Hej, prijatelji, tako nam i treba!
Al, zaklinjem vas, ostajte mi vjerni
bar dok mi riječi ne izgube smisla!
A kad mi magla mozak uskovitla,
ej, onda zbogom, prijatelji!
U cik zore valja nam se rastati,
al ne zadugo: – već sutra uveče
uz vino mi ćemo se naći! Zbogom prijatelji!

Такође, проблеми за преводиоца могу се јавити још у почетној фази, приликом превођења наслова пјесме. Некада, прилагођавајући наслов пјесме њеном садржају преводилац занемарује оригинални наслов и даје нови – свој. Управо због тога, веома је тешко наћи изворну верзију, уколико посједујете само преводе. Као примјер можемо искористити пјесму од Ли Баија, коју су превели Милош Црњански и Тин Ујевић. Због великих разлика које се јављају, а и због велике слободе приликом превођења, ову пјесму у изворном облику је тешко наћи.

„Вјечита пјесма”

Ја сликам слова.

Кријепи ме самоћа.

Као море бамбус се таласа.

Из грмља роса капље као низа бисера.

Стихове пишем на блиставе папире.

*Као да шљива цватове своје по снијегу
расипа.*

Колико траје мирис мандарине

код жене што га под пазухом носи?

Колико цвјета снијег на сунцу бијелом?

Тек ова пјесма коју овдје тешем

*на вјечност служи човјечанству
цијелом?*

Ли Баи / Ли По (превео Тин Ујевић)
Црњански)

„Вечна слова”

Пишем стихове.

*Подижем главу и видим,
кроз прозор,*

Бамбусе што се њишу.

Они шуште као чесма.

Небо се плави.

*Слова која пишем личе на
пупољке шљива,
расуте по снегу.*

Мирис малих наранча из

Кианг Нана

ишчиле кад се дуго држе у рукама.

*Ружама треба сунца. Женама
треба љубави.*

*Бића, која стварам, ничега не
требају,*

*само шум бамбуса и вечна су,
вечна.*

Ли Таи По (превео Милош

А у другим случају, неки од наслова захтијевају додатна објашњења: „Слика празника Ђинминг” (један од 24 соларна периода, дан када се одлази на гробље и моли за душе умрлих), „Стари храм, распитујем се о Чану” (Чан – правац у оквиру будизма), „Лептир сна” (овдје се мисли на сна философа старе Кине Чуанг Цеа). Ова додатна, а читаоцу за разумијевање неопходна објашњења, обично се дају у фуснотама. Некада се у фуснотама налазе и објашњења за неке „непознате” ријечи у пјесми, као што су називи музичких инструмената, ритуала, и сл. (гућин – кинески жичани инструмент од седам жица, гуји – церемонија проглашавања некога у сљедбеника таоистичког реда, аи – кинеска трава комоника која се за Духове ставља на врата куће).

Преводилачки рад – занат који поред доброг и спретног мајстора, алата и материјала „вриједног обраде”, изискује и спремност на непрестано учење, стално усавршавање. Преводилац треба да приступи превођењу са великом преданошћу, мада не треба да буде обесхрабрен ако резултати нису успјешни као очекивани. У почетку вам се чини да је свако дјело написано за вас на српском, прелиставате га тражећи оно које задовољава вашу жеђ. Тек када почнете да размишљате о самом настанку те верзије дјела, схватите да је то ипак био један дуг процес поновног стварања, тумачења написаног и (не)успјешног препјевавања. Иако стоји само иза сцене, улога преводиоца је веома битна. У многим случајевима, успјешност превода неке пјесме јесте оно што ће вам дочарати удаљене предјеле, нову културу, или потпуно помрсити сва ваша дотадашња схватања.

ЛИТЕРАТУРА

Црњански, Милош (2012) Антологија кинеске лирике, Београд : Танеси

Чанг Сјангхуа, с кинеског превео Радосав Пушић, (1994) Антологија савремене кинеске поезије Београд: Филип Вишњић

Цоу Ђ.,Пушић Р, Скробановић З. (2004) Уџбеник класичног кинеског језика за трећу годину студија, Филолошки факулте, Београд

Блофелд, Џон, превео на српски Зоран Павловић, Београд, Модерна

Београдски књижевни часопис број 36–37 (2014)

Translating Chinese poetry – some of the problems and difficulties that translators come across

Summary

The goal of this paper was to devote more attention to translations of Chinese poetry into Serbian language and to point out the necessary adjustments and the problems that one encounters when translating poetry. The paper consists of three parts: introduction, main and final part. In the first part of the body we illustrate some of the difficulties that translator

encounters. In the second part, we compare the “literal” translation of the poems into Serbian and their adapted translations. . In the third part we compare adapted translations. By comparing what is written in Chinese with what appears as a translation of some poems in Serbian, we show that very often in translations, regardless of whether it is a professional translation or just a good attempt, the work itself, in this case the poem, loses some of its characteristics, and that, as such, keeps its beauty faithfully in its original form. To fully understand a work of literature, it is best to read it in its original form. When translating, poems quite often adapt to the new language, and also for a better understanding, put new decorations on, characteristics of the new culture. For this work we used translations of Milos Crnjanski,, Radosav Pusic, as well as many others.

Key words: *the role of translator, classical literature, contemporary literature, literal translation, faithful translation, free translation.*

КОНЦЕПТУАЛНЕ МЕТАФОРЕ У ПОЛИТИЧКИМ ГОВОРИМА

Апстракт: Политички говори представљају сталан предмет лингвистичке анализе. Овакав дискурс је по својој природи увек актуелан, широко распрострањен и прилагођен свакодневном говору, па је самим тим занимљива тема за истраживање. Рад се бави анализом политичке реторике са гледишта когнитивне лингвистике, и представља истраживање употребе концептуалних метафора у политичкој реторици као једне од значајнијих стратегија коју политичари користе у представљању своје идеологије. Политички дискурс се прилагођава гласачима и настоји да се приближи њиховом размишљању, те садржи разне асоцијације које се реализују у виду метафоре. Метафорички изрази се употребљавају као језичка средства убеђивања у политичким дебатама и могу значајно утицати на мишљење гласача.

Предмет нашег истраживања су говори Барака Обаме (Barack Obama) и Мита Ромнија (Mitt Romney) у председничкој кампањи у Сједињеним Америчким Државама 2012. године. Истраживање је спроведено на корпусу од 20 говора из новинских чланака, видео записа и транскрипта. Рад има за циљ да прикаже и анализира најзаступљеније концептуалне метафоре у овим говорима.

Кључне речи: структурне метафоре, метафорички израз, циљни домен, изворни домен

1. О метафори

Метафора се у когнитивној лингвистици дефинише као разумевање једног концептуалног домена помоћу другог концептуалног домена. Поимање света је метафорично по својој природи те је метафора свеприсутна у свакодневном животу, у мишљењу и говору (Лејкоф, Џонсон 1980: 4).

Према когнитивној функцији коју метафоре врше, можемо их поделити на оријентацијске, онтолошке и структурне. Оријентацијске метафоре настају из нашег искуства са физичким светом, односно са оријентацијом у простору. Онтолошке метафоре произилазе из нашег искуства са физичким објектима, супстанцама и посудама, а један од видова

* nevena.markovic90@gmail.com

онтолошке метафоре је персонификација. Структурна метафора је таква метафора где се један концепт структурира помоћу другог. Састоји се из два концептуална домена, од којих је један изворни (*source domain*) а други циљни (*target domain*). Помоћу изворног домена који је конкретан, ми покушавамо да објаснимо и разумемо циљни домен који је најчешће апстрактан, а такво разумевање се врши помоћу пресликавања (*mappings*) елемената изворног домена на елементе циљног домена (Ковечеш 2010: 37–40).

Метафорички језички изрази су конкретна реализација концептуалне метафоре у језику, односно изрази који произилазе из терминологије везане за конкретнији концептуални домен – изворни домен (Ковечеш 2010: 4).

2. Концептуалне метафоре у предизборној кампањи у САД 2012. године

Говори Барака Обаме и Мита Ромнија садрже све три врсте концептуалне метафоре: оријентациону (НАПРЕД ЈЕ ДОБРО, НАЗАД ЈЕ ЛОШЕ; ВИШЕ ЈЕ ГОРЕ, МАЊЕ ЈЕ ДОЛЕ), онтолошку са персонификацијом (...*that was necessary to get those companies back on their feet*, Mitt Romney¹) и структурну метафору која је најзаступљенија, те ћемо њеном истраживању посветити највише простора. Циљни домен оваквих метафора је ПОЛИТИКА.

ПОЛИТИКА ЈЕ СПОРТ

Изворни домен *спорт* често се јавља у политичким дебатама. Спорт као такмичење у когнитивном смислу има сличности са председничким кампањама, што можемо закључити и из конвенционалности метафоричког израза „предизборна трка“ (*presidential race*). Дакле, спортско такмичење, игру са одређеним правилима, можемо метафорично повезати са такмичењем председничких кандидата на изборима. Метафорички изрази који се најчешће јављају у анализираним говорима су *такмичење*, *вођство*, *победа*, *трка*. Навешћемо неке од примера оваквих метафоричких израза:

America must *lead*. (M. Romney)

...our industries in this country can *compete* and be successful. (M. Romney)

... nobody *championing* American workers and American businesses... (B. Obama)

I'm *running* for President to help create a better future... (M. Romney)

Call me naïve, but my expectation is that *leaders are going to lead*. (B. Obama)

You can choose a future where more Americans have the chance *to gain the skills they need to compete*, no matter how old they are or how much money

¹ Извори из којих смо узели примере наведени су на крају чланка

they have. (B. Obama)

My opponent and his *running mate* are new to foreign policy. (B. Obama)

And I intend to *win* it as President of the United States. (B. Obama)

I *ran the Olympics* and balanced the budget. (M. Romney)

Now, we're going to have to make sure that as we trade with other nations that they *play by the rules*, and China hasn't. (M. Romney)

We have to be *competitive* if we're going to create more jobs here. (M. Romney)

We can *compete* with anyone in the world as long as *the playing field is level*. (M. Romney)

Пресликавања елемената знања са изворног на циљни домен која смо учили су следећа:

Изворни домен: СПОРТ

Циљни домен: ПОЛИТИКА

такмичење

⇒ избори

трка

⇒ предизборна кампања

такмичари

⇒ председнички кандидати

победити на такмичењу

⇒ постати председник

судије

⇒ бирачи

противник

⇒ други председнички кандидат

ПОЛИТИКА ЈЕ РАТ (ПОЛИТИКА ЈЕ БОРБА)

Метафоре са изворним доменом *рат* или *борба* такође су честе у политичким говорима. Председнички кандидати своју кампању доживљавају, односно изражавају, као рат, борбу против осталих кандидата (противника). Стога користе изразе као што су *напад*, *командант*, *предаја*, *борба*, *вођа*, *победа*.

And *attacking* me is not an agenda. (M. Romney)

...here's one thing I've learned as *commander in chief*. (B. Obama)

And so we have to understand that we can't just *surrender* and lose jobs year in and year out. (M. Romney)

I will *fight* for your families... (B. Obama)

Help me *recruit* a hundred thousand math and science teachers within 10 years and improve early childhood education. (B. Obama)

And we can't afford to have labor and management *fighting* all the time... (B. Obama)

We draw strength from our *victories* and we learn from our mistakes. (B. Obama)

And we have *fought back* for four years to get out of that mess. (B. Obama)

I will *fight* for oil, coal and natural gas. (M. Romney)

Governor Romney's *allies* in Congress have held the 98 percent hostage... (B. Obama)

And poverty will be *defeated*... (M. Romney)

Пресликавања:

Изворни домен: РАТ

командант

борба

победити у рату

војска

вођа

Циљни домен: ПОЛИТИКА

⇒ председник

⇒ предизборна кампања

⇒ добити председничко место

⇒ народ

⇒ председнички кандидат

ПОЛИТИКА ЈЕ ГРАЂЕВИНА

Појам *грађевина* спада у групу изворних домена чији елементи се често пресликавају на циљни домен *политика* у анализираним говорима. Политичари представљају своју апстрактну визију државног уређења користећи конкретан појам *зграда* због одлика као што су чврстина, стабилност и постојаност, те користе метафоричке изразе *градити*, *срушити*, *темељ*. Овакви метафорички изрази се најчешће употребљавају када се говори о економији и финансијама. Узимајући то у обзир, у оквиру концептуалне метафоре ПОЛИТИКА ЈЕ ГРАЂЕВИНА можемо уврстити и метафору ЕКОНОМИЈА ЈЕ ГРАЂЕВИНА.

In the richest country in the history of the world, this Obama economy has *crushed* the middle class. (M. Romney)

...to *restore* the values that *built* the largest middle class and the *strongest* economy the world has ever known... (B. Obama)

And when *the house of cards collapsed* in the Great Recession, millions of innocent Americans lost their jobs... (B. Obama)

...and *rebuild* this economy *on a stronger foundation*. (B. Obama)

...freedom to *build* a life; and yes, freedom to *build* a business *with their own hands*. (M. Romney)

That's the *bedrock* of what makes America, America. (M. Romney)

Пресликавања:

Изворни домен: ГРАЂЕВИНА

Циљни домен: ПОЛИТИКА

зграда

⇒ економија

стабилност грађевине

⇒ економска стабилност

рушење грађевине

⇒ финансијска пропаст

грађевинари

⇒ политичари

ПОЛИТИКА ЈЕ КРЕТАЊЕ

Концептуална метафора ПОЛИТИКА ЈЕ КРЕТАЊЕ је, према нашем истраживању, најзаступљенија метафора у говорима Мита Ромнија и Барака Обаме. Кретање напред асоцира на успех, бољи живот и успешнију будућност, па су фразе које означавају кретање веома честе у овим говорима. О значају ове метафоре говори нам и слоган кампање Барака Обаме који је гласио *НАПРЕД!*

So there are a number of *steps* that my administration *is taking*... (B. Obama)

... this is *a tough slog*, but that we still are *moving forward*. (B. Obama)

Now is the time *to go ahead* and make the tough choices. (B. Obama)

And we're not *going back*. We are *moving forward*, America. (B. Obama)

If you *turn away* now...change will not happen. (B. Obama)

We don't *turn back*. We leave no one behind. (B. Obama)

And we will keep the promise of Social Security by *taking the responsible steps*... (B. Obama)

Only you have the power to *move us forward*. (B. Obama)

...we're going to bet on American workers and the American auto industry, and it's *come surging back*. (B. Obama)

I want to get America's economy *going* again. (M. Romney)

I know why jobs *come* and why they *go*. (M. Romney)

And we are *on pace* to double our exports... (B. Obama)

Изворни домен: КРЕТАЊЕ

Циљни домен: ПОЛИТИКА

кретање напред

⇒ боља будућност

кретање назад

⇒ лоша политика

ПОЛИТИКА ЈЕ ПУТОВАЊЕ

Поред изворног домена *кретање*, изворни домен *путовање* са одликама као што су *правац*, *пут* и *одредиште*, представља једну од омиљених метафора које су политичари употребљавали. Елементи знања о појму *путовање* често се повезују са политичком идејом државног напретка.

I will begin my presidency with a *jobs tour*. President Obama began his presidency with an *apology tour*. (M. Romney)

...making sure that we also have a *pathway* for legal status for those who are living in the shadows right now. (B. Obama)

...even when the odds are great, even when *the road is long*. (B. Obama)

It will be a choice between *two different paths* for America; a choice between two fundamentally different visions for the future. (B. Obama)

Yes, our *path* is harder but it *leads to a better place*. Yes, our *road is longer* but we *travel* it together. (B. Obama)

And tonight I'm asking you to join me to *walk* together to a better future. (M. Romney)

And so the question here tonight is not *where we've been*, but *where we're going*. (B. Obama)

That's not *the right course* for America. (M. Romney)

I'll get us *on track* to a balanced budget... (M. Romney)

...he pointed out they're *on the road* to bankruptcy... (M. Romney)

The President has disappointed America because he hasn't *led* America *in the right direction*. (M. Romney)

Изворни домен: ПУТОВАЊЕ

место поласка

одредиште

пут

политичари

гласачи

Циљни домен: ПОЛИТИКА

⇒ тренутно стање у држави

⇒ боља будућност

⇒ проблеми које треба решити

⇒ организатори путовања

⇒ путници

Закључак

Према резултатима истраживања, у говорима Барака Обаме и Мита Ромнија у председничкој кампањи 2012. године највише су заступљене структурне метафоре чији су изворни домени *спорт*, *рат (борба)*, *грађевина*, *кретање* и *путовање*, а од ових пет метафора, најучесталија је метафора

ПОЛИТИКА ЈЕ КРЕТАЊЕ. Уз помоћ примера приказали смо пресликавања елемената знања са наведених изворних домена на циљни домен *политика*. Можемо закључити да би ову тему требало поредобније истражити на ширем корпусу како би се добили још прецизнији резултати. Детаљније испитивање оваквих метафора оставићемо за даља истраживања.

Литература

Ковечеш² 2010: Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, New York: Oxford University Press.

Лејкоф, Џонсон 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press

Извори²

American Rhetoric, *Barack Obama, Presser on the Economy and the Debt Limit*, June 2011 <http://www.americanrhetoric.com/speeches/barackobama/barackobamajobgrowthpresser.htm> 30.6.2015.

American Rhetoric, *Mitt Romney, Republican Party Presidential Nomination Acceptance*, August 2012 <http://www.americanrhetoric.com/speeches/convention2012/mittromney2012rnc.htm> 28.5.1015.

American Rhetoric, *Barack Obama, Second Democratic Presidential Nomination Acceptance Speech*, September 2012 <http://www.americanrhetoric.com/speeches/convention2012/barackobama2012dnc.htm> 29.5.2015

American Rhetoric, *Barack Obama & Mitt Romney, First U.S. Presidential Candidate Debate*, October 2012 <http://www.americanrhetoric.com/speeches/obama-romneyfirstdebate.htm> 30.6.2015.

American Rhetoric, *Barack Obama & Mitt Romney, Second U.S. Presidential Candidate Debate*, October 2012 <http://www.americanrhetoric.com/speeches/obama-romneyseconddebate.htm> 15.9.2015.

American Rhetoric, *Barack Obama & Mitt Romney, Third U.S. Presidential Candidate Debate*, October 2012 <http://www.americanrhetoric.com/speeches/obama-romneythirddebate.htm> 30.6.2015..

Mitt Romney Central, *A Better America Begins Tonight*, 24.4.2012. <http://mittromneycentral.com/speeches/2012-speeches/042412-a-better-america-begins-tonight/> 15.9.2015.

² Наведени су извори (новински чланци и онлајн извори) које смо користили у чланку и из којих су узети примери

The Washington Post, 2012 presidential debate: President Obama and Mitt Romney's remarks at Lynn University on Oct. 22 (running transcript), October 2012. http://www.washingtonpost.com/politics/decision2012/2012-presidential-debate-president-obama-and-mitt-romneys-remarks-at-lynn-university-on-oct-22-running-transcript/2012/10/22/be8899d6-1c7a-11e2-9cd5-b55c38388962_story.html 1.6.2015.

Nevena M. Marković

CONCEPTUAL METAPHORS IN POLITICAL SPEECHES

Summary

Political speeches are ongoing subject of linguistic analysis. This kind of discourse is current, widespread and adjusted to everyday speech, and it is therefore an interesting topic for research. The paper deals with political rhetoric analysis from the cognitive linguistic point of view. It is a study of the use of conceptual metaphors in political rhetoric as one of the most important strategies politicians use to present their ideology. Political discourse adapts to voters and seeks to approximate their way of thinking, so it contains various associations in the form of metaphors. Metaphorical linguistic expressions in political debates are used as means of persuasion and can significantly influence the opinion of voters.

Subject of our research are the speeches of Barack Obama and Mitt Romney in presidential campaign in USA 2012. The survey was conducted on a corpus of 20 speeches from news articles, video recordings and transcripts. The paper aims to present and analyze the most common conceptual metaphor in these speeches.

МЕТОНИМИЈА И ЊЕНА УЧЕСТАЛОСТ У ТЕКСТУ НОВИНСКИХ НАСЛОВА – СПОРТСКИ ДИСКУРС

Апстракт: Овај рад се бави метонимијом као когнитивним процесом који има значајну улогу у нашим когнитивним активностима. Сам појам метонимије је детаљно објашњен, а посебно је приказана њена употреба у текстовима новинских наслова, гдје је њено присуство евидентирано на корпусу који чине примјери новинских наслова у спортској штампи, на српском језику из новина Блиц Спорт и Спортски журнал. Стога је циљ овог рада да издвоји и анализира најчешће примјере метонимије, као и да покаже њену широку употребу. Извршена је и класификација метонимије да би се истакле најчешће метонимије у насловима, које се везују за спортски дискурс. Резултати базирани на анализи примјера показали су висок проценат употребе метонимије у новинским насловима, и треба да се узму у разматрање у будућим истраживањима, у циљу лакшег тумачења фигуративних наслова.

Кључне ријечи: метонимија, новински наслови, фигуративност, спортски дискурс

1. Увод

Текстови новинских наслова су нешто са чим се човјек свакодневно сусреће, тако су наслови у спортској штампи блиски великом броју људи који преко њих прате спортска дешавања. Спортски дискурс представља врло занимљиво подручје за истраживање, и у њему је и на први поглед очљива велика метафоричност. Она доприноси томе да је значење новинских наслова и занимљиво и јасно, посебно онима који су упућени у спортска дешавања, док се онима који не прате та дешавања, дешава да на наслове гледају конфузно, често не знајући шта је новинар насловом хтио да каже. Прије свега, циљ новинара је да читаоцима пренесу тачне информације, али и да привуку пажњу читалаца, што је и функција наслова у медијском дискурсу. Спортски новинари користе метонимију у насловима у спортској штампи гдје она доприноси економичности наслова, креативности и једноставнијем изражавању новинара. У анализи се најчешће полази од анализе структуре новинских наслова, а долази се и до фактора који утичу на њихово креирање.

* oliveramiskovic70@gmail.com

Рад је рађен из угла когнитивне лингвистике гдје „метонимија игра важну улогу у нашим когнитивним активностима“ (Kövecses, 2010: 171), и веома је значајна у спортском дискурсу гдје је мотивисана когнитивним принципима.

Разликују се традиционални и когнитивно-лингвистички поглед на метонимију. Традиционално гледано, метонимија је слободна замјена једне ријечи другом, ако је значење ријечи логички повезано „(грч. meta = промјена, -numia = суфикс за фигуре, изведен од onoma = име; metonumia = промјена имена)¹. Из угла когнитивне лингвистике „метонимија је концептуална по природи“ (Kövecses, 2010: 191), и главна функција јој је да омогући ментални приступ са једног концептуалног ентитета на други. Она данас није само украсно стилско средство, већ се на њу гледа из угла когнитивне лингвистике.

2. Метонимија

Метонимију је најлакше објаснити примјерима, па тако примјер „Треба нам боља рукавица на трећој бази“ (Lakoff / Johnson, 1980: 39) у значењу: Треба нам бољи бејзбол играч на трећој бази, показује да код метонимије користимо једну ствар (рукавица) да би омогућили ментални приступ другој (бејзбол играч), јер су рукавице концептуално „близу“ бејзбол играчима, пошто они носе рукавице на утакмицама. Тачно дефинисано „метонимија је когнитивни процес у којем један појмовни елемент, средство², омогућава ментални приступ другом појмовном елементу, циљу³, унутар истог домена или идеализованог когнитивног модела (ИКМ)“ (Kövecses, 2010: 173). Аутори најчешће објашњавају метонимију у поређењу са метафором, гдје су наведене сличности и разлике. „Док се метонимија заснива на блискости ентитета, метафора се заснива на њиховој сличности“ (Kövecses, 2010: 192). Као што је већ речено, код метонимије се ради о унутар доменском пресликавању, што код метафоре није случај. „Утемељеност метонимијског концепта у нашем искуству је очигледнија него у случају метафоричког концепта, јер она подразумјева директне физичке или узрочне асоцијације“ (Lakoff/Johnson, 1980: 39).

Као што је и претходно поменуто, код метонимије имамо два елемента који су концептуално близу један другом. Тако је цјелина блиско повезана са својим дијеловима, па имамо појмовну метонимију „(цјелина за дио)“ (Kövecses, 2010: 175), а касније ћемо видјети да је то честа метонимија

¹ www.wikipedia.org

² Ковечеш, (Kövecses, 2010: 173) користи термин vehicle

³ Ковечеш, (Kövecses, 2010: 173) користи термин target

у спортској штампи, гдје се име земље користи за означавање играча који играју за тим који долази из те земље. Исто тако имамо и метонимије „(мјесто за институцију), (појединац за институцију)“ (Kövecses, 2010: 175) и многе друге. У овим случајевима имамо један домен или ИКМ (институција), који укључује неколико елемената који метонимијски стоје један за други. Неке од тих метонимијских веза су основа за многе метафоре, па се метафора и метонимија често преплићу у неким лингвистичким изразима.

Све у свему, у когнитивној лингвистици „метафора и метонимија се често „срећу“ на појмовној лингвистичкој раскрсници“ (Barcelona, 2000: 1), а истиче се и „чињеница да се метонимија често користи да мотивише метафору“ (Barcelona, 2000: 16). Лејкоф и Џонсон (Lakoff / Johnson, 1980) помињу посебну врсту метонимије, коју су традиционални реторичари назвали синегдоха, када дио нечега стоји умјесто цјелине. Као у примјеру: „Треба нам неколико јаких тијела за наш тим. (=јаких људи)“ (Lakoff / Johnson, 1980: 37). У овом случају, као и другим случајевима метонимије, један ентитет се користи да означи други.

3. Спортски дискурс

Спортски дискурс се разликује од других врста дискурса, и увијек привлачи пажњу својом посебношћу. Фигуративни наслови остављају утисак на читаоце, које често збуни пренесено значење, посебно уколико не прате спортска дешавања. У спортској терминологији дубоко су се укоријенили метонимијски изрази, па новинари свакодневно креирају различите метонимије. „Спортски дискурс врви од иновативних метафоричких изрази као површинских лингвистичких реализација конвенционалних појмовних метафора заснованих на метонимији“ (Silaški, 2009: 5). Коришћењем тих метонимија новинари из дана у дан преносе тачне информације, а уједно заинтересују читаоце. У спортском дискурсу наилазимо на различите врсте метонимија које се користе у новинским насловима, у наставку ће бити више ријечи о њима.

4. Класификација метонимије

Метонимије које се најчешће користе у спортској штампи могу се подијелити у неколико врста. Раден и Ковечеш (Radden / Kövecses, 1999), наводе когнитивне принципе који доводе до различитих врста метонимије, на шта велики утицај има људско искуство јер је „наше основно људско искуство повезано са физичким предметима, који имају више значаја за

нас од апстрактних објеката“ (Radden / Kövecses, 1999: 45). Како конкретно има предност над апстрактним, људско над нељудским, субјективно над објективним, на тим когнитивним принципима заснивају се различите врсте метонимија: „произвођач за производ, дио за цјелину, мјесто за институцију“ (Radden / Kövecses, 1999: 45-46). Ти когнитивни принципи се „везују за три опште детерминанте појмовне организације: људско искуство, перцептуална селективност и културолошке предности, које се међусобно преклапају на неколико начина“ (Radden / Kövecses, 1999: 45).

У спортском дискурсу метонимија је мотивисана когнитивним принципима, што ће се видјети на конкретним примјерима и њиховој анализи. Ове врсте су се издвојиле, и бројне су у спортским новинским насловима:

1. Надимак клуба за клуб,
2. Назив терена за клуб,
3. Становници града или државе за клуб,
4. Играч за клуб,
5. Тренер за клуб,
6. Држава за играче

Што се тиче метонимије надимак клуба за клуб, ту се види да су надимци спортских клубова основа за метонимијске наслове. Већина клубова има надимак, и они су карактеристични за наше али и за спортске клубове широм свијета. Клубови своје надимке добијају на различите начине. Најчешће је то боја дресова или мотиви животиња, митских бића итд. Неки од примјера из корпуса су:

’црне мачке’ (= фудбалери Сандерленда⁴); ’парни ваљак’ (= фудбалски клуб Партизан⁵); ’канаринци’ (= фудбалери РФК Новог Сада⁶); ’орлићи’ (= млади репрезентативци Србије⁷); ’јоргантије’ (= фудбалери клуба Атлетико Мадрида⁸); ’диносауруси’ (= њемачки клуб Хамбург⁹)

⁴ Фудбалери Сандерленда назив црне мачке добили су по томе што су црне мачке чуване и храњене од стране клуба. Од 1997. године то је и званични назив клуба, иако се сматрало да оне доносе несрећу

⁵ Назив парни ваљак тиче се спретности играча Партизана који су јаки и “газе” све пред собом

⁶ Фудбалери Радничког фудбалског клуба Нови Сад назив канаринци добили су због боје дресова које носе

⁷ Назив орлови мотивисан је двоглавим орлом који се налази на грбу заставе Србије, а у вези са тим младе репрезентативце Србије зову орлићи

⁸ Назив јоргантије добили су због дресова, јер су некада навлаке у Шпанији имале црвено-бијеле пругасте дезене

⁹ Прва асоцијација на диносаурусе је старост, исто важи и за Њемачки клуб Хамбург, који има јаку дугу историју

Ови надимци спортских клубова иако чести у насловима у спортској штампи, понекад су нејасни људима који нису упућени у спортска дешавања. Лако је уочити да је ова врста метонимије (надимак клуба за клуб) утемељена на раније поменутом принципу конкретно прије апстрактног. Свима нама је лакше запамтити надимак клуба, јер је повезан са неком занимљивом карактеристиком или предметом. Зато их боље разумијемо него апстрактне називе, па је употреба ове врсте метонимије, од стране новинара као креатора наслова, једна од оних које се најчешће користе и за сваког новинара је то велика инспирација за разноврсне наслове.

„На својство се метонимијски гледа као на дио објекта“ (Radden / Kövecses, 1999: 35), па се дешава да то „дефинисано својство стоји за категорију“ (Radden / Kövecses, 1999: 35). Тако се својство неког клуба у овој врсти метонимије користи умјесто тачног назива клуба. Конкретни примјери наслова су:

Краљ клекнуо пред старом дамом¹⁰ = Реал клекнуо пред Јувентусом, (Блиц Спорт, 5.5.2015); Црно-бели у једном дану остали без два штопера¹¹ = Партизан у једном дану остао без два штопера, (Спортски журнал, 4.7.2015); Барса потопила Жуту подморницу¹² = Барселона потопила Виљареал, (Блиц Спорт, 4.3.2015); Орлићи за историју = Србија за историју, (Спортски журнал, 20.6.2015).

Метонимија назив терена за клуб се такође свакодневно виђа у спортским новинским насловима. У њој се најчешће назив неког стадиона клуба, употребљава умјесто тачног назива клуба. Пошто код метонимије имамо два елемента који су блиско повезани у појмовном смислу „мјесто је блиско повезано са институцијом која се налази на том мјесту“ (Kövecses, 2010: 175), па је ово врста метонимије мјесто за институцију. Као и претходна врста и ова се заснива на когнитивном принципу конкретно прије апстрактног. Примјери ове врсте метонимије из корпуса су:

Још један играч Доњег Срема на “ Карађорђу”¹³, (Спортски журнал, 15.6.2015); Влада Стошић дошао на “Маракану”¹⁴, (Блиц Спорт,

¹⁰ Краљ је фудбалски клуб Реал, јер је познат као краљевски клуб, док је ФК Јувентус добио назив Стара дама из разлога јер је то најстарији од славних италијанских клубова

¹¹ Фудбалски клуб Партизан је надимак црно-бели добио због боје дресова које играчи носе

¹² Жута подморница је надимак Виљареала који су добили по својој снази, јер су били подморница која би изронила и побједила јачи клуб, док је жута боја у надимку традиционална боја Виљареала

¹³ Наслов значи да је још један играч приступио Војводини, јер је Карађорђе назив стадиона ФК Војводине у Новом Саду

¹⁴ Маракана је стадион фудбалског клуба Црвена Звезда

25.5.2015); Шок на “Олд Трафорду”¹⁵, (Блиц Спорт, 2.5.2015)

Код метонимије становници града или државе за клуб, становници града или државе одакле клуб долази, метонимијски се употребљавају умјесто клуба. Као у насловима:

Београђани једини славили у гостима, (Спортски журнал, 29.8.2015); Немци прва препрека, (Блиц Спорт, 16.6.2015); Новосађани дочекали европски трофеј, (Блиц Спорт, 13.4.2015); Словенци бирају селектора, (Спортски Журнал, 22.5.2015)

Наредна врста метонимије је играч за клуб, гдје се појединац узима за институцију, и вођена је когнитивним принципом „људско прије нељудског“ (Radden / Kövecses, 1999: 45), па се име играча који се на неки начин истакао на утакмици о којој се говори, (нпр. постигао највише голова, голман или најгори играч утакмице) помиње умјесто клуба. Примјери таквих метонимија из корпуса су:

Рајковић и Качар клизе ка другој лиги¹⁶, (Блиц Спорт, 28.5.2015); Стојковић на корак до рушења рекорда¹⁷, (Спортски журнал, 20.6.2015); Маестро Меси срушио Бајерн¹⁸, (Блиц Спорт, 6.6.2015)

Врста метонимије тренер за клуб, исто као и претходна заснована је на принципу људско прије нељудског. У њој се име тренера који води клуб помиње да омогући ментални приступ називу клуба, па су из метонимије појединац за институцију, издвојени следећи примјери наслова:

Друловић изгубио од Луксембурга¹⁹, (Блиц Спорт, 5.8.2015); Анђелоти стартује побједом против Бајерна²⁰, (Блиц Спорт, 25.4.2015); Мурињо непобедив као домаћин²¹, (Блиц Спорт, 5.8.2015)

Последња врста метонимије издвојена из корпуса је држава за играче, она је такође веома учестала у новинским насловима и у њој се име земље користи да означи играче који играју за тим те земље, што ће рећи да је то

¹⁵ Олд Трафорд је стадион у Манчестеру на којем игра фудбалски клуб Манчестер Јунајтед

¹⁶ Рајковић и Качар се помињу као играчи Хамбурга, који су својом лошом игром клуб довели до испадања из прве лиге.

¹⁷ Владимир Стојковић је голман Србије и помиње се јер је сјајним одбранама довео клуб до највећег успјеха.

¹⁸ Лионел Меси је најбољи играч Барселоне, и јунак сусрета гдје су поразили Бајерн.

¹⁹ Насловом се означава пораз репрезентације Македоније чији је тренер Љубинко Друловић.

²⁰ Насловом се означава побједа Реала, под водством тренера Карла Анђелотија.

²¹ Наслов говори да је Челзи чији је тренер Жозе Мурињо непобједив клуб.

метонимија гдје цјелина стоји за дио. „Коришћење цјелине за дио долази тако природно, да нам обично не привлачи пажњу“ (Radden / Kövecses, 1999: 31). Неки од примјера су:

Црна Гора водила, Данска преокренула пред дуел са Србијом, (Спортски журнал, 9.6.2015); Онило одбио Кинезе, (Спортски журнал, 10.6.2015); Сјајна Србија декласирала Русију, (Блиц Спорт, 16.8.2015)

Примјеђено је да употребом сваке од ових врста метонимије новински наслови добијају на својој специфичности. Иако има још врста метонимије сматрам да су наведене показале њену функцију, значај и учесталост у спортском дискурсу, а да свакако метонимија треба бити предмет разматрања будућих истраживања.

5. Закључак

Листајући спортске новине лако се може закључити да је метонимија саставни дио наслова. У корпусу су највећу учесталост имале метонимије које су се везивале за надимке клубова, али су присутне и остале врсте. Новински наслови у спортској штампи били су оно на чему се заснивао овај рад. Са становишта когнитивне лингвистике метонимија је дефинисана као процес који има битну улогу у нашим когнитивним активностима.

Анализирани примјери из корпуса показали су велику употребу метонимије у насловима који се везују за спортски дискурс, а ту се видјело и то да је спортски дискурс интересантно подручје за истраживање. Фигуративни новински наслови били су разнолики, али њима су новинари постигли свој циљ, не само да читаоцима пренесу тачне информације, већ и да их заинтересују бројним метонимијама.

Анализа је показала да је употреба тих метонимија оправдана, и да оне доприносе интересантности наслова и привлаче пажњу, иако с друге стране понекад знају бити нејасне, поготово оним људима чија сфера интересовања није спорт. Због тога је урађена класификација метонимије у циљу бољег разумијевања.

Све у свему, уочен је висок проценат употребе метонимије у новинским насловима у спортској штампи.

Извори:

Блиц Спорт, <http://www.blicsport.rs>

Спортски журнал, <http://www.zurnal.rs>

Литература:

- Барселона 2000: A. Barcelona, *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, Berlin: Mouton Gruyter
- Ковечеш 2010: Z. Kövecses, *Metaphor, A Practical Introduction*, New York : Oxford University Press
- Лејкоф, Џонсон 1980: G.Lakoff and M.Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago.
- Раден, Ковечеш 1999: G.Radden and Z. Kövecses, *Towards a theory of metonymy*, Amsterdam: John Benjamins.
- Силашки 2009: N.Silaški, *Sportski diskurs u svetlu kognitivne lingvistike – konceptualizacija pobede i poraza u naslovima*, Beograd: Ekonomski fakultet.

Интернет:

Metonimija, <https://sr.wikipedia.org/sr/Metonimija> (очитано: 4.9.2015)

Summary

The study deals with metonymy as a cognitive process, which plays an important role in our cognitive activities. However, the notion of metonymy is explained in detail, especially its use in sport newspaper headlines. So, the aim of this paper is to single out and analyze the most common examples of metonymy, as well as, to show its wide use. Also, different kinds of metonymies are shown, in sport discourse, and most frequent examples are isolated. The results based on the analysis of examples revealed a high percentage of metonymy use in sport newspaper headlines, which should be taken into consideration in future research, in order to interpretate easily figurative newspaper headlines.

Key words: metonymy, newspaper headlines, figurativeness, sport discourse

ОНТОЛОШКЕ И ОРИЈЕНТАЦИОНЕ МЕТАФОРЕ У НОВИНСКИМ ЧЛАНЦИМА О ЗДРАВЉУ И БОЛЕСТИ

Апстракт: У овом раду се концизно представља појам когнитивне лингвистике као дисциплине чија је једна од кључних тема метафора. (Кликовац 2004) Метафора је основа не само за наше изражавање, него такође за све мисаоне процесе који се дешавају. (Лејкоф, Џонсон 1980) Затим се дефинише и класификује појмовна метафора, након чега слиједи кратки преглед њених врста, и то о онтолошкој и оријентационој метафори. Циљ овог истраживања био је, користећи приступ заснован на теорији појмовне метафоре (Лејкоф, Џонсон 1980) приказати реализацију онтолошких и оријентационих метафора кроз анализу наслова и текстова о здрављу и болести, у штампи на српском језику. Као материјали за истраживање кориштени су бројни часописи и остале публикације из области медицине и здравља.

Кључне ријечи: когнитивна лингвистика, појмовне метафоре, онтолошке метафоре, персонификација, оријентационе метафоре, здравље, болест

Когнитивна лингвистика је релативно нов приступ проучавању концептуалних система језика и људске когниције. Базирана је на тврдњи да је проучавање језика у ствари проучавање његове употребе, и да сваки пут када се упустимо у било какву језичку активност ми користимо и ослањамо се на когнитивна и културна средства. Метафора је главни и незамјењиви дио нашег свакодневног конвенционалног изражавања и гледања на свијет, стога се сматра погрешним мишљење да је метафора стилска фигура кориштена само у књижевности за изражавање пренесеног значења по сличности. Када је у питању појмовна метафора, дефинишемо је као разумијевање једног концептуалног појма користећи други концептуални појам. Ова два домена, која учествују у концептуалној метафори су изворни (eng. source) домен, који је обично неки конкретан, физички, јасно обиљежен појам, близак људском искуству, док је други циљни (eng. target) домен обично неки апстрактан појам или појава, удаљен од људских искустава. (Кевечеш 2010:4)

* sanjaseng@gmail.com

1. О онтолошкој метафори

У онтолошким метафорама као изворни домени користе се неке опште, конкретне, свима познате категорије, да би се боље схватио циљни домен који је обично нека апстрактна појава или појам. Назив онтолошке метафоре потиче из чињенице да се ова врста метафора користи само да да нови онтолошки статус апстрактним појмовима, тј. да их на неки начин конкретизује, али не и да нам да нешто више информација о њима.

Њихов когнитивни посао је, како се чини, само да дају нови онтолошки статус општим категоријама апстрактних циљних домена и да представе нове апстрактне појмове. Ово значи да ми размишљамо (појмимо) о нашим искуствима као о предметима, супстанцама и посудама, уопштено, не наводећи прецизно на какву врсту предмета, супстанце или посуде мислимо. *Пошто је наше знање о предметима, супстанцама и посудама прилично ограничено на овом општем нивоу, не можемо користити ове опште категорије да схватимо много тога о циљним појмовима*¹. (Кевечеш 2010:38)

Ово значи да нам онтолошке метафоре омогућавају да добијемо јасније представљену структуру у случајевима када је она нејасна.

НЕФИЗИЧКИ ИЛИ АПСТРАКТНИ СУБЈЕКТИ ДОГАЂАЈИ,
РАДЊЕ – ФИЗИЧКИ ОБЈЕКТИ

АКТИВНОСТИ, НЕОБИЉЕЖЕНИ ФИЗИЧКИ ОБЈЕКТИ,
ФИЗИЧКЕ ИЛИ НЕФИЗИЧКЕ ПОВРШИНЕ, СТАЊА – СУПСТАНЦЕ И
ПОСУДЕ². (Кевечеш 2010:39)

Неке од најучесталијих онтолошких метафора у насловима и текстовима о здрављу и болести у штампи су:

1. „Енергија прожима наше тело, истовремено излазећи из тела као флуид.“ (Здравље из природе 2013)

2. „Ништа није болније него живети у неистини.“ (Здравље из природе 2013)

3. „Стрес је постао саставни део наших живота и главни је „окидач“ за појаву многих здравствених проблема.“ (Топ здравље Мај 2015)

У овим примјерима видимо како се у ствари реализују онтолошке метафоре, тј. како боље схватамо апстрактне концепте као што су енергија

¹ Kovecses 2010:38, 'Since our knowledge about objects, substances, and containers is rather limited at this general level, we cannot use these highly general categories to understand much about target domains.'

² Вл. пре.

у првом примјеру и живот и стрес у другом и трећем примјеру, користећи као изворне домене нешто конкретније концепте, као што је посуда, у првом примјеру, и површина и предмет у другом и трећем примјеру.

Разумијевање наших искустава као објеката и супстанци дозвољава нам да их третирамо као субјекте или супстанце посебне врсте. Када идентификујемо наша искуства као субјекте или супстанце можемо се односити на њих, категоризовати их, правити групе, мјерити и мислити о њима³. (Лејкоф, Џонсон 1980:25)

Употребом онтолошких метафора ми у ствари приближавамо апстрактне концепте људском искуству, чиме је даље омогућена употреба тих концепата у свим сферама говора и живота.

Баш као што наша основна искуства са оријентацијом представљају базу за оријентационе метафоре, тако наша искуства са физичким објектима, (нарочито нашим тијелима) представљају базу за велики број онтолошких метафора...⁴ (Лејкоф, Џонсон 1980: 25)

1.2. О персонификацији

Најучесталија врста онтолошке метафоре је персонификација. Персонификација је обично дефинисана као стилска фигура, кориштена у књижевности, која се користи да се људске карактеристике додјеле предметима, појавама, биљкама или животињама. Међутим, схватање да је персонификација кориштена само у књижевности је потпуно погрешно, јер је она итекако присутна и у нашем свакодневном говору.

Велика заступљеност персонификације, како у свакодневном говору, тако и у новинским чланцима о медицини и здрављу може се објаснити чињеницом да се у њој користи најбољи изворни домени које имамо, тј. сам човјек и његово тијело.

4. „Такође, ароматерапија је корисна у борби против болова у мишићима.“ (Лепота и здравље Мај 2010)

5. „Како хемофилија уништава тело?“ (Топ здравље Мај 2015)

6. „Прополис ми је помогао да се решим једног тешког здравственог проблема.“ (Магично биље Септембар 2013)

7. „Уље фенела воли желудац.“ (Лековити мед 2014)

8. „Уље чајног дрвета убија стрептококе.“ (Магично биље Новембар 2011)

³ Вл. пре.

⁴ Вл. пре.

Ово су само неки од великог броја персонификација који се могу наћи у већини чланака из области медицине у штампи.

У сваком од ових случајева видимо нешто што није људско представљено као да то јесте, а сваки од њих разликује се по аспектима људског бића који је одабран.⁵ (Лејкоф, Џонсон 1980:33)

Човјеку је својствено да се бори, да уништава, да помаже, као и да воли и да се креће, док биљке и болести немају те особине. Међутим, у наведеним примјерима персонификација те особине су им додјељене, а све у циљу да се концепти који су нејасни људима што више приближе њиховим искуствима, што и јесте главни циљ сваке метафоре.

2. О оријентационој метафори

Оријентационе метафоре су врста појмовних метафора које потичу из наше просторне оријентације. Изворни домени ових метафора обухватају појмове попут: горе–доље, унутра–споља, напријед–назад, лако–тешко, дубоко–плитко, централно–периферно итд. (Кликовац 2004: 23) Назив ‘оријентационе метафоре’ потиче из чињенице да се већина метафора, које имају овакву функцију, односи на основне просторне оријентације човјека, попут горе–доље, центар–периферија и слично.

За ову врсту појмовне метафоре прикладније би било рећи да је ‘кохерентна метафора’, што је више у складу са когнитивном функцијом коју ове метафоре врше.

Под кохерентношћу подразумијева се то да одређени циљни концепти теже да буду концептуализовани на уједначен начин. На примјер, све сљедеће примјере одликују оријентације „нагоре“, док ‘супротни’ примјери добијају оријентацију „надоље“.⁶ (Кевечеш 2010:40)

ВИШЕ ЈЕ ГОРЕ; МАЊЕ ЈЕ ДОЉЕ: *Speak up, please. Keep your voice down, please.* (Молим вас, говорите гласније. Спустите глас, молим вас.)⁷

ЗДРАВ ЈЕ ГОРЕ; БОЛЕСТАН ЈЕ ДОЉЕ: *Lazarus rose from the dead. He fell ill.* (Лазар се дигао из мртвих. Он се разболио.)

СВЈЕСНО ЈЕ ГОРЕ; НЕСВЈЕСНО ЈЕ ДОЉЕ: *Wake up. He sank into a coma.*

(Джи се. Пао је у кому.)

⁵ Вл. пре.

⁶ Вл. пре.

⁷ У примјерима гдје није пронађен одговарајући еквивалент оријентационе метафоре понуђен је дословни превод

ИМАТИ КОНТРОЛУ ЈЕ ГОРЕ; НЕМАТИ КОНТРОЛУ ЈЕ ДОЉЕ: I'm *on top* of the situation. He is *under* my control. (Имам контролу над ситуацијом. Он је под мојом контролом.)

СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ; ТУГА ЈЕ ДОЉЕ: I'm feeling *up* today. He's really *low* these days. (Дана сам срећна. Он је заиста ниско ових дана.)

Просторна оријентација ГОРЕ има позитивну евалуацију, док оријентација ДОЉЕ има негативну; међутим, поларитет ових појмова варира од културе до културе.⁸ (Лејкоф, Џонсон 1980:14)

Метафоре које се базирају на анатомији човјека укључују супротности. Пажњу на ово је привукао Џорџ Лејкоф (eng. George Lakoff), утемељивач модерне теорије о метафорама.

1. ГОРЕ = ДОБРО; ДОЉЕ = ЛОШЕ

Здравље је ГОРЕ а болест је ДОЉЕ. Ово је основна метафора која потиче из анатомије људског тијела, према којој горњи дио тијела, нарочито глава, се посматра као 'добро' док доњи дио тијела, од струка наниже, је 'лош'. Ове супротности се могу илустровати уз помоћ следећих примјера, учесталих у свакодневном говору па тако и у штампи:

Када се осјећамо лоше имамо осјећај као да *губимо тло под ногама*⁹ (Рамшак 2008:188), да нас болест *обара*, те да при несвјести:

9. „болесник пада као *покошен*.“ (Глас јавности, Јун 2015)

Ако смо у лошем расположењу, *падамо у депресију или у очај*, олакшање тражимо *под хипнозом*, док епилептични напад води ка *падавици (епилепсија)*.

Када смо у одличном стању, онда смо *здрави-прави*, када нам иде добро, *стојимо чврсто на земљи/ногама*, након болести покушавамо бити

10. „Убеђена је да је болест пролазна, да ће *стати на ноге*,“ (Новости, Јун 2015)

2. ВАН = ДОБРО; УНУТРА = ЛОШЕ

Метафоре 'споља' означавају просторну оријентацију ван људског тијела, ван одређеног простора. Ван и унутра представљају *дуалистичку концепцију тијела и душе*¹⁰ (Рамшак 2008:187–189), позицију која није у оквирима одређеног концепта. Из овог слиједи да када смо *ван опасности*, болест нас више не дотиче, покушавамо пронаћи излаз из болести:

⁸ Вл. пре.

⁹ Сви наведени примјери у курзиву су властити превод; осим оних гдје је цитат наведен у оригиналу

¹⁰ Вл. пре.

11. „излазак из болести бива све неизвеснији“ (Лечење наркоманије Јун 2015) док бити у *опасности* се односи на присуство болести.

Закључак

Користећи приступ заснован на теорији појмовне метафоре Лејкофа и Џонсона, закључили смо, када је ријеч о одабраним примјерима о здрављу и болести, да нам је ова студија показала висок степен фреквентности онтолошких и оријентационих метафора у штампи на српском језику. Оно што је ова анализа показала јесте да су онтолошке метафоре чешће заступљене у чланцима о здрављу и болести, те их има 76%, док су оријентационе метафоре коришћене много мање, око 24%. Закључили смо да је присуство појмовних метафора – то јесте онтолошке и оријентационе – у чланцима о здрављу и болести у штампи на српском језику потврдило значај метафоре као средства за рационализацију и евалуацију наших апстрактних искустава, а нарочито када је ријеч о разумијевању ових метафора као и о нашем односу према здрављу и болести.

Примјери су преузети из следећих извора:

Глас јавности, < > Јун 2015 <http://arhiva.glas-.rs/arhiva/1999/11/16/srpski/D99111501.shtm>

Здравље из природе, Београд 2013.

Лековити мед, Београд 2014.

Лепота и здравље, Београд Мај 2010.

Лечење наркоманије, < > Јун 2015 <http://www.lecenjenarkomanije.com/bolesti-zavisnosti.html>

Магично биље, Београд Новембар 2011

Магично биље, Београд Септембар, 2013.

Новости, < > Јун 2015, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:337775-Jadranski-Stojakovic-ostala-samo-nada>

Топ здравље, Београд Мај 2015.

Литература:

- Кликовац 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX Vek
- Кевечеш 2010: Z. Kovecses, *Metaphor A Practical Introduction*, 2. ed. New York: Oxford University Press
- Лејкоф, Џонсон 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
- Рамшак 2008: M. Ramšak, Metaphors Kill Don't They? u: Evy Johanne Håland, ed., *Women, Pain and Death: Rituals and Everyday Life on the Margins of Europe*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle Upon Tyne, 2008.

Sanja R. Vasiljević
Aleksandar J. Bunjevac

ONTOLOGICAL AND ORIENTATIONAL METAPHORS IN THE NEWSPAPER ARTICLES ON HEALTH AND DISEASE

Summary

This paper concisely introduces the notion of cognitive linguistics as a discipline of which metaphor is one of the key issues. (Klikovac 2004) Metaphor is the basis not only for our expression, but also for all the thought processes that occur. (Lakoff, Johnson 1980) Then we define and classify conceptual metaphor, followed by a brief overview of its kinds, with the emphasis on the ontological and orientational metaphors. The aim of this study was, by using an approach based on the theory of conceptual metaphor, (Lakoff, Johnson 1980) to show the realisation of the ontological and orientational metaphors through analysis of the headlines and articles on health and disease, in the press in the Serbian language. As materials for this research purpose, we have used numerous magazines and other publications in the field of medicine and health.

Key words: *cognitive linguistics, conceptual metaphors, ontological metaphors, orientational metaphors, health, disease*

Социологија

УТИЦАЈ МАСОВНИХ МЕДИЈА НА ОБЛИКОВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Апстракт: Медији заузимају огроман утицај у свијету данас. Они обликују свијест сваког појединца. По свему судећи утичу на језик, културу, традицију и сваки други облик идентитета сваког појединца. У медијском друштву које настаје и формира се током Другог свјетског рата идентитет се дефинише и формира упоредо са стилом стварањем имица и изгледом. Медији огромну улогу имају у обликовању националног идентитета. Постоји огроман примјер држава у свијету које су вишенационалне и вишејезичне. У таквим државама долази до потискивања и сатанизације идентитета и стварања неког другог. Бјежање од сопственог идентитета. Најзначајнију улогу у томе имају медији. Они представљају најпропаганднији фактор у свијету. Циљ овог рада јесте показати кроз примјере како утичу на свијест појединца, поготово младе људе и само њихово биће.

Кључне ријечи: идентитет, језик, национални идентитет, медији, филм, масовна култура

УВОД

Медији представљају и заузимају све већу слику у обликовању свијести људи њиховог бића. Медијско друштво доживљава свој процват крајем Другог свјетског рата. Многи социолози и теоретичари говоре о вези идентитета са начином живота, стилом, стварањем имица. Неки људи истичу везу између филма и формирања сопственог идентитета сваког појединца. Даглас Келнер наводи чињеницу да телевизија, мода, и филм играју значајну улогу у обликовању савременог идентитета. Тако наводи примјер једног филма у коме млада дама која у филму глуми проститутку, уз помоћ дикције, стила и моде постаје и трансформише се у супер модерну љепотицу.

Такође, можемо видјети утицај медија кроз примјер музике. То су: феномен Мадоне, Мајкл Џексона и других.

Код нас је добар примјер веза и утицај турбо-фолка на обликовање идентитета. Турбо-фолк код нас има добар утицај на један народ, једну публику, утиче на свијест људи, њихово понашање као и на промјену тог понашања. Што је на глобалном нивоу Мадона, Мајкл Џексон, код нас би

били Цеца или Лепа Брена, они су неки мит, иконографски појам, свијет сам по себи, и најшири и најмасовнији популистички културни модел.

Даглас наводи и примјер серије и њихове идентификације са људима. Тако у серији Пороци Мајамија говори о вишеструкости идентитета, бурној прошлости, која се преплиће са садашњошћу, идентитет сваког појединца је различит, фрагментиран, различит код сваког од њих. У Пороцима Мајамија можемо видјети лежерни начин облачења, различите имице, и сталне промјене изгледа.

Национални идентитет је лични осјећај сопствене припадности одређеној држави на основу неколико показатеља:

Појам идентитета и проблем идентитета

Идентитет представља припадност појединца одређеној друштвеној групи на основу неколико показатеља: националност, запошљавање, етничка припадност, поткултура и др. Често се поставља питање да ли можемо дефинисати властити идентитет. Појам идентитета се често дефинише као осјећај сопствене припадности која се развија процесом диференцијације. Идентитет је продукт људског дјеловања и међудјеловања. Конституисање идентитета зависи од различитих сфера људског дјеловања: интимне, политичке, културне и економске. Најважнија особина свих сфера је што појединци остварују међусобну интеракцију, испреплетаност и међузависност у изградњи идентитета. Хантингтон наводи шест битних извора идентитета:

- Аскриптивни: као што су преци, порекло, род, сродство, етницитет и раса
- Културни: као што су клан, племе етницитет дефинисан као начин живота, језик, националност и религија.
- Територијални: као што су сусједство, село, место, град, континент, држава.
- Политички: фракција лидер, интересна група
- Економски: посао, занимање, радна група, економси сектор
- Социјални: пријатељи, тим, колеге, клуб

Утицајем једног или више фактора настаје већи број идентитета који могу бити ужи, шири, већег или мањег интензитета, мање или више инклузивни, различитих својстава. Субјективни доживљај појединца, разликује се од појединца до појединца. (Хантингтон, 1998: 34). У формирању идентитета личност извлачи свој стил живота из културе.

Проблем идентитета развијају многе науке: филозофија, социологија, културологија, политикологија, и др. Свака од ових наука развија посебне приступе и теорије. Типови: културни идентитет: традиција, памћење, социјална интеграција, образовне установе

институционални идентитет: који нам додјељује држава или црква

политички идентитет: обухвата политичке стратегије

национални идентитет: темељи се на језику, историји, култури

Проблем идентитета јавља се код појединаца који не дозвољавају реализовање права на признање већ хоће да порекну идентитет. Као резултат тога јавља се стигматизовање идентитета. Излаз из оваког стања јавља се у бјекству од постојећег идентитета и у жељи да се буде други. Страх од погледа другог ријешава се тако што се сопствени изглед прилагођава жељи другог. Долазимо до тога да стари идентитет као прави идентитет постаје главна сметња овом другом, и јавља се стална потреба да се увијек буде неко други (Шијаковић, 2012: 11). Често се јавља проблем личног идентитета упоредо са проблемом националног идентитета. Лични идентитет као дат као способност, а истовремено се изграђује кроз социјализацију и идентификацију. Лични идентитет карактерише самоопажање, самосвијест, самопотврђивање, самопоштовање. Шијаковић сматра да лични идентитет постоји у динамици између индивидуалне датости и социјалног конструисања. Када говоримо о идентитету увјек морамо имати на уму и вишеструкост идентитета. Ниједан појединац нема само један идентитет нити припада једној заједници. Појединци припадају различитим религијским, језичким и културним групама у којима препознају и остварују своје потребе. Примјер Босне и Херцеговине гдје поред религијског веома важну улогу има и етнички идентитет. Јавља се опсједнутост националном државом уз пратњу идентитета. Да би овакав идентитет функционисао потребе је брисање разлика. Толеранција представља поштовање права других људи. То успут представља поштовање културе и традиције другог човјека.

У данашње вријеме читав свијет је у потрази за идентитетом. У 20. вијеку у свијету развили су се разни покрети: геј покрети, расни и етнички покрети. Ови покрети направљени су с циљем признавања разлика у свијету и различитости. Сви се ови покрети могу сврстати под политички идентитет. Овде се не ради само о политици идентитета, него он захвата културне, религијске, традиционалне и социјалне релације. Ова политика је конципирана као борба за ослобођење и оснаживање оних чији је идентитет био предмет репресије. Идентитет може служити као средство репресије и као начин очувања сопствених интереса (Шијаковић, 2001: 33).

Појам масовне културе и утицај масовних медија у свијету

Настанак и развој масовне културе карактеристичан је за модерно друштво са развијеном техничко-технолошком културом, процесом глобализације, и средствима масовних комуникација. Овакав облик културе израз је савременог друштва, индустријске и постиндустријске цивилизације. Она се дефинише ако нешто што је супротно елитној култури. Масовна култура је примјер масовног друштва у коме доминирају масовна производња и масовна популаризација. Битна карактеристика масовне културе је њена распрострањеност и проширеност. Она је израз западно-америчког друштва. Има тенденцију да се шири по цијелом свијету, али треба истаћи да је ријеч о сиромашнијем дјелу свијета који се храни јефтином забавом. Услови настанка масовне културе су разнолики. Услови настанка масовне културе су разнолики. Производња за масе, урбанизација, и средства масовних комуникација само су неке од карактеристика савременог друштва, без којих ни масовна култура не би постојала. Такво друштво може се означити и као потрошачко друштво. Ова култура је оријентисана на профит и ширење тржишта. Али у таквом друштву постоји духовна празнина и похлепа, а културни производи се највише стварају због профита а не због естетске и духовне вриједности. Какве карактеристике масовне културе слиједе из таквог друштвеног стања поставља се често то питање. Истраживачи најчешће говоре о изједначавању културних нивоа, односно на хомогенизацију вриједности, сватања и понашања. Нижи културни стандардни повезују људе различитих професија, образовања и узраста. Примјер ових навођења су ријалити програми и шпанске серије. Такви програми редовно се гледају а око ТВ екрана могу се срести инжењери, доктори, конобари, и др. Из овога слиједи да она има масовне кориснике. Такође у многим југословенским држава данас можемо видјети знатно већу улогу ријалити емисија и програма него заступљеност документарних филмова, истраживачких емисија, и спортских догађаја. Оно што је битно истаћи за масовну културу да она не иде без доброг профита.

Интернационализација је такође одлика такве масовне културе. Масовна култура смањује културне и друштвене разлике, она подстиче пасиван однос према култури, максимално се ослања на масовне медије, и истиче улогу менаџера у култури. Најзад, карактеристика масовне културе је и њен репродуктиван карактер, прилагођавање потребама корисника културног добра, дајест издања, еротизам. Често се поставља питање какво је тржиште као основни услов за развој масовне културе. Слободно тржиште обликује сваког човјека. Послован човјек је безобзиран и сентименталан. Успјех је на првом мјесту код сваког човјека. Поставља се питање како препознати културног потрошача? Потрошач културе је особа која купује

културне производе, и услуге да би задовољио своје потребе. Створена је једна научна дисциплина – маркетинг која се бави личним карактеристикама потрошача, његовим понашањем, карактеристикама производа који се купује, стањем у систему потрошње, и изработом маркетинг стратегије. Све су ово нове појаве за данашњег ствараоца и његово дјело. Ако он мора да размишља о исплативости, свога дјела на тржишту, онда ће он угрозити аутентичност свог рада. Такође, битан фактор када говоримо о масовној култури јесте и улога средстава масовних комуникација. Ово вријеме је у знаку информационих технологија. Умјесто живе ријечи све је више ријечи на екрану рачунара. Умјесто физичке силе све је више силе у видео играма. Умјесто књиге све је више слика и графикана. Основна карактеристика модерних информационих технологија је истискивање људског фактора и живе дискусије. Оваква тенденција информатизације свих облика живота наводи нас на закључак да се информационе технологије од средстава претварају у циљ. Компјутер је посредник у разговору, али међутим компјутер постаје справа са којом се разговара. Негдје, почетком деведесетих долазе до појаве умрежавања рачунара и самим тим и појаве интернета. Интернет нема једног корисника него свако може бити корисник интернета, док одређене компаније посједују опрему или дјелове комуникационих канала. Данас се не зна тачно колико људи користи интернет, али из дана у дан се број повећава. Према одређеним показатељима око милион људи у Босни и Херцеговини користи интернет, 95 % ТВ, 40 % рачунаре, а 5% лаптопове. Један од најзначајних теоретичара који се бавио појавом интернета и компјутера је Алвин Тофлер. Његово најзначајније дјело је Трећи талас, у коме он користи појам тоталитаризам компјутера. Када у први план избије компјутером преплављена рационалност, она човјека чини пришипетљом са знањем. Тада не само што људи програмирају компјутере него и компјутери програмирају људе. Оно што се припрема путем компјутеризације у области информатичке средине човјек јесте изједначавање према условима машине. Онда је то технолошки створени тоталитаризам, уствари тоталитаризам компјутера. У таквој технизацији живота, досадашњом историјом обликовани човјек, са својим мишљењем, емоцијама, вјером, вољом представља сметњу за ефикасно кориштење нових информационих технологија. На почетку смо рекли да је масовна култура посљедица најразвијенијих постиндустријских тековина запада и Америке. Посредством транзиције ова култура се шири и на бивша социјалистичка друштва. Прелазак из социјализма у капитализам подразумева слободно тржиште, приватизацију, тржиште рада и капитала. Уједначавање политичких и привредних система европских држава, а што се именује као интеграција у Европску Унију, не може да заобиђе ни културу. Поставља се питање шта се догађа са држава у транзицији односно са њиховом културом. Културе бивших социјалистичких држава, суочавају се са бројним проблемима, и продором тржишних односа у ову област. Умјесто државног буџета, културне

институције и ствараоци се обраћају спонзорима или тржишној вриједности њиховог дјела. Један од добрих примјера производа масовне културе јесте хедонистичка култура. Ову културу још називају као култура уживања или хедонистичка култура. У сваком друштвеном систему срећемо овај облик културе: робовласничко друштво, феудализам, капитализам, модерно друштво. Неки од карактеристика ове културе: тјелесно задовољство на првом мјесту, само се мјењао њен носилац: свештенство, богати слојеви, племство. За разлику од прошлог периода поклоници ове културе су се проширили, и на друге друштвене слојеве у модерном друштву. Мало због животног стандарда, једним дјелом због масовних медија, нешто због ширења идеологије, чулна култура је постала лако доступна роба. У свакој кући гледају се ријалити програми, забавне емисије, спортска такмичења. Други производ масовне културе је преовлађавање грађанске над националном културом. Једна од основних идеја грађанског освајања свијета јесте потискивање националних вриједности из организације државе и друштва. Данас је у моди цивилно друштво док се национално гура у прошлост. Понекад се национална култура назива националистичком. Највећи мислиоци културе сматрали су да без националног бића нема културног израза и облика. У савременом свијету, од стране западно-европских држава подстиче се идеја грађанског друштва као негацији или потискивања друштва са националним традицијама и вриједностима. Сукоб грађанских и националних идеологија није неутралан, са становишта културе и културног стварања. Због тога се пажња усмјерава према националном и грађанском. Политички талас грађанског друштва је дошао са обала Америке и Западне Европе, и захвата остали део Европе. У европским и Америчким државама, вриједност нације није више снажна као што је некад била, и вријеме је по тој идеологији да се чинилац развоја помјери према грађанину и његовом слободном уређивању сопственог и групног живота.

Нови медији и диверзификација масовне публике

Током осамдесетих година нове технологије измијениле су свијет медија. Најприје је почело штампање новина, и тискање са удаљености, што је омогућавало одмах и издавање истих прилагођено различитим регијама. Након тога долази до огромне примјене радија и његовог утицаја на масовну публику. Радио је постао изразито специјализиран, стематским и подтематским станицама. Радијски разговори испуњавају вријеме људима, који путују на посао и радницима који имају помично радно вријеме. Видео рекордери добијају огроман утицај у свијету, и у многим земљама широм свијета постају главна алтернатива службеној телевизији. У Босни и Херцеговини око 97 % људи посједује ТВ-пријемник. Филм се развио и живио у облику видео

касета. Музички видео који чини 25 %, укупне видео производње, постао је нови културни облик који обликује слике цијеле генерације младих, и заиста је промијенио музичку индустрију. Ипак, употреба видео рекордера није у потпуности искориштена мада је мада је његова примјена утицала на развој и примјену електронских медија. Могућност преснимљавања ТВ програма па накнадно гледање попутно је промијенило навике телевизијске публике и оснажило селективно гледање, дјелујући против образаца линије најмањег отпора. Људи су почели снимати своја догађања, од одмора до породичних свечаности, и тако производити властитет слике надилазећи фотоалбум. Упркос разним ограничењима, то самостално произвођење слика заправо је промијенило, једносмјерни ток слика и повезало живо искуство и екран. У многим земљама видеотехнологија локалне заједнице омогућила је, често на рубу прописа о комуникацијама, цвијетање неразвијеног локалног емитовања, које је мјешало филмове са локалним догађајима и најавама. Међутим повећање броја телевизијских канала био је одлучујући корак који је водио њиховој диверзификацији. Развој технологије кабловске телевизије, потпомогнут развојем оптичких влакана, драматично је промјенио спектар емитовања и натјерао власти да промјене законе о комуникацијама уопште, поготово о телевизији. Следила је експлозија кабловске телевизије. у САД-у, а касније и у Европи, Латинској Америци, Азији. Ускоро су такве мреже изазвале већ утемељење, па су еуропске владе изгубиле већи дио контроле над дјелом телевизије. Током 80-их година број независних тв станица у САД-у нарастао је са 60 на 300. Код нас у Босни и Херцеговини, увођење кабловске телевизије почиње крајем 90-их година и почетком 2000-их. Кабловски системи у већим градским подручјима имају до 60 канала на којима је кабловска и телевизијска мрежа, независне станице од којих је већина специјализована, те плаћена телевизија. У земљама Европске уније број ТВ мрежа нарастао је 80-их, са 40 на 150 до краја 90-их година. Трећина тих станица емитује се преко сателита. У Јапану јавна мрежа има двије земаљске мреже и још два специјализирана сателитска сервиса, уз још пет комерцијалних мрежа. Према податцима УНЕСКО-а, 1992 у свијету је било преко милијарду тв-пријамника, очекивало се да ће до 2000 године раст тв-пријамника расти око 5 %, на годино са претендацијом на Азију. У Сад, 80-их година три главна канала су конторлисала 90 % публике, да би се временом смањивао па опет повећавао. Да би сад тај тренд у просјеку био изнад 60 %. CNN је једно вријеме био водећи свејтски број један, произвођач вијести. Био је развијен до те мјере мада је и данас да га у кризним подручјима широм свијета, политичари и новинари не искључују овај програм. Конзорциј шпањолских, латиноамеричких и америчких твртки покренуо је сличан свијетски канал, 1995. Године-Теленотициас. У Републици Српској постоји јединствени јавни државни сервис РТРС. Поред њега постоји и већи број комерцијални јавних кућа, међу којима са

највећом гледаношћу предњачи БНТВ. Директна сателитска телевизија, емитујући од Хонг Конга до азијског Пацифика, увелико продире на азијско тржиште. Hubbard Communications и Hughes Corporation покренуле су 1995. два изравна супарничка сателитска састава који по наруџби продају готово сваки програм с било којег канала било гдје у Сједињеним Државама, азијском Пацифику или Латинској Америци. Кинеске заједнице у САД-у могу свакодневно гледати вијести из Хонг Конга док Кинези у Кини имају приступ америчким сапуницама (у Кини је Falcon Crest гледало 450 милијуна гледатеља). Као што је 1985. Године, у једној од најбољих и најранијих процјена нових медијских трендова, написала Францоисе Саббах. Анализирајући развој медија у Јапану, Соуицхи Ито је такођер закључио да постоји развој од масовног према «сегментираном друштву». Оно је резултат нових комуникацијских технологија које се усредоточују на диверзифицирану, специјализирану информацију, па тако публика постаје све више сегментирана идеологијама, вриједностима, укусима и животним стиливима. Дакле, због различитости медија и могућности циљања публике, можемо рећи да је у новоме медијском саставу порука медиј. То значи да ће значајке порука обликовати значајке медија. На примјер, ако је испуњавање гласбеног околиша тинејџера (врло изравна) порука, МТВ ће се прилагодити ритуалу и језику те публике, и то не само садржајно него и обликом организације цијеле станице, технологијом и обликовањем. имица продукције/емитирања. Или, производња 24-сатног сервиса свјетских вијести захтјева различито постављање, обликовање програма и емтирање, попут свјетског и континенталног приказа временске прогнозе. Садашњост и будућност телевизије заиста је таква: децентрализација, диверзификација и прилагођивање за потребе појединачних корисника. Унутар ширих параметара McLuhanova језика, порука медија (још дјелујући као таква) обликује различите медије за различите поруке. Па ипак, диверзификација порука и медијских израза не подразумева да главне твртке и државе губе контролу над телевизијом. Тијеком посљедњег десетљећа примијењен је управо супротан тренд. Како су се обликовале мегагрупе и успоставили стратешки савези за совајање дионице на тржишту које се у потпуности мијењало, у подручје комуникације слијевале су се инвестиције. У раздобљу од 1980. до 1985. Три главне америчке ТВ мреже промијениле у власнике – двије од њих два пута: повезивање Диснеја и АБС-а 1995. Године било је прекретница у укључивању телевизије у мултимедијски посао који се почео стварати. Ривитизирани Тф1, водћи француски канал. Контролу над свим приватним ТВ станицама у Италији преузео је Берлускони и организирао их у три приватне мреже.

Из овог рада можемо закључити да данас медији имају огроман утицај на становништво. Како је то случај са националним тако и са неким

другим медијским кућама. Они код сваког појединца понаособ развијају: самосвијест, самоопажање, самоконтролу, и уопште све особине личног идентитета и националног идентитета. Па тако медији креирају уопште начин живота, стилове облачења, начин понашања, комуникације, и уопште усвајања одређених вриједности. Поготово у данашње вријеме утицај ТВ реклама преставља психолошку удицу за сваког појединца и сигурно је огроман и неизмјеран у цијелом свијету.

Литература:

- Аврамовић 2011: З. Аврамовић, Социолошка осматрачница културе и образовања, Београд
- Аврамовић 2008: З. Аврамовић, Социологија и књижевност, Београд
- Асурменди 2002: М. Асурменди, Идентитет и насиље, Београд
- Дивјак 2006: С. Дивјак, Проблем идентитета, Београд: Службени гласник
- Ериксен 2004: Т. Ериксен, Етницитет и национализам, Београд
- Кастелс 1996: М. Кастелс, Успон умреженог друштва, Београд
- Лабаш 1999: Д. Лабаш, Масовни медији и популарна култура, Загреб
- Маловић 2005: С. Маловић, Однос масовних медија и културе, Загреб
- Ротар 2009: Н. Ротар, Дигитално доба, Загреб
- Коковић 2007: Д. Коковић, Друштво и медијски изазови, Нови Сад

Summary

The media occupy a huge impact in the world today. They shape awareness each individual. Apparently influence on the language, culture, tradition or any other form of individual identity. In a media society that created and formed during World War II identity is defined and formed simultaneously with the style of a prestigious image and appearance. The media have a huge role in shaping national identity. There is a tremendous example of the countries in the world that are multinational and multilingual. In such states dolazido repression and demonization of identity and creating another. Running away from their own identity. The most important role that the media have. They represent najpropagandniji factor in the world. The aim of this paper is to demonstrate through examples how they affect the individual's awareness, especially young people and their innermost being. Key words: identity, language, national idetitet, media, film, mass culture

ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА НАД ЖЕНАМА У ПОРОДИЦИ

Апстракт: У овом раду ће бити речи о насиљу над женама у породици, о њеној високој распрострањености, могућим решењима или ублажавањима тог проблема. Насиље над женама је сваки чин против женине воље, а који је угрожава психички, физички, сексуално или економски. Важно је знати да се насиље може десити свакој жени и да насиље није последица жениног понашања него система патријархата у коме мушкарци имају моћ, а насиље над женама је начин да они ту моћ одрже. Насиље над женама је пример злоупотребе моћи једног пола над другим. У раду ће се, такође, говорити о карактеристикама насиља у породици, зашто до насиља најчешће долази, које су помоћи подршке које се нуде, каква је свест жена о насиљу и колико су жене спремне да насиље пријаве и траже помоћ државних органа.

Кључне речи: насиље над женама, превенција, заштита, физичко насиље, психичко насиље, сексуално насиље, економско насиље

Увод

Насиље над женама је давно укорјењена негативна друштвена појава која се одржала и до данашњих дана. Створена, развијана и подстицана развојем патријархалног друштва, и данас се протеже кроз све његове поре. Као таква, заснована је првенствено на родној дискриминацији. Најтеже последице по жртву насиља су управо последице преживљеног акта кривичног дела. Последице могу бити физичке, психичке, здравствене, економске. Оне су примарне, али могу довести до појачане рањивости жртве за нову врсту виктимизације. У овом раду ћу се бавити примарним последицама насиља над женама, али и управо том накнадном новом виктимизацијом која настаје реакцијом друштва у целини, породице, пријатеља, деце, родбине, медија, институција у ланцу заштите. Последице те, секундарне виктимизације, најчешће јесу психолошке, социјалне, материјалне, али могу исто тако вратити жртву насилнику на све поновне облике виктимизације, најчешће у појачаном интензитету, а некада и у неком новом, горем облику којем претходно није била изложена. Секундарна виктимизација, може бити доживљена као казна за жртву, казна зато што је пријавила насилника и

* prijovicjelena@yahoo.com

кривично дело, зато што је приватну ствар изнела из породице, зато што је дозволила да јој се то деси, зато што сама није знала и умела да се заштити.

Појам и карактеристике насиља над женама

Насиље над женама је на првом месту облик насиља у породици. Најчешће се дешава иза затворених породичних врата, од стране познатих учинилаца. Када се помиње насиље у породици, првенствено се мисли на насиље које трпе жене. Наиме, према званичним подацима[□], од укупног броја свих евидентираних кривичних дела насиља у породици, у 93 до 95% случајева су извршиоци мушкарци. Пунолетне жене су биле евидентирание као оштећене у просеку од 80–84%, а као жртве насиља, пунолетни мушкарци су евидентирани у просеку од 17–20 %. Одржавање патријархата и начина социјализације мушких родних улога, даје легитимност доминацији мушкараца над другима[□], над женама, а као метод успостављања и одржавања те доминације, користи се насиље. Декларација УН о елиминацији насиља над женама из 1993. год. дефинише насиље над женама као „испољавање историјски неједнаких односа друштвене моћи између мушкараца и жена, који доводе до доминације и дискриминације над женама од стране мушкараца и до спречавања потпуног напретка жена“. Насиље над женама је облик кршења људских права и један од основних друштвених механизма којима се жене присиљавају да буду у подређеној позицији у односу на мушкарце. Насиље над женама је препрека у постизању једнакости, развоју и миру.“[□] Према врсти и начину испољавања, насиље се може препознати као психичко, физичко, економско и сексуално.¹

Кључна статистика²

Распрострањеност (током животног века) насиља над женама и интимним партнерским односима је 54.2%, док је тренутни проценат распрострањености (током последњих 12 месеци) 37.5%.

- Најчешћи облик насиља је психолошки (48.7%), потом физички (21.6%) и економски (15.8%), док је најређе сексуално насиље (3.8%)
- Мушкарци су починиоци родно заснованог насиља много чешће од жена. Чак 89.9% случајева физичког насиља почињено је

¹ Евиденције Министарства унутрашњих послова Републике Србије за период 2006–2012.

² Спасић, Д., Радовановић, И. (2012). Насиље као криминолошки феномен – теоријски оквир. Наука, безбедност, полиција, стр. 148.

од стране мушкараца. Додајмо томе 79.0% психичког насиља и 85.3% економског насиља почињеног од стране мушкараца. Најчешћи починиоци су мужеви и партнери: 50.6% економског, 58% психичког и 71.7% физичког насиља почињено је од стране супруга и партнера. Коначно, најекстремнији случајеви физичког насиља над женама су скоро без изузетка почињени од стране мушкараца (96%), а 80.8% од стране мужева и партнера.

- Став младих: истраживања показују да међу дечаца њих 17% мисли да је сексуално насиље над женом изазвано њеним „неприкладним понашањем“. Чак 14% дечака увредило је своју девојку или неку другу младу женску особу, док је 6–7% било насилно у вршењу притиска за сексуалним односом, физички насилно или кроз претње.

Стање и трендови насиља над женама

Данас је насиље над женама распрострањено широм целог света, па тако и у свим деловима Републике Србије, у различитим облицима и интензитету. Према подацима Мреже против насиља над женама у Србији, током 2010. године је убијено 20 жена, у 2011. години 29, а током 2012. године 32 жене. Број жена над којима се насиље завршило се повећавао из године у годину, па је тако у току првих десет месеци 2013. убијено 40 жена. Само две особе су кажњене затвором од две до пет година, а већина пресуда су условне казне.³ У току 2012. је кривично пријављено 3.624 пунолетна лица, док је осуђено свега око 40%, а од тога мање од 30% је добило казну затвора.⁴ У периоду од 2008. до 2012. уочава се тренд пораста броја жена жртава кривичног дела насиља у породици (чл. 194 Кривичног законика) и то по свим старосним категоријама током протока година, а највише оштећених је било у току 2010. године. Процентуално гледано, тај пораст се кретао од 18,26% у 2008. години да би у току 2010. достигао највиши ниво од 21,66%, а у 2012. години ниво од 20,39%. Према броју поднетих кривичних пријава, нарочито је видљив тренд пораста (преко 6%) из године у годину, у категорији мушкараца од 31–40 година старости, који се креће од 2008 – 17,13%, до 2012 – 23,37%. Такође, иста категорија, показала је чешће

³ Ови наводи представљају дефиницију насиља над женама по документима Уједињених нација – Декларација о елиминацији насиља над женама, Резолуција Генералне скупштине УН 48/104 од 20. 12. 1993; Пекиншка декларација – Платформа за акцију, пар. 118, Четврте светске УН конференције о женама, Пекинг, 1995; Резолуција 54/134 Генералне скупштине УН 1999. када је усвојен Међународни дан борбе против насиља над женама.

⁴ Бабовић, М., Гинић, К., Вуковић, О., (2010), Мапирање породичног насиља према женама у централној Србији, SeConS, Београд, стр. 32.

вршење кривичног дела насиља у породици у односу на целокупан узорак (29,20%), као и категорија мушкараца старости од 41–50 година (29,34%). Овакав тренд пораста се може објаснити тиме, што су мушкарци из ове две категорије по својим годинама и виталности живота у пуној снази и да тада управо доминира потреба исказивања своје моћи и контроле над женама. Разлог подношења кривичних пријава од жена се може објаснити и могућим већим степеном испољавања насиља или дужином трајања насилног понашања према њима, с обзиром да се претпоставља да су у тим годинама партнерски односи у трајању од више година.

Последице насиља над женама

Радња извршеног кривичног дела насиља, представља за жену својеврстан трауматски догађај. Чини жртву примарно виктимизовану и може произвести низ негативних последица од физичких повреда и оштећења здравља различитог интензитета, преко материјалних губитака до душевних патњи и нарушавања психичке равнотеже. Последице зависе од тежине и природе извршеног кривичног дела, и личних и социјалних обележја жртава.⁵ Поред тога зависе и од дужине трајања, степена, интензитета насиља, личних снага жене, способности да превазиђе ситуацију у којој се нашла. Насилни акт представља демонстрацију моћи, силе и контроле мушкарца над женом. По правилу, први пут се јављају лакши облици насиља, а временом оно постаје све теже, а њене последице све озбиљније.⁵ Њен интензитет, учесталост и врста одређују и врсту повреде, односно последице по жртву. Директне последице физичког насиља могу варирати по тежини, од модрица, огреботина, посекотина, преко прелома носа, ребара, ишчашења, повреда главе, врата, опекотина, повреда унутрашњих органа (бубрега, јетре) до смртног исхода. За санирање оваквих врста повреда неопходна је медицинска помоћ.⁶ Психичке и емоционалне последице се јављају и као последица психичког насиља, али и као последица удруженог дуготрајног трпљења свих других облика насиља. Жене су извештавале, да се најчешће јављају осећање страха, депресивност, несаница, губитак апетита, смањење самопоштовања, осећање социјалне изолованости, разне психичке и физичке болести, покушај самоубиства, отежано и психичко и социјално функционисање особе.⁶ Наиме, током дужег времена изложености насиљу, жене имају субјективан доживљај недостатка контроле над својим

⁵ Видети више: *Пројекат Борба против сексуалног и родно заснованог насиља*, Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике, 2010.

⁶ http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=11&dd=25&nav_category=12&nav_id=781555, доступно 7. 8. 2015.

животом, снижава им се самопоуздање и самопоштовање, стварају негативно мишљење о себи, осећају се беспомоћно. Паралелно долази до повећања прага толеранције на насиље, самоокривљавања, амбиваленције према партнеру, веровања да ће се из љубави променити и рационализације његових насилних поступака. Основ и погодно тле оваквих осећања су научене родне улоге процесом социјализације. Жена прихвата да буде послушна, подређена, понижена, захвална, зависна, тиха и несебична у својој бризи и поред свега што доживљава. Она је у детињству научена да ако добије батине, то је њена заслуга, а не кривица насилника, те да у исто време у кући може постојати и љубав и насиље.⁷ Истраживања широм света конзистентно показују да највећа опасност да жена претрпи физички напад, па чак и да буде убијена наступа онда када манифестује своју одлуку да напусти насилника.[□] Оне се прилагођавају како би преживеле, све до оног момента док насиље не ескалира преко тачке коју може да поднесе.⁸ Тада може да се догоди убиство насилника као једини начин излаза из насилне ситуације, а када жена верује да се налази у непосредној животној опасности. Све укупно гледано механизме испољавања насиља, његове последице, разлоге трпљења истог и остајање у насилном односу, није могуће објаснити једноставним дејством појединачних фактора нити појединачним теоријама, што управо указује на комплексност и сложеност ове појаве. Жена која је изложена континуираном и понављаном физичком, психичком и/или сексуалном насиљу може имати различите потребе, од тога да насиље престане, да се изолира од насилника и насилне ситуације, па до различитих облика конкретније помоћи и подршке (емоционална подршка, физичка заштита, финансијска и медицинска помоћ, разговор са стручним лицем, смештај, информације, правна помоћ и подршка на суду). Ове врсте конкретних помоћи, може остварити само контактом са одговарајућим институцијама и тада долазимо до уобичајених друштвених реакција и одговора на појаву насиља над женама које су извор секундарне виктимизације.

После свих података који указују да је насиље у порасту, питање које се намеће је, шта жене предузимају да промене живот са насиљем? У већини случајева оне сматрају да се треба обратити одговарајућим институцијама, али у пракси то не чине колико би требало. Жене су склоније да потраже помоћ у неформалним мрежама, док се мали број жена за помоћ обрати некој институцији или организацији. То показује да постоје озбиљни пропусти у деловању институција приликом пружања помоћи жртвама насиља.

⁷ <http://www.webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=144>, доступно 7. 8. 2015. Према званичним подацима Републичког завода за статистику, овај број поднетих кривичних пријава за кривично дело насиља у породици представља 5,9% кривичних пријава у укупном криминалитету за 2012.

⁸ Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). Виктимологија. Правни Факултет Универзитета у Београду, стр. 25.

Центри за социјални рад представљају установе социјалне заштите које врше јавна овлашћења у области социјалне и породичноправне заштите. Стручни радници социјалне заштите би требали да буду подршка женама током судског поступка, да едукују и охрабрују жртве, да им буду стручна подршка и један од спољашњих извора из кога ће црпети снагу. Женама жртвама је неопходно да буду слушане, да се разуме ситуација, поступа са више емпатије, пружи потребне информације, упуте и помажу у смештају у Сигурне куће, упуте на саветовалишта и невладин сектор за подршку дуготрајнијег, најчешће, терапијског типа. Оно што врло често срећемо у оквиру социјалне заштите је рутина поступања, претрпаност предметима, незаинтересованост, хладноћа, потреба да се посао одради, неразумевање проблема, неодудбљивање у проблем, жртва се не саслуша до краја, осуђује се, нарочито ако се врати поново, након већ пружене помоћи за већ преживљено насиље. Жене су окривљаване зато што трпе насиље, излажу своју децу гледању истог, штите насилника и враћају му се небројено пута. Жена у центар за социјални рад долази најчешће након полиције где је већ саслушана. Поново прича своју причу која је вапај за помоћ, јер често нема довољно енергије, ни снаге да се бори сама. Када не добије очекивану помоћ, емпатију и подршку, враћа се насилнику са једном мишљу – „нико не може да ме заштити, да ми помогне, нико ме не разуме.“ И тако се циклус насиља понавља изнова, са додатним осећајем терета да праведно друштво и закон није достижан за њу. Неопходност свакодневнице су развијенија саветовалишта за подршку, СОС телефони, правна саветовалишта и континуирана и неисцрпна едукација професионалаца у погледу односа и поступања према жртви насиља.

ПРЕВЕНЦИЈА – ЈЕДНАКЕ УЛОГЕ У ДРУШТВУ – РОДНА РАВНОПРАВНОСТ

Страх од пријављивања насилника, прикривање насилника јер је „срамота за породицу“ и лоше процене надлежних службеника имају узрок у општеприхваћеној културној матрици да су жене мање вредан део друштва и да је насиље према њима прихватљиво. Промена такве културне матрице је историјски задатак свих нас и већи изазов него промена закона и кажњавање починиоца. Упркос званичног признања и унапређења, родна равноправност још није присутна у свакодневном животу. У пракси, жене и мушкарци немају иста права. Друштвене, политичке, економске и културне неједнакости су и даље присутне. Пример за то су разлике у платама, неједнака заступљеност у политичком животу, неравномерна подела рада и одговорности у приватној сфери и сл. Ове неправедности су заправо резултат друштвених односа изграђених на основу многобројних

стереотипа присутних у породици, образовању, култури, медијима, пословном свету, друштвеним организацијама, државној администрацији. Ове неправедности је могуће мењати кроз усвајање нових приступа и структуралних промена у свим областима јавног живота, као и подржавањем промена у приватној сфери. Оно што је пре свега потребно је едукација шире јавности и оснаживање жена, као и јачање економске моћи жена, кроз унапређење њиховог запошљавања. Жене морају да имају свест о својим правима, што за последицу неће имати само њихово оснаживање, него и слабљење патријархалних образаца моћи у будућим генерацијама. Пошто се показало да жене жртве породичног насиља у највећем броју случајева помоћ траже од сродника, треба створити услове да они усмере жртве ка институцијама које им могу бити од помоћи. У данашње време медији имају велики утицај на понашање људи, зато медије треба позивати на одговорност да своје садржаје обликују у складу са принципима родне равноправности и да посебне садржаје посвете сузбијању породичног насиља. Од велике важности је спроводити редовно истраживање на основу кога би се пратило стање насиља, обавезно вођење прецизне евиденције полиције, центра за социјални рад, правосудних органа и здравствених установа. Истраживање родно заснованог и породичног насиља спада у такозвана „истраживања осетљивих питања“ јер могу задирати у лична, интимна питања, у теме које су извор стреса и патње, али могу изазвати и осећај страха да ће због одавања података бити изложене гневу, репресији или казни особа са више моћи. У том случају безбедност испитанице мора бити од пресудног значаја, као и њена анонимност. Потребно је унапредити знања запослених и обучити их да обављају своје дужности у складу са прописаним стандардима квалитета услуга. Ако не постоји системско деловање против насиља над женама у породици и у партнерским односима, велики број случајева насиља се понавља. Да би се системски приступило борби против насиља, мора се све време радити на спречавању насиља а не само када се појави.

Закључак

Насиље над женама је појава која је дубоко укореењена у патријархалним друштвима, а дуг период је негирана у друштву и стручној јавности. У нашој земљи је, као правни феномен, актуелизована под утицајем међународних организација која се баве заштитом људских права, а које су обезбедиле стварање правног оквира за инкриминисање ове врсте кривичног дела и омогућиле поступања државних органа.⁹ Њиховим поступањем је неопходно да се пошље друштвена порука да је насиље кривично дело, да

⁹ Спасић, Д. (2009). Карактеристике породичног насиља у Србији. Задужбина Андрејевић, Београд, стр. 54.

се спроводе јасне и прецизне процедуре, поштују законски акти, повезују и институције и невладин сектор, што ће довести и до охрабривања жртава да насиље пријављују. Циљ и потреба жена жртава је да се држава више укључи у решавање проблема насиља, изрицањем строжих казни, ефикаснијим спровођењем закона, краткотрајнијим поступањем, затварањем насилника, ефикаснијим спровођењем мера обавезног лечења, бољом заштитом оштећених у кривичном поступку, имовинском надокнадом, материјалном помоћу, сензитивнијим приступом државних службеника и већом заштитом жртава. Последице насиља и секундарне виктимизације су негативне и далекосежне, одражавају се првенствено на жртву, затим на њена добра и имовину, али и на њену породицу, блиске особе, животну средину, па на крају на заједницу у целини.

Разлози непријављивања насиља говоре, на једној страни, о снажном утицају патријархалних стереотипија, али и тога да насиље у породици није довољно „криминал“ да би се тражила помоћ државног органа, као и да је то женина срамота и кривица. Потребно је развијати свест жена о насиљу као и њихове капацитете да препознају насиље, јасно га дефинишу и да знају како се такви облици насиља могу законски санкционисати или на други начин сузбијати.

Литература

- Бабовић, М., Гинић К., Вуковић О. (2010), *Мапирање породичног насиља према женама у централној Србији*, SeConS, Београд.
- Голубовић, З. (2011). *Улога полиције у спречавању насиља у породици*, Ревивија за безбедност, година 5, бр. 2.
- Евиденције Министарства унутрашњих послова Републике Србије за период 2006–2012.
- Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). *Виктимологија*, Правни Факултет Универзитета у Београду.
- Николић-Ристановић, В. (2000). *Од жртве до затворенице*, Насиље у породици и криминалитет жена, Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд.
- Николић-Ристановић, В. (2010). *Насиље у породици у Војводини*, Покрајински секретаријат за рад запошљавање и равноправност полова, Нови Сад.
- Николић-Ристановић, В., Докмановић, М. (2008). *Заштита жртава насиља у породици и Закон о оружју и муницији*, Правни живот, бр. 10.
- Спасић, Д. (2009). *Карактеристике породичног насиља у Србији*, Задужбина Андрејевић, Београд.

Спасић, Д., Радовановић, И. (2012). *Насиље као криминолошки феномен – теоријски оквир*, Наука, безбедност, полиција, 2, стр.137–151.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=11&dd=25&nav_category=12&nav_id=781555, (преузето 7. 8. 2015.)

<http://www.webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=144>, (преузето 7. 8. 2015.)

Jelena M. Prijović

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy Pale

Bosnia and Herzegovina

PREVENTION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE FAMILY

Summary

This paper deals with violence against women, its high prevalence and possible solutions to solve or mitigate the problem. Any act against a woman's will which jeopardises her psychological, physical, sexual or economic well-being can be regarded as violence against women. It is important to know that violence can happen to any woman and that violence is not the consequence of a woman's behavior but the system of patriarchy in which men have power and violence against women is the way to hold that power. Violence against women is an example of the abuse of power of one sex over the other. The paper also deals with the characteristics of domestic violence, what the main causes of it are, what kinds of help and support are offered, and what women's awareness of the violence is and how willing they are to report it and seek help from state authorities.

Key words: *violence against women, prevention, protection, physical violence, psychological violence, sexual violence, economic violence*

Српски језик и књижевност

ОДНОС ИСТОРИЈЕ И ФИКЦИЈЕ У РОМАНУ *ОПСАДА ЦРКВЕ СВЕТОГ СПАСА* ГОРАНА ПЕТРОВИЋА

У овом раду анализираће се специфични односи између историје и фикције у роману *Опсада цркве Светог Спаса*. Иако је роман сачињен од историјских чињеница, много значајнију функцију има фикција која ће значајно утицати на реконструкцију историјских догађаја. Роман је писан у духу постмодерне књижевности, па је начин пишчевог поимања историје као и његов однос према тој науци понајвише обиљежен критичким ставовима као и сумњом у аутентичност текстова који свиједоче о прошлости. Како је само приповиједање схваћено као једини начин очувања прошлости, тако је и писац том чину подредио цијели свој роман, истичући надмоћ приче над историјом. Посебна пажња биће посвећена дијелу романа у којем је Петровић приказао метафорички приказ сусрета приче и историје. Циљ овог рада јесте тумачење Петровићевог романа на основу неких од савремених књижевних теорија. У раду ће се излагати ставови теоретичара попут Хајдена Вајта, Романа Ингардена и Линде Хачин.

Кључне ријечи: *поетика постмодернизма, историја, фикција, фантастика, сан, вријеме прошло и садашње.*

Увод

Опште позната је чињеница да су многи писци кроз вијекове били инспирисани историјом и историјским догађајима које су користили као потку за настанак књижевних дјела. Кроз Петровићев роман *Опсад цркве Светог Спаса* појављују се различити историјски догађаји који су обиљежили период од тринаестог па све до двадесетог вијека, као што су упад видинског кнеза Шишмана у Србију, затим крсташки ратови и пад Цариграда, па све до прошлог вијека и обнове Жиче, као и ратна збивања на простору бивше Југославије. Иако међу овим догађајима постоји огроман временски период, писац ће користећи се методама постмодерног стваралаштва, успјети да успостави чврсту везу међу њима. Фикција и фантастика омогућиле су Петровићу да изгради свијет који ликовима романа нуди могућност

*slavicab86@gmail.com

путовања кроз различита времена и просторе, занемарујући хронологију која је својствена стварном свијету. Овај роман осликава дух постмодерног стваралаштва, па због тога присуство историјских чињеница у њему добија нову димензију, која се увелико разликује од романа који су настали у ранијем периоду и који су окарактерисани као историјски. Осврћући се на прошлост и историју, писци су настојали да неко давно вријеме и славне личности тог времена помену у књижевним дјелима и тиме им поново удахну живот и врате стару славу. Међутим, постмодерни ствараоци не теже ка величању историје, већ нуде другачији, критички осврт на прошлост. Оно што интересује постмодерног писца јесте аутентичност и истинитост онога што нам се пласира као историја. Како историјски списи настају на основу приче, тако се и сама прича може окарактерисати као творац историје. Због тога Петровић¹ истиче значај приче и даје јој примат у односу на историју. Разлог томе може се тражити у Петровићевој констатацији да „ништа на овом свету није постојало, нити ће икада озбиљно постојати, а да претходно није подробно исприповедано” (Петровић 1997: 215). Прича је та која обезбјеђује трајање свега па и историје. Како се прича конструише од стране приповједача, тако се и значај приче помијера ка самом приповиједачу. Петровић их назива одметнутим приповједачима за које наводи да им „смрт за петама непрестано вије, иако они заправо и не живе, њихов је живот само подуже измишљање. Нема ли овог последњег, чека их заборав... Стога су одметнути приповједачи сачинили простор историје. Они кроз повест морају макар да мину” (Петровић 1997: 216).

¹ Горан Петровић рођен је у Краљеву 1961. године. На Филолошком факултету Универзитета у Београду студирао је југословенску књижевност и српскохрватски језик. Радио је као библиотекар у огранку градске библиотеке у Краљеву, недалеко од манастира Жича. Од 2003. до 2009. године обављао је дужност главног и одговорног уредника часописа за књижевност, умјетност и културу *Повеља*, који издаје Градска библиотека у Краљеву. Запослен је у издавачком предузећу службени гласник као уредник библиотеке „Србија и коментари”. Петровићев је оисао романе, приповијетке и једне драме. Аутор је књиге кратке прозе „роман уз кафу;”, *Савети за лакши живот* (1989), романа *Атлас описан небом* (1993), збирке приповиједача *Острво и околне приче* (1996), романа *Опсада цркве Светог Спаса* (1997), романа *Ситничарница „Код срећне руке”* (2000), збирке приповиједача *Ближњи* (2002), збирке изабране кратке прозе *Све што знам о времену* (2003), драме *Скела* (2004), збирке приповиједача *Разлике* (2006), збирке кратке прозе *Претраживач* (2007) и кино-новеле *Испод таванице која се љуспа* (2010). Петровићева дјела су штампана у преко четрдесет издања. Превођена су на руски, француски, италијански, шпански, пољски, њемачки и бугарски језик. Према роману *Опсада цркве Светог Спаса*, а у драматизацији и режији Кокана Младеновића, у „Народном позоришту” у Сомбору постављена је истоимена представа. Петровић је и добитник великог броја књижевних награда. Добитник је Просветине награде, затим награде „Меша Селимовић”, „Рачанске повеље”, награде Народне библиотеке Србије за најчитанију књигу, „Нинове” награде за роман 2000, Андрићеве награде за најбољу збирку приповиједача.

Питање аутентичности историјских списа

Посматрајући прошлост из истог угла из којег је то чинио и Петровић, онда не чуди појава сумње у истинитост историјских чињеница. Међутим, важно је напоменути да постмодерни писци не теже ка ниподаштавању и негирању историје. Јер, приповиједна фантастика која се у роману преплиће са стварним историјским догађајима, нема за циљ „поништавање историје” већ нуди другачији приступ проучавања историјских текстова са акцентом на причу која је условила њихов настанак. Најбоље објашњење за ставове постмодерног писца према историји навела је Линда Хачион у својој *Поетици постмодернизма* у којој пише како “Тврђењем да историја не постоји осим као текст, не пориче се пригласно и “радосно” да прошлост постоји, већ само да нам је приступ њој у потпуности условљен текстуалношћу. Ми не можемо спознати прошлост осим путем њених текстова: њених докумената, њених сведочанстава, чак су и извештаји сведока текстови “(Хачион 1996: 37). Када би историографи биљежили оно што се заиста догађало, одметнути приповједачи, како их Петровић назива, не би ни постојали. Међутим, искуство тврди другачије, па се објективан чин биљежења, лишен идеолошких и личних ставова, ријетко јављао. О значају објективности указао је и амерички историчар и методолог Хајден Вајт. Проучавајући структуру језика историјских текстова, Вајт је дошао до закључка да је сваки текст интерпретација историјских догађаја иза којих се увијек крију трагови одређене идеологије. Тиме субјективност добија примат над објективношћу па тако свака историографија помало подсјећа на филозофију историје. Вајт даље наводи да сваки историчар, баш као и писац, посједује свој стил писања и тиме даје лични печат сваком догађају који интерпретира (Бужињска, Марковски 2009: 571-587). Ако историју посматрамо као науку о свеукупним сазнањима из прошлости и ако она заиста подлијеже субјективним ставовима њених стваралаца, онда је јасно због чега настају тврдње попут оних које је наводио Вајт, и због чега Петровић уводи категорију одметнутог приповједача.

Историјски свијет који је присутан у роману *Опсада цркве Светог Спаса* дјело је одметнутог приповједача; оног истог који држи клупко приче у својим рукама и плете нити историје по жељи и мјери налогодавца. Како је већ све исприповиједано, дијелом како је заиста било а дијелом како би моћници жељели, писцу је једино преостало да гради нови свијет у којем ће трагати за новом истином. Тако ће Петровић градити фиктивни свијет кроз који ће његови јунаци слободно корачати и прелазити из стварног свијета. Преплитање стварног и фиктивног у постмодерној књижевности представља потпуно легитиман поступак. Нарочито је занимљив однос историје и фиктивног свијета у роману *Опсада цркве Светог Спаса*, у којем

фиктивни свијет има примарну функцију. Све што историја скрива, фикција открива. То је простор у којем се откривају најтананије жеље, страхови и хтјења моћника. Посматрајући тај чудесни свијет као неку врсту допуне стварног свијета, јасне су могућности које фикција пружа писцу. Наиме, теме из историје могуће је поново учинити актуелним у оквиру књижевног дјела, а да би се то постигло писци се препуштају чарима фикције у којој пишчева имагинација достиже свој врхунац. Оно што су раније били митови и легенде, у новом добу су то фантастика и фикција, представљени као могући свијетови у којима бораве стварни ликови изван стварног свијета, као и они чије је рођење једино могуће у простору нестварног.

Преплитање историје и фикције

У роману се јављају личности које су заиста постојале, али одређена њихова дјеловања одступају од стварног и приписују се фиктивном свијету. Један од историјских догађаја везан је за крсташки рат, а посебну пажњу Петровић је посветио Млетачкој републици, тачније Енрику Дандоли, млетачком дужду. Историја свједочи о жељи Енрика Дандоле да се уништи моћно Византијско царство како би се обезбједила владавина Млетачке републике на Истоку. Али, Петровић у *Опсади цркве Светог Спаса* наводи да је жеља млетачког дужда заправо била освајање плашта на којем се налази десет хиљада пера, за који се вјеровало да посједује натприродне моћи. Ако се подробније чита овај Петровићев роман онда се јасно може увидјети у чему се заправо огледа моћ плашта. Писац сматра да свако перо има своју причу. Ако само једно перо посвједочи причом о нечему што је било или о нечему што би моћници жељели да буде, онда је јасна важност плашта, јер би његов власник могао да буде господар свих прича. А господарити причом/пером, значи господарити историјом. Стварањем историје настаје слика о прошлости која нужно утиче и на наше дјеловање у садашњости и у будућности. Због тога је важно којим пером је писана историја, али је још важније чијом руком је перо вођено. То је један од разлога због кога се и данас чује ехо Аристотеловог² поимања пјесника и историографа и разлика међу њима, иако се чини се да се временом те разлике свODE на минимум. Наиме, ако је историја биљежена са више пера, онда је неминовно да се јави сумња у коначну и праву истину о прошлости. Дјела постмодерних стваралаца као да опомињу историографе на кориштење само једног пера и биљежењем само

² Аристотел сматра да пјесников задатак није да „излаже оно што се истински догодило, него оно што се могло догодити, и што је могуће по законима вероватности или нужности. Песништво је више филозофска и озбиљнија ствар него ли историографија, јер песништво приказује више оно што је опште, а историографија оно што је појединачно”. (Аристотел 2002: 73)

једне истине. Са друге стране, ствараоци књижевних дјела имају могућност да искористе цијели плашт са перјем, у колико им то омогућава њихово знање, машта и вјештина. Јер, писцу је дозвољено да прави варијације на тему, јер је он творац умјетничког, а не историјског дјела. Није случајно писац одабрао моћно перо као једну врсту лајтмотива који се преплиће кроз цијели роман. Оно симболизује стварање ријечи, и то оне прве, најсветије, али и оне последње. Од ријечи је све саздано, а без ње ништа као да није ни постојало. Док човјек није спознао своју мрачну страну, анђеоска пера ткала су нити од ријечи. Данас, у времену изопачености, похлепе и егоизма, од анђела ни трага, а пера су у рукама одметнутих приповједача. Оног тренутка када се замрсе конци и када се историограф удаљи од објективности а писац се цијелим својим бићем наклони ка историји, долази до потпуног хаоса. Једини који у *Opсadi* може да сгледа значај и сврху биљежења историјских догађаја је хроничар Никитита Непознати. Он је биљежио пропаст Константинопоља настојећи да не изостави нити један догађај како би сачинио вјеродостојан историјски спис који би могао у будућности да истински свједочи о прошлости. Његово потпуно предавање тако значајном чину најбоље се може доказати тиме што он не престаје да пише ни оног момента када је сопственој смрти гледао у очи. “Пре но што ово перо и списе спсем, остало је још да забележим како ме прободоше копљима. Праштај, читаоче, ако где рука задрхти, није од смртног страха, то душа још трепери над несрећом нашег града” (Петровић 1997: 214). Баш како је “историја садржана од прећутковања имена” (Петровић 1997: 214), тако је и Никита Хонијат, ромејски хроничар, који је стварао након Никите Непознатог, за своју “Историју” великим дијелом искористио грађу свог претходника, али без помињања његовог имена. На овакав начин скројена је не само једна “Историја” већ мноштво списа за које су појединци купили ласкава признања потписивајући их као своје.

Још један историјски догађај који је Петровић описао у овом роману, односи се на опсаду манастира Жиче од стране Бугара. Али како је *Opсada cркве Светог Спаса* првенствено књижевноумјетничко дјело, Петровић се удаљава од историје и као разлог опсаде наводи жењу Бугара да се домогну анђеловог пера, које је свети Сава даровао манастиру, за које се вјеровало да посјеђује чудесне моћи. Моћно перо подиже цркву изнад земље, како би се одбранила од напада. Ипак, снага пера није била довољна да одржи цркву у ваздуху, и њеним падом на земљу, Бугари су је разорили, а прозори који су метафора прошлог, садашњег и будућег времена, били су уништени.

Посматрајући фикцију као нешто што се није догодило у реалном животу, али је представљено тако да се стиче утисак да се заиста догодило, онда је јасно да такав поступак треба да остане у оквирима књижевности и да никако не би смио да залази у домен историје. Књижевно дјело сачињава

фиктивни свијет који настаје као резултат пишчевог поетског чина и тиме постаје дио умјетничког свијета. Проучавајући књижено дјело првенствено као естетски, односно умјетнички предмет, Роман Ингарден, пољски филозоф и естетичар, значајну пажњу је посветио фиктивном свијету као основном сегменту књижевног дјела. Ингарден наводи да фиктивни свијет постоји захваљујући његовој пројекцији у нашој свијести, што би значило да наша свијест чини реалним оно што у ствари не постоји (Бужињска 2009: 89-108). Овакво Ингарденово поимање књижевног текста иде у прилог чињеници да књижевност, као врста умјетности, нуди могућност настанка нових свијетова који не морају да буду опипљиви у стварном свијету. У томе се и огледа основна разлика између књижевног и историјског текста, гдје је писцу дозвољено грађење фиктивног свијета док би историограф требао да буде упућен само на реални свијет. Прича може да настаје на основу имагинације и фантастике, док би историја требала да се заснива на чињеницама. С тим у вези, историја која је саткана у *Опсади цркве Светог Спаса*, не мора да се подудара са оном која је дјело историографа. Постмодерни роман користи само одређене дијелове из историјских списа и помиње неке од њених актера, али прича која се даље развија одлази у потпуно другом смијеру а као резултат настају комплексна и богата књижевна дјела која се у цјелини могу сагледати као савремена митска дјела. “Тако Петровићев историјски роман не можемо мерити мерилима историјске самосвести и истинитости чињеница које је у себе укључио, већ искључиво као самосвојно поетичко искуство, које претрајава кроз историју, а у којем истина пребива према сопственим фикционалним и имагинативним законима “(Алексић 2013: 80). Моћ фикције у овом дијелу Петровићеве приче омогућила је писцу да прикаже сву трагедију која се надвија над једним народом у колико изгуби видике прошлог времена и не препозна њене обриси у садашњем. У тешким тренуцима опсаде, молитва оца Григорија упућена Господу уједно је била и вапај за спасење очувања прошлости као потке за вријеме садашње и будуће.

“Господе, ево те молим, допусти да окна остану каква јесу. Без њих, Господе, нећемо знати какви смо збиља били. Ни какви збиља можемо да будемо. Без њих, Господе, нећемо разазнавати шта нам други уистину сплићу! А шта себи самима уистину спремамо”.(Петровић 1997: 346).

Јер, историја се често понавља и ако останемо ускраћени за информације из прошлости, опсаде нам се могу лако поновити и у будућности. Реченица којом Петровић описује четрдесети дан опсаде стоји као опомена да се историја, али и цијело човјечанство једино може очувати причом. Ипак, догађаји који су наведени у роману јасно свиједоче о томе да се опсаде Српском народу понављају, и да опет причу нисмо очували. Чак и у двадесетом вијеку ратом гоњени, Срби напуштају своје куће и расељавају се на све четири стране свијета. Петровић пише о онима који су своје уточиште

пронашли у Србији. Никога од њих не наводи појединачно. Представљени су као колектив који својим уморним лицима и празним погледима без наде, ћутке, без и једне једине ријечи настављају да носе вео страдања којим их је неко, некада давно покрио. За причу нису имали снаге, или можда нису ни имали шта да кажу. “Уосталом, све су њихове приче биле сличне, ако ни по чему другом, а онда барем по томе што су се после онолико кружења згрчиле баш ту “(Петровић 1997: 281) . И сам роман, како се ближи крају, све више се одликује бјелином и сужавањем текста. Од богате историје, остају само фрагменти и кратки новински чланци са штурим информацијама. “Од свега није више ништа отало, ни да се приповеда “(Петровић 1997: 359).

Метафорички приказ сусрета приче и историје

Када је само једна реченица исписана на цијелој страници књиге, бјелина папира стоји као нијема опомена о сиромаштву цијеле нације у колико се изгуби сваки писани траг о прошлости. “Вавеки умире само онај о коме нема никаквог помена “(Петровић 1997: 270). Писац је у роману метафорички приказао сусрет приче и историје, у којем је прича отјеловљена у лику старца са штапом и осушеном тиквом, а као владар историје приказан је краљ Милутин. Надмоћ приче над историјом поново се истиче у први план. Тим поступком Петровић као да не престаје да опомиње човјека да се освијести и да прошири своје видике, посматрајући ствари много дубље и шире, као кроз она четири прозора светог Саве, не зтварајући очи пред историјом и прошлошћу, каква год да је била. Старац ће, обраћајући се краљу Милутину, истицати своју моћ, односно моћ приче.”Друмска кучина је можда и твоја, али свега осталог ја сам владар “(Петровић 1997: 222). Није довољно само проћи кроз историју. Треба се у њој и задржати, а то је једино могуће постићи очувањем историје кроз причу и причање. На крају сусрета приче и историје, глас из даљине поново упозорава краља Милутина да “причу ваља имати, а не пролазни венац славе” (Петровић 1997: 224). Сваки владар имао је свог хроничира који би, како је то и Петровић наводио, неријетко историјске догађаје украшавао, дотјеривао јунаштвом и подвизима свог владара, па би такви списи све више подсећали на хвалоспјев. “Моје је било да после каквог успешног похода из плена издвојим ратне извештаје, пре свих оне које славе јунаштво, па од њих да исприповедам повест - што народ убеђује у нашу снагу, а сваком наредном противнику ослабљује храброст. Ипак, једно сам био дужан да свршим у ратни дан. Уз све потребно, војска је носила и причу која се завршавала победом, да не дужим - без такве се приче није никуда полазило” (Петровић 1997: 274). Овакво поимање настанка историје нуди могућност проналажења оне тачке у којој се историја и прича спајају, а то је чин приповиједања на основу којег се гради и историјски текст, али и онај који

није у вези са стварним догађајима. Тако ће приповиједање постати главна тема пищевог истраживања на основу које ће кроз цијели роман указивати на могућност постојања фикције и на пољу историографије. С обзиром да књижевни текст настаје на основу пищеве фикције и имагинације, сличне поступке може се рећи да су користили и хроничари, како би сачинили текст који би задовољио њихове нарцисоидне владаре. Посматрајући историју и причу као наративне жанрове, постмодерни писци историографију не посматрају као скуп објективних сазнања из прошлости. За њих историја није само поље стварних догађаја, али је опет једино свједочанство о неком давном времену. Такво поимање историје само је један од начина којим се може тумачити моћ приповиједања. Јер, шта год да се десило у прошлости, једино се чином приповиједања може отргнути од заборав и спомињати у будућности. Постмодерни писци немају за циљ да се историографија схвати као исувише произвољна, већ упућују на то да се према њеним текстовима треба односити критички, подробније их истаживати а не узимати их као коначан исказ о нечему. То је још један моменат у коме се опет преплићу и уочавају сличности између историјског и књижевног дјела, тј. оног књижевног дјела које настаје на принципима постмодерног стваралаштва. Критички став читаоца пожељан је не само према историјском већ и према књижевном дјелу. Тако се и Петровић у роману веома критички и иронично односи према историографским чињеницама. Због тога не треба пројеравати истинитост онога што се у књижевном дјелу сматра историјским податком.

Сан као веза прошлог и садашњег времена

Петровићев роман *Опсада цркве Светог Спаса* одликује одсуство хронолошке линеарности, а такав поступак омогућио му је поредак ствари у фиктивном свијету који прошлост, садашњост и будућност повезује путем фантастике. У овм роману фантастични простор је простор сна. Ликови у роману бораве паралелно у стварности и у свијету сна. Свијет снова је, за писце постмодерних романа, много значајнији простор дјеловања, него што је то стварни свијет. Ликови у сновима могу да путују кроз различита времена, а човјек у стварном свијету треба да буде свјестан постојања прошлог времена, односно историје. Пошто се историографија временом мијења, некада чак и скрнави, постоји бојазан од потпуног обрушавања културолшког и историјског наслеђа и њиховог разбијања на ситна свједочанства као посљедње трагове о нечијем постојању. Због тога освијешћени човјек мора да сакупи оно што је преостало и да покуша да састави барем дјелић слике прошлог времена. „Само ако саберемо по неколико крхотина, можемо да имамо икакво видело. Тек тада можемо да очекујемо - да ће нас, неко, некада, видети да нешто и гледамо” (Јањић 1998: 39). Тако ће у простору сна Симеон

да се јави Светом Сави и да га посавјетује како да дође до четири прозора који гледају у прошлост, садашњост и будућност, а то је метафора за спасење српског народа, јер би им ти прозори отворили видике према сваком времену, гдје би им прошло била опомена за садашње, како им се опсаде више не би понављале. Поред сна Светог Саве, сан царице Филипе провејава кроз период од тринаестог вијека до петнаестог, у којем доживљава љубавни сусрет са соколаром деспота Стефана Лазаревића, па све до двадесетог вијека у којем ће живјети њен син који је и зачет и рођен у сну. Овакав поступак дубоко је оправдан узме ли се у обзир чињеница да је кроз лик царице Филипе писац још једном указао на сва зла и окрутност која су постојала и која ће увијек постојати, мијењајући само свој облик а посљедице су увијек исте, болне. Царица жели да своје дијете роди у сну и да оно тамо и остане. Знала је да су хроничари византијских династија биљежили податке о присилним женидбама и удајама, оцеубиства, братоубиства, сакаћења..."Филипа није хтела да рађа децу која би живела у таквој, рашчовечној повести. Једно од њих би можда и наследило царски венац... али би животи других, и пре зачећа, били осуђени на пропаст" (Петровић 1997: 50). Бијег од сурове стварности једино је било могуће остварити у предјелу сна, па је због тога Петровић саградио тај имагинарни свијет који је могао равноправно и паралелно да егзистира са стварним. Само у таквом свијету могле су да се разоткрију стварне жеље али и страхови моћника и да се из перспективе сна открије права истина о историјским личностима. За спас свог напаћеног и кроз историју страдалог народа, Свети Сава у сну тражи спас дарујући им прозоре као видике и путоказе; царица Филипа као да цијелим својим бићем дрхти пред страшном истином о животу владара, желећи бар да будћа покољења спаси од зла. Тако ће фикција и фантастика у роману опстајати као једини свијетови у којима се буди уснули човјек, свјестан тежине и страдања, али и спреман на вјечиту борбу, па макар та борба личила на ону са вјетрењачама. И сам писац свједочи о суровости стварности која је „до те мере немилосрдно невероватна да ми се чини како је неопходна све већа количина маште да би се таква стварност „разблажила”, да би се успоставила каква - таква равнотежа” (Јањић 1998: 39). Значај снова у роману огледа се и у томе што његови предјели нуде могућност грађења поетског свијета који се у потпуности разликује од историјског. Тамо гдје историја стави тачку на неки догађај, постмодерни стваралац наставља да приповиједа тако што стварним историјским ликовима дозвољава излете у потпуно другачији, фантастички свијет. То је моменат у којем престаје да дјелује историја а настаје умјетничко дјело. Управо у таквом свијету, удаљавајући се од стварног, јасно се могу уочити могућности грађења различитих свијетова у књижевности који свој врхунац достижу управо у постмодерном роману. Такви свијетови у књижевности називају се алтернативним свијетовима и они у *Опсади цркве Светог Спаса* представљају доминанту у односу на историјски.

Закључак

Опсада цркве Светог Спаса, иако обилује историјским чињеницама, не може се окарактерисати искључиво као историјски роман. Историја је писцу послужила као основа за настанак романа, али перспектива из које се прошлост посматра у овом дјелу много је значајнија од самих историјских чињеница. Петровић је понудио другачији начин сагледавања и проучавања историографије као науке, чија се вјеродостојност и истинитост све више доводе у питање. Наравно, том задатку писац прилази из перспективе умјетника-ствараоца користећи се методама које су му омогућиле да саме читаоце наведе на критичко размишљање, али да притом његово дјело и даље буде књижевно. С обзиром да овај роман спада у ред постмодерног стваралаштва, фантастика и фикција су биле неизбежно оружје за освајање нових, другачијих свијетова који стоје у потпуној супротности у односу на реални свијет. Снови су омогућавали и бескрајна путовања кроз времена и просторе, потпуно нарушавајући хронологију, и тиме обједињавајући прошлост, садашњост и будућност, као једно вријеме. Тако неће остати ни историја, односно њени актери ускраћени за чари тих свијетова кроз које их је писац вјешто водио. Управо ће свијет снова омогућити царевима, владарима и моћницима вјешто исправљање „закривљене” историје, а неријетко су и на јави наручивали хвалоспјеве о својим подвизима. Иако је оправдана сумња у вјеродостојност историје, не смије се занемарити и чињеница да ово дјело није само опомена и позив на освјешћење, већ да је оно прије свега књижевноумјетничко дјело. Због тога се у роману не треба доводити у питање истинитост онога што се сматра историјом, већ се треба осврнути на сам начин настанка једног оваквог комплексног дјела. Како прича обезбјеђује настанак историје, обезбјеђује и настанак књижевног дјела. Тиме се моћ приче истиче у први план, као једино могуће средство за настанак онога што ће касније бити писана ријеч. Колико прича, односно приповиједање буде трајало, трајаће и помен свему насталом. Јер, ако прича не посвједочи о постојању, онда постојања као да није ни било. Од колике је важности за писца прича и причање, свиједочи и чињеница да је Петровић овај роман од почетка згушњавао причом и свједочанствима који су богато описивали прошла времена, а како се ближио крају романа и бавио се садашњим временом, и сам текст се полако сужавао, достигнувши онај моменат у којем, како и писац каже, није остало ништа ни да се приповиједа. Од пуних редова згуснутим причом, на крају остаје бјелина папира као свједочанство о сиромашности човјека, али и човјечанства, уколико остане без снаге и моћи приповиједања.

Извори:

Петровић 1997: Г. Петровић, *Опсада цркве Светог Спаса*, Београд: Народна књига- Алфа.

Литература:

Алексић 2013: Ј. Алексић, *Опседнута прича-поетика романа Горана Петровића*, Београд: Службени гласник.

Аристотел 2002: *О песничкој уметности*, превод др Милош Н. Ђурић, Београд: Дерета.

Бужињска,Марковски 2009: А. Бужињска, П. Марковски, *Књижевне теорија XX века*, превод Ивана Ђокић-Саундерсон, Београд: Службени гласник.

Јањић Јован. Све наше опсаде. *Нин*, 02.05. 1998: 39

Хачион 1996: Л. Хачион, *Поетика постмодернизма*, превод Владимир Гвозден и Љубица Станковић, Нови Сад: Светови.

АУТОРСКА ДИДАСКАЛИЈА У РОМАНУ *КОРЕНИ* ДОБРИЦЕ ЋОСИЋ

Апстракт: У раду ћемо испитивати управни говор и компоненту ауторске дидаскалије; предмет рада биће истраживање проблематике туђег говора, односно узајамни однос двију величина – пренесеног („туђег“) и преносећег („ауторског“); те о разлици дидаскалије и оним што, Ковачевић подразумева под ауторском дидаскалијом. Анализом примјера из текста показатељемо у којим позицијама се јавља дидаскалија, као и који се глаголи појављују у улози исте, односно бавићемо се семантиком тих глагола. Кроз рад је најбитније показати начин на који се манифестује ауторска дидаскалија у њеној дословној и модификованој употреби.

Кључне ријечи: дидаскалија, ауторска дидаскалија, дијалошки и полилошки управни говор, прегнација.

Уводне напомене

Ћосићев стил је специфичан по унутрашњем монологу, филозофском и драмском дијалогу. Предмет рада биће дијалог и то не драмски, него оно што се подразумева под дијалогом у прози (однос ауторског и туђег говора). За анализу дијалога односно једне његове компоненте, коју је Ковачевић назвао ауторска дидаскалија¹, узеоћемо примјере из романа *Корени*. Критичари проучавајући *Корене* указали су да је унутрашњи монолог основни структурни елемент романа, али ми ћемо кроз рад показати да дијалог има велику улогу.

Да би се објаснила улога дидаскалије у дјелу, првенствено се морамо вратити на сам управни говор и шта се под њим подразумева. Посебна научна поддисциплина репрезентологија бави се истраживањем туђег говора. Односно истински предмет ове дисциплине је узајамни однос „туђег“ говора (пренесеног) и „ауторског“ (преносећег).

Занимљиво разматрање у вези са ове двије величине има Бахтин који сматра да постоје два правца равијања динамике управног говора. Први правац је назвао линеарним стилем, под којим подразумева изграђивање

¹sladja.v.10@gmail.com

спољашњих контура уз слабљење унутрашње индивидуализације говора. „У овом случају, шаблони и њихове модификације служе да строже и прецизније одвоје туђи говор, да га одбране од продирања ауторских интонација, да га скрате и развију његова индивидуално-језичка обележја.“ (Бахтин 1980: 133) Други правац Бахтин је назвао *сликарским стилем* и под тим подразумева да се ауторско коментарисање тананије укључи у туђи говор.

Милош Ковачевић у есеју *Прегнација у ауторској дидаскалији* бави се разматрањем туђег говора и ауторски говор назива ауторска дидаскалија.

„Његова је тенденција да избрише оштре спољашње контуре туђег говора. При томе је сам говор у знатно већем степену индивидуализован (Бахтин 1980: 134). У раду ће ријеч бити о директном говору, односно оном говору кога је Бахтин сврстао под линерани стил.

Тежиште истраживања биће на „говору о говору“, а ову компоненту као што смо претходно навели зваћемо *ауторска дидаскалија*. У *Коренима* ћемо пронаћи доста примјера који се могу сврстати под овим појмом. Анализи ће бити подвргнуте ауторске дидаскалије уз управни говор, јер омогућују укључење управног говора у текст.

I

Да би смо приступили анализи најприје ћемо поћи од самог одређења термина ауторска дидаскалија. Првенствено морамо направити разлику између дидаскалије у драмском тексту и ауторске дидаскалије у прозном дјелу. Дидаскалија је термин из књижевне теорије и представља „пишчеве напомене у драмском тексту који се штампају дргачијим типом слова од текста који изговарају протогонисти, или у заградама“ (Поповић 2010: 689). Док у прозном тексту дидаскалија представља компоненту туђег говора која се начешће јавља уз управни говор и омогућује укључивање управног говора у текст.

Ауторску дидаскалију потребно је посматрати као реченицу конкурентну другим реченицама у тексту, тј. као везу субјекта и предиката. Стога морамо приступити истраживању из два угла: синтаксичког и комуникативног. Синтаксички номинални центар реченице је предикат, док комуникативно централно мјесту у исказу може заузети субјекат. Функција дидаскалије је именовање лица, односно учесника у дијалогу и због тога у оваквим случајевима превласт можемо дати субјекту. Али је потребно опрезније приступити, будући да се ради о роману. У драмском тексту имамо јасно разграничена лица као учесике дијалога, док се у прозном тексту учесник може навести у дидаскалији, али и употребом вокатива,

што је у више примјера присутно. Дакле, коришћењем вокатива може се идентификовати саговорник:

- Право збориш, Вукашине
- Добро вече, оче!
- Бог ти помогао, Вукашине. (43)

Идентификација говорника, тј. учесника у дијалогу може се извршити и у оваквој форми, а и у форми дидакалогије.

Укљученост ауторског говора у дијалог може бити различит: препозиција, интерпозиција, постпозиција или у комбинацији све три позиције. Положај дидакалогије често је условљен *мјестом и циљем* дијалога у тексту. Тако препозиција подразумијева да дидакалогија претходи управном говору:

Дуго ћути, па рече:

– Немој да се заклињеш. Никоме немој да се заклињеш. (220)

Није разумела, па је питала:

„А шта Ђорђе ради? (188)

У примјеру примјеђујемо да дидакалогија уводи у правни говор, наиме, не именује се лице, али је у контексту познато. Интерпозиција значи да се дидакалогија јавља између двије реплике управног говора, тј. да имамо уметнуту дидакалогију дијалог два лика:

Па што ми не кажеш! – устаде и наднесе се над њу. – Што ми одмах ниси рекла?

И постпозиција се реализује након управног говора. Значи пишчев говор се јавља после говора ликова у дјелу:

Обоје – потврди главом и плуну на ватру. (191)

Ковачевић (2000: 249) добро запажа да у „предтексту дијалога писац може именовати оба учесника разговора да само уз прву реплику дијалога означити и њеног говорника, или да само уз другу саговорника, или да ни уз једну посебно не обиљежи говорника него да се оба подразумијевају у предтексту дијалога – попут саговорника, односно зачетника говора, а писац може уз обје прве реплике у дидакалогијама именовати говорника односно саговорника.“ Најчешћи начин обљежавања у дјелу јесте именовање саговорника, односно говорника уз прву изречену реплику (1). Усамљени су примјери уз другу реплику, али се могу пронаћи одређени примјери (2).

- И јуче забадава презао коње – рече Мијат.
- Ако си. Прежи их опет.
- Па није јавио да долази. (29)
- Симка је добра – рече Вукашин.

- Добра је за тебе и мог оца. (47)
- „ Да нису то владине новине јавиле? До дна је испио чашу вина.
- „ Сигурно су новине.“ Ђорђе није гледао оца
- „ Кажи, јесу ли?“
- „ Људи причају.“

Овакве случајеве имамо у дијалошкој форми док је друкчије са полилолошким управном говором. У полилогу дидаскалије се по правилу се јављају уз сваки изречени исказ. Дакле, лице се именује уз сваку реплику, али постоје случајеви када су говорници познати на основу контекста:

- Вукашин хитро схвати Ђорђевог осмех, па рече тише:
- Шта то има толико страшно што сам одлучио да се женим? Мени је тридесет година. Способан сам да изаберам себи жену.
- С толиким школама...
- Тебе ништа нисам питао! – Аћим прекиде Ђорђа.
- Кад си способан коју си изабрао?
- Девојка је здрава, лепа, добра домаћица... Такву би ми и ти изабрао.
- Кад си мене женио, ти ме ниси ни питао да ли пристајем. Добро си, Вукашине, учинио. Никога не питај кад својој деци бираш мајку.
- Симка је добра – рече Вукашин.
- Добра је за тебе и мог оца.
- Није ти лепа?
- Ђорђе јекну.
- Чија је? – чвор је Аћимово лице.
- Вукашин тешко изговори:
- Тошићева ћерка (48)

Примјетимо да на основу контекста можемо разликовати сва три учесника говора. У одређеним репликама јавља се дидаскалија уз управни говор, то је случај када писац примјети да се не могу јасно издиференцирати учесници разговора.

II

Други конситуентски члан ауторске дидаскалије је предикат. Он је више ту из конструкционих разлога јер синтаксички уводи субјекат. „Од свих глагола што долазе у позицији дидаскалије најфреквентнији су у употреби глаголи типа *verba dicendi*“. (Ковачевић, 2000: 252) Морамо нагласити да је у оваквим примјерима тежиште на предикату и предикат има главну структурну позицију. Уз изјавне исказе најчешће се јављају глаголи: рећи, шапутати, викнути, говорити (3); а уз упитне: питати (4).

- И зато се ти мучиш? – прошапута кроз цвокот Ђорђе. (44)
- Шта ти је ноћас? – прошапута и смалаксало се прекрсти. (55)
- И јуче сам за бадава презао коње – рече Мијат. (57)
- Нека чека! – рече и запали нову цигару. (59)
- Замукни! ... – шапуће. (64)
- Не дам! – Ђорђе повиси глас и окрену лице .
- Хоћеш ли кући, газда Ђорђе? – пита кафеџија. (65)

Из датих примјера можемо закључити да је номинални центар реченице предикат и да се функција дидакалогије не исцрпљује именовањем учесника говора. Наиме, примјећујемо да семантика глагола одређује тип говора. Писац употребљава често глагол шапутати како би стилски појачао управни говор. Кроз дидакалогију појачава се драмска напетост у прозном тексту. Реплике се брже смјењују, а радња се чини згуснутијом. Не смијемо занемарити ни прилог који често појачава интезитет радње означене глаголом.

У роману су присутни и примјери где је сложени глаголски предикат с фазним глаголом редукован на фазни глагол који у оквиру ауторских дидакалогија преузима на себе улогу цијелог предиката:

- Чича-Аћиме, дошао је дан да се и ја обрадујем – поче узбуђено. (250)

Редукцијом глагол *почети* преузима себе централну улогу, видимо да се не именује саговорник, него се акценат ставља на глагол и прилог који употпуњују исказ написан у управном говору. Стилистички су много боље нередуковане дидакалогије, али су чешће редуковане и полуредуковане. Дјелимичном редуковању подложни су глаголи у футуру I и то на енклитички облик помоћног глагола, експлицирајући при том субјекат, који је комуникативно важнији. До потпуне редукције долази код глагола у презентској или некој од претериталних форми . Занимљиво је да Ћосић у *Коренима* не редукује глаголе ни у футуру ни у претериталним временима, али је честа редукција глагола типа у дидакалогијама што их чине најмање двије клаузе или једна клауза и глаголски прилог. С тим да је много више у употреби глагол + глаголски прилог

- Може депеша сад да стигне – рече не гледајући. (19)

III

Стилски обиљежене дидаскалије су оне које се налазе у *прегнацији*¹. Глагол у прегнацији обично означава тип или начин звуковног оглашавања. Тако да прегнантни глагол има не само синтаксичку функцију центра реченице, него и комуникативну функцију јер представља начин оглашавања саговорника. У роману *Корени* готово досљедно се у одређеним случајевима врши употреба овог типа глагола. Најчешћа употреба глагола односи се на глаголе афективног оглашавања којим се одражава психофизичко стање говорника:

- Знам ја какве жене често мењају кошуље – промумла мокро. (57)
- Да подели – хукну и седе на кревет. (80)
 - Ти си се уплашио? – мршти се Аћим. (127)
 - И то ћу да ти узмем! – прошкргута официр. (159)
 - Не погани оружје! – сикће Никола. (161)
 - Хајде да ме одведеш и да ме вежеш – муца. (163)
 - Ти немаш деце – дрхти. (163)
 - И због општине људи изгинули? – цвокоће. (168)
 - Добро, ето, то за тестамент сам имао да ти кажем – дубоко, изломљено хукну. (216)
 - Зашто? – процеди Симка. (256)
 - Ти лажеш! – шкргутну Тола. (293)
 - Е, могао сам ја њега у оним првим данима да смакнем – уздахну. (305)
- „Син ће да те ишчупа. А ко ће нас? – цикао је пред плач. (258)
- „Кажи шта желиш?» јекнуо је. (193)

Неки од ових глагола примарно су одраз психофизичког стања учесника дијалога, што примјетимо из контекста, али се могу подвести и под глаголе *звука*. Ове типове глагола карактерише доминантно звуковна страна, тј. губи се информативни карактер и постаје чисто звучање. „Син ће да те ишчупа. А ко ће нас? – цикао је пред плач. (258) Такав случај је присутан

¹ „Прегнација се састоји у том, да једна ријеч осим онога што сама са собом значи, још други појам, који би се имао другом ријечју казати у себи садржава (...) Овамо иду овакви примјери из наших народних пјесама: Мајка Мару и бије и кара (т.ј. кара говорећи).“ (Ковачевић: 2000:256)

у наведеном приммјеру с тим што се не губи у потпуности информативна улога.

Закључак

Овим радом жељели смо да покажемо важност ауторских дидаскопија у прозном тексту, тј. њихову функцију и улогу. Ћосићев роман је погодан за овакву врсту истраживања јер обилује и монологом и дијалогом, те због тога можемо пронаћи занимљиве примјере које доказују одређена лингвистичка упоришта. Из свега происиче неколико закључака:

Ауторска дидаскопија има друкчију конотацију од драмске дидаскопије

Ауторска дидаскопија комуникативно и синтаксички конкурентна је другим реченицама из текста

Комуникативно субјектом се именује лице (говорник означен дидаскопијом), синтаксички се пажња посвећује улози глагола као одраза психофизичких стања говорника.

Стилиски већу улогу имају дидаскопије у прегнацији, односно већу глаголи у прегнацији

Наведени закључци су врло значајни за *Корене* због тога што је дидаскопија заиста један од структурних елемената романа и стилиски и семантички.

Извор:

Ћосић 1977: Д. Ћосић, *Корени*, Оток Кершовани, Ријека.

Литература:

Бахтин 1980: М. Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд, Нолит.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кнтакузин.

Поповић 2010: Т. Поповић, *Речник књижевних термина*, Београд, Логос Арт.

Abstract

In this paper we want to analyse direct speech stage directions in Koreni by Dorica Ćosić. The subject in this paper is research of the of represented speech. More exactly reciprocal relation reciprocal speech and author's speech and frather more it is about the different between stage direction and, how Kovačević call it, author's stage diretion. By analyse of examples from the text we will show in which positions we can find stage directions. In others words we will anayse semantics of those verbs. The most important is to show the use of author's stage direction modified and literal use.

БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ- ПРИЧА О ВЈЕЧИТИМ ДЈЕЧАЦИМА

Апстракт: Бранко Ћопић био је и остао омиљени српски дјечији писац. Циљ рада јесте да се у оквиру релације дјетињство-одрастање сагледа патријархални свијет завичаја, који је представљен кућом дједа Рада Ћопића. Тај патријархални крајишки дом одређује и судбине ликова који су из њега проистекли. А ликови, које у раду називамо вјечитим дјечацима доносе нам своје мушке приче у једној, исто тако, мушкој збирци као што је Башта сљезове боје.

Кључне ријечи: вјечити дјечаци, мушке приче, патријархалност, традиционализам, дјетињство

1.

Бранко Ћопић био је и остао омиљени српски дјечији писац. Он није само дјечији писац, али је ипак највјернију публику проналазио у дјечи. У раду ћемо се бавити збирком приповиједака *Башта сљезове боје*. Посјетили смо нашег писца у башти дјетињства, која се састоји од двије боје; плаве која је ведрa и јутарња и црвене која је зрела и крвава. Ми ћемо се фокусирати на њен први дио *Јутра плавог сљеза* који примарно припада корпусу књижевности за дјецу. Под синтагмом *вјечити дјечаци* подразумијевамо свијет дјетињства у коме владају мушкарци на челу са добрим дједом који је дјечак у души. У уводном дијелу *Баште*, у писму посвећеном пјеснику Зији Диздаревићу, Бранко каже: „[...] а ја сједим над својим рукописима и причам о једној башти сљезове боје, о добрим старцима и занесеним дјечацима.“ (Ћопић 2014: 8) Доноси нам приче о ликовима, вјечитим дјечацима и враћа нас у дјетињство и патријархални свијет, у свијет у коме се налазе добри људи, са врлинама и манама, који поштују старе вриједности. У *Башти* добри, стари дјед Раде, који је одувјек био присутан у приповијеткама Бранка Ћопића, коначно је заузео мјесто које му припада „неприкосновено место старца који је љубављу грејао, чистотом озарио и правдом упутио једно дјетињство.“ (Михајловић 1988: 208)

* tanjamaletic@hotmail.com

Окренутост традицији, прошлим временима, појављује се као начин приказивања свијета Бранка Ћопића. Писац приказује менталитет људи и крајишког поднебља, такође приказује и чежњу, сјету за оним чега више нема, за вриједностима које симболишу његови јунаци.

2.

Народна књижевност, однос јунака према њој и начини настајања пјесме или приче омиљена су тема Ћопићевих дјела. Његови јунаци причају, пјевају или слушају и преносе пјесме и приче. На самом уводу збирке *Башта сљезове боје*, у уводном писму Ћопић казује да жели да испише *златну бајку о људима*. Та „златна бајка“ може да се тумачи као Ћопићево виђење дјетињства и причање о њему. (вид. Пешикан-Љуштановић 2007: 39-52) Дјетињство и поглед на свијет из дјечије перспективе код Ћопића добија посебне одлике минулих дана, патријархалне заједнице и „мушких прича“. Иако се ликови из његове књижевности упоређују са ликовима из народне књижевности, ипак се Ћопићеви ликови карактерно разликују од оних из усмене књижевности. За разлику од ликова из народних бајки који су типски, често неименовани, код Ћопића су именовани, често комбинацијом имена и надимка и често се карактеришу преко везе са одређеним простором. Такви су Маријана из Маните Драге, Раде с Брдара, Дане Дрмогаћа. Снежана Шаранчић-Чутура наводи да се у основи приповиједања о овим јунацима крије жанр народне анегдоте: „При том њихова анегдотска црта у дослуху је са анегдотским казивањима усмене традиције, не само у духовном тону и комичним ситуацијама и дијалозима, већ и по форми кратке приче, исечака из живота, стварних догађаја и догађања.“ (Шаранчић-Чутура 2009: 141)

Као што је створио ликове, тако је створио и простор у коме се објективно именовање простора Грмеч, Хашани, Крајина, стапа са субјективним простором дјетињства- кућа Ћопића. Стварањем таквог простора у коме се потврђује „органска повезаност, сраслост живота и његових догађаја с местом- с родном земљом и сваким њеним кутком , с родним планинама, родним долинама, родним пољима, реком и шумом, с родном кућом“ (Бахтин 1989: 352), писац је од свог завичаја створио идилични хронотоп. Овај простор давно је престао бити пишчев завичај и постао је дом његове литаратуре. Рајко Петров Ного поводом Поезије и *Баште сљезове боје* Бранка Ћопића рекао је: „То Ћопићево прибјежиште – завичај и све што језик као духовни завичај памти- оличено је Кућом Дједа Рада Ћопића у којој се о Михољудне окупља она шарена братија скитница, лопова, најменика, сеоских сликара и самарџија, пијаница и потукача и свакојаким божјим људи, међу којима, попут каквог сеоског бога

или барем кућног свеца, чинодејствује његов Дјед... Можда је то последња Велика Дједова Кућа у нашој књижевности, кућа у коју је стала читава једна култура крајишке, сеоске, ратарске патријархалности..."(Ного 2006: 75). Тај патријархални крајишки дом одређује и судбине ликова који су из њега проистекли.

Јутра плавог сљеза су симболичка слика свијета у коју је Ћопић укомпоновао однос према дјетињству и поређење са прошлошћу. У таквој композицији он је све више идеализовао прошлост, а бјежао од садашњости и крио се у башти свога дјетињства. *Башта сљезове боје* и њена *Јутра плавог сљеза* су сушта поезија у којој је просинуо његов „као чивит модар“, како „незнајша за боје“ дјед Раде каже, сљез иза оgrade. Ту је описана јединствена радост живљења и љубав за завичајем и са својим ближњима и као таква *Јутра плавог сљеза* ће остати за вјечност. Писац се од своје свакодневице није имао чиме бранити него враћањем у рано дјетињство, а то нам приказује тако што у збирци слика како се надовезују бивши дјечак, његов дјед и већ зрели, уморни писац. Ћопић дубоку старост није доживио, али је најљепше странице написао о дједи и старцима, „о добрим старцима и занесеним дјечацима“. У Ћопићевом свијету других и правих истинских свјетова и нема. Када се анализира ова збирка, уочава се да је она заправо једна „мушка“ збирка. Та тврдња се огледа у ликовима, њиховим причама, а и чињеницом да је женских ликова веома мало. И то није случајно. Свијет који нам приказује је слика свијета како би требало да буде, с обзиром на то да је одрастао с мајком и њеном родбином и остао везан за њу цијели свој живот. То је један мушки свијет у коме је писац био окренут свом дједу, његовим познаницима и у коме није било мјеста за женски свијет. Појам мушког као архетип налазимо код Јунга: „Urođena struktura u kolektivnom nesvesnom koja određuje tipične načine opažanja, mišljenja, osećanja, vrednosne orijentacije i obrasce ponašanja muškaraca.“ (Trebješanin 2011: 55) Мушки свијет и осјећање идеализовања прошлости, простор између сна и јаве проналазимо и у Ћопићевом аутобиографском „тефтеру“ *12. XII 1939. увече*, и који уступа мјесто смирености и хармоније у једном свијету који је ограђен и чуван од сваког зла. А чувар тог мјеста је дјед Раде Ћопић. Захваљујући њему, његовој доброти, дјечачкој наивности Ћопић нам доноси једног несвакидашњег архетипског јунака у српској књижевности, који је чувар кућног прага. Однос дјечака Бранка и дједа је повезан, како у књижевности тако и у стварном пишчевом животу. Веома рано остао је без оца па је сву подршку и узор видео у дједу, као правом мушкарцу, глави породице. Он је једини знао да смири страхове и попуни празнину која је услиједила послје очеве смрти. Они имају свој свијет, креиран на доброту. И тај свијет се налази у дворишту куће Ћопића. Ограђен је, сигуран и даље од дворишта се не простире. У овој чињеници можемо да уочимо митски модел значења

куће. Писац је често назива „наша кућа“ и она подсјећа на митске „мушке куће“ којима је функција била *зборованье савеза* (вид. Проп 1990: 176). Потврду значења родног дома као митске куће, може нам послужити прва приповијетка збирке. Највећа неприлика и срамота и за дјечака и за дједа десила се у школи, када напуштају заштитничку моћ куће и налазе се на непознатом терену. Писац је стилски маркирао тај пут од куће до школе, у коме је Бранко „отклипсао“ од школе до куће, а сутрадан дјед „доперјао“ с њим у школско двориште. Школа је неприродна средина за причу о давним временима и отуда се у баш у њој дешава та непријатна ситуација. А у ту непријатност укључена је и учитељица, нимало случајно, један женски лик, која нарушава хармонију. (вид. Кнежевић 2013: 265)

Топос дома код Ћопића увијек је присутан,¹ од најранијих прича стално се протеже, а свој врхунац достиже у *Башти слезове боје*. Свијет дјечака и дједа је затворен, али у тај њихов свијет долазе разни „потукачи“. У тај свијет мушкараца улазе споредни ликови, такође мушкарци, који његову херметичност не разбијају. Као што дјед Раде није обичан лик, тако и силни „потукачи“ и „луталице“ нису обични, „потукач“ Петрак, „лопов“ Сава, „кавгација“ Дане Дрмогаћа, „лопов“ Раде с Брдара припадници су свијета Ћопићевих ликова који су дошли из свакодневног подгрмечког краја и послужили нам да бисмо схватили и упознали тај менталитет. Збивања са таквим гостима обично су везана за славу Ћопића- Михољдан: „У нашој кући сваки члан фамилије имао је своје госте. Стрицу Ници долазили су српски добровољци, амерички рудари и некакви досадни глагољивци који су „гањали политику“. Маму су обилазиле куме, прије и наше расквочане тетке и ујне са торбицама пуним дарова: ораха, јаја, сувих крушака или бар краставаца- дај шта даш... Све је то био добар и занимљив свијет, али мене су, ипак, највише привлачили гости мога дједа Раде.“ (Ћопић 2014: 19)² Један од таквих гостију мушкараца, а коме се дјечак Баја увијек обрадује је самарција Петрак. Дани када Петрак долази у посјету за дјечака имају посебну вриједност. Назива их „Петракови дани“ који постају „развезани самарцијини дани“ када се много штошта могло и смјело, јер су укућани и дјед били заокупљени драгим гостом: „Најређи дједов гост био је онај неуморни скитница, стари самарција Петрак, али зато је дочекиван с највише радости, вике и пријатељског гакања. Он би тако истом једног дана изронио из прозирне поплаве млаког михољског лета и то се одмах знало: сјутра је Михољдан, наша слава, биће печења, гостију, ларме и читав ће се свијет претворити у заљуљан дјечији сан.“ (19) У приповиједи *Поход на мјесец* доласком Петрака нестају забране које намећу одрасли и на дјечију радост долази слобода. У овој причи

¹ Топос дома је од посебног значаја у поеми *Јежева кућа* и приповиједи *Рис усамљеник*

² Сви цитати из збирке *Башта слезове боје* дати су према издању Задужбина Петар Кочић, Бања Лука, 2014.

самарција, на неки начин, засјењује дједа, ставља га у други план . С једне стране, два старца, два различита карактера и судбине, одражавају структуру Ћопићевог свијета, а с друге стране, својим пријатељством и повезаношћу, успостављају јединство. Та тежња за јединством свијета основа је на којој се у овој приповијести мири болни сукоб Ћопићевог дјетињства, сукоб маште и стварности. (вид. Вукић 1995: 201) У заплету приче, Бранко понесен дјечијом радознаношћу жели да дохвати мјесец. Дјед Раде одбија ту његову „бенасту“ замисао, остаје реалан и досљедан себи и својој улози примирене и сталожене мудре главе, док самарција Петрак подржава дјечака, подржава његову жељу за необичним, слободним и тајанственим. И они се упуштају у пустоловину, у поход на мјесец. У сценама када они са грабљама у руци иду у лов на „најтајанственијег путника“, препуни дјечачке наивности и жеље за откривањем нових замисли, писац на хумористичан начин описује; на једној страни је дјед који их дозива из долине, а на другој Петрак у походу на немогуће. Дјед Раде и Петрак су антиподи. Самарција је осјетио снагу дјечакове дилеме и снагу дједове улоге у том узрасту, одустати и признати да је дјед у праву, и он сам тај поход одлаже за неки други пут. Петракова мудрост приближава се дједовој и остварује поредак у коме су сан и јава, сигурност и слобода једно поред другог у уравнотеженом положају. (вид. Вукић 1995: 202) Сигурност је уз дједа, а слобода уз Петрака. Догађаји са Петраком и дједом обојили су једно дјетињство, а тих времена писац се радо сјећа: „Тако је то било у незаборавна плава самарцијина времена.“(24) Лик самарције Петрака је представљен и са незаборавним појединостима, а најљепше је описан начин како се споразумијева са коњем о величини и врсти самара: „Дјед се послушно диже и доводи окретна коњићка. Мајстор га лупка по врату, упита за здравље, мјери му леђа и најзад му нешто шапуће у само уво. Ех, да ми је чути шта му је казао. – Ми се договорили! – свечано објављује старац. – Каже да је задовољан.“ (20) Ова сцена не може, а да не изазове осјећај свеповезаности свега живог и мртвог и чињеницу да племенити људи могу и са животињама разговарати. С коњима, поготово. Самарција Петрак тврди да „само добар човјек може личити на коња, никакав други.“ (21) А тај човјек је баш дјед Раде.

Поред куће, кућног дворишта и баште, једно мјесто за дјечака је представљало праву мистерију. То је био млин. Ћопић је доста својих прича везао за млин,³ за његово значење и схватање, а у *Баишти* објашњава тајну његове привлачности. И у аутобиографском *Тештеру* Ћопић истиче радост и усхићење када му је дјед дозволио да први пут с њим оде у млин. Он је ту прешао један пут, завирио у потпуно нови простор, у дједово тајно светилиште, закорачио на митско мјесто: „Има тако у нашим потпланинским селима тајновитих мјеста око којих се плету разноврзне приче, обично пуне

³ Па и збирку *Доживљаји мачка Тоше*

страве, везане за ноћ, смрт, нечисте силе и губљење душе. Поред гробаља, црква и цамија то су обично штокакве јаруге, кланци, провалије и раскршћа гдје обноћ воли засјести докони ђаво, или какав његов рођак и помагач, па чудо начинити с касним пролазником, сељаком, особито с грешном женском чељади, која су и без раскршћа увијек близу некаквом белају...“ (32) Митско схватање млина долази из прича које је дјечак слушао и које потврђују сигурност у свом дворишту и кући. Млин је дједово тајно светилиште у које је доносио жито да би добио још вреднији дар- брашно: „Тог поподнева дјед је био толико одобровољен да ме је навече чак и у млин повео. До дуго у ноћ сједили смо на млинском прагу и гледали у мјесец, нас двојица, велика и мала бена...“ (18) „Велика и мала бена“ живјела је свој живот, посебан, одвојен од других људи, непоштених и покварених и били су једно другом довољни. „Мала бена“ није могла кренути нигдје без „велике бене“, а „великој бени“ је много био потребан дјечак Бранко. Ова два дјечака, два вјечита дјечака, нису могла функционисати један без другог. Посебан однос дјечака и дједа види се у сцени у којој он спава са дједом. Сличну сцену Ћопић наводи и у *Тештеру*, када је са оцем спавао у слами и чувао жито: „Лежали смо у слами покривени све до врата, изнад нас је треперило густо озвјездано небо и мене је било страх у мраку под звијездама. Дрхћући привијао сам се уз оца и чврсто стискивао очи [...] Од сјећања на оца остало ми је у успомени једино то вече.“ (12. XII 1939.: 47) А када је остао без оца, дјед га је позвао код себе у собу под изговором да му треба неко леђа да грије: „Сјећам се, кад год бих пошао да спавам заједно са дједом (да му гријем леђа), старац би се сјетио свога млина...“ (36) Имамо дословну замјену оца и дједа, односно компензацију као психолошки механизам. Неоспорно је колико је Бранко волио да буде у друштву дједа и силних „потукача“ и „луталица“: „За своју заслугу био сам награђен тиме што сам се слободно могао понамјестити међу госте и слушати њихове разговоре. Ништа ми друго није ни требало.“ (64) Уживао је у том окружењу који је био хармоничан. Та хармоније се разбија дједовом смрћу. У причи нема нигдје симбола смрти, писац нигдје не наводи дједову смрт. Он каже да се дјед „угасио“. Такође, писац нигдје не помиње сахрану, дјед Раде је метафорично прешао из овога у онај свијет, јер му је његов штићеник Раде с Брдара украо свијећу за упок, а дјед је са друштвом уз упокну ракију прославио своје освештање на икони брадатог сликара. Потрага за слијепим коњем, напуштање заштићеног простора, донијела је дједу праву смрт. (вид. Кнежевић 2013: 266) Са смрћу дједа гаси се и посљедња велика кућа наше књижевности: „Тако, те исте зиме, дјед се неопазиче и угасио... Дјед је, издужен и свечан, лежао наред велике собе и као да је у тишини, под жутом свијећом, још увијек напето нешто ослушкивао. Само сам ја једини знао шта он то чека и шта би га могло пробудити.“ (98)

3.

Ћопићева *Баишта сљезове боје* представља идиличну слику патријархалне куће у читавој српској књижевности, која је опстала поштовањем неписаних патријархалних правила (вид. Пржуљ 2013: 336). Чувар њеног прага је дјед Раде, „домаћин у духовном смислу речи [...] богоносац и човеконосац [...] одређен да траје и да продужи, да сачува и преда у наследство“. (Михајловић 1981: 135) Када нам прича о земљи, завичају, дјетињству, Бранко Ћопић „постаје нежни сликар голог и древног пејзажа бивствовања, сачињеног од земље и човека; оно узвишено и спиритуално пробија се, сопственом очигледношћу, снагом, из виђеног и запамћеног, непојамног, незаборавног.“ (Данојлић 1981: 145) Чим напусти свога дједа, чим га изгуби из вида, Ћопић остаје без свог драгоценог компаса у разазнавању добра и зла, што је можда и разлог зашто је други дио збирке сувљи, незанимљивији. Он зависи од одређеног поретка вриједности и кад се тај поредак наруши губи се и снага и вјера која нас одржава. У свом дјетињству наш писац је имао тај ослонац, јединство природе, човјека и моралних закона. Успомена на „заљуљан дјечији сан“ и Михољдан остале су вјечно живе у Ћопићу.

THE GARDEN OF THE COLOUR OF MALLOW- STORY OF THE ETERNAL BOYS

Abstract

Branko Ćopić was and still remains a favourite Serbian children's writer. The goal of this paper work is that in bounds of a relation childhood-growing up makes an overview of patriarch society, homeland, which is presented in the home of grandfather Rade Ćopić. That patriarch home determines destinies of the characters who arose from it. And the characters who are refer to as eternal boys bring with them their manly stories in one, also manly collection of stories named *The Garden of the Colour of Mallow*.

ИЗВОРИ

Топић 2014: Б. Топић, *Башта сљезове боје*, Бања Лука: Задужбина Петар Кочић.

ЛИТЕРАТУРА

Бахтин 1989: М. Бахтин, *О роману*, Београд, Нолит.

Глигорић 1981: V. Gligorić, *Pripovedač Branko Ćopić*, у: *Kritičari o Branku Ćopiću*, priredio Muriz Idrizović, Sarajevo: Svjetlost, 17-28.

Данојлић 1981: М. Danojlić, *Najbolji Ćopić*, у: *Kritičari o Branku Ćopiću*, priredio Muriz Idrizović, Sarajevo: Svjetlost, 138-153

Идризовић 1989: М. Idrizović, *Književnost za djecu u Jugoslaviji*, Sarajevo: Svjetlost.

Кнежевић 2006: С. Кнежевић, *Чудесно царство Бранка Топића*, у зборнику: *Култура и образовање*, том 1, Бањалука: Филозофски факултет, 157-166.

Кнежевић 2013: С. Кнежевић, *Фолклорна имагинација у Топићевим причама за дјецу*, у: *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске II, Књижевни класици Републике Српске: Кочић и Топић*, Пале: Филозофски факултет, 257-272.

Марјановић 1982: V. Marjanović, *Pripovedačka proza Branka Ćopića*, Sarajevo: Svjetlost.

Михајловић Михиз 1981: Б. Михајловић Михиз, *Бранко Топић*, у: *Портрети*, Београд: Нолит, 202-207

Михајловић Михиз 1981: Б. Михајловић Михиз, *У башти сљезове боје*, у: *Портрети*, Београд: Нолит, 208-212.

Михајловић Михиз 1981: Б. Михајловић Михиз, *Загонетка смрти- одгонетка живота*, у: *Портрети*, Београд: Нолит, 213-214.

Ного 2006: Р. П. Ного, *Поезија Бранка Топића и Башта сљезове боје*, у зборнику: *Култура и образовање*, том 1, Бањалука: Филозофски факултет, 75-83.

Пешикан-Љуштановић 2012: Љ. Пешикан-Љуштановић, *Златна бајка о људима- Башта сљезове боје Бранка Топића и усмена књижевност*, Радови књ. 14/1, Пале: Филозофски факултет, 39-55.

Пржуљ 2013: Ж. Пржуљ, *Архетипски мотиви и хронотоп у роману Осма офанзива Бранка Топића*, у: *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске II, Књижевни класици*

Републике Српске: Кочић и Ћопић, Пале: Филозофски факултет, 319-336.

Проп 1990: V. J. Prop, *Historijski korijeni bajke*, Sarajevo: Svjetlost.

Требјешанин 2011: Ž. Trebješanin, *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*, Beograd: Zavod za udžbenike, 55.

Ћопић 1989: Б. Ћопић, *12. XII 1939., у: Србија и коментари*, Београд: Задужбина Милоша Црњанског.

Ћосић-Вукић 1995: А. Ћосић-Вукић, *Слика света у приповеткама Бранка Ћопића*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Ченгић 1987: Е. Čengić, *Ćorićev humor i zbilja*, Zagreb: Globus.

Шаранчић-Чутура 2009: С. Шаранчић-Чутура, *Усмена књижевност у делима за децу и омладину Бранка Ћопића*, у: *Зборник Матица српске за књижевност и језик*, Нови Сад: Матица српска, књ. LVII, св.1, 137-143.

БАВОЛИ ДОЛАЗЕ – РИТУАЛ И ЊЕГОВА ФУНКЦИЈА¹

Апстракт: У раду ћемо се бавити дјелом Миодрага Булатовића Баволи долазе, те карневалским и иронијским начелом из кога израста ритуални слој у дјелу. Наш циљ је да маркирамо ритуале који се појављују у дјелу, те према начину њихове функционализације извршимо класификацију истих. У раду ћемо издвојити двије категорије: ритуале очовјечења и ритуале смрти, и то не према њиховој намјени у реалном животу, већ у контексту карневалског окружења и обредно-обичајних форми кроз које посматрамо догађаје у животима Булатовићевих ликова.

Кључне ријечи: ритуал; обредно-обичајне форме; карневализација; иронизација; смрт и очовјечење.

Увод

Миодраг Булатовић се на књижевној сцени појавио као млад писац својом првом збирком приповиједака *Баволи долазе* (1955). Како вели Видосав Стевановић у свом тексту „*Баволи* поново међу нама“ (1979: 215-221), у књижевно друштво улази сам, непозван и неочекиван, радећи све на своју руку и заобилазећи устаљене системе по којима је књижевна заједница прећутно функционисала деценијама уназад. Шок и невјерица, коју је остављао за собом свуда гдје би се појавио, пријали су чини се више од позитивних коментара, који су били у мањини. Његова жеља да на видјело дана изнесе приче о малим животима из београдског предграђа, да наслика прокажене и несрећне, манијакалне, усхићене, митомане, жене које се продају и оне што их плаћају, добијала је све више смисла са сваким новим згражавањем књижевне критике. Што су његови *Баволи* више унижавани и критиковани, писац у Булатовићу све је више растао и самозадовољно се смјешкао, свјестан да његови ликови живе у нашој свакодневици далеко више него што се уштогљено читалаштво у том тренутку усудило признати.

У свом првијенцу Миодраг Булатовић слика друштво иронизовано и изобличено, његови ликови називани су људима са маргине, али заправо они су врло активан и свеприсутан живаљ једне градске средине (осим

* ngovedar@gmail.com

¹ Рад представља дио мастер тезе под називом „Функција ритуала у дјелу Миодрага Булатовића“, одбрањене на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву септембра 2015. године, под менторством проф. др Сање Мацуре.

приповиједака *Излаз из круга* и *Црн* које су везане за простор села, али и даље њихови јунаци подразумевају људе чија необичност не лежи толико у њима самима, колико у пишчевом инсистирању на истицању оне мрачне људске стране, коју књижевност новог вијека држи резервисаном готово искључиво за негативне ликове). Мајсторство Булатовићевог писанија огледа се управо у лакоћи са којом он слика групе људе, смјештене у неку врсту отвореног, односно колективног простора (гробље у *Инсектима*, кафана у *Тиранiji*, лудница у *Причи о срећи и несрећи*) дајући им особине људи из градске свакодневице, али унеколико помјерене. Тако његов свијет уз мноштво невеликих помијерања добија једну потпуно нову димензију, те нам се чини како његове ликове не можемо препознати у свом граду, у свом животу. Заправо, писац поставља свој свијет на климаве ноге реалности онакве какву је ми перципирамо и уз незнатна измијештања дешавањима која су у животу човјека нужна и неминовна реалност (попут сахране; боравка у болници или кафани, потпуно је свеједно), даје потпуно карневалску позадину. Сваки од ликова са својом аномалијом или специфичношћу чини један дјелић слике која у својој цјелокупности није ништа друго до управо она карневалска атмосфера, ослобођена предрасуда о животу и смрти (гдје свака смрт претпоставља ново рођење – препород), сведена на физичко и физиолошко, задовољавање основних људских потреба, без посебног моралног упоришта, магијски простор у коме се дешава немогуће, а реално се тешко остварује, простор у коме се признате вриједности унижавају, карикирају, демистификују. Користећи се гротеском и иронијом, Булатовић гради свијет „на смрт тужан“ (Михајловић 1971: 203); полазећи од гротеске и ироније, Булатовић завршава у парадоксу који надмашује сам себе и постаје опипљиво реалан.

Карневалско код Булатовића

Када говоримо о одликама карневаског у књижевности, неминовно се морамо позвати на Михаила Бахтина и његову студију о Раблеу (Бахтин 1978). Наиме, карневал подразумева народну светковину, која обично долази иза дана поста, а која представља период у години када је све дозвољено. Овај период месојеђа, представља суштински супротност данима поста, у којима осим одрицања од тјелесних задовољстава, човјек треба да тежи духовном и душевном миру и благи. Након што су кроз пост сви ранији гријеси окајани, народ себи може да приушти нова земаљска задовољства.

Карневалске светковине уско су повезане са народном културом која се у средњем вијеку развија независно од цркве, те стога задржава своје паганске идоле и различите митске и митолошке приказе. Карневалске

поворке специфично су обиљежје сваке светковине овог типа, а у њима су незамјењиви учесници лакрдијаши и луде. Њихова основна функција јесте опонашање обиљних ритуала и различитих церемонијалних обичаја у смјеховном кључу. Ова смјеховна традиција једно је од основних обиљежја средњовјековне и дијелом ренесансне народне умјетности. Важно је напоменути како Бахтин у оваквој врсти народне традиције препознаје моћ смијеха као својеврсног ослобађајућег фактора. Конкретно, он смјехотворне форме посматра као средство „класног разотуђења, као механизам којим се барем накратко нарушава крута социјална хијерархија“ (Перишић 2012: 14). Тај смијех углавном је имао функцију виталистичког, прочишћујућег, препорађајућег смијеха, који има катарзично дејство.

Готово све ове елементе можемо пронаћи у дјелима Миодрага Булатовића. Карневалско у његовом дјелу израста управо из обредно-обичајних форми на које личе животи његових ликова. Тај митско-магијски однос према реалитету живота у својој коначници претвара се у иронизацију истог до нивоа карневалске форме. Петар Пијановић у својој студији (2001: 17) тврди како се Миодраг Булатовић са својим обликовањем ликовима лакрдијаша, луда, малоумних, несрећних и унижених на једном карневалском простору (попут трга или прага), налази на истом трагу на којем и Достојевски, када је карневализација у питању. Сличне елементе можемо пронаћи и у приповијеткама из збирке *Баволи долазе*, гдје горепоменуто атмосферу карневалског трга, коју смо могли идентификовати у понашању сватова у *Петлу*, сада налазимо у кафани у приповиједи *Тиранаја*. Наиме, иако је у питању затворени простор, он носи све одлике трга: то је мјесто окупљања мноштва различитих људи, који носе толико различитих карактеристика као да су под неком врстом маске. Сви они заједно (пијанице, лудаци, пропалице, умјетници, курве, несрећно заљубљени старци,...) добриносе атмосфери трга. У кафани се са појавом умјетника почиње догађати својеврсни перформанс, односно игра под маскама, са циљем да се умјетник умилистави и наслика портрет. Чији ће то портрет бити узрок је читаве маскарade.

Нешто слично можемо пронаћи у приповиједи наслова *Прича о срећи и несрећи*, гдје соба у болници представља мјесто колективног окупљања, а будући да је у питању умоболница, заправо свједочимо скупу лудака. Осим специфичног говора трга који углавном можемо препознати у овакво постављеним ситуацијама, овдје се јавља и нека врста сакралног предмета који уноси пометњу у болничку свакодневицу. Мистични предмет коме се сви диве и због кога се ишчуђавају узрок је читаве шараде која на крају трагично завршава.

У приповиједи *Инсекти* све дешавање постављено је на постулатима карневала. Наиме, она укључује живог мртваца и организовање лажне

сахране као врсту перформанса, а све у циљу постизања књижевне славе. Спровођење перформанса подразумијева и посмртну поворку која прати ковчег, а описи и понашање ликова су све само не прилагођени тренутку, што додатно иронизује ситуацију. Сличне карневалске формације налазимо и у првој приповијести у збирци, *Излаз из круга*, гдје управо круг из наслова представља специфичан ритуални елемент. Двојица дјечака, који се као једина публика забављају док убијају шкорпију, подсјећају на карневалске процесије у којима се публика бескрајно забавља док се изводи перформанс или обред жртвовања.

Ни претјерани еротизам као један од елемената карневализације није занемарен. Наиме, њега можемо пронаћи у већем дијелу збирке, а врло је специфично обрађен у приповијести *Љубавници*, гдје представља болесну опсесију протагонисте да спозна емоцију туге и патње, и из те своје опсесије у коначници обљубљује своју мртву партнерку. Истраживањем дјела Миодрага Булатовића, али и невелике литературе о ритуалима која нам је била доступна, долазимо до закључка како је нашем поимању ритуалног у дјелима која су предмет рада најближе разумијевање ритуала дао Арнолд ван Генеп у својој култној књизи *Обреди прелаза*². Наиме, маркирајући појединачна мјеста у дјелима у којима се ритуали појављују и анализирајући литерарне околности које ритуалу претходе, дошли смо до закључка да се они готово увијек вежу за неку врсту стања прелаза, које може бити психолошког типа, везано за психологизацију лика или може бити физички (прелаз) и тиме углавном везан за више ликова истовремено.

У својој првој збирци *Ђаволи долазе*, сликајући свијет нишчих, прокажених и маргинализованих, Булатовић ће овакву ритуалну форму често користити као средство којим се његови јунаци ругају смрти, надилазе је или чак превазилазе. Приповијетка *Инсекти* доноси врло специфичну причу о једном покушају смрти, односно превазилажења исте. Наиме, писац Фотије жељан књижевне славе одлучује да исценира сопствену смрт и, још битније, свечану и потресну сахрану, како би у најдраматичнијем тренутку, пред спуштање сандука у раку, он волшебно устао из сандука и тако ушао у легенду. Прича у којој жив човјек уз помоћ пријатеља планира и организује сопствену сахрану, и то ни мање ни више, него због славе, на првом је мјесту гротескна. Подсјећа на карневалске ритуале лажних убистава зарад приношења жртве божанству. Иако сахрана сама по себи представља обред прелаза, и то један од стандардних, који се вежу за етапе човјековог живота, у овој приповијести оно што сахрану чини прелазним ритуалом јесте Фотијева намјера да након што фантазма заврши, и он жив устане из свог претијесног ковчега, одједном постане најпопуларнији писац у земљи. Његова сопствена

² Види: Арнолд ван Генеп, *Обреди прелаза: систематско изучавање ритуала*, СКЗ, Београд, 2005.

сахрана овдје има функцију прага, након чијег би преласка требало да дође до одређене метаморфозе – дакле, не преласка из живог у мртво, већ из књижевне анонимности до жељене славе.

Не треба, међутим, занемарити ни неке друге назнаке у тексту које упућују на фантамагоричност овог обреда. Инсекти као симбол, јављају се више пута на свакој страници приповијетке. Свако мало се неко од учесника ритуалне поворке на тренутак претвори у инсекта, нестајући тако на тренутак из сопственог живота у оквирима у којима га иначе претпостављамо. Овакво поигравање са фантастиком заправо додатно обесмишљава појмове живота и смрти и људског постојања на земљи. Када на крају у отшкринutom сандуку затекну ипак мртвог Фотија, он ће тако склупчан на боку личити на инсекта. Да ли је то својеврсно упозорење на релативност категорија живота и смрти? Фотије, који је испланирао читаву маскараду око сопствене квази-сахране, на крају зарива себи нож у стомак из страха од смрти.

Ритуали очовјечења

Принцип очовјечења почива на раније усвојеном ставу да се човјеком мора постати у току живота. Осим рођења у смислу оног првобитног физичког доласка на свијет, у коме се у једном јављају душа и тијело, човјек се и у току самог живота изнова рађа. Дакле, у кључу митске перцепције свијета, човјек у току живота доживљава неколико рођења и препорођења. Она подразумијевају животне фазе, попут одрастања и стасавања, прелазних фаза између дјетињства и одраслости; затим прелазе који укључују различите друштвене контексте, попут свадбе или попут промјене сталежа (удајом/ женидбом или напредовањем у послу – од шегрта до мајстора). Свака од ових фаза подразумијева одређени ритуал, који је прати и означава, те помаже да иста буде спроведена, односно да се догоди одговарајући прелаз. Слично наведеним ритуалима у којима се дешава нека врста поновног рођења, када је у питању феномен очовјечења, говоримо о потреби да се на ритуалан начин уради нешто што се сматра карактеристичним људским понашањем, те тако постане дио људске заједнице.

Митолошки су општепознате приче о јунацима чија се животна слабост налази у лику неког свакодневног предмета који они увијек имају са собом, или као рањиви дио тијела (Ахилова пета). Управо нешто слично тој митолошкој перцепцији како свако од нас има своју слабу страну читамо у приповиједи *Прича о срећи и несрећи*. Наиме, дечко који посједује машину сјећа се очеве заклетве да никада и никоме не да машину, јер ће ако остане без ње бити несрећан. Машна се на самом почетку приче уводи као некакав изузетно вриједан артефакт, за којим се људи окрећу и уздишу, али је

дечко свјестан да се од ње ни на тренутак не смије растати. Машна за њега представља симбол живота, његовог постојања. Други у њој виде нешто магијско, мистериозно, а судија из његове болесничке собе увјерен је да ће, уколико буде посједовао машну, престати све његове муке. Та машна, значиће крај два живота, на исти начин на који је ономе ко је посједује обезбјеђивала опстанак. Прва смрт, судијина, носи карактеристике ритуалног, зато што је извршена баш тим, толико жељеним магијским предметом. Попут шкорпије из прве приповијетке у збирци, и судија извршава самоубиство, како би достојанствено прекинуо све своје муке. Друга смрт није директно представљена у причи, али је наговјештена. У тренутку када на крају дечко поново остане без своје машне, почиње да се остварује дедина клетва и пророштво: „Истребиће нам се лоза“.

Ритуали смрти

Како је смрт митски изузетно битна категорија, готово важнија од чина рођења (поготово код народа/цивилизација који имају изражено вјеровање у загробни живот), тако су и ритуали које вежемо за смрт од изузетног значаја. Важно је овдје скренути пажњу како под ритуалима смрти, свакако, не подразумевамо ритуале који се вежу за период након смрти (постхумне, погребне и сл.), већ говоримо о ритуалима из којих смрт произилази. Како смо се већ увјерили колико су ритуали прелаза значајни у дјелима Миодрага Булатовића, у овом дијелу ћемо као њихову посебну подврсту издвојити ритуале смрти и њихову функцију.

У приповиједи *Излаз из круга* писац користи шкорпију као симбол побједе над смрћу, постављајући прво њу као потенцијалног убицу, а затим јој спремајући убиство из освете. Ипак, шкорпија по својој природи, како каже предање, не прихвата да буде убијена, већ извршава самоубиство, ритуално забадајући отровну стрелицу свога репа себи иза главе. Овакву сцену писац појачава не само описом шкорпијиног самоубиства, него и инсистирањем на њеном свјесном одабиру смрти: „Гледала нас је. Затим видесмо: она се сави и врх репа забодје себи негдје око главе. Гледала нас је последњи пут и строго“ (Булатовић 1979: 10). Ипак, симболика ритуалног ту не завршава. Уколико обратимо пажњу на околности у којима шкорпија страда, примјетићемо да дјечаци око ње смањују *круг* запаљене сламе. Круг, као један од најбитнијих ритуалних симбола наговјештава смрт која ће се у њему догодити.

Самоубиство као чин проналазимо и у приповиједи *Тиранаја*, иако је оно не само другачије мотивисано, него и потпуно другачије функционализовано у односу на ритуелни суицид који извршава шкорпија из прве приповијетке. Наиме, старац Иван ће извршити самоубиство у кафани,

мотивисано осветом према умјетнику и вољеној жени. Због чињенице да је мотив самоубиства у вези са присутнима у кафани, који ће касније и пронаћи његово тијело, те да је на зиду иза себе оставио поруку којом објашњава зашто је себи одузео живот, ово убиство није тек обичан прелазак из сфере живота у смрт. Његов одлазак театралан је, смишљен и за собом директно повлачи и друге догађаје (још једно самоубиство – Живаново), те се стога може посматрати као ритуално – смрт, из које Иван планирано израста живљи него икада, сама је себи сврха.

Ипак, потпуно театрална смрт, која подразумејева, ако не ритуал, а оно церемонију смрти јесте Миланово убиство – условно речено чак и самоубиство, будући да он не чини ништа по питању сопственог спасавања од побјешњеле руље, препушта им се самозадовољан у смрти – представља карневалску сцену убијања луде. Сликара, кога сматрају за најталентованијег, а суштински нико никада није видио његова дјела представља превелику непознаницу, а самим тим и пријетњу. Он, који љубоморно чува тајну своје грандиозне и толико хваљене умјетности, не може да поднесе раскринкавање – када се испостави да је његов блок пун бијелих и потпуно празних листова, Милан одлучује да се препусти руљи, бирајући самосвјесно смрт. Његов предсмртни узвик „Сад сам највећи јер страдам“ оправдава његово повиновање пред онима који желе његову смрт, а уједно функционализује исту.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин 1978:** Михаил Бахтин, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*. Београд: Nolit.
- Булатовић 1979:** Miodrag Bulatović, *Ђаволи долазе*. Београд: Prosveta.
- Ван Генеп 2005:** Арнолд ван Генеп, *Обреди прелаза*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Мастер рад 2015:** Нина Говедар, *Функција ритуала у дјелу Миодрага Булатовића*. Мастер рад. Пале: Филозофски факултет.
- Михајловић 1971:** Борислав Михајловић, *Књижевни разговори*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Перишић 2012:** Игор Перишић, *Увод у теорије смеха*. Београд: Службени гласник.
- Пијановић 2001:** Петар Пијановић, *Поетика гротеске: Приповедачка уметност Миодрага Булатовића*. Београд: Народна књига.
- Стевановић 1979:** Vidosav Stevanović, „*Ђаволи поново међу нама*“, поговор у: Miodrag Bulatović, *Ђаволи долазе*, стр. 215-221. Београд: Prosveta.

STOP THE DANUBE – RITUAL AND HIS FUNCTION

SUMMARY

In this paper we are interested in carnaval and ironic elements from which the whole ritualized sphere in Miodrag Bulatovic's collection of stories Stop the Danube stems. Our aim is to mark rituals which appear in work and make a classification of them by the way they are functionalized. In the context of carnaval environment and ritually-customary forms from which we are seeing Miodrag Bulatovic characters, we can name two different categories of rites in this work: rituals of death and rituals of humanization.

Key words: *ritual; ritually-customary forms; carnevalization; ironization; death and humanization.*

ПОРОДИЧНА ДРАМА КАТИЋА У РОМАНУ *КОРЕНИ* ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА

Апстракт: У раду се приступа проблему идентификације личности, европеизације српског интелектуалца и мотиву страха од гашења породичног стабла. Продужетак лозе у мушким изданицима представљен је као култ који има своје коријене у психи, менталитету и етици српског народа. Посебна пажња ће се посветити генерацијским сукобима који се појављују између очева и дјеце, драматичним сударима личностима који се освјетљавају из више углова, питању корена, нечисте крви у лози и продужетку исте. Циљ рада је да се прикаже начин на који је Ћосић подвргао критици мит о традицији коленовића, о мушкостима и плодности српског човјека.

Кључне ријечи: *породица, сукоб, нечиста крв, продужетак лозе.*

I.

Проучаваоци романескног опуса Добрице Ћосића већ су утврдили да су његови романи тематиком везани за историјску грађу, и то за грађу из српске историје. Тематски, Ћосићеви романи добили су класификацију историјских романа, из разлога што је за тему узео историју српског народа од краја деветнаестог вијека па кроз читав двадесети вијек. Морамо нагласити да је ово условно коришћење термина историјски роман. Границе историјског романа тешко су одредљиве због тематских преклапања са другим типовима романа, на примјер породичним, психолошким, што је случај и када говоримо о романима Добрице Ћосић. Када говоримо о фабулативној равни романа, сви појединачни романи Добрице Ћосића са изузетком романа *Далеко је сунце* и *Бајка*, повезани су у велики породични роман. Романом *Корени* (1954) започиње генеза опуса који ће дати пресјек најбурнијег периода српске историје. Догађаји у овом роману само ће бити окосница романа *Време смрти*, а затим и *Времена зла*, *Деоба*, па на крају и *Времена власти*. Све ове романе повезују ликови Катића и њихових животних

* milicasimovic222@hotmail.com

сапутника. Историјска подлога коју је писац користио у писању првог дијела саге о породици Катић указује да на то да је Ћосић прије приступања самом писању добро упознао одлике времена у које је смјестио своје јунаке тражећи и најситније детаље који карактеришу крај деветнаестог вијека у Србији. Тема нашег рада обухвата породичну проблематику, драму главних јунака која постаје драма једне породице. Драма је у борби за коријене породице, страх да неће бити порода и да ће се остати без насљедника.

2.

Добрица Ћосић романом *Корени* понире у амбијент српског села с краја деветнаестог вијека, приказује сељачку драму о укоријењивању, али и расипању породице. Драма главних јунака која постаје драма једне породице започеће на породичној вечери у славу Бадње вечери, на свечаности која није ни породична ни свечана. Једна од значајних смјерница која ће нам послужити у проучавању романа *Корени* јесте поштовање култа предака који је присутан у старој словенској религији. Проучаваоци митологије указују на изузетан значај вечери на Бадње вече: то је прилика да се заслужи благослов предака који су за тај празник присутни у кући. Прекинута вечера на Бадње вече у породици Катић јасно сигнализира даљи ток њихове будућности: нема благослова, напредак који желе не долази у њихову кућу: Ћорђе нема потомство, а Вукашин не наставља очев пут у политици што доводи до њиховог разлаза. Прерово као просторна детерминанта, у основи је ликова Аћима, Ћорђа и Вукашина. Он је доминантан у овим ликовима кроз мотиве везе и раскида, преровско осјећају као сјенку коју неки од њих нерадо вуку за собом. Унутрашња драма Аћима Катића и јесте изазвана расипањем унутар породице. Кључни агенси у том погледу није нико други до његови најмилији, то јесте сама Аћимова дјеца, Ћорђе и Вукашин. Због тога ће Аћим одбацити од себе све оно што се не може уклопити у оквир његових увјерења.

Славко Леовац (1965: 14) један од књижевних критичара који су се бавили Ћосићевим дјелом, па и романом *Корени*, извршио је дубље психолошко сагледавање Аћимовог лика. Он Аћима види као трагичну личност у својим хтјењима и амбицијама. Наиме, Ћосићеви јунаци су носиоци специфичног осјећања живота, а то је осјећање неприпадности простору на коме обитавају, осјећање отуђености и издвојености. Тако се осјећа Аћим. Оно против чега се Аћим Катић константно буни и бори је његово осјећање да потиче од оца безначајног поријекла, зато ће својим подвизима и говором у Скупштини настојати да избрише из сјећања својих савременика успомену на Луку Дошљака и доказати да све што чини Катићку величину потиче од

Аћима. И буну диже да би искушао моћ свог имена и ауторитета: „Хоће ли се овог јутра Преровци скупити око њега, као што су се некад у заранке скупљали око Василија под овим багремом.“ (Ћосић 1988: 97)¹ И тај Аћим, син воденичара Луке, цијелог живота се трудио да избрише одредницу Дошљак, да се укоријени и својим унуцима остави своје име: „Симка ће ми изродити унуке, ја ћу их чувати, презиме им неће бити Катић, моји унуци презиваће се Аћимовић, читаће новине и спокојно чекати смрт... А мој отац био је воденичар и слуга. Листић на коловозу. Лука Дошљак...“ (32)

Милан Радуловић у књизи *Роман Добрице Ћосића* (2007: 255) анализира лик Аћима Катића као апсолута из кога све исходи, који тежи да буде онај који је на почетку. Из жудње да се нова људска личност устолочи као апсолут, родиће се нови односи у свијету, син тог новог човјека тежиће да и он сам буде отац – апсолут. А да би то био, мора се ослободити свог природног оца. Аћим Катић, главни јунак романа *Корени*, тежи да заборави оца – дошљака који је у овом свијету случајно нађен и опстао.

Тежећи ка новој судбини, он се отпадио од свог биолошког оца, што ће и Вукашин касније учинити. Пустити сина да живи своју судбину, да буде потпуно слободно биће, то су животна начела којим се Вукашин покушава руководити. Син миљеник, Вукашин, представља тип интелектуалца израслог из сеоске средине, а школованог у Паланци, Београду и Паризу. Аћим га види као будућег вођу странке и не крије да га је цијелог живота спремао за то, а на крају послао и у Француску на студије да би једног дана, као образован човјек могао да управља земљом: „Вукашине, сада ти је време да постанеш радикал. Ја знам да си то већ постао, јер си мој син.“ (30) Ово му говори сматрајући да је очева политика светиња и да син нема другог пута него да слиједи оца. Насупрот очекивањима старог Аћима, Вукашин неће моћи да се врати у животни амбијент из којег је кренуо у свијет и неће моћи да настави очеву народску и радикалку политику. Сматрајући да Вукашин мора постати радикал већ стога што је његов син, Аћим очекује да ће потомак наставити тамо гдје је непосредни предак стао, да ће у политичком животу бити гласнији и чувенији од оца и да ће бити „први“.

По ријечима самог писца, функција Вукашиновог лика у *Коренима* јесте разарање аћимовског, патријархалног мита. Он је лик у коме свакако има највише Прерова и коме је Прерово мјесто рођења али и трагичним неспоразумом отргнут завичај. Долази у Прерово на Бадње вече да заувјек оде из њега, али Прерово свакако није могло отићи из свијести Вукашина Катића. И баш те највеће вечери коју имају година и православни свијет, у којој се цијелим бићем тежи родитељској кући и прагу дјетињства, када се све

¹ Бројеви страница слједећих навода из романа *Корени* дати су у тексту у заградама.

прашта и добро смјера, Вукашин напушта Прерово засвагда. Ликом Вукашина Катића, Ћосић у своје романе уводи тип српског интелектуалца новог доба чија се политичка начела заснивају на философији просветитељства, односно на начелима братства, слободе и једнакости. У средини која је тек улазила у процес просвјешћивања, у којој је мали број био писмен и чија су се права темељила на сабљи и хајдучији, човјек попут Вукашина Катића морао је бити трагично несхваћено биће. Зато нам често његови поступци дјелују донкихотовски. Сукоб генерација у породици Катић може се обиљежити Вукашиновим ријечима: „Ја, оче, имам своја начела.“ (47) Одбацивши очеве идеале, долази до коначног и болног раскида међу њима. И баш као и Аћим, и Вукашин тешко доживљава разлаз: „Јесу ли вредна та његова нова европска начела - да ли су начела? – једног великог Аћимовог разочарења. Да ли ћу, кад заувек напустим ову очеву собу у Прерову, кућа коју ће да купи за новац отет брату, донијети радости и среће? Могу ли идеје, успех, салони, друштво конзула, министара и дворских дама да надокнаде губитак оца, брата и снаје, завичаја? Хоће ли му тај нови живот за који се спрема бити важнији од братовљеве мржње и очевог презрења?“ (60)

Кад га је пратио у Париз, говорио му је како треба да докаже српску памет:

„Вукашине, да учиш што игда можеш. Тамо у Европи, покажи ко је Србин. Покажи, мајку им белосветску, да ми нисмо само са јатаганима вешти, нек знају да смо исто тако и са књигама умешни. Памет им покажи, а дукате не жали. Троши као кнез, нек виде да ми, Срби, сваки ред знамо.“ (58)

Породична драма мотивисана је политичким сукобом оца и сина и она има дубоку психолошку позадину. Аћим је плаховито реаговао, јер не жели да се ороди са кућом једног напредњака: „Крв нам се с Тошићима меша. Неће бити моји унуци... Кроз њих не могу да трајем. Душмани ће да опогане моју крв.“ (62)

Зато је Аћим и био разочаран кад је добио слику и на њој видео сина одјевогеног у европском стилу – у реденготу. Фотографија симболизује процес иницијације, односно Вукашиновог властитог избора идејног и животног пута. То одијело, с разлогом, у оцу буди сумњу да то није једина промјена која му се догодила на студијама у иностранству и у праву је. Вукашин се са студија враћа са слободнијим погледом на живот и политику, а својим образовањем се трајно одвојио од сељачког сталежа којем више не жели да припада. Вукашин са својим опредјељењем негира Србију која се држала гуњева и опанака, гусала и хајдучије. Потресни су призори у којима видимо Аћима Катића како у Београду облијеће око авлије свога сина Вукашина да би видео унуке. Представљена нам је слика човјека који личну таштину диже

до трагичних обрачуна. У приказу особених душевних стања и односа међу људима добио је у Ћосићевом роману обиљежје сјајних поетских слика. Док Вукашин посматра оца како јашући одлази од куће, романсијер указује на дистанцу успостављену између сина и оца: „Усне му задрхташе. Пара из уста замагли прозор и сакри очима оца на белом коњу.“ (68) Вукашин, који је до момента женидбе са кћерком политичког ривала свога оца био савршен син, по Аћиму чини најтежи гријех – издају. Он издаје свога оца и међу њима долази до коначног разлаза. Аћимово разочарење је и Ћорђе јер није у стању да му обезбједи најважнију ствар у животу, а то је насљедник. Све ово доводи до распада једне имућне породице, јер свако од њих свој пораз доживљава као личну трагедију.

3.

Сукоб и породична драма не завршава се разлазом Аћима и Вукашина, него се наставља још већом заостреношћу односа између Ћорђа и Симке, при чему настаје општа дезинтеграција породичних односа. Кроз дјело и ликове попут Аћима Катића и његова два сина, Ћорђа и Вукашина, писац нам открива слику живота нашег народа и симбола сина као продужетка лозе. Подвргао је критици мит о мушкости и плодности српског човјека. Плодност као опсесија, настала из тежње да се створи што више јунака за борбу против Турака, често је била неостварена жеља. Страх од гашења породичног имена и култа мушког у историјским условима српског народа интензивирао је чињеницом да су се Срби читав низ вијекова борили на многим фронтовима против националног уништења. Модерни психолошки роман какав су *Корени*, доноси борбу која се води у свијести и подсвијести јунака.

Породична драма Катића ломи се и на Ћорђу који је љубоморан на свог брата Вукашина, јер овај има образовање, слободу, своју вољу, не зависи од оца и није под његовим притиском. Док су Аћим и Вукашин окосница политичког дешавања, Ћорђе је представник малих људи. Он треба да стиче, да увећа богатство Катића како би брату Вукашину омогућио финансијску подршку за његове властите и очеве домете у свијету политике. Ћорђе нема еротске моћи ни да своју жену задовољи ни да заметне потомство. Умјетнички су дочаране слике описа Ћорђевих мука настале због опсесивне потребе да кроз потомство истраје и он, и његова породица, и породично имање које је у великој мјери увећао. Ћорђе је инфериоран у односу на своју супругу Симку. Он за разлику од свог оца Аћима, који је сурово кажњавао своју жену, само сањари да туче Симку. Док је Аћим отворен и напрасит, Ћорђе је затворен и злобан човјек који нема довољно снаге ни да отворено испољи

своју негативну енергију коју у себи скрива. Његов страх да не остане без дуката замјењује други страх - страх да ће доживјети судбину Василија: „Све ће опустети и ојаловити. Туђинци ће брзо прождерати снагу његових њива, винограда и ливада...” (78) Однос његов према женама одређен је стрининим сексуалним злостављањем у раној младости, али и Катиним позивањем слуге у кревет после Василијеве погибије. Оптерећен првим насилничким сексуалним искуством из ране младости, Ђорђе не умије да приђе својој жени, Симки, иако га је својом женственошћу мамила. Зато је понижава и мучи: „Ти си моја несрећа! Ти си ме сатрла и живог сахранила.... Ја сам мртав човек, ја нисам човек, ја сам камен, ја сам угашен угарак... Ништа сам ја, чујеш ли? Ништа!... Све ћу Вукашину да дам, све! Теби у инат. Нека господа проћердају моју муку. Вукашин ће појести моје имање. Појешће ме. И гроб. И он... Због тебе!” (52)

Колико је функција сумње била стравична, видимо у сцени Симкине смрти. Последње о чему је имао да разговара са женом, у тренутку када је њен живот био сведен на још неколико тренутака агоније, Ђорђе је имао само сумњу да провјери. Знајући да сујевјерни људи, суочени са смрћу, постају искрени, пита Симку о стварном оцу свога насљедника:

„Кажи ми сад, пред Бога ћеш, цркву ћу да ти подигнем, чији је?
-Твој је. Кунем се! – шапну она последњом снагом“ (255)

И оног тренутка кад се Симка буде порађала, мучиће га питање чије је то дијете, ко му је отац, хоће ли оно бити још један дошљак у кући Катића. Нека нова крв заузеће његово имање а зваће се Катићи. Аћимову унутрашњу драму треба тражити и у колебању између неодољиве потребе да се добије насљедник, прави Катић, и у сумњи да је то нечије туђе дијете.

4.

У оквиру бављења проблемом нечисте крви и питањем коријена, разрадићемо лик Симке, један од изузетних женских ликова у српској књижевности после Станке из *Горског цара* Светолика Ранковића и Софке из *Нечисте крви* Борисава Станковића, која скреће пажњу на себе својим особинама и занимљивом судбином. Кроз лик Симке, Добрица Ћосић ефектно осликава положај жене у српском селу с краја 19. вијека, њено мјесто у властитој породици, у породици у коју се удала, положај одбачене жене -нероткиње и унутрашњу психолошку драму биолошки неостварене јединке. Симкин положај и судбина продубљују значење Ћосићевог романа. Симка је, с једне стране, припадница економски најнижег слоја сељака, надничарка, а породица у коју је доспјела удајом најбогатија је и најугледнија у Прерову. С друге стране, богатство је једина Ђорђева предност и једини извор моћи

у односу на жену. Физички, он заостаје за њом. Свијест о томе он потискује насилничким манифестацијама моћи. Аћим Катић намјењује Симку свом сину Ђорђу и то само из једног јединог разлога – вјерује да ће она родити насљедника, носиоца презимена Катић: „Он је њу нашао и изабрао. Баш онакву је и желео снаху да има: крупну, богату, да може децу као зечиће да рађа. Није му сметало што је из сиротињске куће, и што јој је отац бунарџија и надничар, запросио је не питајући Ђорђа да ли му се допада.“ (33)

У ситуацији из које нема излаза, Симка долази до спознаје да једино што јој може сачувати кров над главом и социјални углед јесте рођење дјетета, њено биолошко остварење. То је њена главна брига, али и брига њеног свекра, Аћима, који жели да му снаха роди унуке, да се грана његово племе и да се не угаси његова лоза. За тим дјететом чезне и Ђорђе, чије насилничко понашање јесте директна посљедица јасно присутне свијести да је физички инфериоран и јалов, неспособан да има дјецу. Управо је материнство оно што одређује жену и њен положај у породици и друштву у коме владају патријархалне вриједности. Од плодности жене и од тога рађа ли мушку или женску дјецу зависи мјесто које ће заузети у породици у коју је удата. Симкини вапаји којима у цркви моли Бога да јој подари сина само су одраз њене борбе да има нешто своје, везивни елемент који би осигурао њено мјесто у кући. Дијете је можемо тумачити, за њу, не само лично и биолошко остварење, већ и један вид личног капитала који ће јој омогућити да не изгуби мјесто у породици и заједници. Друштвени престиж који је стекла браком, економска моћ који су имали Катићи, потреба да се оствари у селу, наводе коначно Симку да превари мужа и зачне дијете са другим човјekom. Оног тренутка кад јој пријети опасност да све изгуби, она се подаје Толи Дачићу, чије ће дијете сачувати породицу. Без обзира на то што није она та која је неплодна и неспособна да роди, „кривица“ за неплодни брак приписује се у патријархалној заједници искључиво жени. Симку нико не може и неће заштитити, иако су сви свјесни Ђорђево јаловости, она мора бити жртва, пошто патријархална заједница не смије дозволити угрожавање моћи и примата мушкарца на којој почива њено функционисање. Симка се не подаје Толи из пожуде, њено браколомство јесте облик жртвовања, облик спасавања властитог живота. Нагон мајке, нагон да се њено биће продужи и послје смрти учиниће овај лик грешницом из милосрђа. На сцену ступа и летописац Никола да у виду обраћања тек рођеном Адаму упуту ријечи за памћење, казујући како га је вјетар донио на стабло Катића са поруком: „Теби ће слуге и отац и браћа бити...“ (206) Жене су доминантни и јачи ликови у роману, јер и Ката и Симка налазе компромисно рјешење да не угасе породицу. Због тога је Симка најмање слична ликовима сељанки, патријархалних жена које познајемо из српске сеоске реалистичке прозе.

Познавањем традиционалне културе и њеног односа према жени, Ћосић у *Коренима* представља слику Србије с краја 19. и почетком 20. вијека, док се у Симкином лику оцртава положај жене и судбина жене. Психолошким увидом у ликове успијева да обликује један од првих модерних романа српске књижевности послје Другог свјетског рата, којим се зачиње његова сага о Катићима и њиховој судбини, али и сага о њиховим женама које су често занемарене у сагледавању његовог дјела.

THE FAMILY DRAMA OF KATIC IN DOBRICA COSIC' S NOVEL KORENI

Summary

In this paper the problem of personality identification is addressed, as well as the europeanisation of the Serbian intellectual and the motive of fear of termination of the family tree. The extension of lineage through male members is presented as a cult which has its roots buried deep in the psychology of the serbian people. Spcial attention will be given to the generational conflicts which appear between fathers and sons, and to the dramatical collisions of character which are observated from different aspects: that of roots, unclean blood in the lineage and the continuity of the lineage itself. The goal of this paper is to present the way in which Cosic treats the myth about traditions of nobility, about manhood and fertility of the serbian man.

Key words: *family conflict, impure blood, an extension of the branches.*

ИЗВОРИ:

Ћосић 1988: Д. Ћосић, *Корени*, Народна књига, Београд.

ЛИТЕРАТУРА:

Дармановић 2009: К. Дармановић, „Митологема завичаја Прерово у Ћосићевим романима“, *Савремена српска проза*, зборник радова, Народна библиотека Јефимија, Трстеник.

- Деретић 2004: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Просвета, Београд.
- Егерић 2002: М. Егерић, *Време и роман: Есеји о романима Добрице Ћосића, Задужбина „Петар Кочић“*, Бања Лука; Библиотека Духовне стазе, Београд.
- Леовац 1965: С. Леовац, *Метаморфозе*, Сарајево.
- Радуловић 2007: М. Радуловић, *Роман Добрице Ћосића*, Институт за књижевност и уметност, Београд; Православни богословски факултет, Фоча.
- Руђинчанин 2005: Б. Руђинчанин, „О три завичајна мотива у романима Добрице Ћосића“, *Писац и историја*, зборник радова о Добрици Ћосићу, Народна библиотека „Јефимија“, Трстеник, Српска књижевна задруга, Београд.
- Станисављевић 1991: В. Станисављевић, „Добрица Ћосић, *Корени*“, *Прилози настави књижевности*. Књ. 3/7, Дечје новине, Горњи Милановац.

ПРОУЧАВАЊЕ РОМАНА НЕЧИСТА КРВ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ ПУТЕМ ИСТРАЖИВАЧКИХ ЗАДАТАКА

Апстракт: У раду се говори о могућим облицима и видовима истраживачких задатака у средњој школи. Различити аутори на различите начине дефинишу истраживачке задатке. Циљ је представити адекватне моделе истраживачких задатака и показати њихов значај и функцију при обради књижевних дјела. На примјеру проучавања романа Нечиста крв Борисава Станковића, показаћемо како се може постићи максимална ангажованост ученика на часу и самосталност у раду. Још један од важних елемената јесте да ученици уз помоћ истраживачких задатака остваре трајнија знања у вези са анализом поменутог дјела. Примјери истраживачких задатака треба да покажу како се може утицати на покретање мотивације за рад и развијање самосталности и сарадње међу ученицима при анализи књижевних дјела.

Кључне ријечи: истраживачки задаци, групни облик рада, роман Нечиста крв, самосталност у раду, савремена настава, интеракција.

Ученицима треба говорити о значају лектуре: да је добра књига моћна, да у човека уноси лепоту, богати машту, шири видике, учи мудрости, да се култура једног човека често цени по томе колико је начитан, да у књигама човек упознаје дубље и себе и свет око себе, да су добре књиге највише допринеле хуманости и развоју човечанства.

Симеон Маринковић

Увод

Приликом изучавања књижевних дјела, нарочито дужих умјетничких текстова, може да дође до заборављања главних елемената текста. Остаје само утисак које је дато дјело оставило на ученике који су прочитали текст. Како би се остварили они основни циљеви, које настава књижевности носи

* ninaprodanovic1989@gmail.com

са собом, потребно је пронаћи начин који би био довољно добар и успјешан да помогне разумијевању, тумачењу и запамћивању прочитаног. Један од могућих начина за остваривање овог циља јесу истраживачки задаци и њихова различита примјена. Истраживачке задатке различити аутори различито називају, па тако имамо: скуп задатака, радни пројекат, припремни задаци, истраживачки, радни задаци (Илић 1998: 211).

Дефинисање појма истраживачки задаци

Милија Николић у књизи Методика наставе српског језика и књижевности (1992: 184) истраживачке задатке дефинише овако: „Истраживачки задаци су основни облик подстицања ученика да у примању уметничког текста максимално искористе и развију своје способности. Помоћу њих се систематично стимулише и изоштрава читалачка пажња и побуђује критичка и истраживачка радозналост. Они стављају ученике у положај самосталних истраживача и подстичу их да уз читање обаве прикладне аналитичко-синтетичке радње које их оспособљавају за стручно и поуздано учешће у интерпретацији књижевног дела. (...) Истраживачки задаци својом сазнајном функцијом спадају у продуктивну и проблемску делатност, а по каузалној уклопљености у наставу представљају припремну радњу. Зато се често називају и припремни задаци“. Њихова функција се управо огледа у томе да ученици у примању умјетничког текста развијају своје способности и да им се омогући да развијају свој дух и особеност. Омогућавају ученицима да самостално истражују у лавиринту књижевног дјела.

Према Илићу (Илић 1998: 211) припремни задаци су исто што и истраживачки задаци: „Припремни задаци увек упућују на истраживање вредности књижевног текста, па се зову и истраживачки. Међутим, истраживачка читања и задаци примењују се и на часу. У употреби је и термин радни задаци. Њима се обухватају све активности везане за рад на књижевном тексту, те га и овде често користимо“. Илић у књизи Методика наставе – српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси иде корак даље и дијели припремне задатке, односно истраживачке задатке на глобалне и конкретне припремне задатке: „Глобални припремни задаци су заправо начелна упутства којима се ученицима сугерише да своје опште утиске о прочитаним делима бележе, да при том воде рачуна о жанровским и посебним специфичностима дела која читају, да сами процењују која су доминантна места у тексту, које ситуације треба забележити, шта цитирати, на шта се критички осврнути и тако направити прву, овлашну забелешку о делу. (...) Конкретне припремне задатке за непосредно спремање за час,

ваља дати благовремено, како би ученици стигли да их ураде. На тај начин његово ангажовање у припремању за час резултат је укупног деловања даље дугорочније и непосредно-тренутне мотивације за тај рад“ (1998:212). Зависно од врсте и обима дјела које се изучава код куће или на часу и анализира на часовима наставе српског језика и књижевности, даваће се различити облици истраживачких задатака са њиховом различитом примјеном. Наставник треба да процијени који истраживачки задаци најбоље одговарају учениковим способностима и његовом узрасту.

Симеон Маринковић у књизи Методика креативне наставе српског језика и књижевности уводи термине истраживачка метода и истраживачки задаци и питања. Наводи и подјелу истраживачких задатака и питања. (в. Маринковић 32- 33) Суштину истраживачке методе види у: „Самосталном раду ученика на решавању проблемских и истраживачких задатака у целини“ (2003: 76). Истраживачке задатке и питања дефинише на сљедећи начин: „Трагање за нечим непознатим, по угледу на начела и елементе истраживачке методе у науци. У овом случају, то су задаци који покрећу ка објективном сагледавању стања, појава, односа и веза међу појавама у области језика и књижевности. (...) Ова врста задатака и питања има високу васпитну и образовну вредност, јер у великој мери ангажује мисли и емоције ученика, помаже њиховом развоју и трајном усвајању знања, инспирише на већа залагања, развија радозналост, интересовања за стваралаштво, оспособљава за самоучење, уноси сигурност и самопоуздање“ (2003: 32). Сва три аутора се слажу о постојању овакве врсте задатака и о важности њихове употребе у настави. Уз помоћ истраживачких задатака, настава је квалитетнија, ученици примају знања до којих долазе самостално, њихово знање је снажније, а однос између ученика, као и однос између ученика и наставника је на највишем нивоу, а најбитнији задатак од свих, јесте да ученици успјешно савладају књижевно дјело.

Истраживачки задаци и фронтални облик рада

Функција истраживачких задатака може се представити на примјеру изучавања романа Нечиста крв Борисава Станковића у средњој школи.

„Роман (фр. roman, енгл. novel) је једна од основних врста епике, дужа прозна нарација (ретко у стиху), од стотину и више страна, која садржи радњу и приповест, заплете и расплете, више различитих јунака, а одвија се кроз простор и време“ (Поповић 2010: 623). Приликом изучавања романа као дужег прозног дјела, треба обухватити доста елемената. Прво, прилазимо дјелу с његове спољашње стране. То се односи на живот и дјело писца. Тада се прави биљешка о писцу, која обухвата његову биографију и

библиографију, да би ученици лакше приступили обради. Потом се прелази на његову унутрашњу обраду. То су главни дијелови романа, попут фабуле, сижеа, ликова, теме, идеје. У склопу фабуле и сижеа треба да се одреде разлике, затим увод, заплет, врхунац, расплет радње, најснажније тренутке. У склопу обраде ликови се дијеле на главне и споредне, одређује се њихова међусобна повезаност на основу радње романа. Приступа се њиховој анализи с моралног, психолошког, социолошког аспекта и сл. Описи и облици казивања, такође су од кључне важности за обраду текста. При крају обраде романа, приступа се и обради језичко-стилских обиљежја, језику писца и језику ликова (жаргонизми, провинцијализми, дијалектизми и сл). Језик и стил су подједнако важни као и остали елементи интерпретације текста.^{1*}

Роман у средњој школи обично припада домаћој лектури, јер због обима не може да се чита на часу. Илић у Методици наставе – српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси то дефинише на сљедећи начин: „Домаћу лектуру чине она дела која наставни програми предвиђају за читање код куће, за домаће читање. У средњој школи програми траже цела дела, која се, због свог обима, неизоставно морају читати код куће. Стога се у средњој школи појам домаћа лектира не користи јер би се овде тим појмом могло назвати све што се чита код куће, а то је претежни дио градива из књижевности. Читање одломака из таквих дела на часовима не може бити замена за њихово читање код куће, јер програми траже њихово изучавање у целини. Овде се зато прибегло појму лектира“ (1998: 464).

На основу једног модела или скупа истраживачких задатака, конкретније истраживачких задатака за роман Нечиста крв, може се приказати њихова разнолика примјена у настави.

Истраживачки задаци за роман Нечиста крв:

Биљешка о писцу;

Ликови дјела: Софка, ефенди-Мита, газда-Марко, Томча (класна припадност, психолошка карактеризација, симболичко значење);

Садржај романа (фабула, композиција, приповиједање);

Проблематика „нечисте крви“ у роману, њено историјско поријекло;

Језик и стил дјела.

Ови истраживачки задаци су најчешћи облик радних задатака за изучавање овог романа у средњој школи и могу се назвати прихватљивим радним пројектом, јер обухватају све што је потребно за анализу овог романа у средњој школи. Приликом обраде ових истраживачких задатака најчешће се користи фронтални облик рада. Наставник своју активност усмјерава на цијели разред и настоји успоставити интеракцију у комуникацији с

¹ * Прузето са предавања професорице Бранке Брчало.

ученицима обједињавајући појединачне и укупне реакције ученика. Не успостављају се интеракцијски односи између ученика. Доминантна је једносмјерна комуникација. Предност је у томе што сви ученици раде све истраживачке задатке, али недостатак је што сви ученици неће бити укључени у рад, јер због недостатка времена (часови обраде романа – лектире, одвијају се на два па и више часова, зависно од обима дјела) не могу сви учествовати. Такође, слабо је присутна и сарадња међу ученицима, а на часу је укључено максимално четири ученика, док остали ученици брзо губе интересовање да учествују у разговору о прочитаном дјелу. Овакав облик истраживања и проучавања, најчешће се примјењује у традиционалној врсти наставе. Таквој настави недостаје радозналост, иницијатива, самопоуздање, спонтаност, толеранција, критичко просуђивање, склоност ризику, храброст, стрпљење, флексибилност, широки и различити путеви у размишљању (...) У таквој настави књижевности и језика преовлађује историјски и фронтални приступ, у коме се анализа исцрпљује у препричавању садржаја, деценијама се парафразирају исте оцене и меморишу чињенице, тј. пасивно усвајају устаљене формулације (Маринковић 2003: 11).

Примјена истраживачких задатака и групни облик рада

Примјена истраживачких задатака у настави при обради дјела, могла би се комбиновати са групним обликом рада.

„Групни рад, групни облици рада (енгл. group work) – организациони облик наставе, у које ученици, под руководством наставника као делови разредног колектива, обрађују самостално у мањим групама наставно градиво, а резултате рада изnose на дискусију и оцену пред свој колектив (...) Групе се, у нашем случају формирају у оквиру једног одељења (разреда). Оне раде на задатом проблему, у оквиру заједничке наставне теме, релативно самостално уз помоћ предметног наставника, а резултате свог рада претресају и обједињују у оквиру разредног колектива“ (Педагошки речник 1 1967: 175).

Зависно од броја ученика, наставник дијели одељење на неколико група. С обзиром на то да су истраживачки задаци формирани од пет теза, одељење од нпр. двадесет и пет ученика ћемо подијелити на пет група са по пет ученика. Свака група има по један задатак. Група треба да обухвати ученике различитих способности, гдје сваки члан мора активно да учествује. Ученици истражују проблем који им је постављен и приликом прикупљања грађе сарађују. Група бира представника који је задужен да координира унутар ње. На часу се излаже сакупљена грађа и сумира укупни рад. Маринковић у Методици креативне наставе српског језика и књижевности сматра да

групни облик рада настаје подјелом одјељења на мање групе, најбоље од три до шест ученика (...) Непосредни контакти са наставником нису стални као у фронталном раду, већ само повремено, па је ово облик тзв. индиректне наставе (2003: 47).

Приликом обраде прве тезе, Биљешка о писцу група истражује живот Борисава Станковића. Истражују гдје је рођен, гдје је живио и којој стваралачкој фази, у укупном књижевном стваралаштву припада. Нпр. према историчару књижевности, Јовану Деретићу, стваралаштво Борисава Станковића припада модерној фази реализма, односно лирском реализму (Кратка историја српске књижевности) што их даље у истраживању води и до неких одлика натурализма с којима ће се блиско сусрети у изучавању књижевности. Задатак ученика је да открију које су то одлике лирског реализма, који су његови представници, па преко тих одлика да покушају допријети до Станковићевог стваралаштва. Ученици истражују живот народа који је живио у Врању о којем Станковић и пише у својим дјелима, те како се то прожима кроз његов опус. Одређује се и тематика његових дјела, односно оно чему је још придавао пажњу, а то Даница Андрејевић у раду Елементи модернизма у Нечистој крви Борисава Станковића јасно описује сљедећим ријечима: „Станковић је у носаче своје прозе поставио стари менталитет путог турског, жала за младошћу и своју чувену реченицу Старо, старо ми дајте“ (Андрејевић 2011: 42).

Друга теза Ликови дјела: Софка, ефенди-Мита, газда-Марко, Томча (класна припадност, психолошка карактеризација, симболичко значење) може се схватити као најобимнија теза. Ученици се могу подијелити тако да свако посебно изучава по један лик и да на крају саставе урађено. Ликови се дијеле на главне и споредне, а потом се одређује њихова међусобна повезаност. Софка као главни лик романа и посљедњи носилац „нечисте крви“ носи и највише одговорности за изучавање. Ученици треба да обрате пажњу на њене физичке карактеристике, на оно чиме се разликује од других, њену психолошку окарактерисаност и предусловљеност на пропаст. Када се обрађује њена психолошка основа онда се ученици осврћу на њена размишљања, жеље, снове и чежње. Такође и на њену жртву коју подноси због очеве пропасти, њену удају и коначну пропаст. Ученици се усмјеравају да повежу догађаје са њеним породичним стаблом и прецима, јер у томе лежи сва њена загонетка, али да не прибјегавају препричавању већ да све поткрепљују примјерима из текста на које се надовезује њихово мишљење. Стана Смиљковић сматра да: „Из покрета, понашања, гласа који је нечујно казивао о ватри душе, Станковић открива сложену психологију главне јунакиње“ (Смиљковић 2011: 21). Приликом изучавања Софкиног лика, ученици се могу усмјерити да истражују њене најсложеније мисли путем њених покрета, поступака и понашања према другима. Приликом истраживања узрока Софкине

пропасти, од ученика можемо тражити да њену пропаст повежу са многим огрешењима која чине и Софка и њена породица, као и огрешењима која су чинили њени преци. Љиљана Пешикан-Љуштановић наводи да они као припадници традиционалне заједнице не спровode у потпуности неке од најважнијих обреда у животу појединца (свадба, слава, сахрана). Она такву врсту обреда назива обред прелаза или лимиалности и самим тим обред се не окончава, а иницијант се предуго или трајно зауставља у стању религијске, статусне и социјалне двосмислености, што потом условљава и особене психолошке фиксације (Пешикан-Љуштановић 2011: 67). На сличан начин ће се приступити и осталим ликовима, с тим да ће се правити неке другачије паралеле и тражити нека друга рјешења. Када се описују ликови попут газда-Марка и Томче, ученици ће направити посебан осврт на њихов свијет који је много другачији од Софкиног свијета (чорбацијска кућа – сељачки свијет). Љиљана Бајић у раду Проучавање романа Нечиста крв Борисава Станковића у средњој школи сматра да приликом анализе газда-Марковог лика треба образлагати умјетничку слојевитост Марковог лика, пратити његово понашање и емоционално испољавање. Анализирати начине зближавања и богату скалу његовог знаковног општења са Софком. Откривати Маркову и Томчину сличност и дубљу повезаност у роману (Бајић 1997: 74).

Приликом обраде ове тезе од ученика се тражи да више пажње посвећују идејним, филозофским, етичким, психолошким и другим аспектима, него сувопарном препричавању, јер се тада не постиже права функција изучавања ликова дјела, тј. изучавање слојевитости и комплексности лика као носиоца књижевног текста.

Трећа теза Садржај романа (фабула, композиција, казивање) ученике усмјерава на најзначајније елементе и дијелове романа. Ученици треба да знају да је то модерни роман, а у исто вријеме и друштвени роман, роман лика, психолошки и породични. Треба на примјер да се утврди да ли је хронолошки или ретроспективно приказан ток догађаја и да ученици прикажу како је роман сижејно конструисан на паралелизму, старо: ново, село: град, хаци-Трифун: газда-Марко, Магда: Арса, пропадање: уздизање. Која је функција и форма приповиједања, која је функција приповиједања из Софкине перспективе и како она која прича постаје она о којој се прича, чему служи ретардација и сл. Све су то елементи од којих је саткано дјело и треба тражити повезнице између радње романа и тих елемената. Како приповијест тече, на чему се зауставља, све треба довести у везу и поткријепити примјерима.

Четврта група се бави изучавањем тезе Проблематика „нечисте крви“ у роману и њено историјско поријекло и доводи ученике пред нови проблем, проблем генеалогije или родослова. Ученици се стављају пред

проблематику коју треба да објасне преко многих породичних односа, да би видјели да ли се ту крије кључ за рјешење. Обраћа се пажња и на то како је „нечиста крв“ доспјела и до посљедњег изданка из те лозе, до Софке, кроз разне ситуације и њена размишљања и како она даље преноси „нечисту крв“. Такође, ученици ће се сусрести и са термином снохачество, па би било пожељно када би се тај термин мало подробније истражио (Петковић 1988: 124).

Језик и стил дјела који долазе као пета теза се обрађују на самом крају часа обраде романа. Више о томе, можемо пронаћи код Новице Петковића, у његовој студији Два српска романа: студије о Нечистој крви и Сеобама. Ученици се сусрећу са говором старог Враћа, дијалектизмима, архаизмима и турцизмима. Ученицима се могу дати смјернице да обрате пажњу на неке ријечи и синтагме, нпр. „кућа“, „оно њено“, на контрасте топло/хладно, меко/оштро, разграђено/утуткано, старо/ново (Петковић 1988: 77- 112). Ученици могу на врло занимљив начин да продру у овај текст и да се окушају у невјероватној игри ријечи коју пружа ово дјело.

Облик дебате

Још један облик за примјену истраживачких задатака, може бити облик дебате, расправе или конфронтације. Према Илићу, у књизи Методика наставе – српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси то је проблемска настава књижевности: „Оваква настава подразумева стварање проблемских ситуација којима се ученици спровоцирају на међусобну конфронтацију, што неминовно доводи до борбе мишљења у којој се аргументи за своје тврдње траже у тексту. Таква конфронтација може да се створи око кључних идеја неког текста, али она може да се ученицима наметне и у вези са сваким другим етичким и естетичким проблемом: исправност поступања ликова у одређеним ситуацијама, уметничким поступком у грађњи ликова, у развијању радње, уверљивости ситуација, вредности употребљеног језика и другим проблемима“ (1998: 217).

Ученицима се најави које књижевно дјело треба прочитати и која је тема. У овом случају, зна се који је роман у питању, а тема може бити „Поступак Софкиног оца (људскост/окрутност)“. Могу им се дати и нека упутства за рад приликом читања и спремања за дебату. Треба им дати до знања да је ријеч о расправи, подијелити их у двије групе, гдје је једна група заступа једно мишљење а друга друго. Ученици који заступају једно мишљење, нпр. мишљење да је ефенди-Мита поступио људски, јер је дао кћерку домаћинској породици, ће тражити примјере у роману и аргументима убиједити слушаоце у исправност свог мишљења. Ученици ће оправдавати овакав став, тиме што

ће тражити оправдања у тексту. Залагаће се за исправност таквог поступка, нпр. ученици могу да оправдају његов поступак тако што ће оправдати такву врсту помоћи, Софкина породица је увијек била имућна, а њен одлазак у домаћинску породицу може им помоћи да преброде недаће у којима су се нашли. Ученици могу на примјеру ефенди-Митиног изгледа да се сажале, као што се и Софка сажалила у роману: „Софка запрепашћујући се, виде како су само крајеви колије и минтана његових и то они узани поруби, који се при ходу лелујају и виде, како су само они били опшивени новом, скупоченом поставом, док остала леђа изнутра, цела постава, сва је била стара, масна; па чак негде и без поставе са поиспадалим памуком. А сам он, његова снага, прса, која су му сада била откривена, заударала су на зној, ханове, непресвлачење, неопраност, масноћу“ (Станковић 1988: 112). Овакав примјер може ученицима послужити да убиједе остале да је Софкина „продаја“ била добронамјерна, да је она пристала да помогне своме оцу који је увијек био човјек на гласу, образован и имућан: „Лепшега у вароши није било. Лепше турски, грчки и арапски говорио него свој матерњи језик“ (Станковић 1988: 46). Када буду бранили тезу да је ефенди-Митин поступак окрутан, фокусираће се на људску драму која се одвија приликом Софкиног „не“ и очевог „да“. Базираће се на његовој себичности, поносу и нераду, који су га нагнали да упропасти кћеркин живот. Упоређиваће свијет госпде и сељачки свијет, при томе ће се враћати и на саме почетке романа, када описују силно богатство њихове породице, изглед одјеће, куће, накита, великих прослава, наспрам сељачког изгледа газда-Марка и његове жене и цијелокупног њиховог посједа и свијета. Тражиће свему узроке, аргументе који оправдавају њихов став и бројне примјере у тексту. Расправљаће о томе колико Софкин младожења има година, какав је то свијет у који Софка долази, како је све изгледало прије доласка ефенди-Мите и како је изгледало када је дошао по „сводничку плату“^{2*}, какве су намјере газда-Марка, каква су њена размишљања и многи други дијелови романа, којих се ученици морају дотаћи приликом одбране својих теза. Приликом овакве врсте приступа роману, ученици ће обрадити сваку тезу која је обухваћена радним пројектом за групни и фронтални облик рада. Описиваће ликове, развој догађаја, родослов и узроке пропасти породице и нечисте крви. Ученицима се може дати и слобода да пробају сами да доврше роман и то може бити једна од тема за израду писмених задатака. Оваква врста обраде романа, ученицима ће помоћи да се уче култури изражавања, правилном и чистом говору као и стрпљењу приликом разговора са другима. Улога наставника је сведена на минимум, он допушта ученицима да говоре током цијелог часа, повремено их упућује на битне елементе дјела и на крају часа оцјењује која је група најбоље одбранила свој став.

^{2*} Термин „сводничка плата“ преузет је из рада Љиљане Пешикан-Љуштановић, Заточеници лимиалности – Нечиста крв Боре Станковића у светлу обреда прелаза.

Закључак

Проучавање романа у средњој школи путем истраживачких задатака, може бити остварено на више различитих начина. У раду су приказани неки од начина како дефинисати истраживачке задатке и на који начин их реализовати помоћу различитих облика рада. Осим фронталног облика рада, приказан је и групни облик рада као и облик дебате, расправе или конфронтације. На примјеру романа Нечиста крв Борисава Станковића, покушали смо дати примјер истраживачких задатака, који уз различите облике рада, могу допринијети бољој интерпретацији, те помоћи ученицима да развијају критичко мишљење, креативност, машту и да много самосталније дјелују.

ИЗВОРИ

Станковић 1988: Б. Станковић, Нечиста крв, Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

Андрејевић 2011: Д. Андрејевић, Елементи модернизма у Нечистој крви Борисава Станковића, Тематски зборник: Нечиста крв Борисава Станковића сто година после (1910 – 2010) Учитељски факултет: Врање: 41 – 51.

Бајић 1997: Јб. Бајић, Проучавање романа Нечиста крв Борисава Станковића у средњој школи, Београд: Књижевност и језик бр. 1, 73 – 87.

Деретић: Ј. Деретић, Модерна, Пројекат Растко: Кратка историја српске књижевности < www.rastko.rs/knjizevnost/j.deretic-knjiz_09.html >. 27. 7. 2015.

Илић 1998: П. Илић, Методика наставе – српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси, Нови Сад: Змај.

Маринковић 2003: С. Маринковић, Методика креативне наставе српског језика и књижевности, Београд: Креативни центар.

Николић 1992: М. Николић, Методика наставе српског језика и књижевности, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Педагошки речник 1 1967: уредник Радован Теодосић, Институт за педагошка истраживања, Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије.

Петковић 1988: Н. Петковић, Два српска романа: студије о Нечистој крви и Сеобама, Београд: Народна књига.

Пешикан-Љуштановић 2011: Јб. Пешикан-Љуштановић, Заточеници лими-
налности – Нечиста крв Боре Станковића у светлу обреда прелаза,
Тематски зборник: Нечиста крв Борисава Станковића сто година по-
сле (1910 – 2010) Учитељски факултет: Врање: 66 – 77.

Поповић 2007: Т. Поповић, Речник књижевних термина, Београд: Logos Art.

Смиљковић 2011: С. Смиљковић, Говор душе и тела – чудо Софкине приро-
де, Тематски зборник: Нечиста крв Борисава Станковића сто година
после (1910 – 2010) Учитељски факултет: Врање: 20 -26.

STUDYING NOVEL IMPURE BLOOD BY BORISAV STANKOVIC IN HIGH SCHOOL USING RESEARCH TASKS

Abstract

This paper discusses the possible forms and types of research tasks in high school. Different authors in different ways define research tasks. The objective is to present appropriate models of research tasks and show their importance and function in the processing of literary works. On example of the study of the novel Impure Blood by Borisav Stankovic, we will show how to achieve maximum involvement of students in the classroom and independence in their work. Another important element is that the students with the help of research tasks achieve lasting knowledge in connection with the analysis of the aforementioned novel. Examples of research tasks need to demonstrate how the initiation of the motivation to work and develop self-reliance and cooperation among students in the analysis of literary works can be influenced.

Keywords: *research tasks, group work, the novel Impure Blood, independence in work, modern teaching, interaction.*

ТУМАЧЕЊЕ ПЈЕСМЕ СПОМЕН НА РУВАРЦА ЛАЗЕ КОСТИЋА У КОНТЕКСТУ ОТКРИВЕЊА ЈОВАНОВОГ

Апстракт: У раду се разматра пјесма Спомен на Руварца коју је пјесник написао поводом смрти блиског пријатеља Косте Руварца. С обзиром на то да су извори пјесничке инвенције у овој пјесми искључиво библијски, пјесму ћемо посматрати из тог угла. Тежиште рада би било на препознавању слика и мотива из пјесме Спомен на Руварца у контексту завршног дијела Светог писма, Откривења Јовановог. Такође, посебно ћемо се осврнути и на пјесникова филозофско-поетичка начела која се укрштају у наведеној пјесми доприносећи тако њеном бољем разумијевању.

Кључне ријечи: *Костић, Руварац, укрштај, Откривење, алфа, омега*

Изузетна појава Лазе Костића у српској књижевности надмашује оквири свога времена и стилске формације којој временски припада. Костић се од својих савременика издваја не само талентом и образовањем, већ и ширином интересовања, дубином мисли и остварењима у пјесништву и поезији. У цијелом Костићевом стваралаштву – пјесмама, филозофским студијама и критикама, присутан је концепт естетике онтолошког типа, чиме је Костић, по Душану Недељковићу, створио „панкалистичку доктрину још пре него што ју је формулисао, јер за њега закон и смисао свих појава и свих закона јесте естетички принцип: непрекидна и енергична борба за што већу хармонију.“ (Недељковић 1960: 213)

Хармонија, како је Костић истакао у својим огледима, нужно имплицира и категорију симетрије, тачније, води до основног принципа његовог погледа на свијет и умјетност – до принципа укрштаја. Разноврсни укрштаји одредили су у великој мјери и његов живот и његово стваралаштво. Истакнимо прије свега Костићев однос према народној књижевности, посебно народној поезији. Овдје бисмо се посебно осврнули на елементе

*dankacvijetinic1@gmail.com

Вуковог дјеловања који су утицали на формирање Костића као пјесника. То је, у првом реду, Вуков *Рјечник* који га је усмјеравао да се и сам бави питањима језика и пјесничких форми. Затим, Вуков превод Новог завјета и Даничићев превод Старог завјета. Тако је у нашу књижевност уведено Свето писмо које је и данас извор инспирације бројним пјесницима и писцима.

Костић је био писац који је ишчитавао Библију и у њој налазио теме и инспирацију за своја дјела. Када говоримо о стваралаштву Лазе Костића неопходно је указати на разноврсност мотива који се преплићу у његовој поезији, од мотива из свјетске књижевности, па до античких, фолклорних и библијских.

За наше разматрање поетике Лазе Костића значајна је чињеница да је он своје мотиве, слике и њихово значење засновао на сталној борби између супротности и њиховом укрштају, јер „ваља утицаје и тежње укрстити, да би се дошло до веће, коначније и значајније оригиналне синтезе...укрштати, калемити.“ (Винавер 1963: 43)

Пјесме у којима је Костић посебно наглашавао и развијао своје филозофско-поетске мисли припадају низу пјесама испјеваних између 1864. и 1867. године. Циклус отвара пјесма *Над Костом Руварцем*, затим слиједе пјесме: *На Парастосу Вука Стефановића Караџића*, *О Шекспировој тристагодишњици*, *Беседа*, *Спомен Јовану Андрејевићу*, *Певачка имна Јовану Дамаскину*, *Самсон и Делила*, *Спомен на Руварца*, *До појаса* и *Моја дангуба*. Као што видимо, Костић двије пјесме, *Над Костом Руварцем* и *Спомен на Руварца*, посвећује блиском пријатељу, писцу и књижевном критичару Кости Руварцу, који умире 1864. године у својој двадесет седмој години живота.

За пјесму *Спомен на Руварца* Милош Црњански је рекао да је то „највећа српска, и не само српска, песма 19. века“ (Црњански 1959: 28); Јован Деретић да је „велика песма и опсегом и полифонишношћу“ (Деретић 2007: 758); Богдан Поповић је уврштава у своју чувену „Антологију новије српске лирике“, што само показује колико је пјесма *Спомен на Руварца* била изузетна у свом добу.

Пјесма *Спомен на Руварца* почиње описом пјесниковог повратка из *друштва весела*, око поноћи. Све указује на могућност појаве нечег натприродног: *тишина је / ал' не тишина блаженог санка / већ као тишина око боника тешког / подхује ветар, као / испрекидано грчевито дискање болесниково / двориште тамно, само тек / уз опали прикућак као да се миче / нешто бело*. Појава авети у поноћ је одвећ познат мотив како у нашој (Поноћ Ђ. Јакшића, *Последњи гост* Војислава Илића) тако и у свјетској књижевности (Гавран Е. А. Поа). Но, у *Спомену на Руварца* овај мотив

посебно карактерише пјесников ироничан однос¹ према страху: *Притрп се мало, душе / у топлој чим се нађеш одаји / уздахнућу једаред за тобом... / Па откуд ти тако доцкан, богати, / зар ти ноћник, и ти бекрија?*

Пред лирским субјектом налази се Јеванђеље и *Откривење Јованово*. Пјесника свака ријеч подсећа на оног јунака *јагњастог / што умртви свој живот бесмртни / да њим оживи гроб*. „Оваквим виђењем Христа и Костић, као и Јован Богослов, сугерише хришћанску трансценденцу, вечност у коју се иде кроз смрт.“ (Поповић 1972: 331) Главно извориште Костићеве пјесничке инвенције, како је запазио М. Поповић (1970: 330) јесте библијско, а кључна ријеч пјесме је Христ.

У наредним стиховима нижу се слике из *Откривења*, жена блудница и седмоглава аждаја. Према тексту *Откривења* на више мјеста наилазимо на жену блудницу: „И она бјеше трудна, и викаше од болова мучећи се да роди. И показа други знак на небу, и гле, велика црвена аждаја која имаше седам глава и десет рогова и на главама њезиним седам круна.“ (Открив. 12:2, 12:3).

Нортоп Фрај наводи да „када се у *Откривењу* говори о блудницама, обично се мисли на теолошке, а не полне непрописности.“ (Фрај 1985: 179) У пјесми „породиља, као симбол старе године греха, фигурира и као блудница.“ (Поповић 1972: 332) Сусрет, који потом слиједи са Руварчевим духом, брише границе између реалног и иреалног, рационалног и ирационалног и пред читаоцем се почиње одвијати драмски дијалог. Дијалог се односи на саму тајну живота, на васкрсење, на питање има ли Ренан право или не.

Аутор Миодраг Радовић интерпретира пјесму у оквиру тог питања и наводи да Ренан² доводи у питање чудо васкрсења, сматрајући да је дошло до неспоразума. Тачније, „Ренан у Исусов живот не уноси васкрснуће, напротив, поставља питање ко је однио његово тијело.“ (Радовић 1988: 191) Отуда и пјесниково питање у пјесми *има ли Ренан право или не* и његова сумња у васкрсење: *Позајми ми од своје науке, / освети мене шта да верујем, / о јамачности општег ускрса*. Руварчев дух позива пјесника да *отвори књигу*, јер само из отворене књиге може прочитати одговор: *Објаснићу ти стихом у књизи / Отвори књигу!*

Из текста *Откривења* сазнајемо да није дато свакоме да „отвори књигу“: „И видјех анђела силна гдје објављује громким гласом: „Ко је достојан да отвори књигу и разломи печате њене.“ (Открив.5:2) Стога је, како запажа

¹ Д. Живковић сматра да је то иронично-подсмешљиво приказивање аветињског сусрета, инсистирање на тајанству и „самртничкој мудрости“ заправо механизам „романтичарске ироније“. (Живковић 1997:162)

² Ернест Ренан је популарни француски писац из Костићевог доба, аутор дјела *Живот Исусов* (1863).

Миодраг Радовић (1988: 193), „позив да се отвори књига, најдвосмисленији глас ове песме...јер онај који буде позван да „отвори књигу“ биће у стању да „разломи и седам печата“ испод којих се скривају кључеви од седам тајни свијета.“ Даље, у тексту из *Откривења Јовановог* видимо да: „нико не могаше ни на небу, ни на земљи, ни под земљом да отвори књигу нити да загледа у њу.“(Открив.5:3) Дакле, „никоме од створених бића није доступно познавање Божијих тајни.“ (Архиеп. Аверкије 2005: 376) У том контексту можемо тумачити и стихове: *Званичне тајне, рећ'е коштаник / не казују се површницима.*

Сава Дамјанов истиче да Коста Руварац, није било који мртви пријатељ него један од најдаровитијих младих књижевника Костићеве генерације, дакле, и сам ексклузивни читалац. Стога „осим сусрета два света – света живих и света мртвих – овде срећамо и костихевски „укрштај“ два читања исте лектире, овоземаљског и постухомног.“ (Дамјанов 2010: 375) Слично мишљење има и Миодраг Радовић (1985: 191) који наводи да Костић, Руварац и Ренан³ имају једну заједничку црту, а то је да припадају истом читалачком низу, тј. сви су они читаоци Јеванђеља.

Опоменуто на библијско кукурикање на Петрово одрицање од Христа, прије него што ће ишчезнути, Руварчева сјенка открива само тајанствену шифру: *Заори глас ко подземалски гром: / Алфа и Омега!*

У првој и посљедњој глави Јовановог *Откривења*, сам Исус за себе каже: „Ја сам Алфа и Омега, Први и Посљедњи, Почетак и Свршетак.“ (Открив. 22:13) „Христ себе означава првим и посљедњим словом грчког алфабета, указујући тиме да, као Отац, Он у Себи садржи све што постоји у свим пројавама бића од почетка до краја, чиме се указује на свеобухватност и бесконачност божанске моћи.“ (Архиеп.Аверкије 2005: 365)

Костић, напротив, тумачи Алфу и Омегу као двојну човјекову природу, непрестану борбу између „доње“ и „горње“ половине његове, између утробе и главе, између нагона и душе. Знаком Алфа пјесник обухвата све што је духовно, човјеков ум, док под знаком Омега, пјесник подразумева све што је материјално, у чему види извор зла о којима говори и *Откривење*. Овдје треба имати у виду и романтичарску поетику те чињеницу да су „сви романтичари јасно разликовали светло идеала од материјалних сила које су их везивале за приземни живот. У овоме смислу, за њих су дух и материја две антагонистичке силе.“ (Поповић 1970: 333).

³ М. Радовић сматра да постоји дубља веза између Ренановог текста и Костићеве пјесме. Наиме, аутор наводи да је књигу *Живот Исусов* Ренан посветио умрлој сестри. Ренан у посвети пише: „Откриј ми, добри душе, мени којег си љубила, оне истине које господују над смрћу, које не дају да је се бојимо него да је скоро волимо.“ Он сматра да се у овоме Костић угледа на Е.Ренана.

Дакле, кроз тајанствену шифру коју Руварчева сјен открива, Алфу и Омегу, приказано је Костићево начело укрштаја, начело супротности.

У том погледу, занимљиво је запажање Станислава Винавера који сматра да је Костић у разговору са покајницима само своје мисли доводио у пјеснички склад, али да није сазнао ниједну нову чињеницу. „Лаза општи једнако са мртвима: али њихово присуство само је зато да га подстакну на разговор, на измену мисли, на дијалектику, да Лази пружи прилику да буде већма свој.“ (Винавер 1963: 127) Кроз веома жив и реално приказан разговор са Руварчевом сјеном Костић је остварио спој рационалног и ирационалног, реалног и иреалног, филозофије и поезије са крајњим исходом – споја љепоте и хармоније.

Због комплексности симбола и слика, *Откривење Јованово* је описано као књига која се врло тешко тумачи и схвата. „Ко год приступи Књизи *Откривења* без икаквог контекста, сматрао би вјероватно да је посреди некаква махнита рапсодија.“ (Фрај 1985: 172) Слике и мотиви из *Откривења Јовановог* налазе се у пјесми, али у новим контекстима и значењима. Тумачењем пјесме *Спомен на Руварца* у контексту *Откривења Јовановог* покушали смо одгонетнути значење слика и мотива које су пјесми дали тајанствену ноту и загонетни смисао.

Извори:

Свето писмо, Нови завјет, 2014: Добрунска Ријека, Дабар.

Костић 1989: Лаза Костић *Поезија*, Нови Сад, Матица српска.

Костић 1965: Лаза Костић, *Огледи*, приредио Предраг Вукадиновић, Београд, Нолит.

Литература

Архиепископ Аверкије 2005: *Приручник за изучавање Светог Писма Новог Завета, Други део, Апостол*; Епархија Жичка, Краљево.

Vinaver 1963: Stanislav Vinaver *Zanosi i prkosi Laze Kostića*, Novi Sad, Forum.

Дамјанов 2011: Сава Дамјанов *Лаза Костић – модерна – постмодерна*, у Лаза Костић 1841-1910-2010, Научни скупови, СХХХП, Одељење језика и књижевности, књ.23, Београд: САНУ, 373-380.

Деретић 2007: Јован Деретић *Историја српске књижевности*, Зрењанин, Sezam book.

- Живковић 1997: Драгиша Живковић *Европски оквири српске књижевности* IV, Београд, Просвета.
- Живковић 1988: Драгиша Живковић *Лаза Костић : Спомен на Руварца, Коста Руварац 1837-1864-1987*, Зборник матице српске за књижевност и језик, књ.36, Матица српска, Нови Сад.
- Јанкелевич 1989: Владимир Јанкелевич *Иронија*, Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Поповић 1972: Миодраг Поповић *Романтизам* III, Београд, Нолит.
- Радовић 1983: Миодраг Радовић *Лаза Костић и светска књижевност*, Delta press, Београд.
- Радовић 1988: *Архитекстуалност и интертекстуалност Костићеве песме Спомен на Руварца, Коста Руварац 1837-1864-1987*, Зборник матице српске за књижевност и језик, књ.36, Матица српска, Нови Сад.
- Недељковић 1960: Душан Недељковић *Српски дијалектички панкализам у XIX веку*, Скопље 1936. Прештампано у зборнику *Лаза Костић СКЗ*, књ. 359, Београд 1960.
- Fraj 1985: Nortrop Fraj *Veliki Kod(eks)*, Biblija i književnost, Beograd, Prosveta.
- Црњански 1959: *Итака и коментари*, Београд, Просвета.

THE INTERPRETATION OF THE LAZA KOSTIĆ POEM THE MEMORY OF RUVARCA IN THE CONTEXT OF THE APOCALYPSE OF JOHN

Summary

This paper disusses the poem „The memory of Ruvarca“ which the poet wrote after his close friend, Kosta Ruvarca, died. Given that the sources of poetic invetions, in this poem, are biblical, the poem will be addressed from that angle. The focus of the work would be to idnetify images and motifs from the poem „The memory of Ruvarca“ in the context of the final portion of the Scripture, the Apocalypse of John. We will also particularly review Kostić’s philoshophical and poetical principles that interect in the poem mentioned above, this contributing to it’s better understuding.

Математика

АНАЛИТИЧКО ИСПИТИВАЊЕ МОДЕЛА ЗНАЊА У ТЕОРИЈСКОМ РАЧУНАРСТВУ

*Апстракт: Феномен знања и његовог експоненцијалног развоја вијековима је предмет истраживања бројних научних дисциплина међу којима је и теоријско рачунарство. О дефиницији појма знање не постоји консензус, а новија аналитичка истраживања оријентисана су на моделе података и моделе знања. Као традиционални модел знања користи се Roderick M. Chisholm-ова (1957. год.) тродимензионална дефиниција знања коју је Risto Hilpinen (1988. год.) представио једначином $K_p = p \& B_p \& E_p$. Једначина се интерпретира на следећи начин: субјекат сазнања **a** зна неко **p** (K_p) ако и само ако је то **p** истинито и **a** вјерује у **p** (B_p) и **a** има адекватне доказе за **p** (E_p). Користећи модалну логику, као област теоријског рачунарства, у раду је анализирана Хилпиненова једначина са фокусом на концепте научног знања и услове које знање, као скуп динамичких објеката мора испуњавати да би се могло детерминисати као научно. Преко модалних оператора $\Box$ (неопходно) и $\Diamond$ (могуће) и једном од њихових интерпретација, традиционални модел знања приказан је рекурентном формулом. Семантичка коректност формуле је испитана помоћу семантичког стабла, док се њеном анализом дошло до закључка на који начин се креирају базе знања.*

Кључне ријечи: знање, научно знање, модели знања, теоријско рачунарство, модална логика, свјетови знања

Теоријско рачунарство

Теоријско рачунарство је математичка дисциплина која се бави изучавањем модела израчунавања, вјештачком интелигенцијом, формалним језицима који се користе у програмирању, математичком логиком итд. (Огњановић 2004). Произашло је из проблема конструкције механичког уређаја који манипулише симболима и на тај начин испитује истинитост логичких исказа. Проблем је актуелизовао Давид Хилберт (1862–1943) на Конгресу математичара одржаном 1900. године у Паризу. У неопходном прецизирању одговора на питање „Шта се подразумева под поступком механичког извођења?“, математичка логика имала је превасходну улогу, јер

* milanvasiljevic84@gmail.com

се теоријско рачунарство заснива на њеним принципима. На математичкој логици засновани су формални језици за описивање и алати за анализу проблема који се истражују у рачунарству, а и сама је полигон за примјену резултата из те области, нпр. аутоматски доказивачи теорема. Може се рећи да се теоријско рачунарство и математичка логика узајамно прожимају и надопуњују.

Знање

Полазећи од става да је „ресурс сваки ентитет који има одржив потенцијал вриједности и способност интеграције у нове, више вриједности“ (Бањанин, 2007), знање је ресурс који је својствен само људима и манифестује се кроз људску интерпретацију и процесирање. Заснива се на информационој бази, али се не може одвојити од конверзација, односа и емоционалног поља одакле се појављује или се трансформише у ново знање.

Природа знања може се објаснити као континуум универзума у коме су поједини облици или видови подаци, информације, апстрактно (научено или стечено) знање, примијењено знање, интелигенција и мудрост (Верна Али, 2003). При томе је битно нагласити да тај континуум нема хијерархију већ интегративну вриједност која представља капацитет знања који човјек складишти у својим меморијама (чулним, главној и радној), користи као ресурс у цјеложивотном функционисању, размењује и дијели кроз учење и генерисање нових знања (Бањанин, 2008).

Податак је најелементарнији вид знања који неке припада у облику атрибутивног исказа неког ентитета. Подаци се не могу посједовати као предмети и разликују се од чињеница као „изворних сазнања из процеса посматрања, емпиријског доживљавања, експерименталног истраживања и теоријског осмишљавања одређених феномена или појава које су научно интересантне или интригантне“ (Бањанин, 2007) и представљају универзалне или свјетске податке. У теоријском рачунарству „подаци су сирове, кодиране чињенице“ што значи да почињу егзистирати када су регистровани или забиљежени одређеним језичким симболима. Забиљежени подаци могу бити трајни, као кодови који региструју неке прошле догађаје од историјског значаја, или привремени, када се њихове атрибутивне вриједности појављују тренутно регистроване или су перманентно промјенљиве у реалности.

Процесирањем или обрадом података атрибутивни искази се конвертују у семантичке представе са вриједностима својственим информацијама, то јест информација је перципирани податак (обухвата сам податак и вриједносно значење које добија обрадом) и представља инкремент знања.

Знање, научно или стечено је специфичан ресурс појединца који га посједује, користи (имплементира) и дијели са другим појединцима или групама људи у комуникацији, као једини ресурс који се не троши, не може се осјетити, додирнути, чути, окусити или видјети, иако сви човјекови рецептори доприносе тој некој врсти „вјечитог рада у покрету“. Дакле, за индивидуално стечено знање се може рећи да је фундаментални ресурс појединца чији потенцијал му омогућава да интелигентно функционише. Дакле, знање настаје када се информације оптимално интегришу са интелигенцијом.

Интелигенција је вид континуума знања који означава способност појединца у имплементацији капацитета стеченог и примијењеног знања у проналажењу правог рјешења проблема, избору праве алтернативе и доношењу праве одлуке у различитим ситуационим контекстима. Три битне димензије интелигенције су когнитивна, емоционална и интуитивна или социјална. У домену *когнитивне интелигенције* су способности развоја нових, инвентивних и иновативних концепата и може се посматрати са аспекта димензија квалитета информационог процесирања и његових перформанси (тачност и прецизност проналажења података и информација, опсег и брзина обраде података и имплементације информација, капацитет радне меморије) и са аспекта контекстуалног разумијевања ситуационих фактора (декларативно, дескриптивно и процедурално знање и акционо дјеловање). *Емоционална интелигенција* је одређена интегритетом перцептивних, когнитивних и моторних операција у управљању осјећањима и емоцијама на структуралном нивоу свијести и капацитетом вољних механизма у конзистентном и поузданом интегративном учењу и оптималној интеграцији форми деловања. *Социјална интелигенција* омогућава продуктивно функционисање чула кохеренције у информационом процесирању и тоталној комуникацији..

Мудрост је аспект континуума знања који карактерише синергијско учење са обновом интегритета веза између концептуалног и хеуристичког знања што омогућава функционисање на етичком нивоу свести у веома дугорочној временској перспективи.

Научно знање

Употребом „емпиријски тестабилних“ процедура које служе за: успостављање и повезивање теоријских изјава о догађајима, анализирање емпиријских доказа и предвиђање догађаја који још нису познати, стиче се научно знање. Оно представља скуп утврђених научних чињеница, појмова, закона, теорија у објективној стварности друштвених и природних обавеза,

који су подвргнути сталном испитивању и критичкој анализи. У науци су знања уређена или интегрисана у једну кохерентну цјелину, слику, мозаик. Научно знање мора задовољавати основне научне принципе: реалност или објективна стварност, истинитост, законитост, провјерљивост, доказивост и практична примјенљивост. Са класичног приступа научно знање се заснива на следећим принципима (Бањанин, 2007) :

- Принцип цјеловитости каже: „све ствари (објекти, појаве, стања и односи) су међусобно повезане и у сталном су међусобном дјеловању“
- Принцип различитости: „Не постоје два једнака објекта, двије једнаке појаве или процеса, иако се увијек могу наћи параметри сличности по којима се интерполацијом може поистовјећивати неки коначан број облика“
- Принцип промјенљивости указује да је „разумијевање смисла неког догађаја-појаве или феномена у садашњем тренутку могуће постићи укључивањем и прошле временске координате с циљем предвиђања њеног будућег статуса“
- Принцип непотпуности уважава да „људско сазнање о некој појави или феномену никада није потпуно“, тј. постоји увјерење да између представе о појави и саме појаве увек постоје дубоке разлике.
- Принцип сврсисходности или негације указује на потребу негације дијелова постојећег у сврху стварања новог.
- Принцип конкретности научног сазнања тражи да се верификација тврдњи, ставова и теорија изврши кроз праксу у конкретној стварности. Истовремено, овај принцип не уважава појединачне ставове или примјере из конкретне стварности који не потврђују опште ставове са којима су повезани.

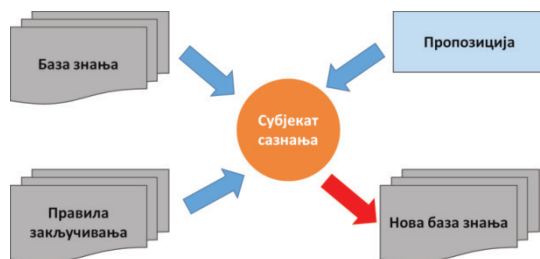
Знање као скуп динамичких објеката

Објекат је ентитет окарактерисан стањем, понашањем и идентитетом. Стање објекта представља слику његових атрибута којима су придружене одређене вриједности. Понашање је реакција објекта на операцију која је извршена над њим и која резултира промјеном стања. Идентитет је непромјенљива карактеристика објекта која одређује његово постојање. Те се може рећи да објекат представља уређену тројку (S, P, I) гдје је :

- S – скуп стања

- Р – функција која преводи објекат из једног стања у друго
- I – идентитет објекта, карактеристика која га издваја од других објеката

Стање знања као објекта одређено је базом знања. База знања је скуп чињеница, концепата, пропозиција који се примјеном правила закључивања трансформише у знање. Понашање знања зависи од примјене правила закључивања. Сви елементи базе знања представљају информације које заједно са својим вриједностима одређују стање у коме се знање налази. Правилима закључивања долази се до нове базе знања која је проширење претходне базе новим информацијама (слика 1). Мијењајући своја стања, знање се може окарактерисати као динамички објекат чија се идентификација врши одређивањем субјективне припадности односно идентификацијом субјекта који је стекао знање.

Слика 1. Знање као скуп динамичких објеката

Знање у теоријском рачунарству

Знање као објекат иманентно је сваком ентитету који има способност комуникације у одређеном контексту. Такви ентитети називају се агенти и могу бити људски и софтверски. Примјер софтверског агента је експертски систем који користи знање и правила закључивања у рјешавању проблема такве сложености да је за њихово рјешавање потребан човјек. База знања експертских система састоји се од двије основне компоненте:

- TBox (Terminology Box) у којој се налази терминологија домена знања која обухвата све концепте из домена, њихова својстава, дефиниције и односе
- ABox (Assertion Box) гдје се налазе инстанце концепата дефинисаних у TBox-у као и њихове међусобне релације.

На сваку од наведених компоненти могу се примијенити правила закључивања. Нпр. у ТВох-у неког експертског система, може се наћи следеће:

ПРОФЕСОР $\equiv$ ОСОБА $\sqcap \exists$ предавати.ПРЕДМЕТ

чија је интерпретација “Професор је свака особа која изводи предавања из бар једног предмета”. У АВох-у би могло бити:

Марко: ОСОБА

Информатика: ПРЕДМЕТ

(Марко, Информатика): предавати

који се интерпретира „Марко је особа која предаје информатику“. Правилима закључивања долази се до закључка да је Марко професор, тј. инстанца Марко припада класи ПРОФЕСОР.

Један од проблема теоријског рачунарства представља одређивање услова под којима експертски систем (агент) може прихватити информацију у своју базу знања и на њу примјењивати правила закључивања, односно шта је потребно да агент **а** зна неку тврдњу **р**.

Модалне логике знања

Модалне логике су логике изнијансиране истине. Поред исказа који су тачни или нетачни постоје и искази који су нужно тачни, доказиви, обавезни, искази који су могући итд. На примјер, искази „На Јупитеру постоји живот или Роналдо је фудбалер“ и „Данас је уторак или данас није уторак“ су по форми слични и могу се записати помоћу дисјунктивне формуле. Међутим, између њих постоји суштинска разлика. За први исказ се зна да је тачан на основу искуства. Свако ко је пратио фудбалске утакмице чуо је за Роналда. Други исказ је тачан на основу своје форме, при чему није потребно никакво искуство, односно не мора се знати који је данас дан. Овај други исказ је примјер исказа који је нужно тачан. Један од задатака модалних логика је да опишу начине резонувања са обичним и квалификованим, рецимо нужним или могућим, истинама. Језик модалних логика настаје проширивањем језика класичне логике унарним оператором $\square$ који се интерпретира као „нужно“ и оператором $\diamond$ чија је интерпретација „могуће је“. Као и у случају класичне логике, искази су или тачни или нетачни. Нпр, разумно је исказ „Особа А

кисеоник није потребан за живот” прогласити за нетачан, али прецизно говорећи, исказ је такав у земаљским условима. У неком другачијем свијету у коме се животне форме разликују од овдашњих, могуће је да исказ буде истинит. Модели за модалне логике се управо базирају на истовременом постојању више свјетова који сваки за себе представља класичну исказну интерпретацију, а између којих постоји релација достижности.

У овом раду фокусирани су свјетови знања који се могу интерпретирати као системи чију структуру чине објекти чија стања зависе од тога у ком се свијету налазе. Каже се да је свијет В достижан (видљив из) свијета А ако се сви објекти свијета А могу испитати у условима који владају у свијету В, с тим да не морају бити у истом стању као у свијету А. Ако неки објекат из свијета А има исто стање у свим свјетовима који су достижни свијету А тада се каже да је његово стање нужно у свијету А. Ако објекат из свијета А има другачије стање у бар једном свијету који је достижан из свијета А тада је стање из другог свијета могуће стање објекта у свијету А. Оправданост постојања свјетова знања налазимо и код Роррег-а (1985) који је образложио три различита нивоа знања помоћу модела три свијета. Структура тог модела сачињена је од:

➤ Свијет 1 – у коме се налазе сви физикални процеси. Његову структуру чине објекти који су истражени и објашњени у природним наукама.

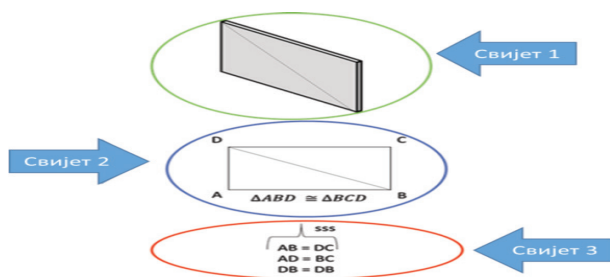
➤ Свијет 2 – садржи човјекова рецепторска опажања и менталне процесе: мисли, идеје, осјећања. бол и радост.

➤ Свијет 3 – обухвата резултате које су развиле и потврдиле математика и логика, теоријска физика, хемија и биологија, али и резултате као што су : Шекспирове драме, Гетеове пјесме, Бетовенове симфоније, компјутерски софтвер, укратко свијет кога чине „објективни” резултати: научне. књижевне, музичке и друге људске активности.

Односно може се рећи да се у првом нивоу знања налазе физички објекти или кодиране структуре замишљених објеката. У другом нивоу помоћу субјективног искуства извршена је апстракција објеката из првог нивоа, док објекти трећег нивоа потврђују везе које су успостављене између објеката који се налазе на другом нивоу.

Разрежимо правоугаоно парче картона по дијагонали. На тај начин се добијају два парчета троугаоног облика. Картон је предмет из свијета 1, такође из тог свијета су и његови саставни дијелови (два парчета троугаоног облика). Након описаног сијечења, добијени дијелови могу се довести до поклапања одакле је визуелно јасно да су они подударни. Дакле, у свијету 1 је потврђено то да ако се картон правоугаоног облика разреже по дијагонали добијају се два подударна дијела. У свијету 2 врши се апстракција предмета

из свијета 1, односно занемарују се све оне особине предмета које нису релевантне (боја, материјални састав, тврдоћа...) . Дакле, описано парче картона је у свијету 2 само обичан правоугаоник, док су дијелови који су добијени сијечењем троуглови. Ми поклапање дијелова у свијету 1 описујемо преко подударности троуглова у свијету 2. Односно у свијету 2 прихватамо да су ти троуглови подударни. Оправданост за прихватање налази се у свијету 3. То је математички доказ заснован на ставовима о подударности троуглова (слика 2).

Слика 2.Примјер Поррег-ових свјетова знања

Дефиниција 1 (Огњановић, 2004): Нека је Φ скуп исказних слова. Уређена тројка (W, R, v) је исказни Крипкеов модел ако је испуњено:

- ✓ W је непразан чији се елементи називају (модални) свјетови или стања
- ✓ R је бинарна релација над W ($R \subseteq W \times W$) која се назива релација достижности или релација видљивости
- ✓ v је валуација, функција $v: W \times \Phi \rightarrow \{T, \perp\}$ која сваком свјету и сваком исказном слову придружује једну од истинитосних вриједности T и $\perp$.

Умјесто исказни Крипкеов модел користе се и називи исказни модални модел, модални модел или само модел. Ако за два свјета w и u из неког Крипкеовог модела важи wRu тада се каже да је свјет u достижан или видљив из свјета w .

Дефиниција 2 (Огњановић, 2004): Нека је $M = (W, R, v)$ исказни Крипкеов модел. Релација задовољности ($\models$ означи $\models$) је бинарна релација између свјетова модела и формула таква да за сваки свјет w важи:

- ✓ Ако је $p \in \Phi$, $w \models p$ акко $v(w)(p) = T$

- ✓ $w \models \neg \alpha$ акко није $w \models \alpha$
- ✓ $w \models (\alpha \wedge \beta)$ акко $w \models \alpha \wedge w \models \beta$
- ✓ $w \models \Box \alpha$ ако за сваки свијет u који је видљив из свијета w важи $u \models \alpha$

Могућа интерпретација модалног оператора $\Box$ је „знати” односно $\Box p$ означава да „агент **a** зна **p**“ чиме се залази у област модалне логике знања, гдје $\Diamond p$ значи „**p** није у контрадикцији са оним што се зна“ тј. „**p** се прихвата“. У овој логици последња ставка у дефиницији 2 интерпретира се на следећи начин: „Агент **a** зна **p** у свијету **w** акко је **p** истинито у сваком свијету који је видљив из **w**“, док би се $\Diamond p$ интерпретирало „агент **a** прихвата **p** у свијету **w** акко је **p** истинито бар у једном од свијетова који су видљиви из свијета **w**“.

Семантички коректне формуле

Каже се да је формула A семантика посљедица скупа формула $T = \{B_1, B_2, \dots, B_n\}$ ако је тачна у случају када су све формуле из скупа T истовремено тачне. Формуле облика $B_1 \wedge B_2 \wedge \dots \wedge B_n \Rightarrow A$ су семантички коректне ако је A семантика посљедица скупа $T = \{B_1, B_2, \dots, B_n\}$. За рад је од посебног значаја формула облика $A \Leftrightarrow B$ која је семантички коректна ако је B семантика посљедица формуле A и A семантика посљедица формуле B .

Метода семантичких стабала

У математици се често примјењује правило закључивања *reduction ad absurdum* које се заснива на тражењу контрапримјера за неко универзално тврђење. Одсуство контрапримјера служи као доказ тог тврђења. Једна од метода којим се покушава пронаћи контрапримјер је метода семантичких стабала. Уколико се не пронађе, онда је формула семантички коректна односно истинита је за сваку интерпретацију исказних слова који фигуришу у њој.

У коријену стабла налази се формула чија се семантика коректност испитује. Претпоставља се да није истинита па јој се додјељује ознака $\perp$. Чворови стабла су подформуле полазне формуле којима се на основу правила за развој стабла додјељују ознаке T или $\perp$. Постоје двије врсте правила помоћу којих се стабло развија. Примјеном α -правила на неки чвор врши се продуживање постојеће гране преко тог чвора. β -правилима се омогућава гранање у чвору на ком се примјењују.

β - правила

$$\frac{a \wedge b \perp}{a \perp \quad b \perp} \quad \frac{a \vee b \top}{a \top \quad b \top} \quad \frac{a \Rightarrow b \top}{a \perp \quad b \top}$$

α - правила

$$\frac{a \wedge b \top}{a \top \quad b \top} \quad \frac{a \vee b \perp}{a \perp \quad b \perp} \quad \frac{a \Rightarrow b \perp}{a \top \quad b \perp}$$

Ако се у грани појави иста формула која има различите ознаке грана се затвара. Стабло је затворено ако су му све гране затворене, у супротном је отворено. Затворено стабло потврђује да формула у коријену није исправно означена са $\perp$ односно формула је семантички коректна. Гране које остају отворене представљају контрапример.

У модалној логици мора се водити рачуна у ком моделу и у ком свијету се испитује семантичка коректност формуле. За класу модела C5 (модел у коме је релација између свијетова релација еквиваленције) важе следећа правила:

β -правила за модалне операторе

$$\frac{u_1 \Box a \perp}{u_1 a \perp \quad u_2 a \perp \quad \dots \quad u_n a \perp} \quad \frac{u_1 \Diamond a \top}{u_1 a \top \quad u_2 a \top \quad \dots \quad u_n a \top}$$

α -правила за модалне операторе

$$\frac{u_1 \Box a \top}{u_1 a \top \quad u_2 a \top \quad \vdots \quad u_n a \top} \quad \frac{u_1 \Diamond a \perp}{u_1 a \perp \quad u_2 a \perp \quad \vdots \quad u_n a \perp}$$

Традиционални модел знања

Платон је сматрао да је знање оправдано истинито вјеровање. Roderick M. Chisholm формулисао је Платоново размишљање помоћу тродјелне дефиниције која је прихваћена као традиционални модел знања.

„а зна р“ представља конјукцију следећих исказа :

1) а прихвата р

2) **a** има адекватне доказе за **p**

3) **p** је истинито

Постоје разне алтернативе за дате исказе. Нпр : 1) се може замјенити са 1* „**a** вјерује у **p**“ или са 1** „**a** је сигуран у **p**“, док исказу 2) одговара 2* „**a** потпуно оправдано вјерује у **p**“ или 2** „**a** је сасвим у праву што је сигуран у **p**“.

Risto Hilpinen је поменути модел представио једначином $K_a p = p \& B_a p \& E_a p(1)$, гдје $K_a p$ означава „**a** зна **p**“, $B_a p$ представља „**a** прихвата **p**“ и $E_a p$ је „**a** има адекватне доказе за **p**“

Анализа Хилпиненове једначине може се спровести одговарајући на следећа питања:

1) Шта је **a**?

➤ **a** је спознајни субјекат који нешто зна или не зна, који задовољава или незадовољава дату дефиницију.

2) Шта је **p**?

➤ **p** је предмет знања, односно било која пропозиција, тј. изјавна реченица којом се нешто тврди или пориче. То је изјава које се тиче односа међу концептима. Она објашњава логичку везу између концепата постављајући између њих универзалну конекцију.

3) Шта значи „**a** прихвата **p**“ ?

➤ „**a** прихвата **p**“ означава да субјекат сазнања **a** уврштава пропозицију **p** у своју базу знања. При томе **p** мора да задовољи услове који одржавају конзистентност базе односно да **p** није у контрадикцији са било којом пропозицијом која се већ налази у бази и да се примјеном правила закључивања на било који скуп пропозиција из базе не може извести негација од **p**.

4) Шта је истина?

➤ Да би неко прихватање било знање, оно мора бити истинито. Ако није истинито онда не може бити знање. Птоломеј је у Алмагесту навео изузетно добре разлоге за геоцентричну теорију. То је право научно и систематско дјело у коме је геоцентрична теорија поткријељена разним прорачунима, графиконима и статистичким табелама. Упркос томе, Птоломеј није знао да се Сунце окреће око Земље јер није истина да се Сунце окреће око Земље! Неистинита прихватања (вјеровања) не могу бити знање! Да би „**a** знао **p**“, оно мора бити истинито. Аконијеистинар, „анеможезнати**p**“.

5) Шта представљају докази?

➤ Докази представљају разлог због кога „**a** прихвата **p**“. То су пропозиције које се налазе у бази знања из којих се правилима закључивања изводи **p**. Истинито прихватање још увијек није знање, јер оно може бити случајно истинито. Ако „**a** прихвата **p**“ које је случајно истинито то не значи да „**a** зна **p**“. Ако навијач прихвата да ће клуб за који навија увијек побиједити, када се деси пobjеда не значи да је навијач тада знао да ће његов клуб побиједити. Због тога дефиниција знања мора искључити могућност срећног нагађања.

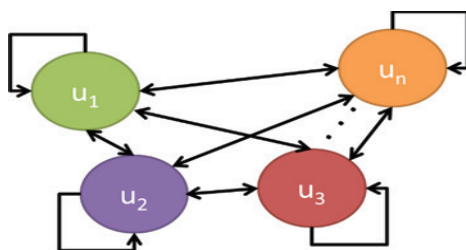
Анализа модела знања

Да би се могло рећи да субјекат сазнања „**a** има адекватне доказе за **p**“, није довољно да он у својој бази знања посједује пропозиције из којих може закључити да важи **p**, него он мора још знати да ако примјени правила закључивања на те пропозиције долази до **p**. Ако „**a** има доказ за **p**“ тада:

1. **a** зна пропозиције из којих је могуће извести **p**, односно у својој бази знања посједује пропозиције на које се могу примјенити правила закључивања којима се долази до **p**
2. **a** зна да из тих пропозиција слиједи **p** тј. **a** зна да ће примјеном правила закључивања на те пропозиције извести **p**

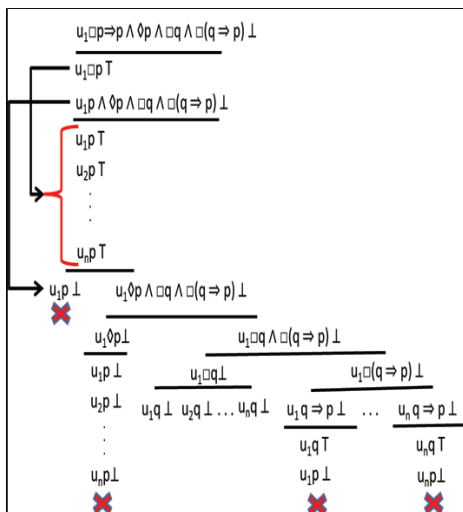
што се може записати $E_a p = K_a q \& K_a (q \Rightarrow p)$ (2), гдје се **q** сматра доказом за **p**. Из (1) и (2) се добија $K_a p = p \& B_a p \& K_a q \& K_a (q \Rightarrow p)$ (3).

Једначина (3) замјеном оператора **K** и **B**, респективно, са операторима модалне логике $\Box$ и $\Diamond$ прелази у формулу: $\Box p \Leftrightarrow p \wedge \Diamond p \wedge \Box q \wedge (q \Rightarrow p)$ (4). Добијену формулу анализираћемо у Крипкеовом моделу (W, R, v) који припада класи модела **C5**, односно модел у коме је сваки свијет из **W** видљив сам себи и свим осталим свјетовима из **W**, тј. релација **R** је релација еквиваленције. (слика 3)

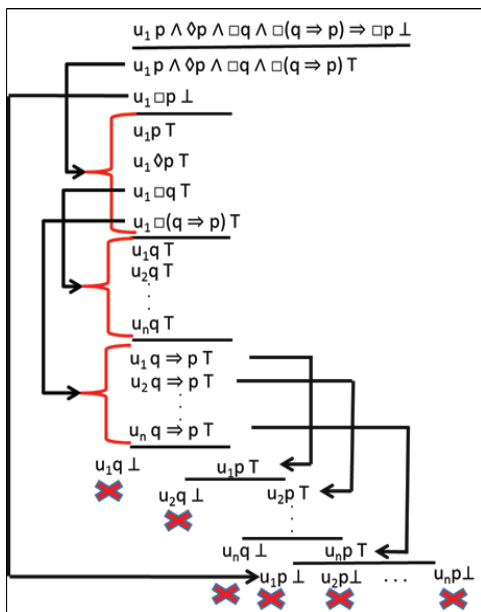

Слика 3. Модел свјетова из класе модела **C5**

Нека је $W = \{u_1, u_2, \dots, u_n\}$ -коначан скуп свјетова. Без умањења општости испитаћемо семантичку коректност формуле (4) у свијету u_1 . На слици 4 приказано је семантичко стабло помоћу кога је испитана семантичка коректност формуле $r \wedge \Diamond r \wedge \Box q \wedge \Box(q \Rightarrow r) \Rightarrow \Box r$ (4'), док се на слици 5 налази семантичко стабло за процјену семантичке коректности формуле $\Box r \Rightarrow r \wedge \Diamond r \wedge \Box q \wedge \Box(q \Rightarrow r)$ (4''). Конјукцијом (4') и (4'') добија се формула (4).

Слика 4. Семантичко стабло за испитивање семантичке коректности формуле 4'

Слика 5. Семантичко стабло за испитивање семантичке коректности формуле 4''

Закључак

Семантичко стабло на слици 4 је затворено јер се у свакој грани налази иста формула која је означена са T и $\perp$ те је формула (4') семантички коректна. Међутим услови $\neg p \vee q$ и $\neg p \vee \neg q$ утицали на развој стабла, одакле се може закључити: довољан услов да „ a зна p ” је тај да „ a посједује доказе за p ”. Семантичко стабло на слици 5 остало је отворено у случају да је p истинито у свим свјетовима а q није истинито бар у једном од свјетова, те се долази до закључка да ако „ a зна p ”, p мора бити истинито и прихватљиво али a не мора имати доказе за p . Примјер за овакав случај су аксиоме – пропозиције које се могу знати само на основу тога што су истините и прихватљиве, и управо оне представљају први слој у креирању базе знања. Аксиоме су „темел” из кога, примјеном правила закључивања, настају „виши спратови” базе знања. Са аспекта математичке логице Хилпиненова једначина (3) није семантички коректна, односно не важи за пропозиције које се налазе у првом слоју базе знања.

Литература

- Бањанин 2007: М. К. Бањанин, *Комуникациони инжењеринг*, Добој: Саобраћајни факултет
- Хилпинен 1988: Risto Hilpinen, Knowledge and conditionals, *Philosophical Perspectives*, Vol2, Epistemology. (1988), pp. 157–182.
- Ковач 2001: Srećko Kovač, *Nacrt modalne logike*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu
- Хинтика, Сапес 1966: Jakko Hintikka, Patrick Suppes, *Aspects of Inductive logic*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company
- Џонатан Денси и др. 2010: Jonathan Dansy, Ernest Sosa, Maththias Steup, *A Companion to Epistemology*, New Jersy: WILEY-BLACKWELL
- Маретић 2013: Marcel Maretić, *Algoritamska ekvivalencija multipolarnih prirodnih dedukcija i Betovih tabloa* – doktorski rad, Zagreb: Prirodno-matematički fakultet
- Марић 2009: Filip Marić, *Formalizacija, implementacija i primene SAT rešavača* – doktorska disertacija, Beograd: Matematički fakultet
- Прцела 2010: Marin Prcela, *Predstavljanje znanja zasnovano na integraciji ontologije i Bayesovih mreža* – doktorska disertacija, Zagreb: Fakultet elektrotehnike i računarstva
- Капетановић 1996: Miodrag Kapetanović, *Metod semantičkih tabloa* – doktorska disertacija, Beograd: Matematički fakultet

- Огњановић, Крцавац, Увод у теоријско рачунарство, <<http://www.ssag.matf.bg.ac.rs/~aljosha/Uvod-u-teorijsko-racunarstvo.pdf>>
- Огњановић, Крцавац, *Увод у теоријско рачунарство*, <<http://www.ssag.matf.bg.ac.rs/~aljosha/Uvod-u-teorijsko-racunarstvo.pdf>>(21.10.2014)
- Берчић, Боран, *Filozofija*, <https://bib.irb.hr/datoteka/546996.Bercic_Filozofija_e_izdanje.pdf>(04.05.2015.)
- Јаничић, Предраг, *Matematička logika u računarstvu*, <<http://poincare.matf.bg.ac.rs/~janicic/books/mlr.pdf>>(30.01.2015.)
- Сикић, Звонимир, *Logika*, <https://www.fsb.unizg.hr/matematika/download/sikic_logika.pdf>(23.05.2015.)
- Грисогоно, Ловре, *Razredi modela vremenske logike*, <<http://hrcak.srce.hr/file/167944>>(23.05.2015.)
- Жарнић, Берислав, *Jedan sutav obilježene prirodne dedukcije za Kangerovu teoriju prava*, <<http://hrcak.srce.hr/file/17184>>(23.05.2015.)
- Warfield, Ted, *Knowledge from Falsehood*, <<http://fitelson.org/seminar/warfield.pdf>>(23.05.2015.)
- Fitelson, Branden, *Knowledge from Falsehood*, <http://fitelson.org/bled_handout.pdf>(23.05.2015.)
- Greenspan, P. *Conditional Oughts and Hypothetical Imperatives*, <<http://www.mapageweb.umontreal.ca/laurier/textes/phi-6330-h12/GreenspanConditional-Oughts-75.pdf>>(23.05.2015)
- Segal, Robert, *KNOWING THAT ONE KNOWS*, <http://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/8945/auslegung.v06.n03.178_191.pdf?sequence=1>(23.05.2015)

Милан С. Васиљевић

Иван С. Милановић

ANALYTICAL TESTING OF MODELS OF KNOWLEDGE IN THEORETICAL COMPUTER SCIENCE

Summary

The knowledge phenomenon and its exponential growth is the subject of research of many scientific disciplines including the theoretical computer science. There is no consensus to define the concept of knowledge. The recent analytical researches are focused on data models and models of knowledge. As the traditional model of knowledge it has been used the Roderick M Chisholm's (1957) three-part definition of knowledge. This definition was introduced by Risto Hilpinen (1988) as the equation $K_a p = p \ \& \ B_a p \ \& \ E_a p$. The equation is interpreted in the following manner: subject knowledge **a** knows some **p** ($K_a p$) if and only if the **p** is accurate and **a** believes in **p** ($B_a p$) and **a** has adequate proof for **p** ($E_a p$). From aspect of modal logic, one of the fields of theoretical computer science, in this work the Hilpinen equation with a focus on the concepts of scientific knowledge has been analysed. We analysed the terms which the knowledge, as the set of dynamic objects, must fulfill to be scientifically determined. Through modal operators $\Box$ (necessary) and $\Diamond$ (possibly) and one of their interpretations, the traditional model of knowledge has been shown by the recurrent formula. The semantic exactness of formula was tested using the semantic tree, while through its analysis we came to the conclusion in which way the knowledge bases create.

Keywords: Knowledge, scientific knowledge, models of knowledge, theoretical computer science, modal logic, worlds of knowledge

Садржај

Филозофија.....	5
Boro Božić NIHILIZAM KAO SUDBINA EVROPSKE KULTURE	7
Ана Д. Тодоровић ПРОБЛЕМ САМОСВИЈЕСТИ КОД ФИХТЕА И ХЕГЕЛА	17
Борјана Б. Лазић ПРАКТИЧКА ФИЛОСОФИЈА КОД ХАЈДЕГЕРА И ГАДАМЕРА	29
Психологија	43
Daliborka S. Vasilčić ODNOS SA RODITELJIMA KAO IZVOR UČENIČKE PERCEPCIJE ČINILACA ŠKOLSKOG USPJEHA	45
Marina R. Novaković EMPIRIJSKA PROVERA ODNOSA DVA MODELA BAZIČNIH CRTA LIČNOSTI NA KLINIČKOJ POPULACIJI (HEXACO I VP+2)	55
Nevena Z. Topalović RELACIJE IZMEĐU OSOBINA LIČNOSTI I STILA LJUBAVI MANIA	69
Ана С. Шушњевић КОНФЛИКТИ НА РАДУ И АНКСИОЗНОСТ ЗДРАВСТВЕНИХ РАДНИКА	83
Маријана М. Ћирковић ИСПИТИВАЊЕ ПОВЕЗАНОСТИ НЕРЕАЛНОГ ОПТИМИЗМА И ПЕРФЕКЦИОНИЗМА СА ДИМЕНЗИЈАМА ЛОКУСА КОНТРОЛЕ ЛЕВЕНСОНОВЕ	97
Мирјана Ђ. Главоњић ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ КАО ФАКТОР УСПЈЕХА НА СТУДИЈУ	111

Сузана Љ. Максимовић ИСПОЉАВАЊЕ ЗАДОВОЉСТВА ПОСЛОМ С ОБЗИРОМ НА УСЛУЖНИ СТИЛ РУКОВОЂЕЊА И СОЦИЈАЛНО- СТАТУСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗАПОСЛЕНИХ	125
--	-----

Разредна настава..... 141

Горица З. Короман ЕГЗЕМПЛАРНА НАСТАВА И ЊЕНА ПРИМЈЕНА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА.....	143
---	-----

Данијела Мијановић ГОВОРНЕ ВЈЕЖБЕ У КУЛТУРИ ИЗРАЖАВАЊА.....	155
--	-----

Ђорђе Н. Пандуровић ПРИКАЗ МОГУЋИХ СТИЛОВА УЧЕЊА У РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ....	169
---	-----

Ивана З. Павловић ПИСМЕНЕ ВЈЕЖБЕ И САСТАВИ У НИЖИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ.....	179
---	-----

Тамара Цветковић ПРАВОПИС У СЛУЖБИ ПИСМА И ЈЕЗИКА	191
--	-----

Тијана Д. Лаковић КАТЕГОРИЈЕ УЧЕНИКА СА ПОСЕБНИМ ПОТРЕБАМА.....	199
--	-----

Драгана С. Лугоња ПОРОДИЦА КАО ЋЕЛИЈА ДРУШТВА	211
--	-----

Борка В. Митрић ПОРОДИЦА – ЧИНИЛАЦ ФОРМИРАЊА ЕКОЛОШКЕ СВИЈЕСТИ КОД ДЈЕЦЕ	221
--	-----

Горица В. Шкоро ДЈЕЧИЈИ РАЗВОЈ КРОЗ ЦРТЕЖ.....	229
---	-----

Милена Дајевић ИНКЛУЗИВНОСТ ШКОЛЕ.....	243
---	-----

Маријана Д. Старовић ЗНАЧАЈ ПРОГРАМИРАНЕ НАСТАВЕ У НАСТАВИ ПРИРОДЕ И ДРУШТВА	253
Кинески и енглески језик и књижевност Енглески језик и књижевност.....	263
Маја Р. Ковачевић A STUDY OF CONCEPTUAL METAPHOR – WHAT METAPHORS TELL US ABOUT THE 2008 WORLD ECONOMIC CRISIS	265
Биљана Лелек АНАФОРИЧКИ ИЗРАЗИ У ПРАВНИМ ТЕКСТОВИМА НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	281
Вера В. Благојевић ГРАМАТИЧКО ИЗОСТАВЉАЊЕ ПРЕДИКАТА У ДРАМИ <i>ЧЕКАЈУЋИ ГОДОА</i> , СЕМЈУЕЛА БЕКЕТА	291
Катарина В. Савић ТВЕНОВИ ВИТЕЗОВИ ОКРУГЛОГ СТОЛА	303
Милица С. Мирковић О ПРЕВОЂЕЊУ КИНЕСКЕ ПОЕЗИЈЕ – ПРОБЛЕМИ И ПРЕПРЕКЕ СА КОЈИМА СЕ ПРЕВОДИОЦИ СУСРЕЋУ	315
Невена М. Марковић КОНЦЕПТУАЛНЕ МЕТАФОРЕ У ПОЛИТИЧКИМ ГОВОРИМА.....	327
Оливера Д. Мишковић МЕТОНИМИЈА И ЊЕНА УЧЕСТАЛОСТ У ТЕКСТУ НОВИНСКИХ НАСЛОВА – СПОРТСКИ ДИСКУРС	335
Сања Р. Васиљевић Александар Ј. Буњевац ОНТОЛОШКЕ И ОРИЈЕНТАЦИОНЕ МЕТАФОРЕ У НОВИНСКИМ ЧЛАНЦИМА О ЗДРАВЉУ И БОЛЕСТИ	343
Социологија.....	351

Борјан Г. Глуховић УТИЦАЈ МАСОВНИХ МЕДИЈА НА ОБЛИКОВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	353
Јелена М. Пријовић ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА НАД ЖЕНАМА У ПОРОДИЦИ.....	363
Српски језик и књижевност	373
Славица Г. Бјелајац ОДНОС ИСТОРИЈЕ И ФИКЦИЈЕ У РОМАНУ <i>ОПСАДА</i> <i>ЦРКВЕ СВЕТОГ СПАСА</i> ГОРАНА ПЕТРОВИЋА	375
Слађана С. Видаковић АУТОРСКА ДИДАСКАЛИЈА У РОМАНУ <i>КОРЕНИ</i> ДОБРИЦЕ ЋОСИЋ	387
Тања Т. Малетић <i>БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ</i> - ПРИЧА О ВЈЕЧИТИМ ДЈЕЧАЦИМА	395
Нина З. Говедар <i>БАВОЛИ ДОЛАЗЕ</i> – РИТУАЛ И ЊЕГОВА ФУНКЦИЈА	405
Милица С. Симовић ПОРОДИЧНА ДРАМА КАТИЋА У РОМАНУ <i>КОРЕНИ</i> ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА	413
Николина Т. Продановић ПРОУЧАВАЊЕ РОМАНА <i>НЕЧИСТА КРВ</i> БОРИСАВА СТАНКОВИЋА У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ ПУТЕМ ИСТРАЖИВАЧКИХ ЗАДАТАКА	423
Данка Ц. Цвијетиновић ТУМАЧЕЊЕ ПЈЕСМЕ <i>СПОМЕН НА РУВАРЦА</i> ЛАЗЕ КОСТИЋА У КОНТЕКСТУ <i>ОТКРИВЕЊА ЈОВАНОВОГ</i>	435
Математика.....	441
Милан С. Васиљевић Иван С. Милановић АНАЛИТИЧКО ИСПИТИВАЊЕ МОДЕЛА ЗНАЊА У ТЕОРИЈСКОМ РАЧУНАРСТВУ	443

УПУТСТВА ЗА АУТОРЕ

Формат: Радове слати у електронском облику у програму *Microsoft Office Word* (верзија 2000, 2003, 2007, 2010, 2013, 2016), у фонту *Times New Roman*. Величина фонта је 12, размак између редова 1,5 цм, а ширине свих маргина 2,5 цм. Текст равнати на обје маргине (Justified). Не треба дијелити ријечи на крају реда на слоге. Формат странице треба да буде А4 (210*297).

Обим рада: Рад не треба да има више од 30 000 карактера, не укључујући литературу, односно 8 000 карактера када је ријеч о приказима, укључујући размаке.

Језик и писмо: Језици на којима се шаљу радови јесу српски (ћирилично и латинично писмо) и неки од свјетских језика. Радови на страном језику који не задовољавају основне нормативе неће бити укључени у рецензентски поступак.

Анонимност: Рукописе оцјењују анонимни рецензенти.

СТРУКТУРА РАДА

➤ **Наслов**

Име и презиме аутора у чланцима штампају се изнад наслова уз лијеву маргину, а у приказима и прилозима испод текста уз десну маргину. Иза презимена аутора потребно је звјездицом означити фусноту у којој ће бити његова имејл адреса. Назив и сједиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена и презимена аутора. Наслов (и поднаслов) штампају се на лијевој маргини странице великим словима.

➤ **Апстракт** се састоји од 100 до 250 ријечи. Наслов рада и апстракт треба директно да упућују на садржај цијелог рада, без иједне додатне информације која би идентификовала аутора/ауторе. Апстракт се пише у једноструком прореду. Испод апстракта пишу се кључне ријечи.

➤ Текст треба организовати по схеми **IMRAD** (Introduction, Methods, Results and

Discussion) када садржи резултате емпиријских истраживања. У складу с тим текст рада мора бити подијељен у поглавља. Сваки нови пасус треба започети увлачењем првог реда за 1 цм.

Цитати у тексту: Свако позивање на монографију, чланак или статистички извор треба да се означи на одговарајућем мјесту у тексту, тако што ће се изнијети презиме аутора, година издавања и пагинација, све у заградама. Прво цитирање презимена аутора у раду треба да садржи у угластим заградама оригинално писање: „Вебер [Weber]“. Цитати се наводе оним писмом којим је написан рад. Уколико је издање које наводимо писано латиничним писмом, у загради наводимо ауторово презиме латиницом (Stevanović, 1989, str. 45).

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у парентези није потребно наводити презиме аутора, нпр. Према Марфијевом истраживању (1974, стр. 207), први сачувани трактат из те области срочио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI вијека. Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968).

Ако постоји више од једне референце истог аутора и године, додајте слова (а, б,...) уз годину издавања: „И даље потврђује ову тезу (Wuthnow, 1987a, p. 32) (Јовановић, 2003a, стр. 32).

Цитате дуже од три реда треба писати као посебан параграф на следећи начин (Format, Paragraph, Indents and Spacing, Left 1cm, Right 1cm, проред Single).

Уколико се користи страни извор или корпус потребно га је навести у фусноти. У главном тексту наводи се превод. Уколико аутор чланка користи сопствени превод, то ће први пут назначити у фусноти.

Од кључне је важности да се цитати и позиви на литературу у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Позиви на литературу и библиографске јединице наводе се у оригиналном писму, без превођења.

Табеле, графикони и слике треба да буду означени одговарајућим бројем (редом), те да буду праћени насловом који их описује. Наслов табеле навести испред табеле, а наслов слика и графикона иза њих. Сlike је потребно да буду у резолуцији од 300dpi. Сlike и графикони морају бити јединствени објекти (без елемената програма Drawing). Математичке формуле уносити коришћењем Microsoft Equation Editor.

Додаци треба да буду означени *словима* редом (Додатак А, Додатак Б) и да буду праћени насловом који их описује. Ако постоји само један додатак, треба га назвати „Додатак“, без додатног слова.

➤ **Литература (References):** Литература се пише након текста, као посебна секција у складу са АПА стилом/APA Style. Поређајте све јединице азбучним/абecedним редом по презимену аутора. Код истог аутора, по години издавања (од најновије до најстарије).

➤ **Резиме на неком од свјетских језика:** Резиме се пише на крају текста после Литературе, дужине до 1/10 чланка (од 2000 до 3000 карактера). Резиме се пише фонтом *Times New Roman*, вел. 12, проред *Single*. Уколико је рад на страном језику, резиме се пише на српском језику.

ПРИМЈЕРИ НАВОЂЕЊА:

Рад у часопису 1 аутор:

у тексту

(Хамовић, 2016) односно (Хамовић, 2016, стр. 94)

У литератури

Хамовић, Д. (2016). Национално тло и модерност у књижевној мисли и пракси младобосанаца. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 64, св. 1, 93103.

или

(Manouselis, 2008) односно (Manouselis, 2008, p. 55)

у литератури

Manouselis, N. (2008). Deploying and evaluating multiattribute product recommendation in emarkets. *International Journal of Management & Decision Making*, 9, 43-61.

Рад у часопису до 6 аутора

у тексту

Прво цитирање: (Uxó, Paúl, & Febrero, 2011, p. 576)

Поновни цитати: (Uxó et al., 2011); на српском: умјесто „et al.“ писати „и др.“

у литератури

Uxó, J., Paúl, J., & Febrero, E. (2011). Current account imbalances in the monetary union and the great recession: Causes and policies. *Rapoeconomicus*, 58(5), 571-592.

Рад у часопису 6 и више аутора

у тексту (Cummings et al., 2010, p. 833)

у литератури

Cummings, E., Schermerhorn, A., Merrilees, C., Goeke-Morey, M., Shirlow, P., & Cairns, E. (2010) . Political violence and child adjustment in Northern Ireland: Testing pathways in a social–ecological model including single-and two-parent families. *Developmental Psychology*, 46, 827-841.

Књига 1 аутор

у тексту

(Кољевић, 2015, стр. 78); (Heschl, 2001, p. 33)

у литератури

Кољевић, С. (2015). *Између завичаја и туђине*. Нови Сад: Академска књига.

Heschl, A. (2001). *The intelligent genome: On the origin of the human mind by mutation and selection*. New York, NY: Springer-Verlag.

Књига која има приређивача

у тексту

(Lenzenweger & Hooley, 2002)

у литератури

Lenzenweger, M. F., & Hooley, J. M. (Eds.). (2002). *Principles of experimental psychopathology: Essays in honor of Brendan A. Maher*. Washington, DC: American Psychological Association.

Рад или дио књиге која има приређивача

у тексту

(Cvitković, 2007, str. 57)

у литератури

Cvitkovic, I. (2007). Katolicizam [Catholicism]. U A. Mimica i M. Bogdanović (Prir.), *Sociološki rečnik* [Dictionary of Sociology] (226-227). Beograd: Zavod za udžbenike.

Одреднице у енциклопедији

у тексту

(Lindgren, 2001)

у литератури

Lindgren, H. C. (2001). Stereotyping. In *The Corsini encyclopedia of psychology and behavioral science* (Vol. 4, pp. 1617-1618). New York, NY: Wiley.

Рад у зборнику радова са научних конференција

у тексту

(Rowling, 1993, p. 198)/ (Павловић, 2016, стр. 73)

у литератури

Rowling, L. (1993, September). Schools and grief: How does Australia compare to the United States. In *Wandarna coowar: Hidden grief*. Paper presented at the Proceedings of the 8th National Conference of the National Association for Loss and Grief (Australia), Yeppoon, Queensland (196-201). Turramurra, NSW: National Association for Loss and Grief.

Павловић, Б. (2016) Поређење приједлога у кинеском и српском језику. У *Наука и евроинтеграције*, Зборник радова са научног скупа одржаног 21-23. маја 2015. (73-86). Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Интернет извори

у тексту

(Lodge, 2008)

у литератури

Lodge, D. (2008). Nice Work. *Guardian*. Retrieved from/Преузето са:
<https://www.theguardian.com/books/2008/apr/20/fiction.davidlodge>
Accessed on/Датум приступа: 18th October 2016/18. 10. 2016.

Тезе и дисертације

у тексту

(Gibson, 2007)

у литератури

Gibson, L. S. (2007). *Considering critical thinking and History 12: One teacher's story* (Master's thesis). Retrieved from
<https://circle.ubc.ca/>

Институција као аутор

у тексту

(Републички завод за статистику, 2011)

у литератури

Републички завод за статистику. *Месечни статистички билтен*. Бр. 11 (2011).

Закони

у тексту

(Закон о основама система васпитања и образовања, 2004, чл. 5, ст. 2, тач. 3.)

у литератури

Закон о основама система васпитања и образовања, Службени гласник РС. Бр. 62 (2004)

Усвојена документа

у тексту

(Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276, 1971)

у литератури

Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South

West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276, (1970), ICJ Reports (1971) 12, at 14

Видјети: Publication Manual of the American Psychological Association, 6th Edition, 2009.

или <https://www.library.cornell.edu/resrch/citmanage/apa>

НАПОМЕНЕ:

- Објављују се научни радови које су позитивно рецензирала два рецензента.
- Рад може имати највише два аутора.
- Аутору у једном броју може бити објављен један рад.
- Рукописи који нису припремљени у складу са Упутством не укључују се у рецензентски поступак.
- Рукопис који треба дорадити редакција прослеђује ауторима уз текст анонимне рецензије.
- Редакција ауторе благовремено обавјештава о пријему рада и исходу рецензентског поступка.
- Позитивне/негативне рецензије се не достављају ауторима.

